

Danske Studier 2025

Universitets-Jubilæets danske Samfund

2025

Danske Studier

Udgivet af Simon Skovgaard Boeck,
Henrik Blicher
og Kathrine Thisted Petersen
under medvirken af
Frederikke Illemann Mortensen

Universitets-Jubilæets danske Samfund

Universitets-Jubilæets danske Samfund nr. 611
Omlagsdesign: Jakob Brandt-Pedersen

Printed in Denmark by
Tarm Bogtryk A/S
ISSN 0106-4525
ISBN 978-87-408-3622-6

Kommissionær: Syddansk Universitetsforlag, universitypress.dk

Artiklerne i dette bind har været underkastet anonym fagfællebedømmelse.

Alle årgange af Danske Studier fra 1904 til 2024 er nu frit tilgængelige på www.danskestudier.dk. De seneste årgange desuden på tidsskrift.dk.

Bidrag til tidsskriftet sendes gerne elektronisk til:

lektor,
ph.d. Henrik Blicher,
Københavns Universitet,
henblich@hum.ku.dk

seniorredaktør,
ph.d. Simon Skovgaard Boeck,
Det Danske Sprog- og
Litteraturselskab,
ss@dsl.dk

lektor,
ph.d. Kathrine Thisted Petersen,
Aarhus Universitet,
norktp@cc.au.dk

redaktionssekretær,
Frederikke Illemann Mortensen,
fim@dsl.dk

Manuskripter til årgang 2026 skal være redaktionen i hænde inden 1. oktober 2025.

Indhold

<i>Ole Hjordt-Vetlesen:</i>	
Svenskevæddet i Hedeby	5
<i>Lars Heltoft:</i>	
Asfergstenen og det gode selskab	37
<i>Sebastian Møller Bak:</i>	
Til tygh oc witnessbyrd	69
<i>Lars Brink:</i>	
Infortis-a i middelskånsk	109
<i>Oliver Blomqvist:</i>	
En nyupptæctt dansk översättning av Hans Sachs <i>Nachred</i> från sent 1500-tal	127
<i>Marie Herget Christensen:</i>	
Orienteringskløvningen	146
<i>Camilla Søballe Horslund, Rasmus Puggaard-Rode og Henrik Jørgensen:</i>	
En sammenlignende vurdering af de tilgængelige lærebøger i dansk lydlære	177
<i>Katja Gottlieb:</i>	
Cæsar som nietscheansk motiv. En editionsfilologisk undersøgelse af Henrik Pontoppidans <i>Lykke-Per</i>	199
 ANMELDELSER	
<i>Frans Gregersen:</i>	
Peter Widell: Sproget i verden. Tekstforståelsens filosofiske grundlag. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag 2023	217
<i>Søren Blak Hjortshøj:</i>	
Jens Bjerring Hansen og Lasse Horne Kjældgaard (red.): Georg Brandes' Main Currents. A Companion. Sorø, U-Press 2023	224
<i>Birgit Eggert:</i>	
Nina Grønnum: Stød in Danish proper names – in standard Danish pronunciation. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 8, vol. 24. København, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2024	229

Steen Tullberg:

Poul Behrendt: Det pseudonyme firma. Søren Kierkegaards dobbeltkontrakt med det tredje årtusind. København, Multivers 2024	235
Rettelse	241
Bidragydere	243
Universitets-Jubilæets danske Samfund	245

Svenskevældet i Hedeby

Af Ole Hjordt-Vetlesen

The article takes up the controversial topic of Swedish rule in Hedeby (*Haithabu*) in a period around 900 CE, which has been discussed for over 100 years. Particular emphasis is placed on the following aspects: 1) How the myth of Swedish rule arose and on what basis. 2) How the myth can live on despite thorough refutations of all the arguments put forward to support it. 3) Critical assessment of Adam of Bremen's use of his sources in the chronicle, the uncertainty of much of his information and especially his report of what he says king Sweyn Estridsen told him. Many previous treatments of the subject refer to the latter as »what the king has said«. We do not know what the king has said, we only know what Adam says that the king has said. 4) The use of statistical considerations in the humanities, exemplified by personal names in runic inscriptions. Numerical information must be put into context, and small numbers are not suitable for calculations of statistical relations. 5) Attempts have been made to find confirmation of Adam's testimony in a number of historical-philological disciplines: The Haddeby 2 runic stone is claimed to be Swedish, the dialects in some southern parts of Denmark seem to be influenced by the Swedish language, a group of Danish place names in *-by* in the Schleswig region show a characteristic compositional feature in common with the corresponding Swedish ones, and Hedeby has tombs of a chamber type similar to some tombs in Uppland (Sweden). All of this allegedly corroborates Adam's description that Olaf, who ruled Denmark around 900 CE, was Swedish. These different branches of the humanities support each other and might seem to confirm that there were Swedish rulers in Schleswig around the year 900 CE.

My conclusion is that the evidence adduced does not deliver any decisive argument in favour of the idea of Swedish rulers in Hedeby, and even less of a Swedish invasion. Nevertheless people keep talking about this Swedish kingdom in South Jutland repeating the above arguments, which have no evidentiary value.

Præsentation

Historien om det svenske dynasti i Hedeby i den sydlige del af Jylland omkring år 900 begyndte med nogle ord i Adam af Bremens krønike om de hamburgske ærkebiskoppers historie, skrevet omkring 1076. Han fortæller dér om den svenske kong Olaf af Danmark og dennes sønner. Han angiver, at han har sine oplysninger fra Svend Estridsen, dansk konge på Adams tid.

I moderne tid er forestillingen om, at et sådant svensk rige virkelig har eksisteret, blevet formuleret bl.a. af Ludvig Wimmer i hans store værk om runeindskrifter fra 1893-1908. I de følgende hundredeogtyve år er den opfattelse blevet udbygget af filologer og runologer som Lis Jacob-

sen og Erik Moltke, hos historikere som Erik Arup og gentaget i nyere forskningsarbejder og generelle beskrivelser af Danmarks historie, ikke mindst i udlandet. For at understøtte Adams påstand om svenske fyrster som konger af Danmark har man anført forhold fra runologi, sproghistorie, dialektologi, toponymi og arkæologi.

Omtrent samtidig med Wimmer udtrykker Johannes Steenstrup sin tvivl om historien om et svensk dynasti i Danmark. Han mener snarere, »at Olaf hørte til en i Sverige bosat Gren af Kongestammen, ... Vi læse Intet om, at han kom i Spidsen for en Erobrerhær af Svenske og grundede et svensk Herredømme i Danmark eller Slesvig.«

Niels Lund udsendte i 1982 en grundig gendrivelse af de postulerede beviser for det svenske dynasti og i 1994 blev det yderligere fastslået i to foredrag (publiceret i år 2000), af Marie Stoklund og Michael Lerche Nielsen, at der råder en fuldstændig mangel på bekræftede vidnesbyrd om dens eksistens.

Det betyder ikke at myten er opgivet. Som eksempler på dette anføres her nogle artikler og bøger fra perioden 2005-2022:

Hermann Reicherts anmeldelse i *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 2005 af *Von Thorsberg nach Schleswig*. Her fremhæves Henrik William's indlæg om personnavne i danske og svenske runeindskrifter fra Hedebyområdet, bl.a. med denne bemærkning: »daß der schwedische Anteil doch insgesamt größer ist, als Lerche Nielsen annahm« (Reichert 2005:70). I en samlet vurdering af konferencen siges: »Die alte Theorie vom sprachlichen schwedischen Einfluß halte ich für nicht widerlegt« (ibid: 71).

Volker Hilbergs *Haithabu 983–1066 Der Untergang eines dänischen Handelszentrums in der späten Wikingerzeit*, München 2022 nævner flere gange »die Schwedenherrschaft« uden nogen problematisering (Hilberg 2022:44).

Samme Hilberg nævner i sin artikel »Hedeby in Wulfstan's days: a Danish emporium of the Viking Age between East and West«, at »Many researchers have therefore interpreted this as a 'Swedish dynasty' ruling from Hedeby over Denmark, an assumption apparently strengthened by the presence of typical Swedish forms in runic inscriptions at Hedeby and by the elite burials in wooden chamber graves.« (Hilberg 2009:83-84). Begge dele var allerede blevet tilbagevist mellem årene 1982 og 2000.

Heidger Brandt, *Haithabu und die großen dänischen Ringburgen*, 2005, bestemmer teksten på den ene Sigtrygsten som »svensk sprog« (Brandt 2005:18).

Ud over den faglige litteratur finder man myten om svenskevældet i Hedeby i mange mere populære skrifter, ikke mindst på internettet. Et par eksempler:

Ifølge hjemmesiden Haithabu¹ kommer Gnupa fra et svensk dynasti (uden nærmere forklaring): »König Heinrich I. drang 934 bis zur Schlei vor und besiegte den aus einer schwed. Dynastie stammenden Dänenkönig Chnuba (Gnupa) bei Haithabu.«

Hjemmesiden Runensteine von Haithabu², gengiver historien som kendsgerninger, f.eks.: »Die Runensteine bezeugen, dass die Dynastie aus Schweden kam, denn anders lassen sich die schwedischen Runen und Sprachformen auf dem größeren Stein nicht erklären.« Det antydes ikke, at der foreligger faglig uenighed om disse påstande.

En fransk hjemmeside, IDAVOLL, Portail de ressources francophone sur l'âge Viking³, meddeler en kronologisk oversigt over vikingetiden med bl.a. denne oplysning: »Vers 900 / Début de la domination suédoise dans le sud du Danemark et Haithabu.«

Introduktion

Artiklen genoptager det omstridte emne *svenskevældet i Hedeby*, som har været diskuteret i over 100 år. Der lægges særlig vægt på følgende aspekter:

1. Hvordan myten om et svenskevælde er opstået og på hvilken baggrund.
2. Hvordan myten kan leve videre trods grundige tilbagevisninger af alle argumenter fremført for at støtte den.
3. Den kildekritiske vurdering af Adam af Bremens krønike, det usikre ved mange af hans oplysninger og især hans referater af Svend Estridsens udsagn. Mange tidligere behandlinger af emnet omtaler disse sidste som »det kongen har sagt«. Vi ved ikke, hvad kongen har sagt, vi ved kun, hvad Adam siger, at kongen har sagt.
4. Brugen af statistiske betragtninger i humaniora, eksemplificeret ved personnavne i runeindskrifter. Talmæssige oplysninger skal sættes

1 <https://www.mittelalter-lexikon.de/wiki/Haithabu>

2 https://dewiki.de/Lexikon/Runensteine_von_Haithabu

3 <https://www.idavoll.fr/pages/les-vikings/chronologie-de-l-age-viking.html>

ind i en sammenhæng, og små tal kan i almindelighed ikke bruges til statistiske overvejelser.

Der er behov for en definitiv afslutning på dette interessante spørgsmål (nye oplysninger kan altid gøre det nødvendigt at revidere en konklusion). I år 1994, under mødet *Von Thorsberg nach Schleswig* (udgivet i 2000), fastslog nogle få bidrag, at eksistensen af et svensk rige i (Syd)danmark omkring 900 e.v.t. er yderst tvivlsom; i en grad, der med en historikers normale måleredskaber gør den praktisk taget udelukket.⁴

Spørgsmålet har stor interesse ud fra en metodisk synsvinkel og for studiet af, hvordan en myte kan opstå inden for de humanistiske videnskaber. Som H.C. Andersen påpeger, kan en lille fjer blive til fem høns.⁵

Den »svenske hypotese« er fremstillet allerede hos Ludvig Wimmer i bind I,2 af hans monumentale værk fra 1893-1908 (Wimmer 1893-95:48-72) og gentaget i den mindre 1914-udgave (Wimmer 1914:93-96). Det ser ud til, at han var den første, der foreslog at betragte *Haddeby 2* som udført af en svensk runerister (ibid.: 95).

Historien om det svenske dynasti i Hedeby i den sydlige del af Jylland (eller måske hele Danmark) omkring år 900 begyndte med nogle

4 Da jeg kritiserer andre forskeres resultater og meninger, direkte eller indirekte (men forhåbentlig aldrig uvenligt), føler jeg behov for at undskyldte mulige fejl i dokumentationen og forkerte synspunkter. Jeg vil sætte pris på enhver form for kommentar. Tak til Michael Lerche Nielsen, der har gennemset en meget tidligere version af artiklen, samt til den anonyme fagfællebedømmer, som har leveret et hav af nyttige forbedringsforslag.

Nogle forskere taler om en modsætning mellem svenske og danske forskeres holdning til svenskevældet i Hedeby: Ifølge denne opfattelse støtter mange svenskere idéen, mens mange danskere omvendt er imod. For mig er det ikke en fyldestgørende beskrivelse af situationen: Peter Skautrup, *Det danske sprogs historie*, bd. 1-5, 1944-70 (Skautrup 1944:87-88), Johannes Brøndum-Nielsen, *Gammeldansk Grammatik*, bd. 1-8, 1928-74 (Brøndum-Nielsen bd.1, 2. udg. 1950:5), Lis Jacobsen og Erik Moltke, *Danmarks Runeindskrifter*, bd. 1-3, 1941-42 (DR text, spalte 15-16), tre af de vigtigste monumenter for studiet af dansk sproghistorie, beskriver allesammen svenskevældet i Hedeby som en kendsgerning. Det er mere korrekt at sige, som Niels Lund gjorde i 1982, »at der i forskningen er bred enighed om, at der mellem 891 og 934 eksisterede et svensk herredømme i Hedeby« (Lund 1982:114). Senere kan man nok spore en tendens til denne modsætning mellem svenske og danske forskere.

5 Noget, der ligner myten om svenskevældet i Hedeby, er sket med visse påstande om den angelsaksiske invasion af det keltiske Britannien omkring 449 e.v.t. Historien, som den almindeligvis er kendt, stammer fra én enkelt kilde, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, skrevet omkring 730 af munken Bede eller Beda. Alle andre kilder har deres oplysninger fra Bede. I det berømte kapitel I,15 siger han, at angriberne var angler, saksere og jyder (»lutice hos Bede). Den smule information har dannet grundlag for en hel teori om erobringen.

ord af Adam af Bremen, i hans *Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum* fra omkring 1076. Han siger, at efter Kong Heiligo »fulgte Olaf, som kom fra Sverige, erobrede Danmarks Rige med magt og våben; han havde mange sønner, af hvilke Chnob og Gurd regerede efter deres fars død« (bog I, kapitel 50). Og: »Efter Olaf, den svenske fyrste, som styrede Danmark med sine sønner, kom i hans sted Sigerich« (ibid. kap. 54) [min oversættelse]. Begge citater er, siger Adam, fremført (»inquit«) af Svend Estridsen, der var dansk konge på Adams tid omkring 150 år efter begivenhederne. Adams fortælling er meget forvirret, selvmodsigende og tendentiøs. Lesley Abrams skriver: »No Scandinavian conversion history is reliable. Their narratives were largely created in the twelfth and thirteenth centuries to serve contemporary purposes; even Adam of Bremen's *Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum*, written in the 1070s, is a work of propaganda« (Abrams 1995:214).

Jakub Morawiec har studeret spørgsmålet »Sven Estridsen som Adams informant«; han påpeger, at »Adam provides us with either unverifiable or undoubtedly wrong data« samt at »it is hard to see the depiction of the Scandinavian affairs in the *Gesta* as given and authorized by the Danish king«. Morawiecs konklusion er, at »A closer look at both information about the Danish King himself and what he is said to have delivered to Adam seem to leave no doubt that it was the author of the *Gesta* who used the former as a kind of medium necessary to insert specific information in his own narrative« (Morawiec 2022: 73-74).⁶

Adam nævner i sin omtale af de svenske konger personnavnene *Heiligo*, *Olaf*, *Chnob*, *Gurd*, *Sigtryg*, *Hardegon* og stednavnet *Nortmannia*. Af de fire personer i dette meget vigtige svenske dynasti, der formodes at være forgængere for Svend Estridsen, nemlig *Olaf*, *Chnob*, *Gurd* og *Sigtryg*, er *Olaf* og *Sigtryg* fuldstændig ukendte i samtlige andre kilder;

6 Allerede Steenstrup (1929) gør opmærksom på de mange uoverensstemmelser, fejl, udeladelser osv. i Adams ellers vigtige værk. Selv Sture Bolin, der betragter tilstedeværelsen af et svensk rige i Hedeby og Gorm og Harald Gormssøn som et norsk dynasti som kendsgerninger (Bolin 1932:52), siger i en senere passage klart, at »För 900 och 1000-talens historia är mäster Adams verk ofta en dålig och osäker källa.« (ibid.:62).

Adams beskrivelse af kongeriget Danmark indledes med et mærkeligt eksempel på, hvor lidt han vidste om emnet: »Danskernes land, som man også læser i Ansgars levned, er næsten helt fordelt på øer« [min oversættelse]. Men på Adams tid udgjordes næsten tre fjerdedele af Danmark af to halvøer, i vest Jylland og i øst Skåne, Halland og Blekinge, og kun en mindre del af hele territoriet bestod af øer. Dette er typisk for Adams påstande.

»This story is pure invention«, om Adams fortælling om Harald Blåtands døb (Sawyer 2015:2).

Chnob identificeres med Gnupa nævnt i de to runeindskrifter *Haddeby 2* og *4*. Gnupa-Chnob nævnes også i Widukinds *Res Gestae Saxonicae* fra omkring 970, dvs. ca. 100 år før Adams beretning og kun ca. 35 år efter begivenhederne, men uden et ord om, at han var svensk; han behandles som dansk konge. Ikke én af de andre kilder, der fortæller noget om Danmark i den periode, nævner svenske fyrster. Gurd omtales i nogle annaler, men ikke som svensk. Heiligo (Helge) er ukendt fra andre kilder. Det samme gælder Hardegon, som nogle har foreslået at identificere med Hardeknud, den formodede far til Gorm den Gamle. Ingen beviser kan dog afgøre dette spørgsmål.⁷

Niels Lund giver over 19 sider en kritisk gennemgang af Adams mundtlige (ikke-dokumentariske) kilder og påviser den store usikkerhed ved denne tekst. »Nogle gange siger han ligefrem det modsatte af den kilde, han henviser til« (Lund 2018: 1), »Adams meddelelser om Sven Tveskæg er dokumenterbart opspind fra ende til anden, der er næppe et sandt ord i dem.« (ibid.: 15). Adam er selvmodsigende om kong Gorm (ibid.: 4) og erklærer ligeud, at det ikke nytter noget at efterforske hedningers handlinger (ibid.: 7). Endvidere er Adam ikke i stand til klart at udrede, hvad der skete med de formodede svenske konger af Hedeby/Danmark: Muligvis regerede den første kong Olaf sammen med sine sønner Chnob og Gurd, senere efterfulgt af Sigtryg (Chnobs søn), men måske fulgte Chnob og Gurd efter deres far som konger, før Sigtryg (ibid.: 7).

Mere end én forfatter omtaler, hvad Svend Estridsen har sagt til Adam af Bremen om Danmarks historie. *Vi ved ikke, hvad Svend Estridsen har sagt*. Vi ved kun, hvad Adam fortæller, at kongen har sagt (efter hans hukommelse). Adam bruger ord som »inquit« (»siger«) og »audivi (...) ex ore (...) Suein« (»Jeg hørte fra Svends mund«). Da der ikke findes andre kilder til Adams påstande om de svenske konger, kan vi ikke ad den vej kontrollere dem. Det problematiske ved hans tekst fremhæves af, at vi i flere tilfælde, hvor vi kender den faktiske situation fra andre kilder, ser hans forvirring. Et godt eksempel er den geografiske beskrivelse af Danmark i begyndelsen af bog 4, der er fuld af alvorlige fejl. Adam indrømmer selv, at nogle af oplysningerne, som angiveligt er hentet hos kongen, er forvirrende.

7 Kong Gnupa er omtalt i *Olav Tryggvasons saga* (Wimmer 1893-95:66), men ikke som svensk. Sigtryg er forsøgt identificeret med en »vikingehøvding... (Setricus rex paganus), som ifølge Flodoard fra Reims faldt i kampen mod den vestfrankiske konge Ludvig i sommeren 943.« (Wimmer 1893-95: Tilføjelse og rettelser:8).

Udtrykkene Nortmannia og Nortmannic behandles af Adam på mere end én måde: »Danske eller normanner«, »svenskere og goter eller normanner«, »danskere og svenskere som vi kalder normanner«, »normanner, svenskere, goter, danskere og slaviske folk«, »hovedstaden i Nortmannia er Trondheim«, alt sammen citater fra Adam. Nogle gange er normannerne danskere, andre gange nordmænd eller blot skandinaver (danskere + nordmænd + svenskere). Tilsyneladende har Adam ikke afgjort med sig selv, hvilken brug der ville være den mest passende.

Man har forsøgt at finde bekræftelse af Adams vidnesbyrd i en række historisk-filologiske discipliner: Runestenen *Haddeby 2* hævdes at være svensk, dialekterne i nogle sydlige dele af Danmark synes påvirket af svensk, en gruppe danske stednavne på -by i Slesvig-egnen udviser en karakteristisk kompositionstype fælles med de tilsvarende svenske, og Hedeby har grave af en kammertype, der ligner nogle grave i Uppland. Dette skulle understøtte Adams beskrivelse af, at Olaf, der regerede Danmark omkring 900 e.v.t, var svensk. Disse fem forskellige grene af humaniora støtter hinanden og bekræfter tilsyneladende, at der dengang var svenske herskere i Slesvig. Vi vil se nærmere på disse indicier:

1) Runeindskrifter

Vi har to runesten, der synes at nævne den omtalte Chnob i formen Gnupa og Sigerich i formen Sigtryg. Den første (*Haddeby 2*) siger: »Asfrid rejste dette mindesmærke ('kuml') over Sigtryg, hendes søn og Gnupas«. Den anden sten (*Haddeby 4*) tilføjer, at Asfrid var datter af Odinkar, at Sigtryg var konge, og at en person ved navn Gorm ristede runerne.

Haddeby 4:

asfriþr : karþi | kubl : þausi : tutiR : upinka|u|rs : aft : siktriuk : kunuk :

Haddeby 2:

asfriþr : karþi : kum|bl : þaun | aft : siktriku :

Haddeby 4:

: sun : sin : | : auk : knubu : kurmR (:) raist (:) run(a)(R) (:)

Haddeby 2:

sun (:) (s)in : aui : knubu

Dansk oversættelse

Haddeby 4: ASFRID GJORDE KUMLER DISSE, DATTER ODINKARS, EFTER SIGTRYG KONGE,

Haddeby 2: ASFRID GJORDE KUMLER DISSE, EFTER SIGTRYG,

Haddeby 4: SØN HENDES OG GNUPAS. GORM RISTEDE RUNERNE.

Haddeby 2: SØN HENDES OG GNUPAS.

Følgende *DR*, er her ordet *qui* (*Haddeby 2*) betragtet som fejl for auk og rettet til auk i oversættelsen, i overensstemmelse med *Haddeby 4*. *qui* har ‘a’ (ansur) i stedet for ‘a’ (ara), ligesom i begge indskrifter *aft* og *aʃfriþr* (*DR*, text:spalte 14).

Haddeby 4 (den lange) er fuldstændig »dansk« (hvilket her betyder, at alle runerne er »langkvistede«).

Indskriften på *Haddeby 2* har i alt 46 runer, egentlig 45 fordi s’et i ordet ‘sun’ er ulæseligt og allerede var det på Wimmers tid (Wimmer 1914: 94). 28 af runerne er af den slags, der er fælles for den »danske« og »svenske« 16-runers futhark, og således uden betydning for spørgsmålet om type. De resterende 17 har allesammen forskellige former i den »danske« og den »svenske« futhark. Af disse 17 runer på *Haddeby 2* er ni af den svenske type (eller stut-runer) og otte af den danske type (Lund 1982: 115). Altså næsten lige mange af hver. Eftersom de tre andre s’er er af den danske type, kan man antage, at også det ulæselige *s* i *sun* er »dansk«, hvilket ville give en helt lige fordeling 9:9. Hvordan afgør man, om indskriften er svensk eller dansk? Nogle forfattere mener, at risteren var svensk, fordi han brugte svenske runer – til halvdelen af indskriften (*DR* text:spalte 15). Men hvis en svensker kan bruge danske runer til halvdelen? Kuriøst nok anfører Moltke i sin vildt polemiske artikel mod Niels Lund, at ansur-runen (ofte betegnet som nasalt a) med ensidige kviste, som Lund regnede som »svensk«, er »en god gammel dansk rune« (Moltke 1985a: 17). Hvis vi følger den tanke og fjerner de tre ansur-runer fra den svenske gruppe, bliver de svenske runer reduceret til seks (to a’er, dvs. ara-runen, fire n’er), mens den danske del fortsat omfatter otte (eller ni) runer. I stedet for 9:8 for svensk:dansk har vi nu 6:8. M-runen er af typen med en halvcirkel, der ikke er gennemskåret af den lodrette stav, og kunne betragtes som svensk, således som Lisbeth M. Imer gør (Imer 2016: 154). Dette anførte allerede Wimmer og tilføjede, at også formen af u-, r- og þ-runerne har affinitet til svenske typer (Wimmer 1914: 95). Det ville ændre lidt på forholdet svensk:dansk endnu en gang.

Der er intet andet ved stenen eller indskriften, som kunne forbindes med Sverige, bortset fra formen af to ord, *þaun* og *Siktriku* (se nedenfor). Vi har ingen detaljeret forklaring på forholdet mellem de to indskrifter, som delvis er tvillinger. Anbringelsen af runerne eller linjerne har ikke tilknytning til Sverige, og det har solhjulssymbolet heller ikke.

Selv hvis disse ni eller seks runer, ud af 17 (på *Haddeby 2*), kan opfattes som »svenske« (eller »norsk-svenske«), og hvis vi regner *þaun* og *siktriku* for svenske ordformer, og hvis også runemesteren kunne være svensk (hvilket kun er en teori), betyder det ikke nødvendigvis, at Asfrid, der bestilte *Haddeby 2*-stenen, var svensk.⁸ Faktisk er historikere og runologer enige om, at hun, datter af Odinkar (et typisk dansk navn), var dansk. Der er dog ingen dokumentariske oplysninger om hendes nationalitet. Efter min mening er det uklogt at drage konklusioner ud fra denne form for detaljer.

Hele tanken om at tillægge de to rune-systemer (futharker) en etnisk værdi er der i moderne tid blevet sat spørgsmålstegn ved af forskellige forskere. Se nedenfor Barnes' vurdering af dette problem. På et vist tidspunkt begyndte man at tale om andre mulige motiver til brugen af de to typer futhark, »svensk-norske« og »danske«. Et forslag er, at de mere »almindelige« danske eller »normalruner« blev foretrukket til monumentale formål, mens de simple svenske fandtes i typiske hverdagsskrifter som noter, breve, beretninger og lignende. Elias Wessén var den første, som foreslog en sådan opfattelse af den forskellige brug af de to futharker (Wessén 1957). Lige siden har idéen været diskuteret. Der er både en vis topografisk fordeling og en tendens til at bruge stut-runerne i ikke-monumentale indskrifter, ofte på træ (Stoklund 2000: 114-117). Disse tanker afvises direkte af tilhængerne af den svenske hypotese, med Moltke som et godt eksempel:

It has been maintained that the Danish runes were preferred for epigraphy (on stone, that is), while the stut-runes were chiefly used for writing on wood and represent the script of the commercial world.

8 Det er nødvendigt at understrege dette, fordi tilhængerne af svenskevældet hævder, at eftersom nogle af runerne er typisk svenske, må runeristeren have været svensk og dermed også kommittenten. Det forklares ikke, hvad vi skal gøre med de runer, der kan være svenske, men i det aktuelle tilfælde ikke er svenske.

Since we possess inscriptions in both sorts of runes on both sorts of material, stone and wood, there is not much to be said in favour of the theory. (Moltke 1985b: 367).

En påstand, der helt ser bort fra mængden af indskrifter i de to kategorier. Det er virkelig mere kompliceret, end hvad Moltke giver udtryk for.

Der har været regnet med svensk indflydelse også i andre danske runeindskrifter. *DR* angiver under »Fremmed indflydelse« otte indskrifter med svenskprægede runer (*DR*, text:spalte 809); rundt om i *DR* findes andre indskrifter med forbindelse til Sverige af anden art end runetypologisk. På Lolland nævner *Sædinge-Stenen* (*DR* text:spalte 266) én, påstået svensk, person. Det vigtige ord i teksten er *sutrsuia*, som betyder »sær-svenskere« (dvs. adskilt fra de andre svenskere; alternativt = sydsvenskere). Det nævnte enkeltindivid, Krog, var en af en gruppe af svenskere og danskere. Ingen antydning af en invasion af svenskere. Bolin taler om en angivelse af svenskere som indbyggere (Bolin 1932:63), men det siger indskriften ikke.

Sædingestenenens tekst lyder ifølge *DR*:

Thyre lod denne sten udføre efter sin husbond Krog; og han var [da?] den aller stærkeste(?) af Særsveerne og Syddanerne/'Kval' (lidelser) fortærede (gjorde ende på) høvdingen (eller: på ham), den bedste af Nordboere (?). Han var ... Særsveernes ... (*DR* text:spalte 266).

Teksten er meget lakunøs. Moltke giver denne oversættelse: »Thorvi (Thyre) had this stone made in memory of Krog, her man (husband); and he was [then] staunchest (?) of all. The Sunder-Swedes' and the South Danes' »pains« ate (i.e. killed) him, of Northmen the best. He was [then] the Sunder-Swedes' ?uk« (Moltke 1985b: 300).⁹

9 Moltke nævner Tirstedstenen og Tillitstestenen som sandsynlige beviser for disse svenske eksistens (Moltke 1985b:302). Tirstedstenen (*DR* 216) fortæller, at »Frede (...) fandt døden i Svitjod (Sverige)«, men det er uforståeligt, hvordan en (dansk?) mands død i Sverige kan indikere »Disse svenskeres eksistens« på Lolland.

Tillitstestenen (*DR* 212) lyder: »Eskil Sulkesøn lod denne sten rejse efter sig selv« (*DR* text:spalte 258). Teksten indeholder intet om Sverige eller svenskere. Den kendsgerning, at Danmark kun har én sten med denne formulering (og nogle få andre med samme idé om at mindes sig selv udtrykt på en anden måde), mens Sverige har adskillige selvrejsersten, beviser ikke, at der har været en større gruppe svenskere på Lolland. *DR* nævner omkring ni svenske eksempler, så vi har en numerisk relation SE:DK mellem 9:1 og 9:5; tal, der ikke peger på, at der er tale om en svensk specialitet (*DR* text: spalte 990-991).

Teksten siger ikke, at sydsvenskerne eller særsvenskerne boede på Lolland, og end ikke, at Krog boede der (det er selvfølgelig sandsynligt). Mange runesten nævner mennesker, der døde i et andet land end stenens. Hvem er disse sydsvenskere, syddanskere og normanner? Betyder normanner (hos *DR* »nordboere«) her (syd)svenskere og (syd)danskere? Eller (syd)svenskere plus (syd)danskere plus nordmænd?

Under indtryk af idéen om svensk påvirkning i danske indskrifter kunne man prøve at undersøge, om personnavnet Krog er mere typisk svensk end dansk. Det er registreret to gange i Danmark, Sædinge og *DR106* (tabt), men begge tekster er ret beskadigede og *DR106* ekstremt usikker. Sverige har syv eller otte forekomster, hvoraf nogle er usikre (Peterson 2007: 151). Men, som forklaret om personnavnene på Hedebystenene, skal en numerisk relation Sverige:Danmark 8:2 (eller 4:1) ses på baggrund af den almindelige numeriske relation mellem svenske og danske runeindskrifter, nemlig 10:1 eller måske 5,7:1. Under arbejdet med artiklen er jeg blevet gjort opmærksom på, at *Danmarks Gamle Personnavne* registrerer 8 forekomster af navnet Krok fra 1400- til 1600-tallet (DGP 1:spalte 804).

Moltke giver denne kommentar:

The inscription appears to refer to strife between Swedes called ‘Sunder’ or ‘Separate’ Swedes (?), living on Lolland and ‘South Danes’. (The existence of these Swedes is probably evidenced by the Tirsted stone and the much younger Tillitse stone.) It would not be unnatural if some Swedes on their way to Hedeby succumbed to the charms of Lolland – the name ‘Sunder-Swedes’ (if it does not mean ‘South Swedes’) might suggest that quite a number remained there« (Moltke 1985b: 302).

Det har ikke været muligt præcis at fastslå, hvad indskriftens ‘Særsvær’ eller ‘Sydsvær’ kan betyde. Teksten indeholder ingen grund til at give de to udtryk betydningen »svenskere, der er immigreret til de sydlige dele af Danmark og nu bor der«. Når Moltke taler om »strid«, henviser han til ordet *kuaul*, på moderne dansk-svensk ‘kval’, der betyder smerte(r); også det oldislandske *kvöl* betyder smerte, uden nogen variant som »strid«. Fortolkningen »strid« er en stærk specialisering af ordets betydning og har ikke dokumentarisk grundlag. Moltkes påstand »the name ‘Sunder-Swedes’ (...) might suggest that quite a number remained there« (Moltke 1985b: 302) er forbløffende: Der er intet af den slags i teksten. At Særsværne boede på Lolland, er Moltkes (og andres) frie idé. Disse to læs-

ninger af den centrale del af teksten er begge mulige set fra et syntaktisk synspunkt:

- (1) DR: »han var (da?) den aller stærkeste(?) af Sær-sveerne og Syddanerne. ‘kval’ fortærede høvdingen«
 (2) Moltke: »han var [da] standhaftigst (?) af alle. Sær-sveernes og syddanernes ‘strid’ fortærede (...) ham«.

Moltke har brug for punktummet efter ‘alle’ for at kunne sige, at smerter er ‘strid’ mellem de to etniske grupper. Manglen på dokumentarisk hjemmel af betydningen »strid« for ordet *kuaul* er afgørende. Fortolkningen er endnu en frugt af hans forudfattede idé om det svenske dynasti ved Hedeby.¹⁰

Uafklarede spørgsmål om runestenene Haddeby 2 og 4

a) Hvorfor er der to, delvis identiske sten? Og hvorfor er de ikke helt identiske? Det er blevet foreslået, at de var beregnet til to forskellige »publikummer«; det er muligt, men vi ved det ikke.

b) Havde de to sten det samme formål? Hvad ønskede dronning Asfrid at kommunikere, og til hvem? Naturligvis følger de to tekster en standard; indholdet og syntaksen er således de normale for minderunesten. Nogle mener, at den såkaldte svenske sten med stolthed skulle erklære over for verden, at disse mænd, Gnupa og Sigtryg, var svenske, og at den såkaldte danske sten skulle informere om, at Asfrid og hendes far var danske (jf. Wimmer 1908: 70). Dette er et intelligent gæt, men ikke videnskab. Vi ved det ikke.

c) Hvor blev de to sten oprindeligt rejst? To forskellige steder? Og hvorfor blev de placeret lige der? Måske i nærheden af gravene, lidt uden for Hedeby? De steder, hvor de blev fundet i 1700- og 1800-tallet, giver ikke afgørende oplysninger af den slags. Igen ved vi det ikke.

d) Blev de to indskrifter ristet af den samme person (ved navn Gorm)? Han er nævnt på den ‘danske’ sten, men ikke på den ‘svenske’. Da ud-

¹⁰ Idéen at *kuaul* kan betyde ‘strid’ stammer øjensynligt fra Lis Jacobsen, som henviser til nogle gammelsvenske eksempler (Jacobsen 1929:138-9). *Ordbok öfver svenska medeltids-språket* anfører som tredje betydning ‘tvist’. Det ser ud til især at handle om »menneskets natur« og »ejendoms tvister«; ikke ganske det samme som en blodig kamp mellem danske og svenske (Söderwall 1891-1900:226). Disse belæg er i øvrigt meget yngre end runeteksten.

formningen af de to sten er ret forskellig, var der sandsynligvis to ristere. Årsagen kender vi ikke.

e) Hvilken blev udført først, *Haddeby 2* (kortere, »svensk«) eller *Haddeby 4* (længere, »dansk«)? Hvis de havde samme formål, og hvis den korte tekst var den første, ville Asfrid måske have følt, at nogle oplysninger fejlagtigt var blevet udeladt og burde tilføjes. Hvis den lange var den første, kunne den anden tekst have fået sin korte version, fordi nogle oplysninger syntes overflødige, i en anden sammenhæng. Men vi har ingen midler til at afgøre, hvilket af de to mulige svar der er korrekt; i teorien kunne de være ristet på samme tid og på samme sted. En række detaljer peger på, at det er usandsynligt, at de to sten er hugget af den samme person. Ordningen af indskrifternes linjer er forskellig; på *Haddeby 2* går de tre hovedlinjer (side A) alle opad, begyndende med den midterste, dernæst den højre og til sidst den venstre. *Haddeby 4* er bus-trofedon og begynder med den midterste linje (side A), der går opad, herefter den venstre, som går nedad, og endelig den højre, der går opad. Skilletegnene bruges ret konsekvent på begge sten: på *Haddeby 2* to prikker og på *Haddeby 4* to små lodrette streger. Hvis man sammenligner rummene i de to indskrifter, målt fra rammestreg til rammestreg, vil man se, at forskellene er begrænsede. Man skal bruge to fotos, der er tilpassede, så indskrifterne får omtrent samme størrelse, idet stenene har meget forskellige dimensioner: *Haddeby 2* er 214 cm, mens *Haddeby 4* kun måler 125 cm. *Haddeby 2* har syv afrundede u-runer, af de fem k-runer har den ene flad kvist, mens fire er afrundede; *Haddeby 4* har 14 u-runer, hvoraf seks er flade og otte rundede, samt 10 k-runer, hvoraf syv har flad kvist, mens tre er afrundede. Meget tyder således på, at der har været to ristere.

Barnes giver denne bedømmelse af forholdet mellem langkvist- og kortkvistruner:

For many, it seems to have been enough that an inscription contained one or more short-twig runes for it to be called a short-twig inscription (...). This, as is obvious if one considers it for but a moment, is totally misleading. I would suggest that only inscriptions in which the overwhelming majority of the runes are short-twig be designated 'short-twig inscriptions'. Those which have a larger number of short-twig than long-branch forms I would call »short-twig mixed«, and those with a preponderance of long-branch forms »long-branch mixed« (Barnes 2000: 104).

Dette forekommer at være en nøgtern og afbalanceret vurdering af spørgsmålet. Barnes fortsætter: »According to such a scheme of classification, *Haddeby 2* is a long-branch mixed or simply a long-branch inscription, depending on whether one considers a majority or an overwhelming majority of its runes to be long-branch« (idem). I øvrigt siger Moltke, trods sin faste overbevisning om rigtigheden af et svenskevælde i Hedeby, næsten det samme: *Haddeby 2* »is rather a Danish inscription with a little Swedish touch« (Moltke 1985a: 17). Samme tanke udtrykkes af Karl Martin Nielsen med henvisning til Lund: *Haddeby 2* »is rather [written in a] normal-Futhark with variants« (Nielsen 1984: 18).

I et senere bidrag strammer Barnes begreberne: De standardiserede runealfabeter »are abstractions constructed for our convenience« (Barnes 2006: 11). »Inscriptions from Denmark and Sweden not uncommonly exhibit a sprinkling of what are traditionally considered short-twig characters in otherwise long-branch inscriptions, single-sided **as** and **ns** being particular favourites« (ibid.: 20). Barnes' artikel er fuld af eksempler på, at snesevis af vikingetidsindskrifter ikke fulgte et forudfattet alfabet (futhark), men anvendte runer fra en række mulige varianter. Beskrivelsen eliminerer praktisk taget motivet til brugen af lukkede kategorier som »danske runer«, »svenske runer« osv.¹¹

Selve det faktum, at der er to sten med delvis identiske indskrifter, er også blevet antaget som et svensk element. *DR* siger, at der er flere eksempler i Sverige (tre nævnes og andre antydes), mens Danmark kun har to. Tre eller fem svenske forekomster mod to danske vidner ikke om svensk indflydelse – tværtimod, især i betragtning af at de svenske eksempler er

11 Magnus Källström diskuterer problemvarianterne inden for hver af de to ideelle typer af den yngre futhark, langkvist og kortkvist, og deres indbyrdes forhold. Et eksempel på den meget store variation, der er fundet, er: »Östergötland, where none of the seven known short-twig inscriptions shows exactly the same forms.« (Källström 2020:145). Han viser også, at en række runer har flere former gennem tiden; nogle gange er det karakteristiske element den side, hvorpå kvisten er placeret, i andre tilfælde retningen, altså opadgående eller nedadgående kvist (ibid.:131-133).

I en detaljeret undersøgelse af den måde, hvorpå runerne blev udskåret (hvis man ser på hver rune som en sekvens af streger, i praksis hvad hånden gør, når man skærer i træ), udtaler Staffan Fridell bl.a., at »the reason for the change [from long-branch to short-twig] must have been a desire for kinematic simplicity«, dvs enkelhed ved skæringen af runerne, og »that the two systems [long-branch and short-twig] eventually merged into one« (Fridell 2011:79,80). Med andre ord blev de to systemer gennem tiden blandet på adskillige måder, og det vil derfor være vanskeligt at etablere en langkvist- og en kortkvistfuthark som enheder med etnisk karakter.

meget senere. Skal man hævde en indflydelse, kronologisk og numerisk, må det snarere være dansk indflydelse på Sverige (Nielsen 1984: 18).

2A) Sproglige vidnesbyrd i indskrifterne

To ordformer er blevet angivet som typisk svenske: *Siktriku* og *þaun*.

Navnet Sigtryg har formen *Siktriuk* på *Haddeby 4* (den »danske« indskrift, langkvistede runer), men *Siktriku* på *Haddeby 2*. De to former afspejler både en topografisk og kronologisk forskel, men, siger Lerche Nielsen efter en udførlig forklaring, »there is no obvious reason why the archaic form should be Swedish rather than Danish.« (Lerche Nielsen 2000: 138-141). En anden simpel forklaring er, at *Siktriku* er en fejl; at risteren satte *ku* i stedet for *uk*. Tre ord længere fremme i teksten er der som sagt ristet *auī* (*qui*) i stedet for *auk*; Wimmer talte om, at 'ui' var navneordet 'vi', men den idé er i dag forladt (Wimmer 1914: 94).

Pronomenet *þaun* er et helt andet spørgsmål. *þaun* kan virke som en typisk svensk ordform, eftersom vi i danske runeindskrifter har fem forekomster af *þau* og én *þaun*, mens Sverige har 50 eksempler på *þau* og 17 af *þaun*; dvs. DK *þau* : *þaun* 5:1, SE *þau* : *þaun* 50:17 eller 2,9:1. Hvis der blev fundet et *þaun* mere i Danmark, ville den danske relation blive til 5:2 eller 2,5:1, så ordformen ville blive »typisk dansk«. Nu er det danske eksempel på *þaun* meget ældre, så de mange svenske eksempler i de kendte indskrifter kan ikke have bidraget til indførelsen af *þaun* i Danmark. De fandtes simpelthen ikke, da *Haddeby 2* blev ristet. Det, der eventuelt ville have kunnet bevise den svenske indflydelse, måtte være de mange ukendte eksempler på svenske forekomster af *þaun* – fra en tidligere periode, som man kan formode har eksisteret, men som vi ikke ved noget om (jf. Lerche Nielsen 2000: 141-142). Blot at tage tallene én mod 17 som et uomtvisteligt bevis på indflydelse, når man ser bort fra den kronologiske situation, er en dårlig forsøgsopstilling.

Hvis *Haddeby 4* blev udført først (hvilket vi ikke ved), kunne *Haddeby 2* være udført som en simpel (reduceret) kopi af den første. Det kunne være grund nok til en ristingsfejl i *Haddeby 2*, som har *Siktriku* i stedet for *Haddeby 4*'s *Siktriuk*; som nævnt anses *qui* almindeligvis for en fejl (i *Haddeby 2*) for *auk* (den form, der findes i *Haddeby 4*). Også fordi et ord *qui* eller *auī* ellers er ukendt.

Der er andre runesten fra dansk område med kortkvistruner (altid kun nogle af dem, aldrig alle) og generelt de samme runer. Et eksempel er *Gunderup-stenen 2* (*DR* 144): »austain sati stain þaṅsi abt aṣulb faṑur sin«; med 16 kortkvistede runer ud af 24 mulige (i alt 37 runer i teksten). De otte resterende runer af gruppen, hvis medlemmer kan være kortkvistede, er her langkvistede. Også i dette tilfælde er de kortkvistede a, n, s (alle forekomster er kortkvistede) og de langkvistede t, b, a (alle forekomster er langkvistede). Dette punkt er vigtigt: Det synes at fortælle, at valget af type ikke er tilfældigt, i den forstand at typen vælges for hver enkelt forekomst; brugen af runetyper er konsekvent i hele teksten. I vores tilfælde (*Gunderup 2*) foretrækker risteren kortkvistede n'er og langkvistede t'er. Hvorfor dette valg skulle have en etnisk årsag er uklart. To tredjedele af runerne, der kan have begge former, er kortkvistede, mens en tredjedel er langkvistede. Hvad fortæller det os om risteren? *DR* og Karl Martin Nielsen tager det for givet, at kun en svensker (eller måske en nordmand) kan riste en indskrift med nogle »svenske« og nogle »danske« runer (Nielsen 1984: 18).

Også i dette tilfælde (*Gunderup 2*) er der kuriøst nok to ord med en form, som angiveligt er typisk for svenske runesten: *abt* og *aṣulb*. Men igen synes det begrænsede antal forekomster alt for lavt til at tillade en endelig påstand om svensk herkomst.

Det er almindeligt i skandinaviske runeindskrifter, at teksten fortæller, hvem der var kommittent af monumentet, og til minde om hvem det blev rejst. I enkelte tilfælde er de to personer identiske, dvs. at kommittenten siger direkte, at han mindes sig selv. I Sverige findes der over 20 af den slags runetekster (*DR* text:spalte 990-1), i Danmark kun én: fra Tillitse på Falster, hvor »Eskil Sulkesøn lod denne sten rejse efter sig selv.« (*DR* 212). Der er et par andre, som tilsyneladende indeholder den samme tanke om at mindes sig selv udtrykt med andre ord (*ibid.*). Men hver kommittent, der har sit eget navn sat på stenen, mindes selvfølgelig sig selv. Den store forskel i antallet af eksempler i Sverige og Danmark tages som bevis på »svensk indflydelse« på Tillitsestenen. Moltke:

We may thus safely assume that the Tillitse stone is the work of a Swede – perhaps the descendant of Swedes who, on their way to Hedeby, lingered on Lolland – as we have already seen, the Tirsted and Sædinge stones bear witness to the existence of a Swedish colony there (Moltke 1985b:386-388).

At en dansker (eller en anden ikke-svensker) ikke er i stand til at udføre noget, man har i Sverige, diskuteres ikke, det tages for givet. Idéen om eksplicit selvpromovering blev født engang i Sverige, men der er ingen grund til at udelukke, at en anden person – i eller uden for Sverige – ville være i stand til at gøre den samme »opfindelse«.

Om det numeriske forhold 20:1 mellem mængden af svenske og danske runeindskrifter og dets betydning for statistiske betragtninger, se kapitlet *Personnavne* længere fremme.

Som Magnus Källström anfører:

Detta [at der henimod år 1000 kommer flere runeindskrifter. OHV] hänger givetvis samman med det plötsligt uppblomstrande kristna runstensmodet, som först har etablerats i Danmark och därifrån spridit sig norrut. Med detta runstensmode följer också »danska« runformer dvs. långkvistrunorna, vilka så gott som fullständigt kommer att dominera runinskrifterna i landskapen upp till Mälaren. (Källström 2013: 112).

De »danske« runer invaderede Sverige, og det drejer sig ikke om nogle få inskriptioner som de formodede svenskprægede indskrifter i Danmark. Der er snesevis af dem – dog uden nogen form for invasion af danskere. Skautrup skriver, at ud af de (dengang) ca. 2.500 svenske indskrifter er der mere end 2.000 med de danske runer (Skautrup 1944: 110-111).

2B) Sproglige træk ved de sønderjyske dialekter

På norsk og svensk har hvert flerstavellesord én ud af to forskellige accenter (kaldet accent 1 og 2). På dansk har accent 1 engang i middelalderen udviklet sig til det såkaldte »stød«. Visse danske egne deltog dog ikke i denne forandring: Halland, Skåne (med Bornholm) og Blekinge samt nogle dele af det sydlige Danmark,¹² heriblandt den centrale del

12 Skåne og Halland (+/- Blekinge) betragtes sprogligt generelt som danske, selvom de på en måde repræsenterer en overgang mellem dansk og svensk. Det har længe været erkendt, at de skandinaviske sprog, i hvert fald indtil en vis tid, har udgjort et sprogligt kontinuum.

af Slesvig omkring Hedeby.¹³ Det er blevet foreslået, at denne lighed med svensk stammer fra svensk sproglig indflydelse – af det svenske herredømme i Slesvig, som nævnes af Adam af Bremen. Udviklingen skulle tilsyneladende være foregået således: En talrig gruppe svenskere med høj prestige skulle have forhindret den oprindelige danske befolkning i Slesvig i at følge alle de andre danskere i ændringen af et suprasegmentalt træk ved deres sprog. Dette ville kræve en ret massiv invasion, ikke blot et par kongelige erobrere, foruden tosprogethed blandt befolkningen i en længere periode, ikke kun hos få personer gennem to-tre generationer. Intet af den slags er dokumenteret. Adam påstår ikke, at svenskere bosatte sig i Danmark (da han kun taler om kongerne Olaf, Gnupa, Gurd og Sigtryg, samt at Olaf tog Danmark med våben og magt). Lad os medgive, at det ikke er umuligt, men der findes intet positivt bevis i den forstand.¹⁴ Når så ændringen fra accent 1 til stød er foregået langt senere end det påståede svenskevælde, kan man vanskeligt etablere nogen forbindelse mellem den manglende ændring i Hedeby-området og svenskerne. Skautrup anfører argumenter for at regne med stødets fremkomst kort efter 1200 (Skautrup 1944: 244).¹⁵

13 Stodgrænsen i det nuværende Danmark går i store træk således: Uden stød er Rømø, en trekant mellem Tønder, Haderslev og Mommark, en trekant mellem Fåborg, Nyborg og Svendborg, Sjælland syd for Tappernøje samt alle øer syd for disse lokaliteter, især Ærø, Langeland, Lolland, Falster, Møn og Bornholm.

14 At postulere, at da accentmønstrer i Slesvig-området har en vis lighed med det svenske, må en gruppe svenskere have påvirket Slesvig-sproget, er værre end det almindelige latinske ordsprog: *Post, ergo propter*.

15 Stødets historiske opståen og dets forhold til de skandinaviske accenter er ikke ganske afklaret; diskussionen er baseret på indirekte oplysninger, som det fremgår af Skautrups beskrivelse (Skautrup 1944:238-242), særlig s. 240-241. Lars Brink giver i »Stød, tryk og tonegang«, *Dansk Sproghistorie*, bind 2, en detaljeret beskrivelse af stødets opståen og nævner to tidspunkter der er blevet foreslået for stødets formodentlige fremkomst: 1300-tallet og ca. 1350 (Brink 2018:236-241).

Erik Kroman ville i 1947 i sin disputats vise, »at udbredelsen af den faldende-stigende intonation i Sydvestdanmark på afgørende måde støtter hypotesen om en svensk indvandring i Østsllesvig og på Ærø og Langeland i forbindelse med det svenske vikingeherredømme i Hedeby.« Således refereret i Anders Bjerrums anmeldelse, hvor hele Kromans storslåede konstruktion afvises som uvidenskabelig. (Bjerrum 1948: 223-231). Britta Orlrik Frederiksen har senere givet en grundig tilbagevisning af Kromans tese (Frederiksen 1985:76-77).

2C) Hesselmann, Birka-svensk, Hedeby-Nordisk

En anden forgrening af problemet kommer med teorien udkastet af Bengt Hesselmann, der i 1936 lancerede tanken om, at en bestemt slags skandinavisk sprog eller variant udvikledes i Birka og Hedeby, de to poler, som var forbundet gennem de svenske »besiddelser« langs Østersøen, Lolland og hele området af danske dialekter uden »stød«. Gun Widmark arbejdede meget senere videre med tanken. Hendes titel (»Birkasvenskan – fanns den?«) synes at udtrykke tvivl, men hun er i virkeligheden ganske overbevist om eksistensen af en sådan slags sprog eller variant, der strækker sig fra Birka til Hedeby gennem Østersøen til Lolland og omegn (Widmark 1994). Lars-Erik Edlund gav senere en grundig og detaljeret undersøgelse af Widmarks og Hesselmanns teorier. Han gennemgår de sproglige træk, Widmark har studeret: *diftongering af ē > jä, monoftongering af au > ō, metatese wr- > rw-, w-brydning og r-brydning (recessive), h- > nul (recessiv), bortfald af indskudskonsonanter, usikkerhed om oprindelige konsonantgrupper 'mn' og 'bn' (hamn – havn)*. Hans konklusion om den territorielle spredning af disse træk er, at ændringerne ikke følger en fælles retning (Edlund 2016: 25,31). Edlund giver Widmark kredit for den omfattende undersøgelse, men konkluderer til sidst, at forestillingen om Hedeby-nordisk eller Birka-svensk er overflødig og uden beviser (ibid.: 34,39). Ved at betragte disse sproglige træk i sammenhæng kan man stille spørgsmålet: Hvordan ville det være muligt, at sådanne få træk skulle kunne give grundlag for en slags sproglig identitet hos en gruppe mennesker? Britta Olrik Frederiksen studerede i 1985 Hesselmanns hypoteser og konkluderede, at der deri ikke er nogen støtte for tanken om svensk indflydelse på dansk sprog (Frederiksen 1985: 79-81).

Karl G. Johansson (2002) anlægger et bredere perspektiv og understreger værdien af at trække på erfaringerne fra dialektstudier og sprogkontaktforskning som i Braunmüller og Trudgill. Han argumenterer også med rette for, at spredningen af sproglige træk snarere end at være resultat af erobringer eller af herskernes etnicitet vil skyldes handelsmæssige og lignende sociale kontakter. Dette er bl.a. afgørende, når man skal studere den topografiske udbredelse af sproglige fænomener.

3) Stednavne

I navne på landsbyer i Danmark, der ender på *-by*, er det første element sjældent et personnavn, mens de i Sverige og i Danelagen er almindelige

– og også i Slesvig-området. Dette kunne indebære svensk indflydelse på Olafs tid, som det er blevet foreslået. Det er imidlertid påvist (Hjorth Pedersen 1960), at de slesvigske stednavne på *-by* er ældre end de svenske (i Slesvig er personnavnene ofte hedenske, mens de svenske tit er kristne). Hvis der var tale om indflydelse, ville det være omvendt: fra Slesvig til Sverige.

Et andet toponymisk emne er blevet påkaldt for at bevise svensk indflydelse på danske stednavne, og således understøtte idéen om den svenske dominans omkring Hedeby. Det drejer sig om 7 danske stednavne, der indeholder elementet *-fjelde* eller *-fjolde*, 3 på Lolland, 4 i Sydslesvig, altså to af de områder, hvor der angiveligt har været en indvandring af svenskere. Ét er det bekendte Døllefjelde, 10 km syd for Sakskebøbing, et andet *Fjolde*, 30 km vest for Hedeby og 10 km nord for *Svesing*, hvis navn man har formodet afledt af roden i navnet Sverige.¹⁶ Landsbyen Fjolde er bekendt for Anders Bjerrums studier af stedets arkaiske dialekt. *(-)fjelde*, *(-)fjolde*-navnene er blevet sat i forbindelse med det svenske ord *urfiælder*, der ikke forekommer i danske dokumenter. Etymologierne af *-fjelde*, *-fjolde* og *urfiælder* er behæftede med stor usikkerhed, de svenske paralleller til de 7 danske stednavne er tvivlsomme. Britta Olrik Frederiksen konkluderer »at der indtil videre ikke kan siges at være påvist paralleller i Sverige til de danske *(-)fjelde*, *(-)fjolde*-navne af sådan art, sådant antal og sådan geografisk udbredelse at tanken om en dansk-svensk sammenhæng forekommer den mindste smule slagkraftig« (Frederiksen 1985:84-91).

Det sidste element, som det måske er værd at nævne i rækken af forsøg på at underbygge tesen om et svenskevælde ved hjælp af stednavne, er ordet *nor*, som bl.a. forekommer tæt på Hedeby i navnet *Haddebynor*. Det blev i 1981 foreslået af Jan Paul Strid, at *nor* skulle sættes i forbindelse med Svealand, hvor man har nogle forekomster. I 1985 blev sagen undersøgt nærmere af John Kousgård Sørensen; han konstaterer bl.a., at ordet er udbredt i navne i Sønderjylland, Als, Tåsinge, Langeland og Sydvestsjælland, altså omtrent lige de områder, som svenskevældets tilhængere mener har været udsat for svensk indvandring omkring 900 e.v.t. Med hensyn til ordets forskellige betydninger i dansk og svensk er der derimod meget ringe overensstemmelse:

16 Tidligere skrevet *Swesum*, som Hald forklarer af et **Swē-hūsum*, der ikke ser ud til at være undersøgt nærmere (Hald 1965:66).

Den almindelige svenske betydning af ordet er altså særdeles sjælden i danske *nor*-navne. Og de navne, hvori den kan formodes at foreligge, ligger i områder (Nordvestjylland, Midtjylland), som ikke har været inddraget i diskussionen om svenskpåvirkning i Danmark (Kousgård Sørensen 1985: 45).

Kousgårds konklusion bliver: På denne baggrund må det afvises, at forekomsten af ordet *nor* i danske stednavne har forbindelse med svensk navneskik. For det første er den i Svealand helt dominerende betydning '(smalt) sund (mellem søer)' forskellig fra den i Danmark fremherskende betydning. For det andet er de syddanske repræsentanter for navnegruppen utvivlsomt for unge til at kunne være resultat af en eventuel svionisk påvirkning i vikingetiden. (ibid.: 48-49).

I begyndelsen af samme artikel formulerer Kousgård på en prægnant måde en slags grundregel for, hvordan man skal vurdere tilfælde af lighed i stednavne i to forskellige områder:

De argumenter for svioniske påvirkninger, der hidtil har været fremført, har ikke været overbevisende. For at være virkelig slagkraftige må sådanne ideer hvile på påfaldende strukturelle (formale, semantiske) og kronologiske fællestræk. Men desuden – og ikke mindst vigtigt – skal det kunne sandsynliggøres, at sådanne fællestræk ikke kan have hjemlige forudsætninger i Danmark såvel som i Sverige. (ibid.: 43).

4) Arkæologiske fund

Ved Hedeby er der fundet ca. 10 grave af kammertype (med et kammer bygget af træ) fra ca. 900 e.v.t. (Olafs tid, efter tidligere undersøgelser, se længere fremme). I Uppland i Sverige findes mange lignende grave, ved Birka omkring 100 (111 ifølge Eisenschmidt (1994: 69)). De to grupper af grave er dog bortset fra trækassen ikke særlig ens; nogle få af de slesvigske har mere udstyr end de omliggende grave uden kammer (se nedenfor Eisenschmidts redegørelse). Endvidere har idéen om at lægge sin afdøde slægtning i en trækasse ikke eksklusiv karakter. For at postulere en sammenhæng mellem de to grupper af grave er det nødvendigt at påvise ikke blot en generel lighed,

men specifikke overensstemmelser i detaljerne. Et sådant arbejde er ikke udført. I øvrigt tyder antallet af ti grave eller lidt flere ikke på en invasion af en ny nation, etnisk gruppe eller nogen anden form for større person-gruppe med en kultur forskellig fra de danske Hedeby-indbyggeres. Nils Ringstedt har studeret Birkas kammergrave i deres økonomiske og sociale aspekter, med en kvantitativ metode; han vurderer, at »The construction of chamber-graves at Birka as well as at Hedeby can thus be seen against the increasing cross-border connections of various kinds during the time period.« (Ringstedt 1997: 141). Ringstedts konklusion (for Birka) lyder, at »it is not possible to prove that the graves were intended for foreigners, though the construction is specific and objects of foreign provenance have been found.« (ibid.: 141). Desuden refererer han, at »Sawyer asserts, however, that chamber-graves of one kind or another are likely to have been developed independently in any area with plenty of wood.« (ibid.: 141).

Ekkehard Aner studerede kammergravene i 1952 og vendte 10 år senere tilbage til sagen. Her erkendte han, at stednavnene på *-by*, efter Birte Hjorth Pedersens undersøgelse, ikke kan forklares med en svensk erobring eller kolonisering (Hjorth Pedersen 1960), og ligeledes, at de accentuelle forskelle i dialekterne i Syddanmark intet har med svenskere at gøre. Kort efter fortsætter han dog med denne argumentation:

Eine spontane Entstehung des Grabtyps in Haithabu erscheint angesichts der zahlreichen Parallelen in der Mälär-Region wie im schwedischen Russland und den nachweislich engen Beziehungen zwischen den beiden Handelspartnern unwahrscheinlich. Es besteht kein Zweifel daran, dass dieser Bestattungsbrauch einen mittelschwedischen Ursprung hat, zumal er in Birka und anderen Orten bereits für das 9. Jahrhundert dokumentiert ist. (Aner 1962: 53-54)

Logikken synes at være, at når et fænomen forekommer flere steder, og det på et af stederne er mere talrigt og/eller ældre, må man tro, at det talrige/ældre er oprindelsen til det andet. Men dette er ikke en følgerigtig slutning; der er ingen grund til at tro, at det er så simpelt. Tilmed er der tilsyneladende, efter de nyeste undersøgelser, kammergrave i Hedeby lige så tidligt som i Birka (se nedenfor). Interessant nok er der bred enighed om, at »moden« med at rejse runesten er kommet fra Danmark til Sverige, »selvom« der i dag er 10 gange så mange runesten i Sverige som i Danmark (jf. den citerede passus fra Källström ovenfor, i afsnittet »2A) Sproglige vidnesbyrd i indskrifterne.«).

Silke Eisenschmidt har givet en nyere beretning om gravene i Hedeby. Hun opdeler området i tre sektioner, hvoraf to har kammergrave. De 10 kammergrave, som vi kender fra Lunds og Aners indlæg, findes indenfor den halvcirkelformede vold: »the majority of the graves were established in the first half and middle of the 9th century and not in the 10th century, as previously suggested.« I området syd for den halvcirkelformede vold fandtes »five chamber graves (...) Better equipped graves with tableware and jewellery were restricted to the five chamber graves« (Eisenschmidt 2011: 88,91). I konklusionen beskriver hun de sociale aspekter af Haithabu-gravene således:

A small number of graves in Hedeby contain a complete set of grave goods suggesting a more complex burial with chamber and an overlying mound. These graves most probably represent members of the elite in the area. The variation in grave goods and type of burial, cannot be used to make finer distinctions of social status and rank. The majority of these outstanding graves date to two periods. The first period covering the first half to mid-9th century, with the boat chamber grave and the chamber graveyard. The second period covering from around 900 and the first half of the 10th century with the chamber graves in the southern cemetery. The boat chamber grave dating 830-850 AD stands out among the graves in Hedeby and the whole of Denmark and it has been suggested that it may be the grave of a king. (Eisenschmidt 2011: 100).

Det ser ikke ud til, at kammergravene i Haithabu har nogen markant lighed med kammergravene fra Birka. De 10 berømte grave, der diskuteres af Lund, viser sig at være fra en periode meget tidligere end det formodede svenske herredømme i Hedeby (Eisenschmidt 2011: 88), således som allerede Aner anførte (Aner 1962: 55). Dog konkluderer Aner til sidst sådan:

Damit würde sich in Übereinstimmung mit der Aussage der historischen Quellen und den Erwägungen hinsichtlich der Ausdehnung des Schwedenreiches ergeben, daß außer Haithabu auch das südliche Angeln, (...), sowie Langeland und Lolland von Schweden besetzt waren. Für die Annahme einer sich weiter nach Norden erstreckenden Eroberung bieten die archäologischen Befunde keine Grundlage. (ibid.:56).

Også her ses det, at Adam af Bremens krønike kan behandles som »historiske kilder« – i flertal.

5) Historiske vidnesbyrd

Vi har kun Adams ord: »Olaph, qui veniens a Sueonia« og »Olaph, (...), sueonum principem.« Ifølge Adam var Olaf konge af Danmark, men når vi kender til kong Gorm og kong Harald fra de to Jelling-runesten, har vi et problem med sammenhængen: Olafs rige kan kun have omfattet en del af (Sønder)jylland. Vi kan ikke engang være sikre på, at Adams ord må betyde, at Olaf var svensk og ikke en dansk prins, der kom hjem (ovenfor er det blevet godtgjort, at Adam ikke er faktisk pålidelig i enkeltheder); der er andre eksempler på, at danske prinser opholdt sig en tid i udlandet og ventede på en mulighed for at gribe magten i deres hjemland (som det også sker i andre lande). Lund nævner forskellige eksempler, heriblandt Svend Estridsen selv (Lund 1982: 122). Moltke siger: »As is evident from both historical sources and the inscriptions on the Hedeby stones, there was a period of Swedish rule in Hedeby« (Moltke 1985b: 28-29), men der er som bekendt kun én historisk kilde til den påstand: Adam. En kendsgerning, som gør det umuligt at kontrollere Adams ord. *Testis unus, testis nullus.*

I ikke få tilfælde sker det tilsyneladende, at man uafvidende opbygger en form for skjult bedrag eller »indbildt dokumentation«. Andreas Mohr siger i en meget interessant bog: »Vermutlich regierte das Gebiet zu Beginn des 10. Jahrhunderts eine schwedische Oberschicht, an deren Spitze, Widukind von Corvey zufolge, ein von den Ostfranken oder Sachsen als rex bezeichneter Magnat stand« (Mohr 2005: 100). Når man læser denne passage, får man let det indtryk, at Widukind har talt om svenskere. Men Widukind siger faktisk følgende: »After he had defeated all of the neighboring peoples, Henry attacked and defeated the Danes with his army because they had launched naval raids against the Frisians. After he forced the Danes to pay tribute, Henry had their king, named Knuba, receive baptism.« (Widukind 2014: 58). Widukind omtaler ikke svenskere og antyder ikke en (etnisk) forskel på Gnupa og andre danske konger. I note 274 til teksten siger oversætterne: »This king appears to have been a Swede who ruled the region around the important trading centre of Hedeby (German Haithabu) in the southern part of the Jutland peninsula« (ibid.: 58). Men det er en personlig påstand af oversætterne og har intet med Widukinds tekst at gøre.

Wolfgang Laur (1983: 15) kommenterer de skriftlige kilder til svenskevældet: »Außer Adam von Bremen und westnordischen historischen Sagas, berichten noch andere deutsche Annalen und Chroniken (...) vor allem der Chronist (...) Widukind von Corvey (...) daß Heinrich I. (...) die Dänen tributpflichtig gemacht und ihren König Chnuba zur Taufe gezwungen habe.« Også Laur undlader at informere om, at ingen anden kilde meddeler, at Olaf, Gnupa, Gurd og Sigtryg var svenske. Til det spørgsmål har vi kun én kilde. Vi kan prøve at forestille os, at det faktum, at det danske rige (eller en vigtig del af det) blev regeret af en ikke-dansk konge, kunne være en ubetydelig omstændighed for tyske krønikeskrivere, da han opførte sig som »danernes konge«. Men en prins' erobring af et andet land er generelt ikke en ligegyldig detalje. At tilhængerne af svenskevældet i Hedeby mig bekendt aldrig kommenterer denne mangel på information i alle kilder, bortset fra Adam, er emblematiske. Laur formulerer sig senere mere forsigtigt: Han mener, at kongerne (Olaf, Gnupa etc.) var svenske, men at de ikke havde noget kongerige, blot et miniherredømme omkring Hedeby, »ein dänisches Teilreich mit Haithabu als dem wichtigstem Platz« (Laur 2000: 67).

Personnavne

Henrik Williams har i 1994 foretaget en original undersøgelse af personnavnene i de fire Haithabu-sten, altså *Haddeby 1-4* (Williams 2000: 158-163) foruden *Haddeby rundstok 2* (Kabell 1977: 65), udgivet i samme bind som Lerche Nielsens og Stoklunds ovennævnte artikler: *Von Thorsberg nach Schleswig*.

Hans undersøgelse viser, at stort set alle personnavnene er svenske, hvilket igen peger på en svensk herkomst af indskrifternes indhold. Jeg finder dog ikke argumentationen overbevisende. Først og fremmest er det ved brug af statistiske argumenter essentielt at angive præcis, hvilke tal vi relaterer til hvilke andre tal. Williams citerer følgende personnavne

fra de fire *Haddeby*-sten, med deres antal forekomster på svenske og på danske sten:¹⁷

	Oddólfr	Bórólfr	Sveinn	Skarði	Eiríkr	Ásfríðr	Sigtryggr	Gnúpa	Óðinkarr	Gormr
Svensk	1	5	90	4	9	2	7	1	1	1
Dansk	3	2	3	1	2	2	2	2	4	4
Skåne			4							1
Bornholm			8							

Williams oplyser »that the Runic Danish inscripational corpus from the Viking age is only app. 10% of the Runic Swedish corpus of the same period« (ibid.: 160). Det er ikke angivet, om han tæller indskrifter, ord eller runer; sandsynligvis ord.¹⁸ Det betyder, at vi generelt, alt andet lige, skal forvente at finde omkring én dansk forekomst for hver 10 forekomster i Sverige. Eller rettere, vi skal ikke kalde et fænomen »mere udbredt« i Sverige end i Danmark, når forholdstallene SE:DK er omkring 10:1 eller 9:1 osv. Alle de her nævnte navne, undtagen Sveinn, falder i denne gruppe af tilfælde. Regner man Skåne og Bornholm som Danmark, bliver forholdet for Sveinn 90:15 eller 10:1,6.

Det er svært at forstå begrundelsen for at kalde alle disse navne for *svenske navne*, *udanske navne* (Óðinkarr og Gormr er selvfølgelig ikke en del af Williams' argumentation). På statistisk grundlag burde vi snarere kalde disse navne danske (måske undtagen Sveinn), da der er mere end én dansk

17 Det fremgår af Williams' tekst, at han regner med forekomster fra vikingetiden. Tallene i tabellen er Williams', dog oplyser han ikke antallet for *Bórólfr*, *Eiríkr* og *Gormr* i Sverige. Dem har jeg hentet i *Nordiskt runnamnslexikon* (Peterson 2007, s.v.). Tallene (SE og DK) for Óðinkarr er fra DR. Selve tallene er ikke uproblematisk. De tre danske forekomster af Oddólfr er alle tre i én indskrift, nemlig *Haddeby-pind 2* (amulet, DREM85:371). Tre af de fire danske forekomster af Gormr angiver den samme person, Gorm den Gamle, på tre runesten. Hvis man vælger at tælle indskrifter i stedet for forekomster, vil forholdet SE:DK for Oddólfr ændres fra 1:3 til 1:1. Der er andre særheder, som jeg springer over, da de ikke har indflydelse på det herværende ræsonnement. Hvis man mener, at *Haddeby 2* ikke kan regnes for en dansk indskrift, fordi den er ristet af en svensker (?), må tallene for danske forekomster af Ásfríðr, Gnúpa og Óðinkarr reduceres med en enhed. Heller ikke denne eventualitet har indflydelse på vores ræsonnement.

18 Barnes (2012:66) giver næsten samme afstand mellem mængderne af runeindskrifter på mindsten: SE 2.600 DK 220 eller 10:1,13. Williams giver i et senere værk en noget anden relation SE:DK, her om antal indskrifter fra vikingetiden: Sverige 2.270, Danmark 400 (Williams 2008:284). Denne relation er 5,7:1 eller 10:1,76. Lisbeth Imer giver disse tal (mængde af sten): SE:DK = 2300:260 eller 8,8:1 (Imer 2016:15). Man kan finde andre tal for dette forhold; det ændrer dog intet for vores formål.

forekomst for hver 10 svenske. Man bør dog slet ikke benytte statistiske ræsonnementer baseret på tal lavere end 10. Ser man på en andel af forekomster af et eller andet fænomen, som SE 20:DK 1, vil blot én yderligere dansk forekomst ændre forholdet til $20:2 = 10:1$. At ræsonnere i statistiske termer med små tal er for risikabelt. Spørgsmålet er virkelig meget mere komplekst. Når man arbejder med ord generelt, skal man beslutte, om man tæller lemmaer eller ordformer (*kubr, kupa, kupan*); tæller man tre forekomster af den samme ordform i en indskrift som én eller tre? Når vi sammenligner mængden af runetekster i Sverige og Danmark, bruger vi så antallet af indskrifter eller antallet af ord eller runer?

Et gennemgående problem ved brugen af statistiske overvejelser med runeindskrifter er bevissituationen. Barnes refererer, hvad han kalder en udbredt idé, at den oprindelige mængde runeindskrifter med den ældre futhark i hele verden ville være langt over 40.000, mens vi reelt har omkring 400, dvs. 1 % af 40.000 (Barnes 2012: 34). Hvis det er sandt, må vi indse, at det sproglige materiale, vi diskuterer, har karakter af en ekstrem usikkerhed, især når det er baseret på små tal og/eller belæg, der er forskellige i tid og rum. Sandsynligvis er vikingetidens indskrifter bedre bevarede. Barnes giver en mere omfattende beskrivelse af den store variation i vikingetidens runer i kapitel syv »The development of runes in Scandinavia« i sin bog *Runes / A handbook* (Barnes 2012: 54-65).

I runetekster vil næsten hvert eneste ord, der er fælles for Danmark og Sverige, kunne kaldes »typisk svensk«, fordi mængden af runeindskrifter fra vikingetiden i Sverige er 4-10 gange mængden i Danmark. For at sammenligne Danmark og Sverige på dette punkt må man relatere antallene af de pågældende ord til det samlede antal ord fra Sverige og Danmark (eller indskrifter eller runer). Men man skal også huske på, at her har næsten hvert ord (og ordform) sin egen individuelle fordeling. Der er ingen simpel regel.

På side 162 i Williams' artikel læser man dette om Óðinkarr »Why did this Dane choose to give his daughter a Swedish name?« Men at Ásfríðr er et svensk navn, er netop det, der eventuelt skal bevises, ikke tages for givet.¹⁹ Lidt længere fremme: »According to Adam of Bremen (Book 1, Chapter 52), a Norwegian wrested the power from Sigtrygg«. Adam siger, at Hardegon kom fra »Nortmannia«, en betegnelse, som i kilderne bruges om både Norge og Normandiet. Så vidt jeg ved, er der ingen konsensus

19 At Ásfríðr er et godt gammelt dansk navn fremgår af *Danmarks gamle Personnavne*, bd. 1, spalte 65-66.

om, hvilket af de to vi har her. At kalde Hardegon norsk uden kommentarer virker overilet og er uden beviser.

Påstandene i hypotesen om ‘svenskevældet’, synopsis

For at tro²⁰ på idéen om et svensk dynasti i Hedeby må man hævde en eller flere af disse opfattelser:

1) Adam af Bremen citerer korrekt; at det, han hævder, at kong Svend Estridsen har fortalt ham, faktisk er, hvad kongen sagde. Samt at hvad Svend Estridsen sagde (i Adams beretning) svarer til den historiske virkelighed. Det viser uden tvivl, at Olaf var etnisk svensk. Ganske vist taler ingen andre kilder om Danmarks konger som svenske, men Adams ord må stå til troende. Der er påvist en lang række punkter, på hvilke Adams angivelser strider mod virkeligheden, men det svækker ikke hans påstand i dette tilfælde.

2) *Haddeby* 2-stenen er hugget af en svensk rister, da halvdelen af de runer, der kan være »svenske« (kortkvist), faktisk *er* »svenske«. Den anden halvdel, som er af den »danske« type, ændrer ikke på dette forhold. At kun etnisk svenske personer, i årene omkring 900 e.v.t., ville bruge »svenske« varianter i en runeindskrift. *paun* kan kun være blevet brugt af en etnisk svensk person.

Siktriku kun være blevet brugt af en etnisk svensk person; der er ingen grund til at regne det for en fejl for *Siktriuk*. Ganske vist er der en ristningsfejl tre ord længere fremme i indskriften (*qui* for *auk*), men det beviser ikke, at der er en fejl i *Siktriku*.

20 At overbevisningen om eksistensen af et svensk styre i Hedeby ofte har karakter af tro ses i mange artikler fra Skandinavien og andre lande. Et enkelt eksempel vil være oplysende: Siden udgaven af *Danmarks Runeindskrifter* 1941-42 er der fundet mange indskrifter på dansk jord med kortkvistruner. Det kunne i sig selv (foruden alle de andre grunde) have fået folk til at genoverveje påstanden om, at kortkvistruner simpelthen og udelukkende er et spørgsmål om runeristernes nationalitet. Men det gør det generelt ikke. Aage Kabell siger »Die Kurzweigrunen verbreiteten sich von Hedeby wie von den an Schweden grenzenden Gebieten in beschränktem Umfang gegen Norden und Osten über Dänemark aus« (Kabell 1977:64). »Die Stäbchen aus Hedeby sind schon mit ihren Kurzweigrunen neue Indizien für die Tätigkeit der Schweden in jenem Gebiet.« (ibid.:65). Han mener, at eftersom kortkvistruner er opfundet i Hedeby, må det have været af svenske personer bosat der. Tilstedeværelsen af kortkvistruner beviser tilstedeværelsen af svenskere, hvilket beviser oprindelsen til kortkvistrunerne, hvilket beviser tilstedeværelsen af svenskere osv. Moltke er på samme linje: »in favour of the theory that stut-runes were invented in Hedeby, presumably by Swedes« (Moltke 1985b:370).

3) De stødløse områder i Syddanmark ligger på en linje, der udgør den traditionelle handelsrute mellem Birka og Hedeby, og må skyldes den svenske indvandring til Sønderjylland omkring 900 e.v.t.

4) Da risteren af *Haddeby 2* var svensk, må kommitten (dronning Asfrid) have været svensk (eller gift med eller enke efter en svensker). Følgelig var herskeren over Hedeby eller Sønderjylland (hendes søn Sigtryg) svensk. En dansker ville ikke finde på at hyre en svensk rister.

5) Da stednavnene på *-by* i Sverige og i Slesvig ligner hinanden, må vi antage svensk indflydelse i Slesvigs toponymi. Ganske vist er stednavnene i Slesvig ældre end de svenske, men vi må formode, at svenske indvandrere først brugte denne type stednavne i Slesvig, og at de senere er blevet indført også i Sverige.

Konklusion

I ingen af de omtalte fem træk findes noget afgørende argument til fordel for idéen om svenske herskere i Hedeby og endnu mindre om en svensk invasion. Man bliver ved med at tale om dette svenske kongerige i Sønderjylland og gentager de ovennævnte argumenter, som ikke har nogen beviskraft.

Et vigtigt aspekt af denne kontrovers er, at for at tro på eksistensen af et svensk dynasti i Hedeby (Syddanmark), skal man fremlægge positive beviser for sin påstand. For at tilbagevise påstanden er det tilstrækkeligt at anføre den fuldstændige mangel på bekræftede vidnesbyrd om den, hvilket skete i 1994 på mødet *Von Thorsberg nach Schleswig*.

Litteratur

Abrams, Lesley: »The Anglo-Saxons and the Christianisation of Scandinavia«, in *Anglo-Saxon England* 24. Cambridge 1995, s. 213-249.

Adami Bremensis: *Gesta hammarburgensis ecclesiae Pontificum*. Hannover 1876 (anden udg.).

Adam of Bremen: *History of the archbishops of Hamburg-Bremen*, transl. by F. J. Tschan. 1959, new ed. New York 2002.

Aner, Ekkehard: »Zur Schwedenherrschaft in Haithabu«, in *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte*. 87 (1962), s. 37-56.

Barnes, Michael P.: »The Hedeby inscriptions, the short-twig runes, and the question of early Scandinavian dialect markers«, in *Von Thorsberg nach Schleswig*. Berlin 2000 (2001), s. 101-109.

- Barnes, Michael P.: »Standardised futharks: A useful tool or a delusion?«, i M. Stoklund et al., *Runes and their secrets: Studies in runology*. København 2006, s. 11-28. Også i *Arkiv för nordisk filologi*, 121 (2006: 5-22).
- Barnes, Michael P.: *Runes / A handbook*. London 2012.
- Beda, *Ecclesiastical history of England*, translated by A.M. Sellar. London 1907. = *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*.
- Bjerrum, Anders (anm.): Erik Kroman: *Musikalsk Akcent i Dansk. Med tillæg: Svensk Indvandring i Oldtiden*. Disputats, 1947. *Arkiv för nordisk filologi*. 65 (1948), s. 223-231.
- Bolin, Sture: »Svenskväldets fall, ett förslag«, i *Vetenskaps societeten i Lund, Årsbok (Yearbook of the new society of letters at Lund)*. 1932, s. 51-69.
- Brandt, Heidger: *Haithabu und die großen dänischen Ringburgen*. Books on Demand, 2005.
- Brink, Lars: »Stød, tryk og tonegang«, i Ebba Hjorth (red.): *Dansk Sproghistorie*, bd 2. København 2018, s. 229-254.
- Edlund, Lars-Erik: »Birkasvenskan / Hedebynordiskan – kring en språkhistorisk konstruktion«, i H. Lönnroth m.fl. (red.): *Studier i svensk språkhistoria* 14, Vaasa 2018. S. 1-51.
- Eisenschmidt, Silke: »Kammergräber der Wikingerzeit in Altdänemark«, *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie*, bd. 25, Bonn 1994.
- Eisenschmidt, Silke: »The Viking age graves from Hedeby«, i S. Sigmundsson (red.): *Viking settlements and Viking society*, in Papers from the proceedings of the sixteenth Viking congress, Reykjavík 2009, s. 83-102.
- Frederiksen, Britta Orlrik: »Svenskevældet, dialektgeografi og stednavne«, i *Mange bække små*, København 1986, s. 75-94.
- Fridell, Staffan: »Graphic variation and change in the younger fuþark«, in *Nowele* 60/61, 2011, s. 69-88.
- Hesselmann, Bengt: »Några nynordiska dialektformer och vikingatidens historia. En undersökning i svensk och dansk språkutveckling«, i *Ordgeografi och språkhistoria*, Uppsala 1936, s. 127-162. Citeret efter Stoklund 2000.
- Hilberg, Volker: »Hedeby in Wulfstan's days: a Danish emporium of the Viking Age between East and West«, in *Wulfstan's Voyage: the Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard*, Roskilde 2009.
- Hilberg, Volker: *Haithabu 983–1066 Der Untergang eines dänischen Handelszentrums in der späten Wikingerzeit*, München 2022.
- Hjorth Pedersen, Birte: »Bebyggelsesnavne på -by sammensat med personnavn«, i *Ti afhandlinger*, København 1960, s. 10-46. Citeret efter Lund 1982.
- Imer, Lisbeth M.: *Danmarks runesten, en fortælling*, København 2016.
- Jacobsen, Lis: *Svenskevældets Fald, Studier til Danmarks Oldhistorie i filologisk og runologisk Lys*, København 1929.
- Jacobsen, Lis og Erik Moltke (red.): *Danmarks Runeindskrifter* [1-3]. København 1941-42 = DR.
- Johansson, Karl G.: »Birka-Hedeby tur och retur, Ett svensk storväld eller frihandel?«, i *Svenska språkets historia i Östersjöområdet*, udg. S. Lagman, S. Ö. Ohlsson, V. Voodla, Tartu 2002.

- Kabell, Aage: »Das schwedische Amulett aus Hedeby«, i *Arkiv för nordisk filologi*. 72 (1977), s. 64-69.
- Knudsen, Gunnar m.fl. (red.): *DGP, Danmarks Gamle Personnavne* 1-3. Kbh., 1936-1948.
- Kousgård Sørensen, John: »Nor i Danmark«, *Namn och bygd*. 73 (1985), s. 42-49.
- Kroman, Erik: *Musikalsk Akcent i Dansk. Med tillæg: Svensk Indvandring i Oldtiden*. Disputats, København 1947. Citeret efter Bjerrum 1948..
- Källström, Magnus: »Vikingatida och medeltida skrifttraditioner: Några iakttagelser med utgångspunkt i det svenska runmaterialet«, i *Futhark* 4, 2013, s. 102-128.
- Källström, Magnus: »The typology of the short-twig runes and contacts in the Baltic sea«, in L. Kitzler Åhfeldt m.fl. (eds.): *Relations and runes*. Stockholm 2020, s. 127-150.
- Laur, Wolfgang: »Zur Schwedenherrschaft in Haithabu und neue Überlegungen zur Frühgeschichte des Schleswiger Raumes«, in *Beiträge zur Schleswiger Stadtgeschichte*. 28 (1983), s. 925.
- Laur, Wolfgang: »Sprachen, Schriften, 'Nationalitäten' in Haithabu und Schleswig«, in *Von Thorsberg nach Schleswig*. Berlin 2000 (2001), s. 61-76.
- Lerche Nielsen, Michael: »Swedish influence in Danish runic inscriptions«, in *Von Thorsberg nach Schleswig* (1994), Berlin 2000 (2001), s. 127-148.
- Lund, Niels: »Svenskevældet i Hedeby«, *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 1980 (udgivet 1982), s. 114-125.
- Lund, Niels: »Adam af Bremen og de mundtlige kilder«, *Historisk tidsskrift*, bd. 118, 2018, s. 1-20.
- Mohr, Andreas: *Das Wissen über die Anderen, Zur Darstellung fremder Völker in den fränkischen Quellen der Karolingerzeit*. Berlin 2005.
- Moltke, Erik: »Det svenske Hedebyrige og Danmarks samling«, i *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, 1985a (1986), s. 1628.
- Moltke, Erik: *Runes and their origin, Denmark and elsewhere*, København 1985b.
- Morawiec, Jakob: »Sven Estridsen as Adam's informant«, i *Adam of Bremen's Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, origins, reception and significance*, udg. Bartusik, Biskup, Morawiec, Oxon 2022, s. 61-80.
- Nielsen, Karl Martin: »Svenskevældet og Haddeby-stenene«, i *Danske studier* 1984, s. 17-25.
- Peterson, Lena: *Nordiskt runnamnslexikon*, 5te revid. udg., Uppsala 2007.
- Reichert, Hermann (anm.): *Von Thorsberg nach Schleswig*, i *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*, bind 134 (2005), s. 62-72.
- Ringstedt, Nils: »The Birka chamber-graves – economic and social aspects, a quantitative analysis«, in *Current Swedish archaeology*, bd. 5, 1997, s. 127-146.
- Sawyer, Peter H.: *The age of the Vikings*, London 1978. Citeret efter Ringstedt 1997..
- Sawyer, Birgit I. L., Peter H Sawyer, Adam of Bremen: *Academia.edu* 2015; 6 sider; læst 2024.

- Steenstrup, Johannes: »Danmarks Sydgrænse og Herredømmet over Holstein ved den Historiske tids begyndelse (800-1100)«, i *Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest i Anledning af hans Majestæt Kongens Fødselsdag*. København 1900.
- Steenstrup, Johannes: »Nogle Undersøgelser til Belysning af Teksten i Adam af Bremens Værk«, i *Historisk Tidsskrift*. 9 (1929), s. 343-363.
- Stoklund, Marie: »Die Inschriften von Ribe, Hedeby und Schleswig und die Bedeutung der Schwedenherrschaft«, in *Von Thorsberg nach Schleswig* (1994), Berlin 2000 (2001), s. 111-126.
- Söderwall, Knut Fredrik: *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*. Bd 2. Förra hälften, M-T, 1891-1900.
- Von Thorsberg nach Schleswig: Sprache und Schriftlichkeit eines Grenzgebietes im Wandel eines Jahrtausends*. K. Düwel m.fl. (red.) (1994), Berlin 2000 (2001).
- Wessén, Elias: »Om vikingatidens runor«, *Kungl. vitterhets historie och antikvitetsakademien*, 1957. Citeret efter Stoklund 2000.
- Widmark, Gun: »Birkasvenskan – fanss den?« i *Arkiv för nordisk filologi* 109 (1994), s. 173-216.
- Widukind of Corvey: *Deeds of the Saxons*, translated by B.S. Bachrach and D.S. Bachrach, Washington 2014 (= *Res gestae Saxonicae*).
- Williams, Henrik: »From Meldorf to Haithabu: some early personal names from Schleswig-Holstein«, in *Von Thorsberg nach Schleswig* (1994), Berlin 2000 (2001), s. 149-165.
- Williams, Henrik: »Runes«, in S. Brink, and N. Price (eds.): *The Viking world*, London 2008, s. 281-290.
- Wimmer, Ludvig F.A.: *De danske Runemindesmærker, undersøgte og tolkede*, 1,2, København 1893-95.
- Wimmer, Ludvig F.A.: *De danske Runemindesmærker*, Haandudgave ved Lis Jacobsen, København 1914.

Asfergstenen og det gode selskab

Af Lars Heltoft

The Asferg stone belongs to a group of Danish Viking-Age runic stones, consisting as so often of a standard appraisal of the virtues of some late chieftain, but falling short with respect to one or two wordings that seem to make no sense. This has been ascribed to malpractice by the author or by the carver, casting doubt on the validity of the whole text as a witness of linguistic facts. I suggest a reading of the sequence **kuþru : þin :** that makes sense both runologically, linguistically and textually, namely as *gōðrōðinn*, West Norse **góðrōðinn* ‘eloquent’. Thus, the outcast Asferg stone is promoted to the status of a reliable linguistic witness of Early Old Danish, including the archaic accusative word form **bruþr** ‘brother’. I draw some conclusions concerning the synchronic and diachronic shapes of kinship terms in Early Scandinavian, including the Malt stone form **faupr**, read by me as *fōðr*, but taken by several runologists to be a carving error for a two-syllable accusative form, e.g., *faður* ‘father’.

1. Asfergstenen¹

Asfergstenen tilhører en gruppe af runesten fra vikingetiden der på den ene side er tydelige eksempler på en standardformel til lovprisning af og minde om en afdød stormand, men som på den anden side indeholder ord eller passager der ikke synes at give mening, eller i hvert fald afviger fra formler som *harþa kuþan þiakn harða gōðan þegn* ‘en virkelig dygtig tegn’ eller *harþa kuþan trik harða gōðan dreng* ‘en virkelig dygtig kriger’. I det følgende foreslår jeg en fortolkning af det hidtil uforståede **kuþru : þin :** der giver mening både runologisk, sprogligt og tekstligt. Hermed forfremmes Asfergstenen fra sin status som et runologisk tvivlsomt tilfælde til et næsten førsteklases vidnesbyrd om olddansk i det 10. århundrede (dateringen er 970-1020). Jeg gennemgår først det nye tolkningsforslag, dernæst drager jeg konsekvenserne for vurderingen af stenens samlede bidrag til vores viden om dette sprogrtrin, herunder især

-
- 1 Tak til Michael Schulte og Michael Lerche Nielsen for konstruktiv og berettiget kritik af en tidligere version. Jeg har fulgt en del forslag, frem for alt Niensens om at inddrage Svante Lagman (1989). Også tak til en anonym bedømmer for gode detailforslag. Ansvar er naturligvis mit.
 - 2 **Halvfed** sats bruges udelukkende om direkte translittererede former som fx **bruþr** fra Asfergstenen. Ellers bruges ordinær, fx: ‘den ventede akkusativform *kuþan*’. Transskriberet tekst er i *kursiv*, også gennemført i gengivelser af Runer.dk.

slægtskabstermernes morfologiske struktur. Lad os først se på Asfergstenen, især som den behandles i Runer.dk og i Danmarks Runeindskrifter.

Asfergstenen MJy 47, DR 121

**: þurgir : tuka : sun : rispi : stin : þannsi : iftir : mula : bruþr :
 ÞōrgērR Tōka sun rispi stēn þannsi æftiR Mūla, brōð[u]r
 sin : harþa : kuþru : þin :**
sinn, harða göðr þe[g]n.

Thorger Tokes sun rejste denne sten efter Mule sin broder, en meget god tegn

Transskription og oversættelse efter Runer.dk, dog sættes transskriptioner konsekvent med kursiv. Ifølge DR er en sikker tolkning af **kuþru : þin** : ikke givet, men forskningshistorien viser en vis konvergens.

Næsten alle³ mener at sekvensen må dreje sig om ‘en virkelig god tegn’. Mange mulige paralleller kunne pege på apposition til **mula bruþr : sin**, fx **harþa kuþan þiakn** *harða göðan þegn* ‘en virkelig dygtig tegn’ Östra Herrestad-stenen (Sk 43, DR 343) eller fra egnen: fx Randerssten 1 (MJy 59, DR 115) ... **hrþa kuþan þign**, *harða göðan þegn* ‘en virkelig dygtig tegn’, Glenstrupsten 2 (MJy 49, DR 123) ... **harþa kuþan þign**, og videre omkring: Giverstenen (NJy 65, DR 130), Gunderupsten 1 (NJy 46, DR 143), Skovlængestenen (Syd 9, DR 213) o.a.⁴ Problemet er her især at man ikke finder den ventede akkusativform *kuþan*; formen **kuþru** ligner med sit **-r-** mere en nominativform. P. G. Thorsen (1864-1879, 92) og Lis Jacobsen (DR anm.) læser da også **kuþru** som en nominativform der peger tilbage på stenrejseren Thorger.

En helt afvigende tolkning findes i Wimmers runeværk (1893-1908, bd. 2,1, s. 237, 50 Asfærg), hvor det originalt foreslås at læse *harða góð ró þín*, hvad der efter Wimmer kan forstås som et ønske om et uforstyrret gravmæle. Tolkningen diskuteres ikke i DR. Jeg har en vis sympati for tolkningsforslaget og for Wimmers rune- og teksttro strategi:

skrivemåden **kuþru** for **kuþr** [ville] være ganske enestående (...)
 Hertil kommer at også udeladelsen af **k** (g) i det følgende **þin** ville

3 Se DR sp. 159, Anm. 2: Thorsen, Stephens, Kock, Brate, Lis Jacobsen.

4 Stephens, Brate, Kock.

være meget påfaldende. ... [Jeg antager] at runeristeren netop nøjagtig har gengivet de ord, som han har villet udtrykke, idet harþa : kuþru : þin ligefrem betyder *harða góð ró þin* »såre god (være) din ro! altså et ønske om, at den døde må hvile i fred.« (Wimmer 1893-1908, bd. 2,1, 237)

Derefter henvises der til Nørre Nærå-stenen som parallel, uden at det drøftes hvad gravfreden egentlig kunne dække over hvis det drejer sig om værneformler i en ikke-kristen kontekst. Jeg kender ingen paralleller til ønsker uden verbalform i runematerialet og vælger derfor at se bort fra muligheden. Mit ærinde er at foreslå en tredje mulighed.

Med Lis Jacobsens tolkning følger også en forestilling om skødesløshed eller mere neutralt udtrykt: fejlristning.⁵ Moltke (1976: 261; 1985: 318) tilslutter sig – trods sin tidligere forsigtighed; også Niels Åge Nielsen (1983: 171-72) og Runer.dk har dette grundsynspunkt. Positionen kunne ligne et forsøg på at skaffe sig overhånd i forhold til en ukvalificeret rister, jf. Moltkes (1976/1985) kommentar: »slutningen er gået helt i fisk«/»with the carver going to pieces completely at the end«. Billedteksterne til Asfergstenen i Moltkes to bøger er bestemt ikke skånsomme heller. Her gengives den danske tekst: »Stenen har sikkert været under behandling af en stenhugger, der ikke var skriftkyndig; men han har klaret sine runer bedre end Dalby-fuskeren« (Moltke 1976: 261).

Andre forslag kender jeg ikke. Imer (2016: 67) formidler rimeligt nok en rekonstrueret tekst i oversættelse: »Thorger Tokes søn rejste denne sten efter sin bror Mule, en meget god thegn«.

I Runer.dk (MJy 47) er sigtet at kvalificere og sandsynliggøre de fejlristninger på stenen som DR agiterer for. Der hedder det således:

Det fejlskrevne »harþa : kuþru : þin« er enten fejl for den ventede apposition i akkusativ »harða gōðan þe[g]n« eller fri apposition i nominativ »harða gōðr þe[g]n«; i så fald med en uetymologisk støt-tevokal i kuþru. Som det mindst indgribende tolkningsalternativ, må appositionen i nominativ foretrækkes. Af indskrifttypologiske grunde er det mest sandsynligt, at der er tale om en apposition til den afdøde, jævnfør fx Kolind-stenen, MJy 42.

5 Se igen DR sp. 159, Anm. 2., hvor forfatterne divergerer. »E. M. mener, at man må lade slutningen henstå utolket, medens L. J. anser det for sandsynligt at udsagnet er en (skødesløs) gengivelse for harþa kuþr þin som tillæg til stenrejseren.«

Forskningshistorien tilbyder således to diagnoser af den formodede fejlristning. Den ene, en forvanskning fra den ventede akkusativform *kuþan* til **kuþru**, fører efter min mening til uforklarlighed. I denne forvanskning ligger de forvekslede runer (**r** for **a**, **u** for **n**) så langt fra hinanden at forvekslingen ikke kan sandsynliggøres og netop forekommer usandsynlig. Lagman (1989, 34) viser for svensk materiale at selv de sandsynligste forvekslinger som **r** for **u** og omvendt kun findes i 0,1% af tilfældene.

Den anden fejldiagnose forudsætter begrebet ‘fri apposition i nominativ’, altså en apposition der ikke kongruerer med noget led i resten af indskriften, men står i nominativ som den umarkerede kasusform: »harða gōðr þe[g]n«. Her er det igen graferne **ru** der giver problemer. Hvis der endelig skal være tale om støttevokal i nominativ, skal rækkefølgen være **ur**, men som forveksling er dette med Lagman usandsynligt. Det uddybes ikke i *Runer.dk* hvad der menes med begrebet ‘uetymologisk støttevokal’, men måske sigtes der til et ad hoc-indskud i fugen mellem mange konsonanter, fx *kuþr_þin*.

Appositioner uden kongruens – altså i nominativ – er ikke ukendte i de nordiske oldsprog,⁶ men der er meget få paralleller i dansk runemateriale, jf. K. M. Nielsen (1945: 85). I de allerfleste tilfælde er nominativer i appositioner klare markeringer af kongruens med subjektet og dermed af identitet med subjektsreferenten, jf. som det mest imponerende eksempel Sønder Vissing-sten 1 (MJy 98, DR 55):

6 Et godt eksempel er fra Sjelens Trøst hvor topikled kan stå i nominativ i ekstern position, uafhængigt af referentens funktion i sætningen selv (topikleddet svarer til et direkte objekt i sætningen, uden pronominal repræsentation):

al divr oc alle fughla oc alt thæt som kryba can vpa jordhene, tha ledh vt af arkene (SjT 36, 31 – 37, 1)

alle (nom/akk) dyr og alle (nom) fugle og alt det som krybe kan på jorden, da led ud af arken
alle dyr og alle fugle og alt det som kan krybe på jorden, (om dem siger jeg): led (dem) ud af arken

(Fra Heltoft, uma. Nielsen. 2019.)

- (1) **tufa i lēt i kaurua i kubl mistiuis i tutir i uft i muþur sina i**
Tova lēt gōrwa ku(m)bl Mistivis dōttir øft mōður sina

kuna harats i
kuna Hara[l]ds

hins i kuþa i sunar kurms
hins gōða sunar Gorms
Tove, Mistivojs datter, kone til Harald den gode Gorms søn, lod kumlet gøre efter sin moder

Runer.dk peger på Kolindstenen som mulig støtte og parallel til fri apposition (gengivet i translitteration og transskription):

- (2) Kolindstenen (MJy 42, DR 108)
tusti : risþi : stin | þānsi : ift : tufa : is | uarþ (: tuþr : ustr :
Tōsti rēsþi stēn þānsi æft Tōfa, es varð dōðr østr,

burþu|r : sin : smiþr : aþuiþaR
brōður sinn, smiðr Ásviðar.
Toste rejste denne sten efter Tove, som døde østpå, sin broder, Asveds Smed

DR opfatter teksten som subjektsapposition; det støttes af N. Å. Nielsen (1983: 168-69). Runer.dk giver ikke alle de bagvedliggende præmisser for at regne med fri apposition, men mon ikke tanken er at den lange afstand til subjektet og placeringen klos op ad den kongruerende, bundne apposition taler for at der refereres til Tove?⁷

En tolkning der giver mening til sekvensen **ru** som den står i **kuþru**, må være at foretrække.

7 Nærheden til akkusativformen **burþur sin** kunne vel lige så godt betyde at man ventede fortsat kongruens. I øvrigt kan man overveje om *smiðr aþviðar* kunne være en ristersignatur: en selvstændig ytring i form af et nominal eller en nominalsætning: 'Asveds håndværker' el. 'håndværkeren (var) Asveds'. Man ville da også overflødig gøre N. Å. Niensens overvejelse (1983: 169) om indskriften som et eksempel på at »et tyende rejser et mindesmærke over en af sine pårørende.«

2. Forfatterens tolkning

Jeg mener **kuþru : þin** : lader sig forstå helt entydigt ud fra de runer der rent faktisk er ristet, nemlig:

Asfergstenen, forfatterens tolkning.

: þurgir : tuka : sun : risþi : stin : þan(n)si : iftir : mula :
þorgēRR tōka sun rēspistēn þan(n)si eftir mūla

bruþr: sin : harþa : kuþru : þin :

brōðr sin harða gōðrēðin

Torger Tokes søn rejste denne sten efter sin broder Mule, virkelig veltalende (var han)

En oversættelse ‘sin meget veltalende broder Mule’ ville spejle en tolkning af *harða gōðrēðin* som efterstillet attributivled. Min foreslåede oversættelse spejler en analyse som (adjektivisk) apposition og derfor en forståelsesramme som potentiel selvstændig sproghandling. Den formodet fordærvede slutning kan altså være et adjektiv **kuþruþin**, transskriberet oisl. *góðrōðinn, oldda. *gōðrēðinn ‘veltalende’. Ordet findes hverken i ONP eller GldO, men der er gode paralleller i ONP.

1. *fáróðinn* ‘fåmælt’

- (3) konungr var fáróþinn of þetta mal (ONP. ÓH Fær 368¹²)
 kongen var fåmælt om denne sag
- (4) þvi em ec fáróðinn um etta mal at engi hefir mic at kvatt (ONP. ÓH 328⁷⁻⁸)
 ‘Jeg er fåmælt om denne sag fordi ingen har talt til mig derom’

2. *fiqlróðinn* ‘som taler meget’ eller ‘som taler om meget’

- (5) hann tíaði þa firir konv sinni ok dottvr. at Hrafn ... væri við þær of fiolræðinn
 ‘han anførte da over for sin kone og datter at Hrafn ... talte for meget med dem’
 (ONP. Ms.: AM 66 fol (c1350-1375) 15v-19r.

3. málróðinn ‘tilbøjelig til at fortælle historier’, ‘snakkesalig’

- (6) en er þeir voru .ij. saman staddir. þa var kátr ok málræðinn (ONP. Flatø 85, 11-12)
 ‘men da de to var anbragt sammen, da var (han) lystig og tilbøjelig til at fortælle historier’

4. margróðinn ‘snakkesalig’

- (7) famaloghr oftazt oc æcki margróðen a þingum (ONP. *Fsk A^x 2969*)
 ‘som oftest fāmælt og alt andet end snakkesalig på tinget’

Sammensætningstypen *fáróðinn* er en samdannelse (Diderichsen 1946: 78, 82), altså en sammensætning hvor begge sammensætningens leksikalske rødder er kerner i et katatagme (GDS I, § 35), i modsætning til fx *reiðubúinn* ‘færdig, rede’, egentlig ‘færdig til brug’, ‘færdig til handling’, der er en hypotaktisk dannelse. Typen *fáróðinn* har at dømme efter ONP ikke passiv betydning, og **góðróðinn* således heller ikke. Sekvensen på Asfergstenen kan så ikke betyde fx ‘(sin meget) velrenommerede’ (broder Mule); eller ‘(sin meget) velomtalte (broder Mule)’.⁸

Den traditionelle måde at forstå Tryggevældestenens tekst (Sj 82, DR 230), her efter Runer.dk, indbefatter et ord **klāmulan**, der transskriberes *glamulan* (burde nok være *glammulan*) uden nærmere kommentar og oversættes krystalklart til ‘glammende’. Hverken DR eller Runer.dk foreslår en egentlig oversættelse af **klāmulan**, og Runer.dk er loyal over for DR her.

- (8) ... **auft** | ... **kunulf** : **uar sin** : **klāmulanman**
 ... *æft* ... *Gunnulf*, *ver sinn*, *glamulan mann*
 ... efter Gunnuly, mand sin glammende mand
 efter Gunnuly sin mand, en glammende mand

8 Suffikset -i/en- er formentlig det samme som suffikset -i/en- i de stærke verbers perfektum participium. I sig selv er suffikset diateseneutralt, og ved perfektum participium er det verbalstammen der afgør diatesen. Afledninger på -inn er både udbredte og gamle i sproget: *valen* (*wal-ina- ‘som er (som) død, følelsesløs’); *gylðen* (*gull-ina-, UG *gulþ-ina- ‘som er af guld, som ligner guld’); *Odin/Óðinn* (urnordisk *wōþ-ina-z ‘(den) som er rasende, fuld af vrede’); *lodden* (*loþ-ina- ‘lodden, håret’); og af en verbalstamme: *vågen* (*wak-ina- ‘som våger, er vågen’). Perfektum participier omtolkes nemt til aktive adjektivformer, fx: *skiden* ‘snavset, beskidt’ (*skit-ina- ‘tilsmudset, belortet’); *sulten* ‘som føler sult’ (swoltinn, sultinn ‘udhungret, udsultet’); *voksen* ‘som er ved fuld alder, ikke længere barn’ (*waks-ina- ‘udvokset’); *galen* ‘vanvittig’ (*gal-ina- ‘forhekset, forgjort’).

Jeg har overvejet om ordet kan have noget at gøre med talerevner eller sociale evner, men ender med at mene at ordet snarest betyder ‘som søger kamplarmen’, et standpunkt nær Niels Åge Nielsens (1983: 91).^{9 10}

Vi ved man kan blive prist for krigerevner og lederevner, og for gavmildhed ved langbordene (Sk 37, DR 291 Sövestadsten 2: **miltastr matar** ‘gavmildest med mad’). Jeg kan ikke se noget i vejen for at tilføje evnen til at slå igennem mundtligt, fx på tinge.

3. Runologisk betydning og rækkevidde

Man kan nu spørge hvad forslagets runologiske betydning og rækkevidde er. Efter Moltke (1976; 1985) og Runer.dk er Asfergstenen fejlbehæftet andre steder end i sekvensen **kuþru : þin**, nemlig i formerne **þannsi** og **harþa**.¹¹ Formen **þannsi** har et **n** for meget, formen **harþa** har fejlagtig anvendelse af ansur-runen ‘nasaleret’ **a**.

Det er selvfølgelig rigtigt at dobbeltskrivning ikke hører til den ortografiske norm, men meningsforstyrrende er dobbeltskrivningen ikke. Forfatteren bag Runer.dk er her Michael Lerche Nielsen, som har gjort mig opmærksom på at n-rune 2 er (søgt) opgivet allerede i gammel tid – det fremgår tydeligt af stenen. Det viser måske nok en potentiel ristefejl, men samtidig at der har været en ortografisk kyndig person ind over. Man må spørge hvorfor denne kyndige person er gået uden om de meningsforstyrrende fejl i **kuþru : þin**.

Uetyologisk brug af ansur-runen forekommer hos de bedste, fx Jelling 2 **sar**, der af alle forstås som *sær*, Runer.dk *sēr*, dativ af reflexivpronomenet, hvor Sk 80, DR 295 Hällestadsten 1 har den ventede form **sar**. På Jelling 2 tilgives ansur-runen uden videre.

9 DaEO skriver *ga-hlam, men der må mangle noget.

10 Et stykke vej kan man godt komme med **klamulan**. Ordet indeholder nok uden suffiks et urgermansk *ga-hlamma-, som vel er det der foreslås i DaEO, i oldisländsk i LP *glammr* ‘larm’, uden præfiksrest i ONP *hlamm* ‘larm, rummel, tumult’. I så fald er den rette transkription nok *glammulan*, et adjektiv med en formodet nominativ **glammull*, hvis betydning kan være ‘som søger den fælles tummel’, dvs. kamptummelen, jf. fra LP *vápna glammr* ‘våbens larm, våbengny’.

11 Runer.dk antyder der er flere fejl. Jeg må indrømme jeg ikke kan finde dem. Til gengæld vedgår jeg en ny, som følger af min tolkning, nemlig den morfologisk forkerte brug af skilletegn.

3.1. Brugen af skilletegn

En mulig indvending mod mit forslag er brugen af skilletegn. Sekvensen **kuþru : þin** : er ikke, som man ellers ser det overalt i det danske materiale, delt op som forventet. Normalt viser skilletegn ordgrænser, dog er der ved sammensatte ord adskillige eksempler på skilletegn mellem semantiske morfemer som sammensætningsled, jf. **ura : suti, up : salum, raþ : spaka**, og i hvert fald et enkelt på tværs af ordgrænser, nemlig **trebinu : syni** (för trebin usyni). Der er ikke eksempler på skilletegn ved suffikser eller bøjningsendelser, og det er forståeligt at man kun har overvejet tolkninger inden for skilletegnsrammerne. Et **kuþ : ruþin** : eller mindre sandsynligt **kuþruþ : in** : havde været helt overbevisende, men jeg vil mene at korrekt runevalg og god mening må trumfe skilletegnene.

Wimmer (1893-1908, Bd. 2,1. s. 237, fodnote 1) lægger vægt på brugen af skilletegn og fremhæver at skilletegnet i **kuþru : þin** forhindrer tolkningen *harþa kuþr upin harða gōðr Óðinn*. Jeg vil mene at Odin hører til en anden genre end den ventede mindetekst med anprisning, nemlig værne- og beskyttelsesformler. Når disse forbindes med mindesmærker, er det ellers Tor der optræder (i alt fire gange). Odin optræder med størst sikkerhed på Ribe hjerneskal (SJy 39). Formuleringen måtte i givet fald forstås som optativisk med udeladt verbum.

I svensk runemateriale (her fra Jansson 1963) finder man uden videre eksempler på skilletegn på tværs af morfem- eller bøjningsgrænser. *Rep-lösastenen* (Sm 35) har teksten

- (9) ... : **iftir : astrap : faþur : sin : þan : frita : ak : þih : na : bistan**
 ... efter Astráð sin fader, den bedste af frænder og tegner
 (Jansson 1963: 103)

Her skærer skilletegnet i **þih : na (: bistan)** *þeg : na (: bestan)* igennem morfemet og kan højst være en stavelsesgrænse. En af Gripsholmstenene (Sö 179) lyder i relevant uddrag. (Jeg har opløst **a** til **aa** i *ustarlar > ustarla ar*)

- (10) **þair furu : trikila : fiari : at : kuli : auk : a : ustarlar : ni : kafu**
: þair furu : trikila : fiari : at : kuli : auk : a : ustarla ar : ni :
kafu : (opløsning af **a > aa**)
þair föru drængila fiarri at gulli ok austarla ærni gāfu
 De drog på mandig krigervis langt væk efter guld og gav østpå ørnen at æde

tuu : sunar : la : a Sirk : lan : ti

dōu sunnarla a Særklandi

(De) døde sydpå i Særkland

(Jansson 1963: 67)

Her er der to tilfælde af morfemkrydsende skilletegn, nemlig **ar : ni ærni**, dat. af *ørn* ‘ørn’, og **lan : ti landi**, dat. af *land*. Det kan højst dreje sig om stavelsesadskillelse. Man kan medtage sammenligningen mellem **trikila drængila** ‘mandigt, ‘på krigervis’ og **sunnar : la sunnarla**, hvor det sidste markerer skellet mellem rod og suffiks, givetvis en sjælden ting. Da stenen viser et sprog før østnordisk monoftongering, er skilletegnet i diftongen *au* i **a : ustarla** også en anomali. Pointen er at ingen af disse svenske tilfælde synes at føre til reservationer med hensyn til tolkningen, der vist må kaldes overbevisende.

3.2. **harþa** bundet til fast topos?

Hovedindvendingen mod mit forslag vil nok komme fra forventningerne til genre og stil. Ifølge Michael Lerche Nielsen (pers. komm.) indgår næsten alle forekomster af **harþa** i strukturen med eksplicit *þegn* eller *dreng*. Der er if. Samnordisk Runtextdatabas og Runer.dk 19 danske forekomster af **harþa**, næsten alle som adverbial til et adjektiv til enten *þegn* eller *dreng*, en enkelt har *bōnda* (**buta**), og denne situation forpligter os til at vente en tilsvarende formel i Asfergtekten, og dette udelukker tolkningen *gōðrōðinn*.

Jeg drøfter synspunktet i tre trin. Først ser vi på eventuelle andre belæg (3.2.1), dernæst på eksempler på variation i genren (3.2.2), nemlig på andre udtryksmuligheder for anprisning, og til sidst på det anvendte kriterium og dets status (3.2.3).

3.2.1 *Et runesvensk eksempel*

I Samnordisk Runtextdatabas giver søgeordet *harða* 33 runesvenske resultater, de allerfleste i kontekst med en variant af formerne *dreng* eller

þegn. Hertil isoleret (Vg 156) **suin svēn**, (Vg 92) **bunt^(a) bōnda** og en norsk (N 244) **man mann**.¹²

Der er dog et runesvensk eksempel¹³ i Samnordisk Runtextdatabas der er uden substantivisk led og derfor ikke følger den faste formel. Det indeholder appositionen **hrþa : frunan harða frýnan** i følgende:

- (11) Vg NOR1997;27, Hols kyrka, Hols socken, Västergötland
: ulfr : auk : asur : risþu : stin : þosi : eftir : oslak : harþa :
Ulfr ok Assurr ræistu stæin þannsi æftir Aslak, harða

kuþan : þikn : faþur : sin : hrþa : frunan

gōðan þegn, faður sinn, harða frynan.

Ulv och Assur reste denna sten efter Åslak, en mycket god tægn, sin fader, (en) mycket vänsäll¹⁴ (man).

<http://kulturarvsdata.se/uu/srdb/e6afe151-8c83-4f14-8a6a-5a71606beddd>

Her er der ifølge udgiverens kommentering tre appositioner til Aslak, nemlig **harþa : kuþan : þikn harða gōðan þegn**, **faþur : sin faður sinn** og **hrþa : frunan harða frýnan**. Med denne tolkning indeholder eksemplet en fri adjektivisk apposition, og jeg kan ikke se at der her er nogen tvang om et underforstået þikn ‘tegn’ eller trik ‘kriger’. Tværtimod viser eksem-

12 Vg 75 lyder med transskription:

· ali : lakþi : stin : þasi : uftir : uþu : kunu : s... ..u : harþa : kuþa

Ali/Alli lagði stæin þannsi æftir Auðu, konu s[ina] ... harða gōða.

Et enkeltstående eksempel på formlen anvendt om en kvinde. Substantivets identitet kan ikke bestemmes. Samnordisk Runtextdatabas <http://kulturarvsdata.se/uu/srdb/61702db2-006c-4a49-bf44-ff7d17f9c3de>

13 En anden, i hvert fald teoretisk mulighed er Vg 139.

...-utr : risþi : stin : þ-... ..R : kuþmut : faþur : sin : ruku : su...

...[g]aur(?) ræisti stæin þ[annsi æfti]r Guðmund, faður sinn, Ruggu(?) su[n,

... gōt(?) reste denna sten efter Guðmund, sin fader, Ruggas(?) son,

...rþa goþan

ha[r]ða gōðan.

(en) mycket god (man).

Jeg giver Michael Lerche Nielsen ret i at der bør ses bort fra denne sten. Lakunen før **...rþa goþan** kan udmærket have indeholdt þikn eller trik.

14 Den engelske oversættelse lyder: »Ulfr and Qzurr raised this stone in memory of Åslakr, a very good þegn, their father, very brave and valiant«, en oversættelse der næppe er rigtig. Ifølge ONP findes ordet kun med negativ præfigering og betydning i (senere) vestnordisk: *ófrýnn/úfrýnn* ‘uvenlig, bister’.

plet at man ud over den sociale status og funktion som tegn kan anprise særlige gemytskvaliteter eller sociale fortrin, og at dette kan ske ved en rent adjektivisk apposition.

3.2.2 Variationsformer

Det er givet at *harþa* + adj. + *þikn/trik* er et fast stilistisk mønster, men i øvrigt er anprisninger mulige i andre syntaktisk-stilistiske mønstre end i denne form for fast apposition til et nominal. Der er adskillige anprisninger i prædikativ form i forskellige syntaktiske og tekstlige mønstre, og de tegner et billede af variationsmuligheder, ikke af faste rutiner.

A. Relativsætning med nominal i apposition som fællesled:

(12)a. Fyn 2, DR 192 Flemløsesten 1

Aft ruulf staþR | [st]Ain sAsi is uAs nu|Ra kuþi

Æft Rōulf stændR stæinn sāsi, es vas {nuRa} goði.

Efter Roulv står denne sten. Han var {nuRa}-gode.

(12)b. MJy 84, DR 58 Hørningstenen

tuki : smiþr : riþ : stin : ift | þurkisl : kuþmutaR : sun :

Tōki Smiðr rē[s]þ[i] stēn æft Þōrgisl GuðmundaR sun,

is : hanum | kaf : kul : uk : frialsi

es hānum gaf gull(?) ok friælsi.

Toke Smed rejste stenen efter Thorgils Gudmundsson, som gav ham guld og frihed

(Frigivens taknemlighed over for sin tidligere herre).

Med relativsætninger som (12ab) er vi uden for faste anprisningsmønstre som *harþa kuþan þiakn/þikn*. Relativsætninger bruges både til anprisning for social status og funktion (12a), dels til ad hoc-anprisninger for særlige tjenester afdøde har ydet rejseren (12b).

B. Prædikativ helsætning

Prædikative helsætninger kan have samme funktion som de anprisende relativsætninger.

- (13) Sk 37, Sövestadstenen

: tuna : sati : stain : þansi : aftiR : bram : bunta : sin : auk :
Tonna satti stæin þanssi æftiR Bram, bōnda sinn, ok

askutr : sunR : hans :

Āsgotr, sunR hans.

Tonne satte denne sten efter sin ægtefælle Bram sammen med hans søn Asgot.

han : uaR : bastr : bumana : auk : | : miltastr : mataR

Hann vaR bæstr bōmanna ok mildastr mataR.

Han var bedst af bomænd og gavmildest med mad.

I (13) er **bunta sin** adskilt fra anprisningen ved det sideordnede subjektsled **auk : askutr : sunR : hans**. Anprisningen er en sideordning af prædikative led hvor det første betoner social status og det følgende en personlig, rosværdig og værdsat egenskab.

- (14) Sk 59, Södra Villie-stenen

... : iftiR : suin : baluks | sun : bunta : sin : saR : uas :
... æftiR Svēn Ballungs sun, bōnda sinn. SāR vas

þiakna : furstr

þegna fyrstr.

... efter Sven Ballungs søn, sin mand. Han var den ledende blandt tegner.

Eksempel (14) viser at der ikke er nogen forventning om fast attributivt eller appositionelt mønster knyttet til ordet þiakn/þikn *tegn*, altså ingen forventning om fx (det konstruerede) (aft NN bunta : sin :) furstan : þiakna *el.* þiakna : furstan.

C. Adjektiv i attributiv efterstilling¹⁵

(15) Bh 51, DR 391 Øster Marie-sten 2

bufi : lit : risa : aftiR : aukil : faþur : sin : kuþa(n) : kristr : ialbi : sialu

Bōfi lēt rēsa æftiR Ōkæl/Au[ð]kæl, faður sinn gōðan. Kristr [h]ialpi siālu.

Bove lod (stenen) rejse efter sin gode far Økil. Krist hjælpe sjælen.

Stenen er fra kristen tid, og anprisningen er sikkert en påskønnelse af kristent levned.

(16) Sk 32, DR 293 Stora Herrestad-sten†

[kitilau : lat : kaurua : kubl : þausi : af(t)(i)- ... |

Kætiløy lēt gōrva kumbl þausi æfti[R] ...

þiakn : al:kuþan : þan : is | hana : ati]

þiægn allgōðan, þann es hana ātti.

Ketilø lod gøre disse kumler efter ... en meget god tegn, som var gift med hende.

Stora Herrestad-stenen viser at funktionen som tegn kan anprisen med eftertryk på andre måder end med *harða*, nemlig gennem sammensætning.

Det svenske eksempel (10) er her tolket som adjektivisk apposition og kan udmærket være både topologisk og syntaktisk parallelt til **mula : bruþr : sin : harþa : kuþru : þin**, se (17)a. De danske (15) og (16) er slet og ret efterstillede attributive led og ikke appositioner.

(17)a. Adjektiviske appositioner

[[Mula [brōðr : sin]] [harðq gōðrōðin]]
[[Aslak ... [faður sin]] [harða frýnan]] (10)

Det er strengt taget muligt at opfatte også disse to eksempler som efterstillede attributive led, så (10) **faþur : sin : hrþa : frunan** ville få strukturen *[[[faður] sinn] harða frýnan]*, hvor altså *harða frýnan* er efterstillet

15 Tvorupstenen NJy 35 hører givetvis hertil, men behandles ikke. Ligeledes Bh 34 Nylarskersten 2.

adled til *faður sinn*, eller anderledes udtrykt: modificerer *faður sinn*. Konstruktionen ville da svare til eksemplerne i (17)b, men denne tvetydighed i den syntaktiske analyse betyder intet for argumentationen for at læse *gōðrøðinn*.

(17)b. Efterstillede attributive led

[[*faður sin*] *gōða(n)*] (16)

[*þegn* *algōðan*] (17)

[*Aslak ... [[faður sin] harða frýnan]*] (10)

Kvaliteten i anprisningens adjektiv kan forstærkes med sammensætning som i **al:kuþan**, og jeg ser ikke noget til hinder for at forstærkelsen her kan ske ved tilføjelse af *harþa*, enten i adjektivisk apposition eller evt. ved attributiv efterstilling. Noget syntaktisk argument kan man ikke finde, jf. paralleller fra ONP: *Harða gofugr er craftr hofsæmi*« (Alk619 135²); *A þeim típm var Ambrosivs byskvp i Meilansborg harða tídr ok agætr* (VerA 63¹); *uirðe hann þo allt sitt skraut ... harða litlis*. (Thom¹ 38²²); *þar ... var hið brattasta æinstigi vpp at ganga. oc i harða ha clif* (StjC 452²⁻³) ‘der ... skulle man gå op ad en meget stejl og smal sti og ind i meget høj(tliggend)e bjergpas’.

D. Leksikalisk variation

For *harþa* finder man adverbiet *miok* *miøk* i 5 svenske og 1 sikkert dansk eksempel. De fire af de svenske har formlen *miok kuþan trik* eller *miok kuþan þikn*, men den femte har teksten:

(18)a. U 166, Östra Ryds kyrka, Östra Ryds socken, Uppland

ku lit · rasa · kuþlah · iftir · sun · miuk · nutan ·

Gyi let ræisa [ok] Guðlaug æftir sun [sinn], miok nytan

trik · mirki · þisa · an it · sihuastr ·

dræng, mærki þessa. Hann het Sigfastr.

LH: *Gyi lét ræ[is]a Guðlaug æftir sun, miøk nýt看 dræng, mærki þessa. Hann het Sigfastr.*

LH: Gýi og Guðlaug lod rejse disse mindesmærker efter deres søn, en meget duelig og handlekraftig mand. Han hed Sigfastr.

<http://kulturarvsdata.se/uu/srdb/376456e4-bbe5-4a7d-a354-e058bb211f58>

Jeg har korrigeret transskriptionen så det indsatte *sinn* bortfalder, og lavet egen oversættelse til dansk. Formentlig har udgiveren ment det hørte til formlen, men der er ingen grammatiske grunde til at indsætte det. Eksemplet bidrager i øvrigt til et billede af åbenhed for en vis variation. Der kan stå *miuk miøk* i stedet for *harþa harða*, reflektivet kan udelades, objektet (*mærki þessa*) kan følge efter anprisningen, og i stedet for det ventede *kuþan gōðan* finder vi adjektivformen **nutan nýtan**, af *nýtR, nýtR* ‘duelig’, ‘handlekraftig’. Navnet har fået en sætning for sig selv.

Det danske eksempel på *miuk* er Bjerregrav 2.

(18)b. MJy 36, DR 99 Bjerregravsten 2

kuþa : risþi : stin : þansi : auft(i)R : þurbiurn : buta :

Gyða rēsþi stēn þanssi øftiR Þörbiurn, bōnda

sin : | miuk : kuþan : þikn :

sinn, miøk gōðan þegn.

ian | þurþr : rist : runaR | þasi

En Þörör rēst rūnaR þessi.

Gyda rejste denne sten efter Thorbjørn, sin mand, en meget god tegn. Og Thord ristede disse runer.

En forklaring på *harþa*-formens udprægede dominans kunne være at det er det mest emfatiske af de to adverbialer, den markerede mulighed. Om det er inhærent vurderende, er mere usikkert, jf. citatet fra Stjórn ovenfor. Adverbiet *miuk* kan anvendes om rent kvantitative forhold, fx tid, jf. Randbølstenens **þiR : stafaR : munu : | þurkuni : miuk : liki : lifa** (SJy 14, DR 40). I hvert fald viser eksemplerne at formeltypen tillader variation mellem *harþa* og *miuk*, og at *miuk* kan bruges i andre kontekster end den snævre anprisningsformel. Med dette – ganske vist sparsomme – billede af variationsforholdene er det næppe sandsynligt at *harþa* skulle være begrænset til den hyppige, men snævre formel.

3.2.3 Nielsens argument

Michael Lerche Nielsen (pers. kommunikation) har som nævnt anført at man ikke finder forekomster i det danske og svenske runemateriale hvor *harþa* med sikkerhed anvendes uden for formelstrukturerne, heller ikke

eksempel (10) ovenfor.¹⁶ Nielsen mener dette peger på at Asfergstenen må have en sådan formel som intenderet tekst, og hans metodologiske præmis må være at hvis et sprogligt element ikke er belagt i en bestemt kontekst i runematerialet i forvejen, men i en anden eller andre, er vi forpligtede til at følge sidstnævnte kontekst(er) hvor elementet *er* belagt, og især da hvis det drejer sig om hyppigt forekommende faste forbindelser. Jeg mener denne form for kvantitativ hermeneutik kan stå i vejen for at få øje på ny mening i ikke-forståede kontekster.

I *Danske Studier 2012* argumenterer M. L. Nielsen efter min mening godt for at tolke Lyngbystenens fragmentariske indskrift (NJy 51) som en emotionel anprisning af en kvinde. Teksten lyder (i den form Nielsen læser):

(19) ... –**unta : a : aisku : sina :**

Og den tolkes i forlængelse af den svenske runolog Erik Brate som indeholdende sekvensen *aft ælsku sina* ‘efter sin kæreste’, ‘efter sin elskede’, jf. nyislandsk *elska* ‘kæreste, skat’. Der er gode belæg fra ONP for ordets middelalderlige karakter, og der argumenteres med en gruppe eksempler – dog ikke helt parallelle – på udeladelse af den ene konsonant (her **I**) i trekonsonantgrupper. Der gives også overbevisende eksempler på at mindesten kan indeholde emotionelle udsagn eller anprisninger.

I relation til drøftelsen af Asfergstenen vil jeg alligevel spørge om der ikke kunne rejses en kvantitativt begrundet indvending mod denne tolkning, helt parallelt med den sparsomme forekomst af *harða* uden for anprisninger af tegner, krigere og jorddrotter. Syntagmet *aft N sin-* (possessivt reflektivt pronomen) udgør i genren en fast, ritualiseret sekvens, ligesom anprisningen af tegner og krigere. Nielsen skriver at

I indskrifterne på runesten forekommer en lang række neutrale personbetegnelser for kvinder. Ud over »moder«, »søster« og »datter« er det fx »fosterdatter«, »svigermoder«, »steddatter«, *kona* i betydningen ‘hustru’, *frændkona* om en fjernere kvindelig slægtning, samt *mar*, »mø«, med betydningen ‘ung pige’. Set i denne sammenhæng ville *ælska* være usædvanligt, men trods alt fuldt tænkeligt som en emotionelt ladet personbetegnelse. (Nielsen 2012, 18)

16 MLN ser bort fra Vg NOR1997;27, fordi teksten også indeholder en formel **harþa : kuþan : þikn : harða goðan þegn**.

‘Neutrale personbetegnelser’ betyder her givetvis ‘ikke-emotionelle betegnelser’, men det i sammenhængen relevante perspektiv er at de alle sammen hører til samme semantiske felt, nemlig angivelse af slægtsrelationer og ægteskabsrelationer. Jeg har søgt efter refleksivpronomenet *sina* i Samnordisk Runtextdatabas i kontekst med præpositionerne *aft/æft*, *aftR*, *eftir*, *at*, *yfir*. Jeg har kun medtaget svenske og danske indskrifter, og kun referencer til hunkønsvæsner, dvs. at eksempler i akk.pl.mask. som brøpr *sina* er sorteret fra. Der er 67 eksempler, eksklusiv Lyngbystenen Nj 51, og de repræsenterer fint de eksemplertyper Nielsen citerer ovenfor. Der er ingen eksempler på emotionelle betegnelser som *ælsku* foran eller efter refleksivet, hvad der heller ikke er i Nielsens paralleleksempler på emotiv tekst på runesten. Jeg kan ikke se rettere end at **aft ... sina** eller generelt *aft ... sin-* må udgøre en ritualiseret kontekst svarende til *harþa* Adj N. Udelukker **harþa...** læsningen *gōðrōðinn*, må **aft ... sina** tilsvarende udelukke *ælsku*.

Nej, sådan kan det ikke være. Nielsens tolkningsforslag er velgennemtænkt, respekterer langt hen de ristede runer og giver god mening. Derimod vil jeg mene at et kvantitetsprincip bliver for hårdt formuleret, hvis det antages at dagligdags ord som *harða* kan blive normativt umulige uden for bestemte rituelle genreformler. De følgende argumenter og eksempler skal ikke forstås som en karakteristik af nutidens runologi som sådan, men er snarere en status over en side af dansk tradition, i forlængelse af DRs syn på riste fejl.

3.3 Det kvantitative principets gennemslag: Hørningstenen som eksempel.

Tolkningerne af Hørningstenen i DR og Runer.dk viser det kvantitative princip anvendt om det finitte verbums stamme i rejserformler som sådan (citeret ovenfor som (13)). På stenen står der faktisk **riþ rēð**, men der emenderes til **rē[s]þ[i]**, med statistikken i baghånden, endnu et eksempel på forskydning i argumentationen fra det semiotisk meningsfulde til det der har ren kvantitativ opbakning – og her er der tale om tilretning af morfologien uden nogen overvejelser om konteksten. Uden at Hørningstenen i øvrigt skal være emnet her, så giver *rēð* umiddelbar mening som præteritum af *rāða* i betydningen ‘beslutte, planlægge’: ‘Toke smed planlagde *el.* traf beslutning om stenen ...’. Jf. fra Fritzner, med akkusativ om det der besluttes eller fastsættes: er þeir höfðu ráðit samband *Dorskf.* 59²; þikki mér nú vandast málit, er ek hefi áðr ráðit brúðlaup mitt *Nj.* 2, 4¹⁴; þá menn, er kono hafa numit eða þat hafa ráðit *Grág.* 188¹ (*Grg.* II, 57⁹); þeir finnast jafnan ok ráða atför við Gunnar *Nj.* 72 107¹⁰.

3.4. Lagmans tolkningshierarki

I stedet for det kvantitative princip må der i første række gælde et kvalitativt princip om at respektere de foretagne runevalg der hvor dette overhovedet kan give mening, både til teksten selv og som en konsistent fortolkningsstrategi. Hermed naturligvis ikke sagt at paralleller og kvantitet ingen rolle spiller, kun at prioriteringen kan og bør være en anden. Lagman (1989) understreger at ristefejl må forudsætte normbrud, og at tilsyneladende fejl ofte er i overensstemmelse med en ortografisk norm man ikke altid er opmærksom på. Han viser ud fra svensk materiale at ortografien er »förvånansvärt god!« (1989: 37) og fastsætter samme sted (i min til formålet forkortede og bearbejdede form) følgende normativt baserede tolkningsprincipper:

1. »Huvudreglen måste vara att man ska läsa runorna precis som de står.«
2. Der er fire normerede måder man kan udelade runer på. At afprøve disse er andet trin: a) »obetecknad nasal före homorgan konsonant« (fx **kubl** for **kumbl**, **buta** for **bunta**); b) »obetecknad runa vid yttre sandhi« (fx **hansalukuþs** for **hans salu uk kuþs** *hans salu ok guðs*); c) bortfald i udtalen (fx **frinkuna** for *frændkona*) og d) forkortelse (fx **rsa stn**¹⁷).
3. Tjek for mulige indskudsvokaler (fx **tirik** for *trik dræng*, **kirims** for *Grims*).

Disse punkter bygger alle på en ortografisk norm, men bemærk dennes optionelle karakter. Der er tale om valgmuligheder, aldrig om ufravigelige regler. De fire udeladelsesformer 2abcd) kan simpelthen være til rådighed. I forkortet form: først når de mulige normative valg er prøvet af, kan fejlristning overvejes, i form af forveksling af runer, afskrivningsfejl som forkert rækkefølge (fx **burþur** for **bruþur**) og egentlige stavfejl: »uteglömd eller helt felaktig runa.«

17 På en torshammer fra Lolland, fundet 2014, Runer.dk Syd 18, Købelev-torshammer, står der **hmar** for **hamar**. Rasmussen, Pentz og Imer (2014) slutter sig til Moltkes tradition: »indskriften giver et indtryk af en uøvet runerister. Der mangler en **a**-rune (det første **a** i **hamar**) og **s**-runen er blevet spejlvendt.« Med Lagman måtte man her overveje om der i **hmar** foreligger en forkortelse, og ifølge DR er spejlvending (sp. 972-973) ganske almindelig både i periode 2 og periode 3.

3.5 Normativitet i sprogbrugen

Nyere funktionel lingvistik understreger sprogets og sprogbrugsformernes (genrernes) institutionelle og dermed normative karakter. Med sprogfilosofen John Searles ord (1995: 113-125) er sproglige fænomener ikke ‘brute facts’ men ‘institutional facts’, jf. Itkonen (2008) og Harder (2011); sidstnævnte peger også på Saussures forudsætninger i Durkheims sociologi.¹⁸

Med dette udgangspunkt giver det god mening at spørge om mulighederne for at rekonstruere de normer man må antage har gjaldt for genren mindeskrift på runesten. Mit udgangspunkt er pragmatikkens basale distinktion mellem konstitutive og regulative regler eller normer (Searle 1967; 1995: 27-29, 43-48, 190-91; 1999: 122-24; Harder 2011). Alle sproglige aktiviteter forudsætter en sådan skelnen. Skakbrikkernes flyttemuligheder er krafteksemplet på konstitutive regler. Insisterer man på at flytte springeren *to* lige ud og én skrå, spiller man ikke skak. Derimod er færdselsregler regulative. En spøgelsesbilist overtræder reglen om at køre i højre side, men kører immervæk bil på motorvejen.

Konstitutive regler er definerende for selve aktiviteten, her genren. Er teksten ikke en omtale af en afdød person, er den ikke en mindeindskrift; tæller teksten ikke som en anprisning af denne person, er den heller ikke. Teksten må også omtale hvem der står inde for mindeindskriften: rejseren, og hvad dennes relation er til den mindede.¹⁹ Derimod kan anprisningen formuleres på forskellige måder (jf. 3.2.2), der givetvis svarer til forskelle i stil og nuance, jf. U 166, nævnt ovenfor: **miuk miøk** for harþa *harða*; udeladt reflektiv; objektet (*mærki þessa*) placeret efter anprisningen; **nutan nýtan** for kuþan *göðan*; navnet på den mindede i en sætning for sig. Sammen med de øvrige eksempler fra 3.2.2 bidrager disse til at vise variationsspillerummet, den del af regelsættet for mindeindskrifter der er regulative regler eller muligheder. Med alt sit særpræg er U 166 fortsat en mindeindskrift.

Der har givetvis været en konvention i runetiden om at anprisninger af tegner og krigere kan finde en anerkendt standardformulering med harþa + kuþan/harþa + kuþr, men formlen *harða* (el. N *harða* Adj) er ikke kon-

18 Itkonen 1974 er en tidlig kritik af den generative Chomskygrammatik på dette grundlag.

19 Sj 35, DR 248 Snoldelev har ingen eksplicit rejsertekst. Formentlig tæller slægtsangivelsen også som rejserformel. Derimod er Nørre Nærrå-stenens (Fyn 25, DR 211) indskrift ikke en mindetekst, men en værnetekst. Hærulv-stenen (Øster Løgum-stenen S.Jy 62, DR 15) er ubestemmelig hvad genre angår.

stitutiv for genren, alene fordi der er pænt med indskrifter hvor den ikke forekommer – den er en variantform af anprisningen. Jeg har svært ved at tro at man inden for dette regulative valg kan støde på en obligatorisk norm om at *harða* kun kan bruges som en del af dette valg. I hvert fald findes der næppe konstitutive regler for genrer der træder i kraft under den forudsætning at en regulerende variant er valgt. De konstitutive regler er en logisk forudsætning for de regulative.

Når selv grafemvalgene ikke styres af en entydig, obligatorisk norm, bliver det desto vanskeligere at tænke sig en obligatorisk detailregulering af leksikalske valg, i hvert fald ikke i den strenge forstand hvor fx *harða* udelukkes fra andre kontekster. Måske kunne man forestille sig en form for tabu, men tabubelagte ord er ellers ord der er forbudt i bestemte kontekster, og denne regel ville forudsætte en form for omvendt tabu, med tabuiseret forekomst af ordet *uden* for en enkelt konteksttype eller genrespecifik formel.

Der kan næppe have fandtes en konvention om at *harþa* *kun* kunne bruges i syntagmer med et anprisende adjektiv og et af ordene *þegn* eller *dreng*, evt. *bōnda*, *svēn* eller *man*. Mere generelt kan man ikke slutte fra *harþa* til at der må have været et substantivled, endsige at det har været *þikn* eller *trik*, lige så lidt som man kan slutte fra forekomsten af *þikn* til et adverbium *harþa*, eller til et adverbium overhovedet.

De eksempler jeg har givet på en kvantitativ hermeneutisk strategi kan næppe tælle som forsøg på at rekonstruere genrenormer. Der er snarere tale om en metodologisk konvention, der skal skabe faste principper ved at transformere en grundlæggende kvalitativ problematik til kvantitet. Rettelserne i U 166 og Hørningstenen (MJy 84, DR 58) peger i samme retning.

Med læsningen af Asfergs **kupru : þin** : som *gōðrøðinn* er Kolindstenen ikke længere relevant som sammenligning, og jeg lader derfor diskussionen om fri apposition ligge.

4. Hvad kan **bruþr** stå for?

Tolkningen som *gōðrøðinn* betyder også at Asfergstenens troværdighed som sprogligt kildemateriale går noget nær i top. Man kan fx ikke argumentere mod **bruþr** som enstavelses akkusativform, med det synspunkt at stenens ortografi er upålidelig. Stenen lever nu hvad runevalget angår, op til de fineste andre eksemplarer, og der findes således i hvert fald to

første klasses belæg på formen *bruþr* som enstavelses akkusativform. Det andet er naturligvis Hällestad 1.

- (20) Sk 80, DR 295 Hällestadsten 1
satu : trikar²⁰ : iftir : sin : bruþr | stin : a : biarki :
sāttu drengar æftir sin brōþur stēn a biargi (Runer.dk)
 satte krigere efter sin broder sten på høj
 »krigerne satte stenen på højen efter deres broder«

DR har ingen transskription, og da Runer.dk i det hele følger DR, er der heller ingen kommentar til hvad jeg må mene er en implicit rettelse i transskriptionen af **bruþr** til den middelskånske normalform *brōður*.

Et tredje muligt eksempel på enstavelsesformen *bruþr* er Sandbystenen 2, Sj 92, DR 228. På grund af den fragmentariske karakter anføres kun transskription og oversættelse af det relevante sted.

- (21) **askl : sati : st... | ...asi : at : tufa : |-(r)(u)þr : s(i)n : h--...**
Tōfa [b]rōð[u]r sinn
 Tove sin broder

Skarp parentes '[]' anvendes her i Runer.dk på to måder, nemlig [b] som rekonstruktion af en tabt rune og [u] som korrektion af fejlristning. Tilføjjelsen er som i DR uden kommentar.

Selv vælger jeg at udelade Sandby 2 af dokumentationen. Dens fragmentariske karakter udelukker en helhedsbedømmelse.

Der er to rimelig sikre svenske eksempler på **bruþr** i singularis-anvendelse,²¹ begge transskriberet i Samnordisk Runtexdatabas til *broður*. Deres datering er angivet åbent og relativt som 725-1100 vikingetid. Jeg bringer dem begge som mulige svenske belæg på **bruþr** *brōður*.

20 Også her spøger fejlristingen. Formen **trikiar** *drengiar* er belagt på Sl 1, DR 1 Haddebystenen 1. Både DR og Moltke (1985: 191) anvender formen *drengiar* i opstillingen af indskriftens strofe i fornryðislag. Moltke skriver selv at teksten er normaliseret, men om det betyder 'korrigeret for fejlristning' eller 'arkaiseret' er ikke godt at vide. Efter mine begreber kunne tekstens **trikar** (*drengr* som en a-stamme, pl. *drengar*) fortjene mere respekt. Runer.dk holder fejlristningen åben og skriver at »Dreng[i]aR kan evt. afspejle overgang af ia-stamme til a-stamme som på moderne islandsk«.

21 Sm 44 Ivla er formentlig et tredje eksempel. Derimod ses der bort fra U 336, Orkesta kyrka, der læser **fapurs**»**bruþr** **sin**, og fra den forsvundne U 954 †, Söderby.

- (22) Sö 60, Ramsta, Husby-Oppunda socken, Södermanland
**auþa : auk : ika · auk · erintis · þriþi · hafa · muþk-... -þ um ·
 karua · stain ra--... itir · suain · faþur : sin · auk · at kupfast ·
 bruþr · sin · han uar : sun : auþur**

*Auða ok Inga ok Ærindis, þriði, hafa mōðg[ur] [i]ð um gærva stæin
 ræ[isa](?) æftir Svæin, faður sinn, ok at Guðfast, broður sinn. Hann
 var sunn Auður.*

»Öda och Inga och Ärendis, den tredje, moder och döttrar ha id
 om att göra, sten resa efter Sven, sin fader, och efter Gudfast, sin
 broder. Han var Ödas son.«

<http://kulturarvsdata.se/uu/srdb/e0d89809-0094-40ab-ac1c-6997a5bc623f>

- (23) Sö 142, Kalkbron, Lästringe socken, Södermanland
--hbinrn · auk : suain · þir · bru × kiaru · iftir ---(l) bruþr sin ·

[Si]gbiorn ok Svæinn þæir bro giærðu æftir ..., broður sinn.

»Sigbjörn och Sven de gjorde bron efter ..., sin broder.«

<http://kulturarvsdata.se/uu/srdb/e11443be-92f8-4ba0-a05a-12abe-e4a61c9>

Et vigtigt argument kommer fra ristepaksis i de tilsvarende pluralisfor-
 mer. Ingen tvivler vel på ristningen på Lund 1 (SkL 3, DR 314) **bruþr sinā**
baþa ulaf uk utar brōðr sinā baða Olaf ok Ottar ‘sine to brødre Olaf og
 Ottar’, for her venter man den historisk set analogiske enstavelsesform
brōþr (nom/akk.pl efter rodstammerne). Lige så sikre eksempler er NJy
 13, DR 160 Jetsmarkstenen og MJy 24, DR 83 Sønder Vinge-stenen 2.
 Disse indskrifter har alle ansur-runen i *sinā*, gengivet i Samnordisk Run-
 textdatabas med **-o-**, altså **sino**, jf. også **ata bruþr sino at brōðr sinā** (U
 645, Lundby, Yttergrans socken, Uppland).²² Hertil kommer ved søgning
 på **bruþr sina** yderligere 7 svenske indskrifter. Der er ingen resultater på
bruþur sino, og af to eksempler på **bruþur sina**²³ er Vg 17 †, Skeberga
 klart intenderet som singularis og kan være fejl med **a** for **n**.

22 <http://kulturarvsdata.se/uu/srdb/ad308abe-023d-4e79-8253-a9fa0ae2299f>

23 Det relevante tekststed lyder: **auk : risti : stain : þ--... : iftir : þorstain bruþur : sina**. Den
 anden er den ligeledes forsvundne sten Sm 84 †, Biskopsbo, Vrigstads socken. Den er for
 fragmentarisk overleveret til at der kan bygges på den.

Der er ikke et eneste eksempel på at der skrives tostavellesform i akkusativ pluralis.²⁴ Her hvor vi venter en enstavelsesform, har risterne ingen problemer med at ramme rigtigt, men der hviler åbenbart en forbandelse over singularis der giver sig udtryk i vanskeligheder ved at ramme den rette tostavellesform i akkusativ.

Med nytolkningen af Asfergstenen er den empiriske dokumentation for en enstavelses akkusativform **bruþr** *brōðr* lige så stærk som dokumentationen for enstavelses akkusativ pluralis. Sagen kan ikke afgøres ved henvisning til de former vi kender fra den middeldanske overlevering, for det fører direkte ud i cirkularitet, jf. også M. L. Nielsen (2001). Den kan om ikke afgøres, så dog sættes i en videre rationel sammenhæng i et samlet billede af slægtskabstermernes morfologiske udvikling i nordisk. Her er der to centrale udgangspunkter, nemlig 1) at slægtskabstermerne i urgermansk ikke kan have haft en morfologisk organisation der svarer til det nordiske billede hvor alle oblikke kasus har tostavellesform med -u/o-: *broður*, *faður*, *moður*, *systur*. Vokalen -u- må komme fra genitiv og derfra være analogisk udbredt til akkusativ og dativ; og 2) at man ikke uden videre kan læse 900-tallets morfologi gennem et prisme af 2-300 år yngre middelnordisk morfologi.

5. Formen **bruþr** og dens systematiske placering

Forslaget om at læse sekvensen **bruþr** på Asfergstenen, Hällestadsten 1 og Sandbysten som enstavelses akkusativformer er ikke nyt, men fremsættes af Brøndum-Nielsen i GG III, § 472, og jeg støtter det delvis. Hvad man af gode grunde ikke finder i GG, er analyser af det system som en form **bruþr** for *brōðr* må forudsætte. Jeg har publiceret en detaljeret analyse af dette i *Nowele* (Heltoft 2020), og det følgende er en forenklet oversigt. Den egentlige argumentation bagved må søges i nævnte artikel.

Det er fælles for de nordiske middelaldersprog at der er opstået en forenkling i slægtskabsstammerne og de svage stammer på *-an- og *-ōn-. Som eksempler på slægtskabsstammerne kan vi bruge netop ordene fader og broder, bragt i singularis i østnordisk form. De suppleres med -an-stammen *bani* ‘drabsmand’ og -ōn-stammen *kuna* ‘kone, kvinde’:

24 Jeg har ikke inkluderet en systematisk søgning efter risteformer for nominativ pluralis, men der er mindst et dusin svenske eksempler på den indiskutabelt rette form *bruþr*, og et enkelt dansk (Klemenskerstenen 2).

(24)	a.	nom.	faðir	b.	nom.	broðir
		akk.	faður		akk.	broður
		dat.	faður		dat.	broður
		gen.	faður		gen.	broður
(25)	a.	nom.	bani	b.	nom.	kuna
		akk.	bana		akk.	kunu
		dat.	bana		dat.	kunu
		gen.	bana		gen.	kunu

Pointen med at anføre disse elementære forhold er at gøre opmærksom på det systematisk fælles. Alle paradigmer viser en modsætning mellem nominativformen og de tre oblikke kasus akkusativ, dativ og genitiv, der har fælles form. Dette er historisk set en relativt sen harmonisering, og forholdet rækker ikke tilbage til urnordisk, for ikke at tale om urgermansk og indoeuropæisk. Vi skal lade de svage stammer ligge i det følgende, men se akkusativerne *faður* og *broður* i historisk lys. Disse former har således ingen rødder tilbage i urnordisk og urgermansk, hvad der kan ses ved en sammenligning med den gotiske akkusativ *brōþar* hvis stamme er dannet på en anden måde end de senere nordiske former, nemlig med et såkaldt aflydstrin som de nordiske former ikke viser. Indoeuropæisk havde forskellige aflydstrin af stammen ned gennem paradigmet, et forhold som er helt bevaret i oldgræsk i paradigmet for *patér* ‘fader’, hvor aflyd og accentplacering spiller sammen, og stadig tydeligt i gotisk, selv om dette sprog har accenten fastlagt på første stavelse. Indimellem klemmer jeg et rekonstrueret paradigme for tidlig urgermansk, der viser visse særgermanske træk, fx Vernersk vekslen mellem þ og ð, men dermed også tydeligt viser hvordan stammens aflydstrin følger accentens oprindelige placering, ligesom i græsk.

(26)		Oldgræsk	Tidlig germansk	Gotisk
	nom.	patér	*brōþēr	brōþar
	akk.	patéra	*brōþer-u(n)	brōþar
	dat.	patri	*brōðr-í	brōþr
	gen.	patrós	*brōðr-ás/-ís	brōþrs

Spørgsmålet er nu hvor det karakteristiske -u- i de oblikke former i (24) overhovedet kommer fra. De rekonstruerede former og de gotiske former i (26) viser en anden struktur og giver ingen løsning. Den alment accep-

terede forklaring bygger på muligheden for variation inden for et tidligere sprogtrin, her en anden indoeuropæisk og urgermansk genitivmulighed end den der ligger bag græsk patrós og gotisk bróþrs. Forklaringen går tilbage til junggrammatikeren Karl Brugmann (Brugmann 1893; Brugmann og Delbrück 1911) og går ud på at ordet for fader, indoeuropæisk nominativ $*p_{H_2}\text{-tér}$,²⁵ må have haft en alternativ genitivform på enkelt -s, altså ingen vokal: $*p_{H_2}\text{-tǿ-s}$. Denne variantform ligger bag den vediske genitiv *pitúr* 'faders', og hertil svarer en germansk form $*faðǿs$, og det er den der ligger bag den senere nordiske form *faður/fǿður*. Præcis i denne kontekst udvikles der i germansk et -u-, nemlig ved konsonanterne m, n, l, og r, hvor de vokaliseres: $*faðǿs > *faðúrs$. Ved accentens fastlæggelse får man så $*fáðurs$, senere *fáður*. De øvrige slægtskabsstammer følger herefter dette mønster: *bróður*, *móður*, *systur*. De to alternative former vises i (27).

(27)	Indoeuropæisk	Germansk	
A. gen.	$*p_{H_2}\text{-trós}$	$*faðrás$	(bag andre germanske sprog)
B. gen.	$*p_{H_2}\text{-tǿ-s}$	$*faðǿs$	(bag nordisk og oldengelsk)

Bag formen B. kan der ligge et urgermansk singularisparadigme som i (28), der i de oblique kasus viser en generalisation af enstavelses rod + endelse, her vist med fastlagt accent på første stavelse. (28) viser også generalisation fra fader til broder:

(28)	$*fáðēr$	$*bróðēr$
	$*fáðr-m̄$	$*bróðr-m̄$
	$*fáðr-i$	$*bróðr-i$
	$*fáðǿ-s$	$*bróðǿ-s$

Herefter viser (29)a. paradigmerne med -u- i genitiv udviklet af det vokaliske $r̄$ og akkusativ med -u dannet af et vokaliske - $m̄$; (29)b. viser de oblique kasus i paradigmerne (29)a., ført op til tidlig nordisk tid 700–800, og (29)c. viser standardformerne for østnordisk.

25 Ikke Brugmanns form, men den nu gængse med laryngal. Oldengelsk viser lignende forhold der går tilbage til $*p_{H_2}\text{-tǿ-s}$.

(29)	a.	*faðru	b.	*fǫðr	c.	faður
		*faðri		feðr		faður
		*faðurs		faður		faður
		*brōðru		brōðr		brōður
		*brōðri		brōðr		brōður
		*brōðurs		brōður		brōður

Hvis man accepterer belæggene for akkusativ bruþr *brōðr* som argumenteret ovenfor, er der historisk belæg for de fleste former i (29)b. Formen *feðr* er belagt i fornsvensk og ældre middeldansk, fra Skånske Lov fæt-hær; formen *brōðr* er belagt i oldnorske og oldislandske håndskrifter.²⁶ Tilbage står den i hvert fald hidtil udokumenterede form *fǫðr.

Jeg har argumenteret for (Heltoft 2017, Heltoft 2020) at formen **faupr** på Maltstenen kan være det første belæg for denne form *fǫðr*. Vi skal ikke drøfte tolkningen af Maltstenen her, men snarere baggrunden for at flere²⁷ der har forsøgt at tolke Maltstenens tekst, regner med ristefejl **faupr** for **faþur** eller **faupur** (omlydt form). Det må vel ske ud fra en implicit antagelse af at man kender tostavelssparadigmet i forvejen, og at Maltstenens sprog, fællesnordisk fra 4-500 hundrede år før håndskriftoverleveringen begynder, har haft den klassiske nordiske paradigmatik og kun den. Vejen til at afvise **faupr** *fǫðr* må gå gennem samlede tolkninger af Maltstenen der samtidig argumenterer internt ud fra stenens tekst for antallet af mulige ristefejl, og dermed giver basis for en vurdering af stenens runologiske og lingvistiske vidnesbyrd.²⁸

26 Formen er ikke nævnt i Noreen (1923), så derfor citeres der fra ONP: Cecilie er þegar hafðe buit veizlo amot brōðr sinum. Sverris saga 7¹⁴, Indrebø 1920. oc þo trœyztust þeir eigi at segia konongenom sialfum. nema brœðr hans oc baðo hann at segia konongenom at allra þeira raðe at hann skyllði eigi optar. kononglegre tign. slika vanvirðing gera. Barlaams saga ok Josaphats. Rindal 12,³⁰⁻³³. En broðer viganda scal bœta brōðr hins dauða broðor baug af hann er til. Gulapingslög. Keyser og Munch, 75¹¹.

27 Thuesen 1990, Braunmüller 1992, Samplonius 1992. Stoklund (1994) holder feltet åbent og inkluderer muligheden for at læse *fǫðr*; Grønvik (1992) mener der foreligger det fra oldislandsk kendte efterled *-fǫðr* som i *Valfǫðr*. Et enkelt svensk eksempel er Vg 3 Armeneby, dateret 980-1015, som der næppe kan bygges noget på.

28 I mit forslag (Heltoft 2017) regner jeg kun med en enkelt ristefejl, nemlig **uifrpur**, der kan stå for enten *Vifrōðr* eller *Vifriður*.

5. Konklusion

Jeg har foreslået en tolkning af Asfergstenens **kupru : pin** : som *gōðrōðinn* ‘veltalende’ og derudfra bedømt stenen som et mere troværdigt vidne om sproglige forhold end der tidligere måske har været grund til. Der er nu to gode danske vidnesbyrd om en enstavelses akkusativform *brōðr* bevaret i det 10. århundrede, formentlig også mindst to svenske, og de kan vises at passe ind i en systematisk rekonstruktion af de bagvedliggende morfologiske strukturforhold. Hvad angår Maltstenens form **faupr** læst som *fōðr* som foreslået af mig selv (Heltoft 2017), så passer den givetvis helt ind i den morfologiske rekonstruktion.

I artiklens argumentation har der indgået en gennemgribende metodologisk kritik af begrebet fejlristning og dets sammenhæng med rent kvantitativ argumentation som det bruges i den gældende forståelse af stenen og videre omkring i DR’s tradition. Grundlæggende er runologien en normativt funderet tolkningsdisciplin, og til Svante Lagmans strategi kan man tilføje det punkt at man bør redegøre for hvorledes en foreslået form passer ind i et samlet billede af sprogsystemet og dets udviklingstrin.

Som afsluttende eksempel vender vi tilbage til mandjævningen mellem Asfergstenen og Kolindstenen. Selvfølgelig forekommer der ristefejl på runesten, og Kolindstenen har **burpur sin** med formen *bōrður*, over for Asfergstenens **brupr : sin** med *brōðr*. Der er ingen leksikalsk eller systematisk opbakning til at Kolindstenens ordform nogensinde kunne være *bōrður*. Derimod falder Asfergstenens *brōðr* fuldstændig på plads i en systematisk historisk sammenhæng.

Kilder

Alk = Ole Widding (udg.): Alkuin: De virtutibus et vitiis i norsk-islandsk overlevering og Udvidelser til Jonsbogens kapitel om domme. *Editiones Arnarnæ A 4*, Kbh. 1960.

Flatø = Guðbrandr Vigfusson & C. R. Unger] (ed.): Flateyjarbok : En Samling af norske Konge-Sagaer med indskudte mindre Fortællinger om Begivenheder i og udenfor Norge samt Annaler. [vol.] 2. Kristiania. 1862.

Fsk = Fagrskinna, udg. af Finnur Jónsson 1902-1903 [STUAGNL 30].

GldO = Gammeldansk Ordbogs seddelsamling = Gammeldansk seddelsamling Ordsøgning. <https://gammeldanskseddelsamling.dk/ordsogning>

HrafnG = Hrafn’s þátr Guðrúnarsonar. Ms.: AM 66 fol (c1350-1375) 15v-19r.

Indrebø (1920) = Gustav Indrebø (udg.): Sverris saga etter Cod. AM 327 4°. Kristiania 1920.

- Keyser og Munch = R. Keyser og P. A. Munch (udg.): *Norges Gamle Landskabslove* 1, Kristiania 1846.
- LP = *Lexicon poeticum antiquae linguæ septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*, af Sveinbjörn Egilsson, 2. udgave ved Finnur Jónsson. Optrykt København 1966.
- ÓH = Oscar Albert Johnsen og Jón Helgason (udg.): *Saga Óláfs konungs hins helga* : Den store saga om Olav den hellige efter pergamenthåndskrift i Kungliga Biblioteket i Stockholm nr. 2 4to . (1-2). Oslo 1941.
- ONP = *Dictionary of Old Norse Prose = Ordbog over det norrøne prosasprog*. <http://onp.ku.dk/>
- Rindal = Magnus Rindal (udg.): *Barlaams ok Josaphats saga. Norrøne Tekster* 4, Oslo 1981.
- Runer.dk, redigeret af Marie Stoklund og Michael Lerche Nielsen.
- Samnordisk Runtextdatabas. Uppsala Universitet. Runor (raa.se) *el.* <https://app.raa.se/open/runor/search>
- StjC = Stjorn efter AM 228 fol., i C. R. Unger (udg.): *Stjorn : Gammelnorsk Bibelhistorie fra Verdens Skabelse til det babyloniske Fangenskab*. Kristiania 1862.
- Thom = C. R. Unger (udg.): *Thomas Saga Erkibyskups: Fortælling om Thomas Becket Erkebiskop af Canterbury: To Bearbejdelser samt Fragmenter af en tredje*. Kristiania 1869.
- VerA = Jakob Benediktsson (udg.): *Veraldar saga. STUAGNL* 61, København 1944.

Referencer

- Bjorvand, Harald og Fredrik Otto Lindeman: *Våre Arveord. Etymologisk Ordbok*. Revidert og utvidet udgave. Oslo: Novus Forlag 2007.
- Braunmüller, Kurt: »Der Maltstein. Versuch einer Deutung« i *Frühmittelalterliche Studien* 26, 1992, s. 149-164.
- Brugmann, Karl: *Vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen*. Zweiter Band. Wortbildungslehre (Stammbildungs- und Flexionslehre). Strassburg: Karl J. Trübner 1893.
- Brugmann, Karl og Berthold Delbrück: *Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen. Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre nebst Lehre vom Gebrauch der Wortformen der indogermanischen Sprachen*, af Karl Brugmann. Zweiter Band: *Lehre von den Wortformen und ihrem Gebrauch*. Strassburg: Karl J. Trübner 1911.
- Diderichsen, Paul: *Elementær dansk Grammatik*. København: Gyldendal 1946.
- GDS = Erik Hansen og Lars Heltoft: *Grammatik over det Danske Sprog* I-III. Odense: Det danske Sprog- og Litteraturselskab/Syddansk Universitetsforlag 2011.
- GG = Gammeldansk Grammatik = Johs. Brøndum-Nielsen, under medvirken af Karl Martin Nielsen: *Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling* 1-8. København: J. H. Schultz 1928-73.

- Grønvik, Ottar: »Runestenen fra Malt i Jylland.« i *Arkiv för Nordisk Filologi*. 107 (1992), s. 1-34.
- Harder, Peter: *Meaning in Mind and Society. A Functional Contribution to the Social Turn in Cognitive Linguistics*. Berlin: De Gruyter Mouton 2011.
- Heltoft, Lars: »Maltstenens tekst. Hvordan dæmonen uddrives.« i *Danske Studier* 2017, s. 27-99.
- Heltoft, Lars, under medvirken af Marita Akhøj Nielsen: »Fra gammeldansk til nutidsdansk.« i *Dansk Sproghistorie*, Bind 3. *Bøjning og bygning*, Kap. 11.2. udg. af Ebba Hjorth, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen og Laurids Kristian Fahl, s. 129-225. Århus: Aarhus Universitetsforlag/Det Danske Sprog- og Litteraturselskab 2019.
- Heltoft, Lars: »The Malt Stone as evidence for a morphological archaism. Reconstructing the Proto-Nordic and Proto-Germanic systems of kinship terms.« i *Nowele* 73, 1, 2020, s. 4-20.
- Imer, Lisbeth M.: *Danmarks runesten. En fortælling*. København: Gyldendal og Nationalmuseet 2016.
- Itkonen, Esa: *Linguistics and Metascience. Societas Philosophica et Phaenomenologica Finlandiae*. Kokemäki 1974.
- Itkonen, Esa: »The central role of normativity for language and linguistics.« i J. Zlatev, T. Racine, C. Sinha og E. Itkonen, *The Shared Mind: Perspectives on Intersubjectivity*, s. 279-305. Amsterdam: John Benjamins 2008
- Jacobsen, Lis og Erik Moltke: *Danmarks Runeindskrifter 1-3. Text. Atlas. Register*. København: Einar Munksgaards Forlag 1942.
- Jansson, Sven B. F.: *Runinskrifter i Sverige*. Stockholm: Almqvist og Wiksell 1963.
- Lagman, Svante: »Til försvar för runristarnas ortografi« i *Runrön* 1 (1989), s. 27-37. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Moltke, Erik: *Runerne i Danmark og deres oprindelse*. København: Forlaget Forum 1976.
- Moltke, Erik: *Runes and Their Origin. Denmark and Elsewhere*. København: Nationalmuseet 1985 (Oversat og udvidet udgave af Moltke 1976).
- Nielsen, Karl Martin: »Omramning eller fri apposition i runeindskrifter« i *Arkiv för Nordisk Filologi* 46 (1945), s. 73-91. (Genoptrykt i Karl Martin Nielsen: *Jelling-Studier*. København: Akademisk Forlag. 1977).
- Nielsen, Michael Lerche: »Swedish Influence in Danish Runic Inscriptions« i Klaus Düwel, Edith Marold og Christiane Zimmermann (eds.), *Von Thorsberg Nach Schleswig. Sprache Und Schriftlichkeit Eines Grenzgebietes Im Wandel Eines Jahrtausends. Internationales Kolloquium Im Wikinger-Museum Hainthabu Vom 29. September – 3. Oktober 1994*, s. 127-148. Berlin: De Gruyter 2001.
- Nielsen, Michael Lerche: » »Og efter sin elskede«?! Om Lyngby-fragmentet og følelsesladede runeindskrifter.« *Danske Studier* 2012, s. 5-23.
- Nielsen, Niels Åge: *Dansk etymologisk ordbog*. København: Gyldendal 1966.
- Nielsen, Niels Åge: *Danske Runeindskrifter*. København: Hernov 1983.

- Noreen, Adolf: *Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage.* Halle (Saale): Max Niemeyer 1923.
- Rasmussen, Anders, Peter Pentz og Lisbeth Imer: »Dette er en hammer.« i *Skalk* 4 (2014), s. 16-17.
- Samplonius, Kees: »Zum Runenstein vom Malt.« i *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 36, (1992) s. 65-91.
- Searle, John R.: *Speech Acts.* Cambridge: Cambridge University Press 1967.
- Searle, John R.: *The Construction of Social Reality.* Harmondsworth: Penguin 1995.
- Searle, John R.: *Mind, Language and Society.* London: Weidenfeld and Nicolson 1999.
- Stoklund, Marie: »Malt-stenen – en revurdering.« i *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions. Grindaheim, Norway, 8-12 August 1990 Runrön* 9, udg. af James E. Knirk, 179-202. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet, Uppsala 1994.
- Thorsen, P. G.: *De danske Runemindesmærker* 1-2. Bd. 2: Jyllands Runemindesmærker tilligemed Meddelelser om alle Øernes. København 1864-1879.
- Thuesen, Karen: *Maltstenen.* UJDS-studier 7. Universitets-Jubilæets Danske Samfund. København: Museum Tusulanums Forlag 1990.
- Wimmer, Ludvig F. A.: *De danske runemindesmærker.* Bd. 2,1. 1899-1900. Runestenenene i Jylland. København: Gyldendal 1893-1908.
- Wimmer, Ludvig F. A. *De danske Runemindesmærker.* Haandudgave ved Lis Jacobsen. Gyldendal: København og Kristiania 1914.

Til tygh oc witnessbyrd

En undersøgelse af substantivvariation i folkesproglige diplomer fra middelalderens Danmark

Af Sebastian Møller Bak

This article examines the clause of corroboration in medieval charters from Denmark written in Danish and Low German from the fourteenth century and the first half of the fifteenth century by mapping out the different ways in which the clause of corroboration is formed in the vernacular charters. More specifically, the analysis focuses on the lexical variation of nouns in the specific type of corroboration which is made up of a prepositional phrase in the beginning of the clause of corroboration. The results of this analysis are used in a discussion on the standardization of written Danish and foreign influence on written Danish during the late medieval period.

Finally, the results of a sample survey on the lexical variation of nouns in vernacular charters from the second half of the fifteenth century are presented in order to illustrate the later development within the area of lexical variation of nouns at the end of the fifteenth century.

1. Indledning¹

1.1. Undersøgelsens emne og formål

Diplomsproget i middelalderens Danmark var som udgangspunkt latin. I 1300-tallet begyndte man imidlertid også at udstede diplomer på folkesprogene middelnedertysk (mnty.) og gammeldansk (glda.). Overgangen fra latin til folkesprog i diplomerne foregik ikke abrupt. Igennem hele 1300-tallet brugtes primært latin i diplomerne. I første halvdel af 1300-tallet begyndte man at udstede diplomer på mnty., og i anden halvdel af 1300-tallet begyndte man at udstede diplomer på glda. Fra 1390'erne og frem steg mængden af folkesproglige diplomer ganske betydeligt, uden at det dog kan siges, at det ene folkesprog blev foretrukket frem for det andet. Først efter år 1425 blev glda. det foretrukne sprog i diplomer udstedt

¹ Denne artikel bygger på forskning betalt af Carlsbergfondet, som hermed bringes en stor tak. Desuden skal den anonyme fagfællebedømmer have stor tak for de frugtbare kommentarer til en tidligere version af denne artikel.

i Danmark (se nærmere herom Seip 1958: sp. 92; Knudsen 2018: 121). Der har imidlertid været uenighed blandt sproghistorikere om, hvorfor man begyndte at skrive diplomer på folkesprog i Danmark, og denne forskningsdiskussion er endnu uafsluttet. Denne artikel leverer et beskedent bidrag til udforskningen af overgangen til folkesprog i 1300- og 1400-tallets Danmark, idet der her fokuseres på udviklinger indenfor ordforrådet i diplomernes bestyrkelsesformel *corroboratio* (CR).

CR ses allerede i de tidligste folkesproglige diplomer fra Danmark, såvel i de mnty. som i de gllda., men temmelig ofte og langt op i 1400-tallet ses det også, at diplomets indholdsdel, ofte kaldet *tekst* (jf. Skautrup 1947: 69; Vogt 2013: 69) eller *kontekst* (jf. Frederiksen 2020: 28), er skrevet på folkesprog, mens bestyrkelsesformlen stadig er på latin (fx *In cuius rei testimonium...*)²

Omsætningen af CR fra latin til folkesprog har antagelig været vanskelig for skriversne, da udformningen af netop denne formel varierer meget i de folkesproglige diplomer. Da CR også optræder hyppigt i både de gllda. og mnty. diplomer fra Danmark, er det således oplagt at undersøge denne formel.

Ved at undersøge CR i såvel de mnty. som i de gllda. diplomer fra Danmark og ved derefter at sammenligne dem med hinanden kan man udtale sig om, hvorvidt folkesprogene har påvirket hinanden. Denne undersøgelse fokuserer specifikt på substantivvariationen i den variant af CR, som er dannet vha. en foranstillet præpositionalforbindelse (præp.-forb.), idet der her ses meget tydelige ligheder mellem det gllda. (1) og mnty. (2) diplomsprog i Danmark, fx:

- (1) Til mere bewaring alle thisse forscrifne stuckes hafuer iac mit incigle (...) hengt for thettæ breff
*Til større bevaring af alle disse forskrevne stykker har jeg [hængt] mit segl ... på dette brev. (DD nr. 14060211001)*³

2 I den latinske CR optræder næsten altid substantivet *testimonium* »vidnesbyrd/bevidnelse«. Dette substantiv ses i enkelte tilfælde kombineret med udtrykket *evidentia firmior* »fastere vished«, således fx i DD nr. 14150729002: *In cuius rei testimonium et evidenciam firmiorem*. I ganske få tilfælde ses andre substantiver brugt i stedet for *testimonium*, således *evidentia* brugt alene (DD nr. 14230814001: *In cuius rei evidenciam...*), *testatio* »bevidnelse« (DD nr. 14200427001: *In cuius rei testationem...*), *confirmatio* »bekræftelse« (DD nr. 14250203001: *In cuius rei confirmacionem...*) og *signum* »bekendtgørelse/kendetegn« (DD nr. 14300602001: *In cuius rei scotationis signum...*), jf. herom desuden Kunøe (1961: 195-196).

3 Numrene i den digitale version af *Diplomatarium Danicum* er dannet vha. diplomets udstedelsesdato, dvs. år, måned og dag, samt umiddelbart derefter et løbenummer.

- (2) Vnde to groter bewaringe alle desser vorscreuenen stucke so hebbe ik (...) myn inghesegel (...) gehenget laten vor dessen breff
Og til større bevaring af alle disse forskrevne stykker så har jeg ... [ladet hænge] mit segl ... på dette brev. (DD nr. 14110406001)

For at kontekstualisere undersøgelsen vil der i det følgende blive redegjort for 1. den ovenfor nævnte diskussion, 2. den historiske baggrund for etableringen af folkesproglige diplomsprog i Danmark i løbet af 1300-tallet, 3. teoretiske overvejelser vedr. sprogforandring og sprogkontakt, 4. de metodiske overvejelser vedr. variationslingvistiske undersøgelser samt 5. overvejelser vedr. kildematerialet.

1.2. »Hjemligt og fremmed«

Diskussionen om overgangen fra latin til folkesprog i diplomer fra senmiddelalderens Danmark består groft sagt af to positioner. Tilhængerne af den ene position såsom Oluf Nielsen (1882) og Peter Skautrup (1929; 1947) mener, at udviklingen af et glda. diplomsprog skyldtes et ønske hos den danske kongemagt, særligt hos Margrete 1., om at nationalisere skriftkulturen og herved fortrænge de fremmede diplomsprog latin og mnty. Dette ønske skulle være inspireret af udviklingerne inden for skriftkulturen i Norge og Sverige.

Tilhængerne af den anden position, bl.a. Mette Kunø (1961; 1984), Paul Diderichsen (1968) og Anders Bjerrum (1969), mener derimod, at udviklingen af et glda. diplomsprog skal ses som en udløber af en større syd- og centraleuropæisk bevægelse væk fra latin og henimod folkesprog. Tilhængerne af denne position mener, at glda. i høj grad er påvirket af mnty.

Ifølge Nielsen (1882) skete overgangen fra latin og mnty. til glda. ved udstedelsen af diplomer i Danmark under Margrete 1. og Erik af Pommern. Ifølge Nielsen var denne overgang nationalt motiveret:

I Dronning Margretes og Erik af Pommerns Regeringstid foregik en ejendommelig national Bevægelse, idet det danske Sprog fortrængte de fremmede ved Udfærdigelse af offentlige Dokumenter, der hidtil var udstædte på Latin og af og til på Plattydsk, der udgik fra Regeringen selv. (Nielsen 1882: XII)

Ifølge Skautrup (1929: 348) indførtes glda. som diplomsprog af Margrete 1., fordi hun slet og ret nærrede et ønske om det: »[D]et er dronning Mar-

grete, der har ønsket at bringe det danske sprog i anvendelse som diplomsprog«. Ifølge Skautrup (1929: 349) satte Margrete 1. sig derfor personligt for at bryde latinens monopol som diplomsprog: »[D]et var dronning Margrete, som var forkæmperen for indførelse af dansk som diplomsprog«. Ifølge Skautrup (1929: 349) var det helt naturligt for Margrete 1. at indføre dansk som diplomsprog, fordi norsk på Margrete 1.s tid allerede i lang tid havde været diplomsprog i Norge, og fordi svensk også var blevet diplomsprog i Sverige i Margrete 1.s tid. Hertil antyder Skautrup i en fodnote, at Margrete 1.s glda. diplomsprog kunne være kopieret efter eller påvirket af norsk og svensk diplomstil (jf. desuden Skautrup 1929: 342): »Hvorvidt selve stilen i dansk kan være kopieret efter eller påvirket af norsk (og svensk) diplomstil er et spørgsmål, som vilde være en undersøgelse værd. Der er måske ting, der kunde tydes således« (Skautrup 1947: 30).

Skautrup (1947: 28ff.) gentager tesen om, at overgangen fra latin til glda. i diplomerne var styret af en bevidst stræben efter at fremhjelpe det danske sprog under Margrete 1., om end der nu er mindre fokus på personen Margrete 1.: »[Æ]ndringen [fra latin til glda. diplomsprog, SMB.] skyldes først og fremmest centralstyrelsen, dronning Margrete eller nærstående kredse, som målbevidst synes at have givet eksemplet til efterfølgelse.« (Skautrup 1947: 29) Skautrup (1947: 30) antyder også, at inspirationen til indførelsen af glda. som nationalt diplomsprog kunne være hentet fra Norge og Sverige. Dog ses der hos Skautrup (1947) en holdningsændring i denne sag, for nu finder Skautrup det »naturligst« at tænke sig, at der er sket en påvirkning fra norsk og svensk diplomstil: »Hvorfra tilskyndelsen til dette sprogsifte i sidste instans er hentet, kan vel ikke sikkert afgøres, men det synes dog naturligt ud fra de givne forhold at tænke sig, at her foreligger nordisk påvirkning« (Skautrup 1947: 30).

Først i 1960'erne ses forsøg på at imødegå de ovenfor nævnte teser. Kunøe (1961: 190ff.), som undersøger formlerne i de glda. diplomer udfærdiget i det kongelige kancelli under Margrete 1. til og med år 1406, påviser, at valget mellem sprogene latin, mnty. og glda. først og fremmest er modtagerbestemt (jf. desuden Kunøe 1984: 15). Derudover påviser Kunøe, at formlerne i de glda. diplomer fra Margrete 1.s kancelli var kalkeret over mnty. formler, hvilket ifølge Kunøe (1961) sandsynliggør, at inspirationen til et glda. diplomsprog lige så vel kunne stamme fra mnty. diplomstil:

Selvfølgelig er det muligt, at danske brevudfærdigere uafhængigt af de nedertyske er nået frem til at oversætte latinske formler til samme ordlyd, som anvendes i de nedertyske breve, men det må på

forhånd synes usandsynligt, at det ikke skulle være resultat af en påvirkning [fra mnty. diplomstil, SMB.], når man betænker, hvilken dominerende stilling det nedertyske skriftsprog havde i Danmark fra 1325 og cirka 100 år frem. (Kunøe 1961: 205)

Også Diderichsen (1968: 101) er kritisk over for Skautrups tese om den bevidste stræben efter at fremhjelpe det danske sprog under Margrete I.: »Når man i Sverrig og Danmark på denne tid går over til at skrive diplomer på modersmålet beror det sikkert på indflydelse fra Nordtyskland.« Årsagen hertil skulle ifølge Diderichsen være, at visse nye adelslægter, som var indvandret fra Tyskland, hverken beherskede latin eller glda.

Bjerrum (1969) ser overgangen til folkesproglige diplomer i Danmark og Sverige i et større europæisk perspektiv (jf. desuden Knudsen 2018: 121; Frederiksen 2020: 26-27):

Vi kan anskue overgangen til folkesproget i Danmark og Sverige som en udløber af en europæisk bevægelse, der begynder i Norditalien i slutningen af 12. århundrede, fortsætter i Frankrig og Tyskland i det 13. århundrede, når til Østersøegnene ca. 1300, fortsætter i Danmark ca. 1325 og i Sverige ca. 1343 (Sverige får nederty. diplomer samtidig med svenske). (Bjerrum 1969: 256-257)

Desuden betegner Bjerrum (1969: 256) Skautrups distinktion mellem de fremmede sprog latin og mnty. på den ene side og det hjemlige sprog glda. på den anden side som anakronistisk. Ifølge Bjerrum må der til gengæld skelnes mellem på den ene side latin og på den anden side folkesprog, dvs. glda. og mnty. Spørgsmålet om påvirkningen af glda. diplomsprog fra svensk og norsk berøres også, idet Bjerrum foreslår en tidlig og geografisk differentiering, så der for det skånsk-hallandske diplommateriale mht. de tidligste adelsbreve fra 1360-1380'erne meget vel kan foreligge påvirkning fra svensk (Bjerrum 1969: 257-258), mens dette ifølge Bjerrum ikke er tilfældet for de glda. kancellibreve.

Man kunne her indvende, at de netop nævnte kritikere af Skautrup burde have skelnet skarpere mellem på den ene side spørgsmålet om valget af diplomsprog, dvs. latin vs. folkesprog, og på den anden side spørgsmålet om påvirkning af et sprog fra et andet sprog, dvs. påvirkning af glda. fra mnty. Således beskæftiger Skautrup (1929) sig primært med spørgsmålet om valget af diplomsprog og ikke med, om den lingvistiske form, herun-

der ordforrådet, var præget af en national bevægelse. Imidlertid kæder Skautrup (1947: 35, 102ff.) selv diskussionen om overgangen fra latin til folkesprog sammen med spørgsmålet om ordforrådet, herunder særligt mnty. låneord i gl. Sålendes afslutter Skautrup (1947: 35) sit afsnit om brugen af mnty. i Danmark med en påpegning af den store betydning for det gl. ordforråd, som brugen af mnty. i Danmark havde:

Dette møde mellem dansk og tysk satte sine blivende spor i begge sprog, men unægtelig med vidt forskellige resultater, der tydeligt viser, hvor det kulturelle førerskab lå. Medens plattysken fra dansk kun optog et mindre antal låneord (...), var lånene (enkeltord såvel som orddannelseselementer) fra middelnedertysk til dansk så omfattende, at næppe noget tidsrum før eller senere kan vise magen til vækst ved tilegnelse af fremmedsprogligt stof. (Skautrup 1947: 35).

Som et eksempel på den mnty. påvirkning af gl. diplomsprog nævner Skautrup (1947: 109) substantivet »*tyghe*, vidnesbyrd«. Når Skautrup (1947) således selv sammenkæder diskussionen om valget af diplomsprog med diskussionen om det gl. diplomsprogs lingvistiske form, herunder ordforrådet, synes det heller ikke uberettiget, at kritikerne også gør det.

1.3. Den historiske baggrund

Forholdet mellem sprogene gl. og mnty. i middelalderens Danmark er efterhånden blevet behandlet i ganske mange oversigtsværker og forskningsartikler (jf. fx Winge 1992: 33ff.; Rambø 2010: 197ff.; Pedersen 2012: 146; Bak 2014: 22-31; Winge 2018: 401-407; Winge 2021: 221-224). Kontakten mellem gl. og mnty. skyldes som udgangspunkt interaktion mellem handlende i Danmark. Allerede i vikingetiden var der kontakt mellem olddansk og oldsaksisk, fx i handelsknudepunktet Hedeby (jf. Jensen 2004: 431; Hybel 2011: 156). I 1100-tallet begyndte en omfattende migration til Danmark fra de tysktalende områder (jf. fx Winge 2021: 221). Denne migration intensiveredes herefter, bl.a. grundet etableringen af Hanseforbundet. Handelen kom til at foregå mellem danske og hanseater i handelsbyerne langs de danske kyster og på de store sildemarkeder i Øresund (jf. fx Winge 2009: 1-2; Rambø 2010: 199; Nedkvitne 2012: 27; Hybel & Poulsen 2013: 137-138).

En stor del af den tidligere forskning har kun haft fokus på mnty. brugt som handelssprog i Danmark, hvorfor særligt forholdet mellem danske og hanseatiske købmænd står centralt i forskningen (jf. fx Dahlberg 1956: 195; Winge 1999: 326; Rambø 2010: 199-200; Pedersen 2012: 146; Poulsen 2013: 32ff.; Winge 2021: 221). Herved er det forhold blevet negligeret, at udbredelsen af mnty. i Danmark også var knyttet til magt-politiske og økonomiske forhold internt i Danmark, som knytter sig til den store indvandring af adelige fra først Holsten og siden Mecklenburg og Pommern fra 1200-tallet til begyndelsen af 1400-tallet. Allerede i 1200-tallet indvandrede holstenske adelsslægter til Sønderjylland (jf. fx Christensen 1938: 49; Gregersen 1974: 66ff.; Albrechtsen 1974: 83ff.; 1996: 75; Hybel & Poulsen 2013: 139). Fra omkring 1300 var indvandringen af adelsslægter fra Holsten rettet mod hele Danmark, og i 1330'erne, dvs. under det såkaldte *Holstenervælde*, var så godt som alle kendte slotshovedsmænd i Danmark holstenerne (jf. Christensen 1938: 49; Hørby 1989: 195; Hybel & Poulsen 2013: 139). Særligt det forhold, at den holstenske greve Gerhard 3. af økonomiske årsager var nødsaget til at pantsætte de besiddelser i Danmark, som han selv havde fået i pant af den danske konge, til andre holstenske stormænd, bidrog til indvandringen af holstenske adelige til Danmark (jf. fx Hammel-Kiesow & Pelc 1996: 118). Således opstod der i 1330'erne et sindrigt system af holstenske pant- og underpanthavere på dansk jord (fx Albrechtsen 1974: 105; Lerdam 1996: 27; Poulsen 2008: 132-133). Efter Holstenervældets afvikling forblev en stor del af holstenerne i Danmark (Gregersen 1974: 73, 79). Desuden suppleredes indvandringen fra Holsten fra midten af 1300-tallet af en indvandring af adelsslægter fra Mecklenburg og Pommern (fx Lerdam 1996: 28). Ifølge Christensen (1938: 50) og Lerdam (1996: 28) lader det til, at de danske magthavere i denne periode, nemlig Valdemar Atterdag og Margrete 1., bevidst hentede mecklenburgske og pommerske adelsslægter til Danmark, idet Valdemar Atterdag og Margrete 1. grundet deres modsætningsforhold dels til den danske adel, dels til den holstenske adel i Danmark nemmere kunne styre landet vha. importerede embedsfolk uden lokal tilknytning.

I begyndelsen af 1400-tallet aftog indvandringen fra Nordtyskland betydeligt, hvilket imidlertid ikke indebar, at de allerede indvandrede adelsslægter udvandrede igen, og selv under Erik af Pommern knyttedes betydningsfulde nordtyske adelsslægter, fx *Rønnow*, *Krummedige* og *Hardenberg*, til den danske centraladministration (Christensen 1938: 50; Lerdam 1996: 28).

Det må nødvendigvis undre, at den netop omtalte indvandring af nordtyske adelsslægter til Danmark fra 1200-tallet frem til begyndelsen af 1400-tallet ikke er blevet behandlet grundigere inden for sproghistorieforskningen. Enkelte forskere har ganske vist været opmærksomme på, at den holstenske indvandring havde en meget stor betydning for den sproghistoriske udvikling i Danmark, herunder Winge (1989: 106-107; 1992: 38-39) og Braunmüller & Diercks (1993: 16), men det behandles ikke nærmere af disse. Dog har Bjerrum (1969: 257) også været opmærksom på den omtalte indvandring. Således sætter han netop brugen af mnty. som diplomsprog i Danmark fra 1320'erne i forbindelse med indvandringen af nordtyske adelsslægter til Danmark:

At det første dansksprogede diplom kommer så sent som 1364 må da bero på, at det nedertyske sprog har en stærkere stilling her end i Sverige blandt diplomudstederne og -modtagerne, og dette passer godt med den tyske adels dominans i det 14. århundredes Danmark. (Bjerrum 1969: 257)

Denne forklaringsmulighed forstærkes yderligere af det forhold, at man i Holsten allerede i 1310'erne begyndte at udstede diplomer på mnty. (jf. Bock 1948: 31),⁴ hvorfor man kan formode, at praksissen med at udstede mnty. diplomer blandt holstenere i Danmark fra 1320'erne og frem kan være medbragt til landet.

1.4. Teoretiske overvejelser

Undersøgelsen er primært empirisk baseret, men da den behandler dels overgangen fra latin til folkesprogene glda. og mnty., dels de to folkesprogs indbyrdes forhold, er det nødvendigt at kontekstualisere undersøgelsen inden for en større teoretisk diskussion om sprogforandring, sprogskifte, sprogkontakt, standardisering og sprognorm.

Allerede hos Weinreich, Labov & Herzog (1968: 102ff.) formuleres en teori om sprogforandring. Ifølge denne teori er sprogforandring

⁴ Som eksempel på et tidligt mnty. diplom fra Holsten kan nævnes et diplom af 2. januar 1312 udstedt af grev Adolf af Holsten og Schauenburg, trykt i P. Hasse (Hrsg.) *Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden*, bd. 3 (1896), nr. 244, s. 128-129.

betinget af sproglig variation, og man kan således igennem empiriske undersøgelser af konkret sproglig variation kortlægge hele sprogforandringsprocesser. Fænomenet *sprogkontakt* indtager en central plads inden for denne teori. Allerede hos Weinreich (1953) behandles sprogkontakt som en årsag til sprogforandring. Særligt fra 1970'erne og frem ses variationslingvistiske undersøgelser af mnty.-nordiske sprogkontaktfænomener (jf. Ureland 1987: XI-XII). Weinreich (1953) suppleres af Thomason & Kaufman (1988) med deres teori om kontaktinduceret sprogforandring, som også har haft stor betydning for udforskningen af den mnty.-nordiske sprogkontakt. Ifølge Thomason & Kaufmans teori kan man ikke undersøge sprogforandring uden at tage højde for den sociale kontekst, som sproget og dets brugere indgår i: »the history of a language is a function of the history of its speakers, and not an independent phenomenon that can be thoroughly studied without reference to the social context in which it is embedded.« (Thomason & Kaufman 1988: 4) Ifølge Thomason & Kaufman er sprogforandring således både et strukturelt lingvistisk og sociokulturelt fænomen, og sprogforandring kan være betinget af andet end rent sprogstrukturelle forhold. Med Thomason & Kaufman som teoretisk udgangspunkt opstiller Braunmüller & Diercks (1993: 11-13) en liste over hypoteser om både sprogeksterne (sociokulturelle) og sproginterne (lingvistiske) faktorer for den kontaktinducerede overførsel (eng. *transfer*) af strukturer fra et sprog til et andet.

Af mulige sprogeksterne (socio-kulturelle) faktorer nævner Braunmüller & Diercks (1993: 11-12) følgende: 1. Mnty. var *prestigesprog* i Skandinavien i senmiddelalderen, 2. *de kulturelle forbindelser* mellem Nordtyskland og Skandinavien (den kristne mission, dannelseskulturen, administrationen, udbredelsen af bogtrykket) muliggjorde transfer, 3. *handelsforbindelserne* mellem Nordtyskland og Skandinavien medførte transfer af fagterminologi grundet mere avancerede produktionsmetoder og et mere udviklet finansvæsen, 4. *det nordtyske retsvæsen* fungerede som et *juridisk forbillede* (særligt Lübeck fungerede som juridisk forbillede) i Skandinavien, 5. mnty. som handels- og kommunikationsprog understøttede den begyndende folkesproglige skriftlighed i Danmark og Sverige.

Af mulige sproginterne (lingvistiske) faktorer nævner Braunmüller & Diercks (1993: 12-13) følgende: 1. Det *genetiske slægtskab* mellem mnty. og nordisk (nord.) gjorde transfer mellem sprogene lettere, 2. hhv. mnty. og nord. udviklede sig separat på baggrund af sprogspecifik typologisk

*drift*⁵ hen til en situation, hvor begge sprogs struktur tillod transfer mellem dem, 3. hanseater og skandinaver udviklede lingvistiske regler for den gensidige forståelse grundet strukturelle ligheder mellem sprogene og grundet den økonomiske nødvendighed. Disse regler bundede i fænomenerne *diglossi*, dvs. en tosprogethed i et sprogsamfund, hvor to sprog bruges i adskilte funktioner, *semikommunikation*,⁶ dvs. kommunikation mellem folk, som hver især bruger forskellige sprog, eller *blandingsprog* (eng. *pidgin language*),⁷ dvs. et kommunikationssystem udviklet på baggrund af forskellige sprog i en situation, hvor et fælles sprog ikke eksisterer, 4. hanseater og skandinaver havde ikke brug for at lære fremmedsprog for at kunne handle med hinanden. Kommunikationen mellem dem fungerede, fordi den var baseret på et dialektalt-diatopisk kontinuum mellem mnty. og nord. dialekter,⁸ 5. transfer mellem sprogene var gensidig, 6. de delvise strukturelle ligheder mellem sprogene gjorde importen af leksikale og morfologiske elementer, orddannelsesmønstre og syntaktiske strukturer fra mnty. til nord. lettere, hvorved mnty. drev den topologiske forandring af de nord. sprog frem, 7. transfer mellem mnty. og nord. kunne kun forekomme i en afgrænset periode i løbet af middelalderen. Dette punkt ekspliciteres af Braunmüller (1995: 13) som et *vindue*

5 Der findes inden for sprogvidenskaben ganske mange definitioner af begrebet *drift*. Desværre ekspliciterer Braunmüller & Diercks ikke, hvad de forstår ved dette begreb, men det synes uproblematisk at antage, at der sigtes til den grundlæggende definition, som gives af Sapir (1921: 157ff.), ifølge hvilken *drift* er en ubevidst forandring af et naturligt sprog i en bestemt retning. Således Sapir (1921: 165-166): »The drift of a language is constituted by the unconscious selection on the part of its speakers of those individual variations that are cumulative in some special direction.«

6 Særligt fænomenet *semikommunikation* har været genstand for kontaktlingvistiske undersøgelser (jf. Braunmüller 1989: 25-26; Braunmüller 1995: 18; Braunmüller 1997: 368ff.; Nesse 2002: 30). Hos Braunmüller & Diercks (1993) defineres begrebet *semikommunikation* ikke eksplicit, men Braunmüller (1995: 18) giver følgende definition: »Unter 'Semikommunikation' versteht man, grob gesprochen, die Verständigung mittels der eigenen (Mutter-) Sprache beim Kontakt mit genetisch eng verwandten Sprachen.«

7 Der findes ikke belæg for, at der skulle have eksisteret et sådant mnty.-nordisk pidginprog. Braunmüller (2000: 66) gør selv opmærksom på dette: »there are no direct or indirect indications for the existence of a commercial pidgin language«.

8 Braunmüller (1995: 18) kalder dette fænomen for *Kodeüberlappung*. Hos Braunmüller (2000: 69) findes følgende uddybning af dette kommunikative forhold: »Hanseatic merchants and their Scandinavian trading partners prefer *not* to learn another foreign language *in toto* but just to learn a few (interdialectal) correspondency rules between MLG and the respective Scandinavian variety, considering these codes as related varieties of their own dialect rather than divergent languages in their own right.«

for sprogforandring. Såvel sproginterne som sprogksterne faktorer har ifølge Braunmüller & Diercks (1993) ikke på et senere tidspunkt tilladt en lignende transfer mellem sprogene.

I forbindelse med behandlingen af *semikommunikation* berører Braunmüller (1995: 19) også spørgsmål vedrørende *standardisering* og *sprog-norm*. Ifølge Braunmüller overlapper det nordnedertyske dialektområde⁹ med Lübeck som centrum, dvs. den nordligste del af det mnty. sprog-område, og Skandinavien hinanden på flere forskellige lingvistiske niveauer, hvorimod det vestfalske dialektområde, dvs. den sydvestlige del af det mnty. sprogområde, og Skandinavien ikke overlapper hinanden. Af denne årsag må nordnedertysk være blevet anset for bedst egnet som kontaktsprog i Skandinavien. Sprogenes strukturelle overlapning muliggør nemlig semikommunikation mellem skandinaver og nordneder-tysk-sprogbrugere. Således må hanseatiske købmænd ifølge Braunmüller (1995: 19) også have været klar over, at nordnedertysk egnede sig bedst som kontaktsprog, hvorfor nordnedertysk kom til at fungere som en form for standardsprog i kommunikationen med skandinaver. Norm-bevidsthed fungerer således hos Braunmüller også som et kriterium for, om en bestemt varietet – i dette tilfælde nordnedertysk – kunne danne forbillede. Desuden mener Braunmüller, at forskellige standardiserings-grader – her forstået som afstanden til nordnedertysk – også har spillet en rolle i forhold til kontakten mellem mnty. og nord., og Braunmüller ser en udvikling over tid fra en tidlig form for kommunikation¹⁰ med en lav standardiseringsgrad til kommunikation senere i middelalderen med højere standardiseringsgrad: »Da die Semikommunikation zumindest zu Zeiten der Kaufmannshanse an die direkte, d.h. mündliche Kommunikation geknüpft war, dürfte auch der Grad der Standardisierung auf beiden Seiten recht niedrig gewesen sein.« (Braunmüller 1995: 20) I sammenhæng hermed opstiller Braunmüller (1995: 14-15) fire mulige scenarier for, hvordan sprogkontakt kan forløbe: 1. Den ene part kan, hvis denne part er i stand til det politisk, kulturelt og/eller økonomisk, påtvinge den

9 De pågældende nordnedertyske dialekter skilles under tiden ad i en *Allland*-gruppe kaldet *Nordniedersächsisch* og en *Neuland*-gruppe kaldet *Ostelbisch*, se nærmere herom Peters (1997: 50).

10 Braunmüller omtaler her perioden fra midten af 1100-tallet til midten af 1200-tallet, i hvilken Hanseforbundet blev etableret. Termen *Kaufmannshanse*, som sigter til det tidlige Hanseforbunds meget løse struktur som en sammenslutning af købmænd, er associeret med denne periode.

anden part et sprog. Dette scenarie fører til, at den anden parts nu udgrænsede sprog enten bliver et substrat eller helt forsvinder, 2. begge parter kan benytte sig af et fremmed *hjælpesprog*, dvs. et sprog som for begge parter er et fremmedsprog,¹¹ 3. man kan forsøge at lære den anden parts sprog så godt som muligt, hvilket under gunstige betingelser kan føre til reel *tosprogethed*, 4. man kan forsøge at forstå den anden part passivt ud fra kendskabet til forskellige varieteter af ens eget sprog, dvs. vha. *semikommunikation*.

Braunmüller (2007) sammenkæder *semikommunikation* med begrebet *receptiv flersprogethed*, eng. *receptive multilingualism*, som er karakteriseret ved, at fx en mnty.-talende person har kunnet forstå en glda.-talende person trods den mnty.-talende persons relativt begrænsede kendskab til glda. Ifølge Braunmüller (2007: 26-27) udføres den receptive flersprogethed bevidst i de tilfælde, hvor to genetisk nært beslægtede sprog indgår i kommunikationen, og hvor sprogbrugerne ikke finder det nødvendigt at lære den anden parts sprog fuldt ud. Heroverfor står *den produktive flersprogethed*, eng. *productive multilingualism*, som ifølge Braunmüller (2007: 30) også fandt sted i Skandinavien i middelalderen. Den produktive flersprogethed er karakteriseret ved, at en person kan tale og forstå mere end ét sprog. Ifølge Braunmüller (2007: 30-31) var den receptive flersprogethed knyttet til uformel ansigt-til-ansigt kommunikation, mens den produktive flersprogethed var knyttet til både formel og uformel kommunikation. Braunmüller (2007: 31) gør opmærksom på, at der i Skandinavien sker en udvikling i løbet af middelalderen fra en kommunikationssituation tidligt i middelalderen præget i høj grad af receptiv flersprogethed til en mere differentieret kommunikationssituation i senmiddelalderen præget både af receptiv og produktiv flersprogethed:

As far as the late Middle Ages and early Modern Times are concerned, one has to be aware of the fact that receptive multilingualism represented only one aspect of multilingualism to be taken into account. Functional diglossia was the default linguistic principle at that time: almost all domains were tied to certain languages, and no one really expected you to master all domains in one and the same language or you to be capable of expressing everything in any language you are familiar with (Braunmüller 2007: 31)

¹¹ Braunmüller (1995:15) nævner, at latin blev brugt som et sådant hjælpesprog i middelalderen.

Fokus i nærværende undersøgelse er på kontakten mellem mnty. og glda. i skriftlige kilder med et meget specialiseret juridisk sprog. Disse to skriftsprog blev udviklet som et redskab for en øvrighed, der hidtil havde betjent sig af latin, til brug inden for samme kongerige. Der er i henhold til Braunmüller (2007) tale om *produktiv flersprogethed*, og man må formode, at det ovennævnte scenarie 3 var gældende i Danmark i senmiddelalderen, delvist i kombination med scenarie 1. Da Braunmüllers teori hidtil primært har fokuseret på den mundtlige sprogkontakt, herunder særligt *semikommunikation* og *receptiv flersprogethed* (scenarie 4), har han ikke beskæftiget sig indgående med den særlige kommunikationssituation, som nærværende undersøgelse behandler. I et forsøg på at indkredse denne situation har det været nødvendigt at supplere med en undersøgelsesmetode, som har vundet hævd inden for udforskningen af mnty. diplomsprog. Denne metode vil blive behandlet i det følgende.

1.5. Metodiske overvejelser

Nærværende undersøgelse er inspireret af forskning skabt inden for paradigmet *historisk variationslingvistik*, som i den germanistiske sprogforskning særligt er forbundet med Mattheier (1984; 1988). Inden for dette paradigme søges sproghistoriske undersøgelser kombineret med metoder fra moderne variations- og sociolingvistik. Som andre variationslingvister anser Mattheier den synkrone tilstedeværelse af variation i historiske tekster som tegn på en igangværende sprogforandring (fx Mattheier 1984: 775ff.). Flere sproghistorikere, som beskæftiger sig med mnty., har tilsluttet sig dette paradigme (jf. Elmentaler 2003; Mähl 2004, 2008; Fischer 2005).

Peters (1987, 1988, 1990) har for systematisk at kunne undersøge variationen i mnty. opstillet et såkaldt *variabelkatalog*. Dette variabelkatalog dækker alle sproglige niveauer med undtagelse af det mnty. navnestof, men hovedvægten ligger på den fonetisk-ortografiske, morfologiske og leksikalske variation. Variabelkataloget danner grundlag for mange undersøgelser af mnty. skriftsprog (se fx Mähl 2004: 12; 2010: 141). Som basis for variabelkataloget benytter Peters (1987: 61) sig af sociolingvistikens definition af *variabel* og *variant*. Her defineres en *variabel* som et lingvistisk element med mindst to forskellige realisationsmuligheder. De pågældende realisationsmuligheder betegnes som *varianter*. Variabelkataloget indeholder et begrænset antal variable kompileret på baggrund af en analyse af diverse mnty.-grammatikker og afhandlinger om

mnty. (jf. Peters 1987: 62). Disse variable fungerer som karakteristiske eksempler for fremtidige undersøgelser (jf. Peters 1987: 61-62). De fleste variable i variabelkataloget befinder sig inden for området *juridisk sprog*, ty. *Amtssprache*, dvs. diplomer, stadsbøger, regninger o.l. Dog kan denne undersøgelse kun indirekte gøre brug af Peters' variabelkatalog, idet variabelkataloget ikke indeholder andre variable fra CR end variabelen 'segl' med varianterne: »*seghel / ingheseghel / inseghel*.« (Peters 1988: 87) Denne undersøgelses variabel, nemlig variabelen 'vidnesbyrd' svarende til det latinske udgangspunkt *testimonium*, er blevet til induktivt under mit arbejde med diplomerne, idet jeg under dette arbejde har kunnet konstatere meget stor variation i forhold til, hvilke substantiver der benyttes til at udtrykke 'vidnesbyrd' i CR. Inspirationen til variabelen 'vidnesbyrd' er hentet i tilsvarende variableksempler i variabelkatalogets 2. del under kategorien *enkelte leksemer* (Peter 1988: 75ff.), hvor flere variable bestående af synonyme substantiver behandles. Denne undersøgelses variabel er sammenlignelig med variabelen 'smerte', som også indeholder flere synonyme substantiver:

In frühen Texten ist noch *sér* belegt. Im ganzen Sprachgebiet sind *drôfnisse*, *bedrôfnisse*, *drôfheit* verbreitet, daneben treten *smerte(n) / smarte(n)* und *wédage* auf. *Rûwe / rouwe* und *pîne* sind wohl auf den Nordwesten [af det mnty. sprogområde, SMB.] beschränkt. (Peters 1988: 81)

Varianterne er følgende: »*ser / drofnisse / bedrofnisse / drofheit / smerte(n) / wedage / ruwe / rouwe / pine*.« (Peters *ibid.*) Til denne undersøgelse er gjort brug af den såkaldte *chi i anden*-test (χ^2 -testen), som bl.a. beskrives hos Hatch & Farhady (1982: 165ff.) og Mähl (2014: 61-62), ved hvilken man kan afgøre, om en given variation skyldes en tilfældighed eller ej. Her er regnet med et *signifikansniveau*, dvs. den øvre grænse for signifikans, på 5 % og et *tendensniveau*, dvs. den øvre grænse for tendentiell forskel, på 10 % (se desuden Bak 2014: 21). Hvis frekvensforskellene er signifikante, har variationen en anden årsag end tilfældighed, og der må da gives andre forklaringer på variationen. Hvis frekvensforskellene kun er tendentielle, skyldes variationen muligvis andet end tilfældighed, men fortolkningen må betragtes som usikker. I de tilfælde, hvor der er færre end fem belæg i en given kategori, er *Fisher's exact test* (FE-testen) også blevet benyttet, ligeledes med et signifikansniveau på 5 %.

1.6. Kildemateriale

Kildematerialet i denne undersøgelse er diplomer udgivet i *Diplomatarium Danicum* på Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs tekstportal: <https://tekstnet.dk/books/dipdan/>

Diplomerne er skrevet på hhv. glda. og mnty. fra 1320'erne til 1430'erne. Der findes mange definitioner af begrebet *diplom*, men her skal blot knyttes an til Frederiksen (2020: 26), hvor et diplom defineres som »den skriftlige udfærdigelse af en retshandel, dvs. en juridisk bindende aftale eller disposition. Dette dokument er gjort retsgyldigt ved særlige formalia, fx besegling eller underskrift.« Herved præciseres dokumentets retslige rolle som en *her-og-nu-realisering* af en retshandel, der desuden virker ind i fremtiden som *juridisk bindende*.

Der er imidlertid mange metodiske problemer forbundet med brugen af middelalderlige diplomer i lingvistiske undersøgelser. Her knyttes an til Fedders (1988), som kortlægger disse problemer. For det første berører Fedders spørgsmålet om kildematerialets homogenitet. Ifølge Fedders (1988: 63) er det et krav til en undersøgelse af førmoderne skriftsprog, at materialet er så ensartet som muligt. Ifølge Fedders er det ikke tilstrækkeligt, at genren, i dette tilfælde diplomgenren, holdes konstant, bl.a. ved at skelne skarpt mellem originaler og afskrifter, idet diplomafskrifter kan være påvirket sprogligt set af afskriveren. Også ud fra et sociologisk aspekt må undersøgelsesmaterialet være homogent. Dette krav er imidlertid vanskeligt at imødekomme med hensyn til diplomer, idet baggrundsinformation – fx i form af biografiske data om skriverne – i de allerfleste tilfælde ikke eksisterer. Et andet problem ved undersøgelser af diplomer er ifølge Fedders (1988: 62), at diplomets skriver kan have udvist sproglig hensyntagen over for modtageren, ty. *Empfängerrücksicht*, for at lette modtagerens forståelse af diplomets indhold.

Til denne undersøgelse er kun benyttet originaler, så spørgsmålet om påvirkning af diplomerne fra samtidige eller senere afskrifter kan helt udelukkes. Dog har det været nødvendigt at analysere materialet i en række kategorier, som integrerer både de sociologiske forhold (udsteders identitet) og de geografiske forhold (udstedelsesstedet).

Der var i middelalderens Danmark mange forskellige diplomudstedere, såvel personer som institutioner. Både kongen, adelige, gejstlige, borgere og bønder udstedte diplomer. Desuden udstedtes diplomer af byer, foreninger såsom gilder og lav samt gejstlige institutioner såsom domkapitler og klostre. I denne undersøgelse er skelnet mellem diplomer udstedt

af fyrster, dvs. danske konger, dronninger og hertuger af Sønderjylland/holstenske grever i Danmark, på den ene side og diplomer udstedt af ikke-fyrstelige, dvs. gejstlige, adelsfolk, bysamfund, borgere og bønder, på den anden side. Hvad angår de geografiske forhold, gælder det for de fyrstelige diplomer, at de er udstedt i hele Danmark. Kongens kancelli bestående af en kansler og et antal skrivere havde for eksempel ikke nogen fast placering, men kancelliet rejste rundt i landet sammen med kongen (jf. hertil Kunøe 1961: 60; Winge 1995: 132). De fyrstelige diplomer er inddelt i følgende grupper: 1. gruppe **KgD** bestående af 96 diplomer udstedt på glda. af danske konger og dronninger, 2. gruppe **KgN** bestående af 105 diplomer udstedt på mnty. af danske konger og dronninger og 3. gruppe **HtN** bestående af 51 diplomer udstedt på mnty. af hertuger af Sønderjylland/holstenske grever i Danmark.

De ikke-fyrstelige diplomer er derimod i højere grad bundet til et bestemt område. Da der i senmiddelalderens Danmark imidlertid var store administrative, sociale og politiske forskelle imellem landsdelene, har det til denne undersøgelse været nødvendigt at inddele de ikke-fyrstelige diplomer i grupper på baggrund af de forskellige geografiske områder. For de glda. diplomers vedkommende følger inddelingen landskabslovenes administrative grænser. For de mnty. diplomers vedkommende er der derimod skelnet mellem kongeriget og hertugdømmet, eftersom der i Sønderjylland i løbet af senmiddelalderen foregik en decideret fortyskning af landsdelen grundet en delvis udskiftning af landsdelens befolkning (jf. bl.a. Jørgensen 1954: 5-6), som ikke i samme omfang kendes fra resten af landet, hvorfor man må formode, at der her har været en mindre grad af flersprogethed end i resten af Danmark. På den baggrund er de ikke-fyrstelige diplomer inddelt i fem grupper: 1. gruppe **JyD** bestående af 250 diplomer udstedt på glda. i Jylland og på Fyn, 2. gruppe **SjD** bestående af 264 diplomer udstedt på glda. på Sjælland, Lolland og Falster, 3. gruppe **SkD** bestående af 191 diplomer udstedt på glda. i Skåne og Halland, 4. gruppe **DkN** bestående af 108 diplomer udstedt på mnty. i Danmark (ekskl. Sønderjylland) og 5. gruppe **SøN** bestående af 81 diplomer udstedt på mnty. i Sønderjylland.¹²

Det ældste mnty. diplom, som indgår i undersøgelsen, er udstedt af Gerhard 3. i 1326 på Bogø (DD nr. 13260720001). Det ældste glda. diplom er udstedt 27. maj 1364 i Halmstad, Halland (DD nr. 13640527001). Det

12 En oversigt over de 801 glda. og 345 mnty. diplomer, fordelt på grupperne **KgD**, **JyD**, **SjD**, **SkD**, **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**, kan rekvireres hos forfatteren.

nygste mnty. diplom i korpuset er udstedt i november 1439 i Flensborg (DD nr. 14391125001). Det yngste glde. diplom er udstedt i oktober 1439 i København (DD nr. 14391028002), men kun en mindre del af diplomerne er udstedt før år 1400. Dette gælder særligt for de glde. diplomer. Det gælder fx i **KgD** for kun 8 ud 96 diplomer (8,3 %). I **JyD** gælder det for 5 ud af 250 diplomer (2 %). I **SjD** gælder det for 25 ud af 264 (9,5 %). I **SkD** gælder det for 31 diplomer ud 191 (16,2 %). For de mnty. diplomers vedkommende ses flere diplomer fra 1300-tallet, men den største del af diplomerne er i lighed med de glde. diplomer udstedt efter år 1400, når man vel at mærke ser bort fra **HtN**.¹³ For **KgN** gælder det, at 39 ud 105 diplomer er udstedt før år 1400 (37,1 %). For **DkN** gælder det, at 52 diplomer ud af 108 er udstedt før år 1400 (48 %). For **HtN** gælder det, at 27 diplomer ud af 51 er udstedt før år 1400 (52,9 %). For **SøN** gælder det, at 25 diplomer ud af 81 er udstedt før år 1400 (30,9 %).

I det følgende vil de forskellige former for CR blive præsenteret og diskuteret.

2. Varianter af CR

2.1. Bestyrkelsesformlens funktion

Meningen med CR-formlen er at bestyrke diplomets indhold, af latin *corrōbōro* »jeg gør stærk«, »jeg bestyrker«. Ifølge Nielsen (1957: 595) indeholder CR »de elementer, som skal tjene til bekræftelse på eller stadfæstelse af diplomets indhold«. Til dette hører også omtalen af beseglingen og eventuelle vidner. Formlen tjener således også til at sikre ægtheden af den sag, som beskrives i diplommet (jf. Frederiksen 2020: 33). I en juridisk sammenhæng betyder det, at diplommet vha. CR tildeles retskraft. Den måde, hvorpå CR er udformet, kan imidlertid variere meget (se herom Fichtenau 1986: 323), hvilket bl.a. har at gøre med, at CR ifølge Fichtenau (1986: 325) indholdsmæssigt rummer en dobbelthed. Der er ved CR tale om dels en konkret bekræftelse, ty. *Bekräftigung*, som er ledsaget af en konkret besegling og en konkret bevidnelseshandling, dels en abstrakt verificering af diplomindholdets autenticitet, ty. *Beglaubigung* (jf. herom desuden Blatt 1943: 11).

¹³ Det høje antal diplomer fra 1300-tallet i **HtN** afspejler efter alt at dømme holstenernes magtposition i Danmark i denne periode af Danmarkshistorien.

Inden de forskellige varianter af CR behandles, skal det nævnes, at en del diplomer slet ikke indeholder CR (kat. **A**). Derudover findes en del folkesproglige diplomer indeholdende CR skrevet på latin (kat. **B**). Endelig findes folkesproglige diplomer med CR skrevet på folkesprog (kat. **C1-C4**).

2.2. Diplomer uden CR

Nogle diplomer indeholder som nævnt ikke CR-formlen, hvilket ofte har at gøre med diplomtypen. Alle diplomer uden CR er i det følgende samlet i kategorien **A**.

Inden for diplomatikken skelner man mellem såkaldte åbne breve, lat. *litterae patentes* el. *litterae apertae*, og *lukkede breve*, lat. *litterae clausae* (jf. v. Brandt 1958[1986]: 92). De åbne breve er stilet til alle og enhver, mens de lukkede breve, ofte også kaldet *missiver*, er stilet til en bestemt person eller institution. Særligt i de folkesproglige missiver ses CR udeladt. I stedet for CR står i de folkesproglige missiver ofte en intim afskedsformel skrevet enten på latin eller folkesprog kaldet *apprecatio* (se herom Frederiksen 2020: 35).

Derudover kan der i de åbne breve i stedet for CR stå en forbudsformel kaldet *sanctio negativa* el. *inhibitio*. Denne formel udtrykker et forbud mod at krænke diplomets bestemmelser (se herom Vogt 2013: 70).

2.3. Diplomer med CR

Der ses overordnet to kategorier af folkesproglige diplomer med CR.

Den første kategori af diplomer med CR udgøres af åbne breve med latinsk CR (kat. **B**), fx:

- (3) In cujus rei testimonium sigillum meum (...) est appensum.
Til denne sags vidnesbyrd [er] mit segl ... vedhængt. (DD nr. 14370405001)

Den anden kategori af diplomer med CR udgøres af åbne breve med folkesproglig CR (kat. **C1-C4**). Her kan CR være udformet på forskellige måder.

Underkategorien **C1** udgøres af CR indledt med en foranstillet præp.-forb. med Verbal-Subjekt-ledstilling (VS-ledstilling), se eks. (1) og (2).

Underkategorien **C2** udgøres af CR indledt med en foranstillet præp.-forb. med Subjekt-Verbal-ledstilling (SV-ledstilling), fx:

- (4) Tel hwæs things witnæ **waræ ingsilæ (S)** (...) **æræ (V)** foræ thettæ breff **hængdæ**.
Til vidnesbyrd om denne sag [er] vores segl ... [hængt] på dette brev. (DD nr. 13970706004)
- (5) In wes dinghes betughinge **vnse inghezeghel (S)** (...) **is (V)** vor dessen bref **ghehengen**.
Til vidnesbyrd om denne sag [er] vores segl ... [hængt] på dette brev. (DD nr. 13750925001)

Underkategorien **C3** udgøres af CR indledt med en *foranstillet ledsætning*, fx:

- (6) **Dat vns dit witlik is** dat betuge wy alle vorscreuen myt vnzen inghezegelen de hir vor dissen bref ghehenget sind.
At dette [er] vitterligt [for os], det bevidner vi alle førnævnte med vores segl, som her [er hængt] på dette brev. (DD nr. 13930501003)

Et tilsvarende eksempel for det glde. materiale (fx DD. nr. 14210405001).

Som det ses ved kat. **C1** og **C3**, kan der ske en genoptagelse af den foranstillede præp.-forb. og den foranstillede ledsætning vha. et adverbium eller et demonstrativt pronomen. Dette fænomen kaldes venstreekstraposition (se nærmere herom Hansen & Heltoft 2011: 1827ff.; Bak 2014: 93ff.). Venstreekstraposition kan ikke forekomme ved kat. **C2** og **C4**.

Som udgangspunkt benyttes i de mnty. diplomer adv. *so* (»så«) som genoptagende element ved foranstillet præp.-forb. (jf. desuden Nissen 1884: 8-9), se eks. (2). I de glde. diplomer benyttes oftest adv. *tha* (»da«), se eks. (8) og (10), men adv. *sva/svo* (»så«) forekommer også, særligt i **JyD**,¹⁴ se eks. (9). Imidlertid ses CR også ganske ofte uden venstreekstraposition, se eks. (1).

14 Der kan muligvis være tale om transfer fra mnty. adv. *so*.

Endelig udgøres underkategorien C4 af diplomer med alternativ CR. I disse diplomer ses CR udtrykt som en præp.-forb. længere inde i sætningen, placeret helt til slut i sætningen eller indlejret i en underordnet sætning, fx:

- (7) Til these minæ forskrefnæ ordh oc wiliæ bedher jak hederlighe men (...) ath thi henghe there ingzeilæ for thettæ breff **til widnisbørdh these forskrefne thingh.**

Til disse mine førskrevne ord og vilje beder jeg hæderlige mænd ... om, at de hænger deres segl på dette brev til vidnesbyrd om disse førskrevne sager. (DD nr. 14369999004)

Dette ses også i det mnty. materiale (fx DD nr. 14350715002).

Desuden forekommer der i det glda. materiale tilfælde, hvor CR er delt i to, hvorved der først optræder en foranstillet præp.-forb., som tjener til at dokumentere diplomets indhold. Agens i den første CR-del udgøres af diplomudstederen selv. Derefter følger en præp.-forb., som angiver bevidnelsen af dokumentindholdet (jf. desuden Kunøe 1961: 126ff.; Fichtenau 1986: 325). Den anden præp.-forb. indgår i modsætning til den første præp.-forb. ofte ikke i en sætning, da den sjældent har et verbal tilknyttet. Denne anden CR-del har ofte funktion af ren afsnitsindleder ved opremsning af navne på de til bevidnelsen benyttede vidner, fx:

- (8) **(1. CR-del)** Til mere bewaring alle thisse forscrifne stuckes (...) tha hawer iak myt inciglæ (...) ladit hengias for thettæ breff. **(2. CR-del)** Ok til witnesbyrdh her Pæther Nielssøns aff Agardh her Iohan Scarpenbergs ok Anders Nielssøns inciglæ aff Asadale.

Til større bevaring af alle disse førskrevne stykker ... da har jeg [ladet] mit segl ... hænges på dette brev. Og til vidnesbyrd hr. Peder Nielsen af Ågårds, hr. Johan Skarpenbergs og Anders Nielsens af Asdals segl. (DD nr. 14010715001)

2.4. Fordelingen af CR-varianter i diplomgrupperne

Fordelingen mellem de ovenfor nævnte CR-kategorier i de 8 diplomgrupper fremgår af skemaerne 1 og 2:

	KgD	JyD	SjD	SkD
A) Uden CR	53 (55,2 %)	7 (2,8 %)	7 (2,7 %)	10 (5,2 %)
B) Latinsk CR	14 (14,6 %)	63 (25,2 %)	79 (29,9 %)	42 (22 %)
C1) Glda. CR = præp. (VS)	25 (26 %)	122 (48,8 %)	124 (47 %)	119 (62,3 %)
C2) Glda. CR = præp. (SV)	1 (1 %)	12 (4,8 %)	15 (5,7 %)	5 (2,6 %)
C3) Glda. CR = ledsæt.	2 (2,1 %)	3 (1,2 %)	4 (1,5 %)	2 (1 %)
C4) Alternativ CR på glda.	1 (1 %)	43 (17,2 %)	35 (13,3 %)	13 (6,8 %)

Skema 1: Forskellige varianter af CR i glda. diplomer.

	KgN	DkN	HtN	Søn
A) Uden CR	42 (40 %)	6 (5,6%)	1 (2 %)	1 (1,2 %)
B) Latinsk CR	--	2 (1,9%)	1 (2 %)	1 (1,2 %)
C1) Mnty. CR = præp. (VS)	44 (41,9 %)	92 (85,2 %)	31 (60,8 %)	61 (75,3 %)
C2) Mnty. CR = præp. (SV)	--	--	1 (2 %)	2 (2,5 %)
C3) Mnty. CR = ledsæt.	6 (5,7 %)	2 (1,8 %)	2 (3,9 %)	--
C4) Alternativ CR på mnty.	13 (12,3 %)	6 (5,5%)	15 (29,4 %)	16 (19,8 %)

Skema 2: Forskellige varianter af CR i mnty. diplomer.

Ved at sammenholde diplomerne fra **KgD** og **KgN** (diplomer udstedt af danske kongelige på hhv. glda. og mnty.) med diplomer fra **JyD**, **SjD**, **SkD** og **DkN** bliver det tydeligt, at der er stor forskel, hvad angår andelen af diplomer med og uden CR. I **KgD** findes 53 diplomer uden CR (55,2 %). I **KgN** findes 42 diplomer uden CR (40 %). Forklaringen herpå er, at næsten halvdelen af diplomerne udstedt af danske kongelige enten er mis-siver eller åbne breve indeholdende *sanctio negativa*-formlen (kat. **A**). I **JyD**, **SjD**, **SkD** og **DkN** derimod er kun 2-5 % af diplomerne udfærdiget uden CR (kat. **A**), eftersom disse diplomer så godt som udelukkende er

åbne breve med CR.¹⁵ Desuden fremgår det af skema 1, at der i **KgD**, **JyD**, **SjD** og **SkD** findes mange glde. diplomer med latinsk CR (kat. B). Derimod er latinsk CR i de mnty. diplomer i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN** næsten helt fraværende. Således ses ingen i **KgN**, 2x (1,9 %) i **DkN** (DD nr. 13870818001; DD nr. 13891106001), 1x (2 %) i **HtN** (DD nr. 14000907001) og 1x (1,2 %) i **SøN** (DD nr. 14191002002). Det er vanskeligt at forklare denne forskel mellem de glde. og de mnty. diplomer, men da forskellen mellem fx **KgD** og **KgN** er statistisk signifikant,¹⁶ er det berettiget at fremsætte forklaringsmuligheder. Dels kunne man forestille sig, at man for det mnty. diplomsprogs vedkommende allerede havde lagt sig fast på et bestemt folkesprogligt mønster for CR, inden man begyndte at bruge mnty. som diplomsprog i Danmark. Dels kunne man forestille sig, at de to sprog har forskellige grader af formalitet, så man helt problemløst har kunnet bruge mnty. inden for bestemte domæner, i dette tilfælde en bestemt diplomformel, hvor man på samme tidspunkt har været mindre tilbøjelig til at bruge dansk inden for samme domæne. Disse forklaringsmuligheder står ikke i modsætning til hinanden, og der kan være tale om en kombination eller ligefrem en sammenhæng imellem dem. Man kunne således forestille sig, at brugen af mnty. i CR i diplomer fra Danmark har virket som en motor for brugen af dansk i CR, jf. den sprogesterne faktor 5 hos Braunnüller (1993: 12), men en afklaring af dette spørgsmål kan ikke komme nærmere her.

Desuden ses en forskel mellem de glde. og de mnty. diplomer med hensyn til forekomsten af SV-ledstilling (**C2**), se eks. (4) og (5). SV-ledstilling forekommer ganske vist sjældent i glde., men dog noget hyppigere end i mnty., således 1x (1 %) i **KgD**, 12x (4,8 %) i **JyD**, 15x (5,7 %) i **SjD** og 5x (2,6 %) i **SkD**. For de mnty. diplomer gælder det, at SV-ledstilling slet ikke forekommer i **KgN** og **DkN**, mens SV-ledstilling ses 1x (2 %) i **HtN** (DD nr. 13740619001) og 2x (2,5 %) i **SøN** (DD nr. 13690521001; DD nr. 13690414001).¹⁷ Hvis den højere forekomst af SV-ledstilling er sprogspecifik for glde., hvilket forekomsterne måske kunne tyde på, kan de få

15 Man kan i den forbindelse forestille sig, at de ikke-fyrstelige diplomer i det hele taget dårligt har kunnet indeholde en *sanctio negativa*-formel, da ikke-fyrstelige ikke havde samme mulighed for at sanktionere brud.

16 Forskellen er statistisk signifikant ifølge FE-testen.

17 Forskellene mellem dels **JyD** og **DkN**, dels **SjD** og **DkN** mht. forholdet mellem **C1** (VS-ledstilling) og **C2** (SV-ledstilling) er statistisk signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem fx **SkD** og **SøN** er imidlertid ikke statistisk signifikante ifølge FE-testen.

tilfælde af SV-ledstilling i **HtN** og **SøN** forklares med ledstillingstransfer fra nord. til mnty., jf. den sprogingerne faktor 5 hos Braunmüller (1993: 13).

3. Substantivvariation i CR

3.1. Indkredsning af undersøgelsen

I det følgende behandles substantivvariationen i de diplomer, hvor CR dannes vha. en foranstillet præp.-forb. (kat. **C1** og **C2**). For at lette sammenligningen behandles her ikke den form for CR, som udgøres af en foranstillet ledsætning (kat. **C3**). Af samme årsag behandles heller ikke CR, hvor en præp.-forb. forekommer inde i eller i slutningen af sætningen (kat. **C4**).

Desuden skal den meget store adjektivvariation ved CR her kun behandles overfladisk. I de glde. diplomer optræder som udgangspunkt adj. *mere*¹⁸ »mere, større« i præp.-forb., se eks. (1) og (8). I glde. optræder også adj. *ytermere* »yderligere, større« (fx DD nr. 14060910001) og komparativformen *større* af adj. *stor* (fx DD nr. 14021216001).

I det mnty. materiale optræder ligesom i det glde. oftest adj. *mer* »mere, større« i præp.-forb. (fx DD nr. 13920202001). Desuden forekommer komparativformen *gröter* af adj. *grot* »større«, se eks. (2), komparativformen *höger* »højere« af adj. *hoch* (fx DD nr. 13830318001) samt adj. *vast* »fast« (fx DD nr. 14131220007).

Endelig kan der til substantiverne i præp.-forb. være knyttet forskellige attributive elementer. Disse attributive elementer skal også kun behandles overfladisk her. Ofte drejer det sig om en efterstillet genitivisk konstruktion, se eks. (1) og (2). I det mnty. materiale ses kun genitiviske attributter, men i det glde. materiale optræder også præp.-forb. med præp. *um* »om« (fx DD nr. 14070409001) og præp.adv. *hærum* »herom« (fx DD nr. 14170323001) som attribut. Endelig ses også attributive *at*-sætninger i både glde. (fx DD nr. 14010714001) og mnty. (fx DD nr. 14110327001).

3.2. Hvilke substantiver optræder i CR?

18 Her og i det følgende benyttes de normaliserede former, som findes i *Gammeldansk Ordbog* og *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*.

Når CR udtrykkes vha. en foranstillet præp.-forb., ses meget stor variation af både de substantiver, som indgår i CR, og antallet af substantiver i CR.

I de glde. diplomer (**KgD**, **JyD**, **SjD**, **SkD**) forekommer følgende 18 substantiver i CR: *betyghelse*, *bevarelse*, *bevaring*, *beviselse*, *bevisning*, *fasthet*, *forvarelse*, *forvaring*, *fulkomelse*, *sannende*, *skjal*, *stathfæstelse*, *stathighhet*, *togh*, *vissen*, *viterlikhet*, *vitne* samt *vitnesbyrth*.

I de mnty. diplomer (**KgN**, **DkN**, **HtN**, **SøN**) forekommer følgende 18 substantiver i CR: *bekantenisse*, *betüchnisse*, *betüginge*, *bewaringe*, *bewisinge*, *vörwaringe*, *getüch/getüge*, *orkünde*, *sekerhet*, *stedichet*, *tüchnisse*, *tüch/tüge*, *tüginge*, *warhet*, *wissene*, *wissenhet*, *witlichet* samt *witschop*.

3.3. Ét, to, tre eller fire substantiver i CR

Substantiverne i CR kan både optræde alene og i kombination. Når der kun er ét substantiv i de glde. diplomer, ses ofte subst. *bevaring*. Derudover optræder også subst. *betyghelse*, *beviselse*, *bevisning*, *forvarelse*, *forvaring*, *sannende*, *togh*, *vissen*, *vitne*, *vitnesbyrth* samt *viterlikhet* alene i CR i det glde. materiale. For de glde. diplomer gælder det, at CR med ét substantiv i **KgD** ses i 15 ud af 26 tilfælde. I **JyD** ses 76 ud af 134 tilfælde. I **SjD** ses 75 ud af 139 tilfælde. I **SkD** ses 59 ud af 124 tilfælde.

Tilsvarende ses ofte subst. *bewaringe* i CR i det mnty. materiale. Derudover optræder også subst. *bekantenisse*, *betüchnisse*, *betüginge*, *bewisinge*, *orkünde*, *sekerhet*, *stedichet*, *tüchnisse*, *tüge* samt *witlichet* alene i CR i det mnty. materiale. For de mnty. diplomer gælder det, at der i **KgN** ses 20 ud af 44 tilfælde. I **DkN** ses 62 ud af 92 tilfælde. I **HtN** ses 22 ud af 32 tilfælde. I **SøN** ses 49 ud af 63 tilfælde.

Derudover optræder substantiver i synonympar i CR, fx i glde.:

- (9) Til **witnæsbwrdh** ogh **forwaringæ** so hawer jæch (...) myt jnge-sigæl (...) hænget for thettæ bref.
Til vidnesbyrd og forvaring så har jeg ... [hængt] mit segl ... på dette brev. (DD nr. 14180215001)

Der er mange forskellige kombinationer af synonymmer, og der kan her ikke redegøres for noget system i kombinationerne. Der er tale om de såkaldte *tvillingeformler* (jf. Kunøe 1961: 136ff., 202), undertiden også kaldet *tautologiske forbindelser* (Skautrup 1947: 77), hvor substantiverne har helt ens eller i hvert fald overlappende betydning, som alle har med

CR at gøre. Bendz (1967: 16) gør opmærksom på, at sådanne synonympar ofte dannes af et hjemligt og et fremmed ord, som supplerer eller forklarer hinanden (jf. hertil desuden Schöndorf 2001: 85ff.), men der kan ifølge Bendz også blot være tale om, at synonymi nemmest opnås ved at kombinere et hjemligt substantiv med den fremmede pendant.

For de glde. diplomer gælder det, at der i **KgD** ses 10 ud af 26 tilfælde; i **JyD** ses 51 ud af 134 tilfælde; i **SjD** ses 51 ud af 139 tilfælde; i **SkD** ses 60 ud af 124 tilfælde. I de glde. diplomer drejer det sig særligt om synonymparrene *bevaring* og *vissen* samt *forvaring* og *vissen*. For de mnty. diplomer gælder det, at der i **KgN** ses 24 ud af 44 tilfælde; i **DkN** ses 30 ud af 92 tilfælde; i **HtN** ses 10 ud af 32 tilfælde; i **SøN** ses 13 ud af 63 tilfælde.

Derudover ses også CR med tre synonyme substantiver. For de glde. diplomers vedkommende gælder det, at der i **KgD** ses ét tilfælde ud af 26 (DD nr. 14340324001). I **JyD** ses fem ud af 134 tilfælde (DD nr. 14080123001; DD nr. 14080211001; DD nr. 14080214001; DD nr. 14080224001; DD nr. 14080421001). I **SjD** ses to tilfælde ud af 139 (DD nr. 14111208002; DD nr. 14161113001). I **SkD** ses fem tilfælde ud af 124 (DD nr. 13970609001; DD nr. 13990517001; DD nr. 14131014001; DD nr. 14210628001; DD nr. 14370802001). For de mnty. diplomer gælder det, at CR med tre substantiver kun ses i **SøN** i to ud af 63 tilfælde (DD nr. 13510512001; DD nr. 14010327001).

Endelig ses også CR med fire substantiver. Dette forekommer dog kun i det glde. materiale, nærmere bestemt i to tilfælde i **JyD** (DD nr. 14071101001; DD nr. 14080106001), fx:

- (10) Til mere **bevaring wissen stadhfæstelsse** oc **sannende** (...) tha haue wi (...) ladet woræ incigle (...) hengis fore thettæ breff.
Til større bevaring, vished, stadfæstelse og sandhed ... da har vi ... ladet vores segl ... hænges på dette brev. (DD nr. 14071101001)

3.4. Analyse

Som det sås i 3.2., forekommer en del substantiver i begge folkesprog, fx glde. *bevaring* og mnty. *bewarunge*. Andre substantiver er derimod specifikke for det enkelte sprog. For de glde. diplomer gælder det substantiverne *fulkomelse*, *sannende*, *skjal*, *vitne* og *vitnesbyrth*. For de mnty. diplomer gælder det substantiverne *bekantenisse*, *orkünde* og *sekerhet*. Interessant er det i denne forbindelse, at det glde. subst. *fulkomelse* har en mnty. pendant i form af subst. *vulkomenhet*, som dog ikke optræder

i det undersøgte materiale. På samme måde har mnty. *bekantenisse* og *sekerhet* gl. da. pendants i form af *bekænnelse* og *sekkerhet*, som heller ikke optræder i det undersøgte materiale. Tilsyneladende er disse gl. da. substantiver først senere slået igennem i dansk diplomprog.¹⁹

Desuden forekommer nogle substantiver i stort omfang, mens andre substantiver kun optræder sjældent. Da substantiverne bruges synonymt, er det vanskeligt at inddele dem i grupper ud fra forskellig semantik. For at lette overskueligheden behandles her enkelte substantiver, som har samme etymologi, men dannet vha. af forskellige suffikser, fx *-else* og *-ing*, samlet. For de gl. da. diplomer gælder det for det første *bevarelse* og *bevaring*, for det andet *forvarelse* og *forvaring* samt for det tredje *beviselse* og *bevisning*. Endelig behandles på den ene side *vitne* og *vitnesbyrth* samt på den anden side *togh* og *betyghelse* under ét. For de mnty. diplomer gælder det for det første substantivet *tüch/tüge* samt heraf afledte substantiver med kernen *tüch* såsom *betüchnisse*, *betüginge*, *getüch/getüge*, *tüchnisse* og *tüginge*. Derudover gælder det substantiverne *witlichet* og *witschop* (af sb. *wit/witte* »vid/viden«) samt substantiverne *wissene* og *wissenhet* (af vb. *wissen* »vide«).

Hvad angår de gl. da. diplomer, ses der i **KgD** 7 substantiver i 39 tilfælde: *bevaring* (11x), *forvarelse* (1x), *forvaring* (1x), *vissen* (6x), *vitnesbyrth* (5x), *viterlikhet* (9x), *stathfæstelse* (6x).

I **JyD** optræder 13 substantiver i 201 tilfælde: *betyghelse* (1x), *bevaring* (59x), *bevisning* (7x), *fasthet* (2x), *forvarelse* (11x), *forvaring* (18x), *sannende* (3x), *stathfæstelse* (13x), *togh* (4x), *vissen* (36x), *vitne* (4x), *vitnesbyrth* (41x), *viterlikhet* (2x).

I **SjD** optræder 15 substantiver i 208 tilfælde: *bevaring* (40x), *beviselse* (5x), *bevisning* (9x), *forvarelse* (9x), *forvaring* (25x), *fulkomelse* (4x), *sannende* (6x), *skjal* (1x), *stathfæstelse* (9x), *stathighhet* (2x), *togh* (2x), *vissen* (38x), *viterlikhet* (5x), *vitne* (8x), *vitnesbyrth* (45x).

I **SkD** optræder 16 substantiver i 193 tilfælde: *bevarelse* (1x), *bevaring* (22x), *beviselse* (1x), *bevisning* (4x), *forvarelse* (1x), *forvaring* (42x), *fulkomelse* (1x), *sannende* (1x), *skjal* (1x), *stathfæstelse* (10x), *stathighhet* (1x), *togh* (1x), *vissen* (62x), *viterlikhet* (1x), *vitne* (3x), *vitnesbyrth* (41x).

19 Ifølge *Gammeldansk Ordbog* er substantivet *bekænnelse* ganske vist kendt fra 1389, men substantivet *sekkerhet* er først kendt fra 1508.

Således ses det, at **KgD** adskiller sig væsentligt fra **SjD** og **SkD**.²⁰ For det første er antallet af substantivvarianter lavere i **KgD** end i **SjD** og **SkD**, for det andet forekommer særligt subst. *viterlikhet* hyppigere i **KgD** end i **SjD** og **SkD**, mens *forvarelse* og *forvaring* forekommer sjældnere i **KgD** end i **JyD**, **SjD** og **SkD**. Derimod forekommer *bevaring/-else* hyppigere i **KgD**, **JyD** og **SjD** end i **SkD**, mens både *forvaring/-else* og *vissen* forekommer hyppigere i **SkD** end i **JyD** og **SjD**.²¹ Når der fokuseres på de seks hyppigst forekommende substantiver i grupperne, kan der iagttages nogle væsentlige forandringer i brugen af substantiver over tid. Til dette formål er undersøgelsen inddelt i tre perioder, nemlig 1300-tallet, 1400-1419 og 1420-1439.

I 1300-tallet udstedes kun meget få diplomer på glda., hvilket tydeligt afspejles i substantivforekomsterne. I **KgD** ses 5 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (1x), *bevaring/-else* (3x), *forvaring/-else* (1x). I **JyD** ses 2 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (2x). I **SjD** ses 18 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (5x), *bevaring/-else* (5x), *forvaring/-else* (7x), *stathfæstelse* (1x). I **SkD** ses 25 tilfælde: *vitne/-sbyrth* (9x), *bevaring/-else* (3x), *forvaring/-else* (2x), *vissen* (8x) og *stathfæstelse* (3x). Det er vanskeligt at konkludere noget videre grundet de få belæg i denne periode.²² Derimod ses interessante udviklinger over de to følgende undersøgelsesperioder.

Af skema 3 fremgår forekomsten af substantiver i perioden 1400-1419. I denne periode forekommer *bevaring/-else* hyppigere i **KgD**, **JyD** og **SjD** end i **SkD**. Omvendt forekommer *forvaring/-else* hyppigere i **SkD** end i **KgD**, **JyD** og **SjD**. Desuden forekommer *viterlikhet* og *stathfæstelse* tilsyneladende hyppigt i **KgD**, mens disse substantiver forekommer sjældnere i **JyD**, **SjD** og **SkD** relativt set.

20 Forskellene mellem hhv. **KgD** og **SjD** og **KgD** og **SkD** er statistisk signifikante ifølge χ^2 -testen, hvad angår de fem første varianter. Forskellene mellem **KgD** og **JyD** er ikke statistisk signifikante ifølge χ^2 -testen, hvad angår disse varianter.

21 Forskellene mellem **KgD**, **JyD**, **SjD** og **SkD** mht. varianterne *bevaring/-else* og *forvaring/-else* er statistisk signifikante ifølge χ -testen.

22 Forskellene mellem hhv. **KgD** og **JyD**, **KgD** og **SjD** samt **KgD** og **SkD** er dog signifikante ifølge FE-testen.

1400-1419	KgD	JyD	SjD	SkD
<i>vitne/-sbyrth</i>	3 (21,4 %)	16 (11,7 %)	25 (26,3 %)	17 (22,7 %)
<i>bevaring/-else</i>	6 (42,9 %)	58 (42,3 %)	30 (31,6 %)	18 (24 %)
<i>forvaring/-else</i>	--	10 (7,3 %)	11 (11,6 %)	12 (16 %)
<i>vissen</i>	4 (28,6 %)	33 (24,1 %)	18 (18,9 %)	26 (34,7 %)
<i>viterlikhet</i>	1 (7,1 %)	1 (0,7 %)	2 (2,1 %)	--
<i>stathfæstelse</i>	--	10 (7,3 %)	1 (1,1 %)	2 (2,7 %)
	(14 ud af 14)	(128 ud af 137)	(87 ud af 95)	(75 ud af 75)

Skema 3: Hyppigst forekommende substantiver i glda. diplomer 1400-1419.

Da forekomsten af substantiver i **KgD** i skema 3 er meget lav i forhold til forekomsten af substantiver i **JyD**, **SjD** og **SkD**, er det vanskeligt at udtale sig om forholdene i **KgD**. Særligt den høje forekomst af *bevaring/-else* samt den lave forekomst af *vitne/-sbyrth* i **JyD** i skema 3 er interessant, idet der her muligvis er tale om geografiske forskelle mellem på den ene side **JyD** og på den anden side **SjD** og **SkD**.²³ Både *bevaring* og *forvaring* er indlånt i glda. fra mnty., men der kan være stilistiske forskelle afhængigt af geografi. Eftersom skriverne i Jylland (**JyD**) praktisk talt har stået i tættere forbindelse med mnty. grundet den geografiske sammenhæng mellem Jylland og Nordtyskland, kan den højere forekomst af *bevaring/-else* her skyldes direkte transfer. Brugen af *forvaring/-else* stiger imidlertid mod øst (**SjD** og **SkD**), og der ses her en mere ligelig fordeling mellem *bevaring/-else* og *forvaring/-else*. Således kunne den højere forekomst af *forvaring/-else* i **SjD** og **SkD** tolkes som et østdansk alternativ til *bevaring/-else*. Om *forvaring/-else* måske er blevet opfattet som værende tættere på glda., er imidlertid vanskeligt at vurdere. Desuden er forekomsten af de ikke-indlånte substantiver *vitne/-sbyrth* relativt høj i **SjD** og **SkD**, hvilket også kunne tyde på en mere selvstændig østdansk praksis.

Af skema 4 fremgår forekomsten af substantiver i perioden 1420-1439. I denne periode ses store ændringer i **JyD**, **SjD** og **SkD** i forhold til den foregående periode.

23 Forskellene i skema 3 mellem **JyD** og **SjD** samt mellem **JyD** og **SkD** er signifikante ifølge χ^2 -testen. Forskellene mellem **SjD** og **SkD** er derimod ikke signifikante ifølge χ^2 -testen.

1420-1439	KgD	JyD	SjD	SkD
<i>vitne/-sbyrth</i>	1 (5 %)	27 (43,5 %)	23 (24,7 %)	18 (20,9 %)
<i>bevaring/-else</i>	2 (10 %)	1 (1,6 %)	5 (5,4 %)	2 (2,3 %)
<i>forvaring/-else</i>	1 (5 %)	19 (30,6 %)	16 (17,2 %)	29 (33,7 %)
<i>vissen</i>	2 (10 %)	3 (4,8 %)	20 (21,5 %)	28 (32,6 %)
<i>viterlikhet</i>	8 (40 %)	1 (1,6 %)	3 (3,2 %)	1 (1,2 %)
<i>stathfæstelse</i>	6 (30 %)	3 (4,8 %)	7 (7,5 %)	5 (5,8 %)
	(20 ud af 20)	(54 ud af 62)	(74 ud af 93)	(83 ud af 86)

Skema 4: Hyppigst forekommende substantiver i glde. diplomer 1420-1439.

Som i skema 3 er forekomsten af substantiver i **KgD** i skema 4 meget lav, hvorfor det er vanskeligt at udtale sig om forholdene her. Hvad angår **JyD** i skema 4, ses nu en meget høj forekomst af *vitne/-sbyrth* og en meget høj forekomst af *forvaring/-else*. Til gengæld forekommer *bevaring/-else* kun i ét tilfælde. Hvad angår **SjD** og **SkD** i skema 4, ses så godt som ingen udvikling fra 1400-1419 til 1420-1439 med hensyn til *vitne/-sbyrth*. Derimod ses et stort fald i forekomsten af *bevaring/-else* i **SjD** og **SkD**. Dette fald modsvares også her af en stigning i forekomsten af *forvaring/-else*. Således kunne det tyde på, at *bevaring/-else* både i **JyD**, **SjD** og **SkD**²⁴ er blevet udkonkurreret af *forvaring/-else* fra omkring 1420.

For de mnty. diplomer gælder, at der i **KgN** optræder 11 substantiver i 68 tilfælde: *bekantenisse* (9x), *betüchnisse* (1x), *betüginge* (1x), *bewaringe* (11x), *getüch/getüge* (1x), *vörwaringe* (3x), *orkünde* (8x), *sekerhet* (11x), *tüchnisse* (11x), *tüch/tüge* (8x), *witlichet* (4x).

24 De procentuelle forskelle i skema 4 mellem **JyD** og **SjD** samt mellem **JyD** og **SkD** er signifikante ifølge χ^2 -testen. Forskellene mellem **SjD** og **SkD** i skema 4 er ikke signifikante ifølge χ^2 -testen. Desuden er forskellene over tid mellem **JyD** i skema 3 og **JyD** i skema 4, mellem **SjD** i skema 3 og **SjD** i skema 4 samt mellem **SkD** i skema 3 og **SkD** i skema 4 signifikante ifølge χ^2 -testen.

I **DkN** optræder 16 substantiver i 120 tilfælde: *bekantenisse* (14x), *betüchnisse* (15x), *betüginge* (3x), *bewaringe* (14x), *bewisinge* (2x), *vörwaringe* (7x), *orkünde* (9x), *sekerhet* (6x), *tüch/tüge* (18x), *tüchnisse* (13x), *tüginge* (2x), *warhet* (4x), *wissene* (1x), *wissenhet* (1x), *witlichet* (10x), *witschop* (1x).

I **HtN** optræder 10 substantiver i 44 tilfælde: *bekantenisse* (5x), *betüchnisse* (5x), *betüginge* (5x), *bewaringe* (2x), *bewisinge* (1x), *tüchnisse* (4x), *tüch/tüge* (9x), *orkünde* (2x), *sekerhet* (5x), *witlichet* (6x).

I **SøN** optræder 12 substantiver i 79 tilfælde: *bekantenisse* (6x), *betüchnisse* (19x), *betüginge* (7x), *bewaringe* (1x), *bewisinge* (4x), *vörwaringe* (5x), *tüch/tüge* (21x), *tüchnisse* (6x), *orkünde* (2x), *sekerhet* (2x), *stedichet* (1x), *witlichet* (5x).

Således ses det, at særligt **SøN**, dvs. mnty. diplomer udstedt af ikke-fyrstelige i Sønderjylland, adskiller sig fra **KgN**, **DkN** og **HtN**. I **SøN** er der et stort flertal af substantiver med *tüch*-kerne, mens **KgN**, **DkN** og **HtN** har en jævnere fordeling mellem de forskellige substantiver. Ganske vist er der også i **KgN**, **DkN** og **HtN** et flertal af substantiver med *tüch*-kerne, men disse forekommer procentuelt lavere, og en del andre substantiver forekommer oftere i **KgN**, **DkN** og **HtN** end i **SøN**, nemlig *bekantenisse*, *orkünde* og *sekerhet*. Også her er undersøgelsen inddelt i tre perioder, nemlig 1300-tallet, 1400-1419 og 1420-1439. For at lette sammenligningen med de glde. diplomer fokuseres her på variationen ved substantiverne med *tüch*-kerne, *bewaringe*, *vörwaringe*, *orkünde*, *bekantenisse* og *witlichet*.

For det mnty. materiale gælder det som for det glde., at der er en lav forekomst af substantiver i 1300-tallet. I **KgN** ses 25 tilfælde: *tüch*-kerne (10x), *bewaringe* (7x), *orkünde* (3x), *bekantenisse* (4x), *witlichet* (1x). I **DkN** ses 47 tilfælde: *tüch*-kerne (26x), *bewaringe* (7x), *vörwaringe* (2x), *orkünde* (8x), *bekantenisse* (3x), *witlichet* (1x). I **HtN** ses 13 tilfælde: *tüch*-kerne (9x), *bewaringe* (1x), *orkünde* (1x), *bekantenisse* (1x), *witlichet* (1x). I **SøN** ses 23 tilfælde: *tüch*-kerne (18x), *orkünde* (2x), *bekantenisse* (3x).

Som det ses, er substantiver med *tüch*-kerne hyppigst forekommende i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**, men disse forekommer særligt hyppigt i **HtN** og **SøN**. Forekomsten af substantiver i **HtN** er dog meget lav, hvorfor det er vanskeligt at udtale sig om forholdene her. I **KgN** og **DkN** ses en høj forekomst af *bewaringe*. Særligt i **DkN** ses desuden en høj forekomst af *orkünde*.

Over de næste to undersøgelsesperioder ses en udvikling, som delvist svarer til den, der kunne konstateres i de glde. diplomer. I skema 5 ses de

hyppigst forekommende substantiver i mnty. diplomer i perioden 1400-1419. Af dette skema fremgår det, at substantiver med *tüch*-kerne er hyppigst forekommende i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**. Dernæst ses det, at subst. *bewaringe* er repræsenteret i **KgN**, **DkN**, **HtN** og **SøN**, omend der må tages forbehold for tallene særligt i **KgN** og **DkN**, da der her i det hele taget er få belæg. Subst. *vörwaringe* er repræsenteret i **KgN**, **DkN** og **SøN**, men kun med få belæg.²⁵

1400-1419	KgN	DkN	HtN	SøN
<i>tüch</i> -kerne	5 (25 %)	15 (38,5 %)	9 (64,3 %)	26 (68,4 %)
<i>bewaringe</i>	3 (15 %)	7 (17,9 %)	1 (7,1 %)	1 (2,6 %)
<i>vörwaringe</i>	1 (5 %)	1 (2,6 %)	--	4 (10,5 %)
<i>orkünde</i>	--	1 (2,6 %)	--	--
<i>bekante- nisse</i>	5 (25 %)	8 (20,5 %)	2 (14,3 %)	2 (5,3 %)
<i>witlichet</i>	2 (10 %)	3 (7,7 %)	1 (7,1 %)	--
	(16 ud af 20)	(35 ud af 39)	(13 ud af 14)	(33 ud af 38)

Skema 5: Substantiver i CR i mnty. diplomer i perioden 1400-1419.

I skema 6 ses de hyppigst forekommende substantiver i de mnty. diplomer i perioden 1420-1439. Af dette skema fremgår det, at subst. *bewaringe* fra 1420 nærmest er forsvundet fra de mnty. diplomer. Subst. *bewaringe* er nu kun belagt i ét tilfælde i **KgN**.

25 De procentuelle forskelle mellem **KgN** og **DkN** i skema 5 er ikke signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem **KgN** og **HtN** samt mellem **KgN** og **SøN** er signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem **DkN** og **HtN** i skema 5 er tendentielle ifølge FE-testen. Forskellene mellem **DkN** og **SøN** i skema 5 er signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mellem **HtN** og **SøN** i skema 5 er imidlertid ikke statistisk signifikante ifølge FE-testen, hvad angår forholdet mellem varianterne *tüch*-kerne og *bewaringe*.

1420-1439	KgN	DkN	HtN	SøN
<i>tüch</i> -kerne	7 (38,9 %)	10 (35,7 %)	5 (35,7 %)	9 (60 %)
<i>bewaringe</i>	1 (5,6 %)	--	--	--
<i>vörwaringe</i>	2 (11,1 %)	4 (14,3 %)	--	1 (6,7 %)
<i>orkünde</i>	5 (27,8 %)	--	1 (7,1 %)	--
<i>bekante- nisse</i>	--	3 (10,7 %)	2 (14,3 %)	1 (6,7 %)
<i>witlichet</i>	1 (5,6 %)	7 (25 %)	4 (28,6 %)	4 (26,7 %)
	(16 ud af 18)	(24 ud af 28)	(12 ud af 14)	(15 ud af 15)

Skema 6: Substantiver i CR i mnty. diplomer i perioden 1420-1439.

Imidlertid kan der ikke konstateres nogen nævneværdig stigning i forekomsten af subst. *vörwaringe*, hvilket ellers sås i de glde. diplomer. For de mnty. diplomer i perioden 1420-1439 gælder det også, at substantiver med *tüch*-kerne er hyppigst forekommende. Desuden kan der konstateres en lille stigning i brugen af subst. *witlichet*.²⁶

Opsummerende kan der således både i de glde. og de mnty. diplomer over tid, særligt fra perioden 1400-1419 til perioden 1420-1439, konstateres en nedgang i brugen af glde. *bewaring/-else* og mnty. *bewaringe*. I de glde. diplomer modsvares denne nedgang af en vækst i brugen af subst. *forwaring/-else*, som tilsyneladende udgår fra det østdanske område i perioden 1400-1419 og slår igennem både i Øst- og Vestdanmark i perioden 1420-1439. En tilsvarende stigning i brugen af subst. *vörwaringe* i de mnty. diplomer kan imidlertid ikke spores. Det pågældende substantiv er ganske vist også belagt i de mnty. diplomer, men der bruges tilsyneladende andre alternativer til *bewaringe* end *vörwaringe* i de mnty. diplomer i perioden 1420-1439, fx *witlichet*. Det er meget vanskeligt at vurdere, hvad nedgangen i brugen af hhv. *bewaring/-else* og *bewaringe* er forårsaget af, men den samtidige nedgang i brugen af hhv. *bewaring/-else* og *bewaringe* i begge sprog tyder på, at de glde. og de mnty. diplomer i hvert fald delvist er underlagt fælles folkesproglige normer.

26 De procentuelle forskelle over tid mht. forholdet mellem varianterne *tüch*-kerne og *bewaringe* mellem KgN i skema 5 og KgN i skema 6, mellem DkN i skema 5 og DkN i skema 6 samt mellem HtN i skema 5 og HtN i skema 6 er statistisk signifikante ifølge FE-testen. Forskellene mht. varianterne *tüch*-kerne og *witlichet* mellem SøN i skema 5 og SøN i skema 6 er statistisk signifikante ifølge FE-testen.

4. Videre tendenser og afrunding

Denne undersøgelses resultater er ikke entydige, men man kan ane konturerne af en bestemt udvikling over tid inden for det undersøgte område. Således er substantiverne *vitne* og *tüch* samt afledningerne heraf, fx *vitnesbyrth* og *tüchnisse* og *tüginge*, rigt repræsenteret i begge sprog i både 1300- og 1400-tallet. Hertil kommer den netop omtalte nedgang i brugen af hhv. *bevaring/-else* og *bewaringe*, som kan konstateres fra omkring år 1420 i begge sprog.

For at vende tilbage til den indledningsvist skitserede diskussion må det forhold, at *bevaring/-else* og *bewaringe* er etableret i begge sprog i de tidligste undersøgelsesperioder, dvs. i slutningen af 1300-tallet og i de første to årtier af 1400-tallet, opfattes som et argument for, at der er sket transfer fra mnty. til gllda. Endvidere taler også den samtidige nedgang i brugen af hhv. *bevaring/-else* og *bewaringe* i begyndelsen af 1400-tallet for transfer fra mnty., da dette finder sted på tværs af sprogene og efter alt at dømme ikke er nationalt motiveret eller forårsaget af påvirkninger fra svensk eller norsk. Imidlertid kan der spores en stigning i brugen af *forvaring* i de første årtier af 1400-tallet, som tilsyneladende udgår fra Østdanmark. Det vil nok gå for vidt her at tale om en decideret spaltning mellem folkesprogene, når det gælder brugen af *forvaring* i gllda. diplomer vs. brugen af *vörwaringe* i de mnty. diplomer. Dog lader det til, at subst. *forvaring/-else* i de gllda. diplomer er blevet foretrukket frem for lignende varianter, hvilket altså ikke var tilfældet med *vörwaringe* i de mnty. diplomer. Denne hyppigere brug af subst. *forvaring/-else* i de gllda. diplomer kan meget vel ses som et led i en begyndende selvstændiggørelse af gllda. diplomsprog i første halvdel af 1400-tallet. Således er her overfladisk skitseret en længere udviklingsproces. I denne proces eksperimenteres der i diplomerne i forsøget på at etablere folkesproglige formler, der dækker de oprindelige latinske. Der afprøves forskellige varianter i syntaks, ordforråd og orddannelse. Som denne undersøgelse viser, ses sådanne eksperimenter ved ordforråd og orddannelse, hvor valget af dels substantiv, dels præfiks indikerer forskellige stadier i udviklingsprocessen. Desværre ender denne undersøgelse ved året 1439, da grundlaget for undersøgelsens korpus, nemlig *Diplomatarium Danicum*, også ender ved dette år.

For at sandsynliggøre den videre udvikling inden for dette område er foretaget en mindre stikprøveundersøgelse af substantivvariationen i 30

glda. og 20²⁷ mnty. diplomer fra anden halvdel af 1400-tallet (se appendiks), hvor CR udgøres af en præp.-forb. Diplomerne er udstedt i to forskellige perioder i anden halvdel af 1400-tallet.

De glde. diplomer er hentet fra fjerde bind af *Diplomatarium Dioecesis Lundensis*, som dækker årene 1461-1485. Disse diplomer stammer primært fra Skåne, frem for alt Malmø og Lund, men blandt de undersøgte tekster findes også enkelte udstedt på Sjælland, herunder i København og Antvorskov. Den første undersøgelsesperiode strækker sig fra 1461 til og med 1466. Fra denne periode er der undersøgt 15 glde. diplomer. Den anden undersøgelsesperiode strækker sig fra 1480 til og med 1485. Fra denne periode er der ligeledes undersøgt 15 glde. diplomer. I den første undersøgelsesperiode (1461-1466) er der fundet i alt 26 belæg fordelt på fem substantiver. Belæggene fordeler sig således efter forekomstens hyppighed: *forvaring* (8x), *vitnesbyrth* (7x), *stathfæstelse* (5x), *vissen* (5x), *forvarelse* (1x). I den anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er der fundet i alt 29 belæg fordelt på fire substantiver. Belæggene fordeler sig således efter forekomstens hyppighed: *forvaring* (12x), *vissen* (10x), *stathfæstelse* (4x), *vitnesbyrth* (3x). Således lader den tidligere konstaterede udvikling henimod en etablering af subst. *forvaring* som det hyppigst brugte substantiv ved udformning af CR i de folkesproglige diplomer fra Danmark i senmiddelalderen til at accelerere i anden halvdel af 1400-tallet. Endvidere lader det for de glde. diplomers vedkommende til, at der også sker en koncentration af substantivvariationen omkring færre substantiver, navnlig subst. *forvaring* og *vissen* i løbet af 1400-tallet, som i kombination tilsyneladende etablerer sig som en slags standardløsning i 1480'erne. Denne koncentration omkring færre varianter kunne meget vel tyde på, at der i løbet af 1400-tallet sker tilløb til en standardisering af det danske diplomsprog.

De mnty. diplomer er fundet i forskellige diplomatarier og lignende kildeudgivelsesværker. De mnty. diplomer er for størstedelens vedkommende udstedt i Sønderjylland, men enkelte er udstedt i København. I den første undersøgelsesperiode (1461-1466) er der fundet 13 belæg fordelt på fire substantiver: *witlichet* (7x), *tüchnisse* (4x), *orkünde* (1x), *sekerhet* (1x). I den anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er der fundet i alt 15 belæg fordelt på 5 substantiver: *tüchnisse* (5x), *vörwaringe* (4x), *orkünde* (3x), *witlichet* (2x), *sekerhet* (1x). Således lader det for

27 Antallet af mnty. diplomer i stikprøveundersøgelsen af substantivvariationen er begrænset til i alt 20, da de mnty. diplomer udstedt i anden halvdel af 1400-tallet i modsætning til de glde. diplomer ikke findes udgivet samlet, hvorfor det har været vanskeligt at finde dem.

de mnty. diplomers vedkommende til, at der sker en koncentration af substantivvariationen omkring færre substantivvarianter, men det lader ikke til, at der etableres en standardvariant i de mnty. diplomer. Tværtimod tyder resultaterne af stikprøveundersøgelsen af de mnty. diplomer fra 1480'erne på, at der i denne periode sker en lille stigning i substantivvariationen. Variationen i denne periode kan muligvis forklares med forandringer i centraladministrationen, herunder i kancelliforholdene, som følge af Christian 1.s død 21. maj 1481 og kong Hans' tronbestigelse. Bemærkelsesværdigt er det i hvert fald, at substantiverne *orkünde* og *vörwaringe* kun findes benyttet indtil 3. maj 1481, mens varianten *tüchnisse* vinder frem efter 1482.

En sammenlignende undersøgelse af folkesproglige diplomer udstedt i Danmark fra hele 1400-tallet ville uden tvivl kunne give tydeligere svar på spørgsmålene om udviklingen af folkesproglige diplomsprog i Danmark og herunder særligt om den her antydede selvstændiggørelse og standardisering af glda. diplomsprog i senmiddelalderen.

Appendiks

1. Trykt kilde til stikprøveundersøgelsens glda. diplomer:

- Lauritz Weibull (utg.): *Diplomatarium Dioecesis Lundensis*, 4. bd.: 1461-1485, Lund 1909.

1a. Til første undersøgelsesperiode (1461-1466) er undersøgt følgende 15 numre:

I; XX; XXIII; XXX; XLI; XLVII; XLIX; LI; LIII; LVI; LVIII; LXI; LXIII; LXX; XCI.

1b. Til anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er undersøgt følgende 15 numre:

CCCLII; CCCLIII; CCCLV; CCCLX; CCCLXIII; CCCLXXVIII; CCCLXXIX; CCCLXXX; CCCCXI; CCCXX; CCCXXXII; CCCXXXIII; CCCCLX; CCCCLXIV; CCCXCI.

2. Trykte kilder til stikprøveundersøgelsens mnty. diplomer:

- J.F. Noodt (Hrsg.): *Beyträge zur Erläuterung der Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Historie der Herzogthümer Schleswig und Hollstein*, 2:1, Hamburg 1752. [BE]

- C.F. Wegener (udg.): *Diplomatarium Christierni Primi*, København 1856. [DC]
- H.C.P. Sejdelin (udg.): *Diplomatarium Flensborgense*, 1. bind, København 1865. [DF]
- E.J. v. Westphalen, *Monumenta Inedita Rerum Germanicarum*, II, Leipzig 1740. [MI2]
- E.J. v. Westphalen, *Monumenta Inedita Rerum Germanicarum*, IV, Leipzig 1745. [MI4]
- *Nordalbingische Studien* III, Kiel 1846. [NS]
- A.L.J. Michelsen: *Nordfriesland im Mittelalter*, Schleswig 1828. [NM]
- N.N. Falck, *Sammlungen zur nähern Kunde des Vaterlandes*, III, Altona 1825. [SK]
- J. Langebek, *Scriptores Rerum Danicarum medii ævi*, VIII, København 1834. [SR]
- *Urkundensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte*, IV, Kiel 1875. [US]
- *Wöchentliche Rostockische Nachrichten und Anzeigen* 1758. [WR]

2a. Til første undersøgelsesperiode (1461-1466) er undersøgt følgende 10 numre:

DF 148, s. 563ff.; **DF** 150, s. 567ff.; **BE** 7, s. 111-113; **NM** 44, s. 227; **DF** 151, s. 568ff.; **DF** 152, s. 569ff.; **MI2**, 369, sp. 448ff.; **SK** 6, s. 355ff.; **BE** 5, s. 450ff.; **NS** s. 288ff.

2b. Til anden undersøgelsesperiode (1480-1485) er undersøgt følgende 10 numre:

US 174, s. 244ff.; **DF** 169, s. 624ff.; **DC** 238, s. 374; **DF** 170, s. 629ff.; **DC** 243, s. 380; **DF** 174, s. 637ff.; **SR** s. 68-69; **BE** 10, s. 417; **MI4** 6, sp. 3393ff.; **WR**, s. 29-30.

Litteratur

- Albrectsen, Esben: »Den holstenske adels indvandring i Sønderjylland i det 13.-14. århunderede«, i *Historisk Tidsskrift* 74 (1974), s. 81-152.
- Albrectsen, Esben: »Det sønderjyske spørgsmål«, i P. Grinder-Hansen (red.): *Margrete I. Nordens Frue og Husbond*. København 1996, s. 75-76.
- Bak, Sebastian Møller: *En sammenlignende undersøgelse af syntaktiske træk i middelnedertyske diplomer fra Lübecks cancelli og det kongelige danske cancelli (1400-1449)* [ph.d.-afhandling]. København 2014.

- Bendz, Gerhard: *Ordpar*. Stockholm 1967.
- Bjerrum, Anders: »Sproget i hyldningsbrevene fra 1387. Et bidrag til det danske skriftsprogs historie«, i: K. Hyldgaard-Jensen & S. Steffensen (udg.), *Kopenhagener germanistiske Studier* 1 (1969), s. 256-274.
- Blatt, Franz: *Uder vor Haand og Segl*. København 1943.
- Bock, Karl N.: *Mittelniederdeutsch und heutiges Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Schleswig*. København 1948.
- v. Brandt, Ahasver: *Werkzeug des Historikers*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz 1958 (1986).
- Braunmüller, Kurt: »Voraussetzungen für die Übernahme mittelniederdeutscher Sprachstrukturen in die skandinavischen Sprachen«, in K. Hyldgaard-Jensen et al. (Hrsg.): *Niederdeutsch in Skandinavien II*. Berlin 1989, s. 9-29.
- Braunmüller, Kurt: »Formen des Sprachkontakts und der Mehrsprachigkeit zur Hansezeit«, i K. Braunmüller (Hrsg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen II*. Heidelberg 1995, s. 9-33.
- Braunmüller, Kurt: »Communication strategies in the area of the Hanseatic League: The approach by semi-communication«, in L. Wright & E.H. Jahr (eds.): *Language contact through trade in the late Middle Ages: Middle Low German and other north European languages*. Berlin / New York 1997, s. 365-373.
- Braunmüller, Kurt: »On types of multilingualism in Northern Europe in the late Middle Ages: language mixing and semicomunication«, in G. Thórhallsdóttir (ed.): *The Nordic languages and modern linguistics. Proceedings of the Tenth International Conference of Nordic and General Linguistics*. Reykjavik 2000, s. 61-70.
- Braunmüller, Kurt: »Receptive multilingualism in Northern Europe in the Middle Ages: A description of a scenario«, in J.D. ten Thije & L. Zeevaert (eds.): *Receptive Multilingualism. Linguistic analyses, language policies and didactic concepts*. Amsterdam / Philadelphia 2007, p. 25-47.
- Braunmüller, Kurt: »Converging genetically related languages. Endstation code mixing?«, in K. Braunmüller & J. House (eds.): *Convergence and Divergence in Language Contact Situations*. Amsterdam / Philadelphia 2009, s. 53-69.
- Braunmüller, Kurt & Diercks, Willy: »Entwicklung des niederdeutsch-skandinavischen Sprachkontakts«, in K. Braunmüller & W. Diercks (Hrsg.): *Niederdeutsch und die skandinavischen Sprachen I*. Heidelberg 1993, s. 9-40.
- Christensen, Aksel E.: »Danmarks Befolkning og Bebyggelse i Middelalderen«, i A. Schück (utg.): *Nordisk kultur II. Befolkning under medeltiden*. Oslo 1938, s. 1-57.
- Christensen, Aksel E.: »Danmark«, i: G.A. Blom (red.): *Det nordiske syn på forbindelsen mellem hansestæderne og Norden*. Aarhus 1957, s. 55-96.
- Christensen, Bent: »Hvordan er dokumenterne opbygget?«, i B. Christensen et al. (red.): *Esrum Klosters Brevbog*, bd. 2. København 2002, s. 33-41.
- Dahlberg, Torsten: »Das Niederdeutsche im skandinavischen Raum«, in *Wirken des Wort*, 6. Jahrgang (1955/1956). Düsseldorf 1956, s. 193-199.
- Diderichsen, Paul: *Dansk Prosahistorie I*, København 1968.
- Elementaler, Michael: *Struktur und Wandel vormoderner Schreibsprachen*. Berlin/New York 2003.

- Fedders, Wolfgang: »Zur Erhebung historischer Schreibsprachdaten aus der Textsorte 'Urkunde'«, in *Niederdeutsches Wort* 28 1988, s. 61-74.
- Fichtenau, Heinrich: »Forschungen über Urkundenformeln«, in *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Bd. 94 (1986), s. 285-339.
- Fischer, Christian: »Variation und Korrelation im Mittelniederdeutschen. Möglichkeiten und Grenzen der Variablenlinguistik«, in E. Berner et al. (Hrsg.): *Ein Gross vnnd narhafft haffen. Festschrift für Joachim Gessinger*. Potsdam 2005, s. 149-161.
- Frederiksen, Britta Olrik: »Juridisk sprog før 1700«, i *Dansk Sproghistorie* 4. København/Aarhus 2020, s. 11-39.
- Gregersen, Hans Valdemar: *Plattysk i Sønderjylland. En undersøgelse af for-tyskningens historie indtil 1600-årene*. Odense 1974.
- Hammel-Kiesow, Rolf & Pelc, Ortwin: »Landesausbau, Territorialherrschaft, Produktion und Handel im hohen und späten Mittelalter (12.-16. Jh.)«, i: U. Lange (Hrsg.), *Geschichte Schleswig-Holsteins. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. Neumünster 1996, s. 59-134.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars: *Grammatik over det Danske Sprog* III. København/Odense 2011.
- Hatch, Evelyn & Farhady, Hossein: *Research Design and Statistics for Applied Linguistics*. Rowley/London/Tokyo 1982.
- Heltoft, Lars & Nielsen, Marita Akhøj: »Fra gammeldansk til nutidsdansk«, i *Dansk Sproghistorie* 3. København/Aarhus 2019 s. 129-225.
- Hybel, Nils. 2011: *Danmark i Europa 750-1300*. København.
- Hybel, Nils & Poulsen, Bjørn: *The Danish Resources c. 1000-1500. Growth and Recession*. Leiden/Boston 2013.
- Hørby, Kai: *Velstands krise og tusind baghold* (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie, bd. 5). København 1989.
- Jensen, Jørgen: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder og Vikingetid 400 e.Kr. – 1050 e.Kr.* København 2004.
- Jørgensen, Peter: *Zum Schleswiger Niederdeutsch. Kritik und Forschung*. København 1954.
- Knudsen, Anders Leegaard: »Latin and the Vernacular in Medieval Legal Documents: The Case of Denmark«, in J. Benham et al. (ed.): *Law and Language in the Middle Ages*. Leiden/Boston 2018, s. 107-127.
- Kunøe, Mette: *En redegørelse for det diplomatariske formelsprog i de ældste danske breve, specielt således som det er bragt i anvendelse i de afkancelliet udfærdigede diplomer i tiden til og med 1406* (Besvarelse af Aarhus Universitets prisopgave i nordiske filologi for året 1961). Aarhus 1961.
- Kunøe, Mette: »Brugen af termen 'skriftsprogsnorm' i dansk sproghistorie«, i: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*, årgang 2, (1984), s. 11-17.
- Lerdam, Henrik: *Danske len og lensmænd 1370-1443*. København 1996.
- Mattheier, Klaus: »Sprachwandel und Sprachvariation«, i: W. Besch et al. (Hrsg.), *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der Deutschen Sprache und ihrer Erforschung*. 1. Halbband (HSK 2.1). Berlin/New York 1984, s. 768-779.

- Mattheier, Klaus: »Das Verhältnis von sozialem und sprachlichem Wandel«, i Ulrich Ammon *et al.* (Hrsg.): *Soziolinguistik. Ein Internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin/New York 1988, s. 1430-1452.
- Mähl, Stefan: *Studien zum mittelniederdeutschen Adverb* (Niederdeutsche Studien, 49). [Diss. Uppsala]. Köln/Weimar/Wien 2004.
- Mähl, Stefan: 'geven vnde screven tho deme holme'. *Variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm*. Uppsala 2008.
- Mähl, Stefan: »Stockholmer mittelniederdeutsche Briefe und Urkunden des 14. und 15. Jahrhunderts«, in C. Moulin *et al.* (Hrsg.): *Sprache in der Stadt*. Heidelberg 2010, s. 133-145.
- Mähl, Stefan: *Mehrgliedrige Verbalkomplexe im Mittelniederdeutschen. Ein Beitrag zu einer historischen Syntax des Deutschen*. Köln/Weimar/Wien 2014.
- Nedkvitne, Arved: »A post-national perspective on the German Hansa in Scandinavia«, in L. Elmevik & E.H. Jahr (ed.): *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages*. Uppsala 2012, s. 17-37.
- Nesse, Agnete: *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo.
- Nielsen, H. 1957: »Corroboratio«, i J. Danstrup (red.): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder II*. København 2002, s. 595-596.
- Nielsen, O.: *Gamle Jydske Tingsvidner*. Kjøbenhavn 1882.
- Nissen, C. A.: *Forsøg til en middelnedertysk Syntax*. Kjøbenhavn 1884.
- Pedersen, Kathrine Thisted: »Hvor verbet retteligen placeres skal – en undersøgelse af OV-ledstilling i Danske Lov«, i: *Arkiv för nordisk filologi* 127 (2012), s. 145-171.
- Peters, Robert: »Katalog sprachlicher Merkmale zur variablenlinguistischen Erforschung des Mittelniederdeutschen. Teil I«, in *Niederdeutsches Wort* 27 (1987), s. 61-93.
- Peters, Robert: »Katalog sprachlicher Merkmale zur variablenlinguistischen Erforschung des Mittelniederdeutschen. Teil II«, in *Niederdeutsches Wort* 28 (1988), s. 75-105.
- Peters, Robert.: »Katalog sprachlicher Merkmale zur variablenlinguistischen Erforschung des Mittelniederdeutschen. Teil III«, in *Niederdeutsches Wort* 30 (1990), s. 1-17.
- Peters, Robert: »'Atlas frühmittelniederdeutscher Schreibsprachen'. Beschreibung eines Projekts«, i: *Niederdeutsches Wort* 37 (1997), s. 45-53.
- Poulsen, Bjørn: »Hertugdømmets dannelse 700-1544«, i H.S. Hansen *et al.* (red.): *Sønderjyllands historie 1*. Aabenraa 2008, s. 41-186.
- Poulsen, Bjørn: »Late Medieval Migration across the Baltic: The Movement of People between Northern Germany and Denmark«, in L. Bisgaard *et al.* (ed.): *Guilds, Towns, and Cultural Transmission in the North, 1300-1500*. Odense 2013, s. 31-56.
- Rambø, Gro-Renée: *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen – et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo 2010.

- Sapir, Edward: *Language. An Introduction to the Study of Speech*. New York 1921.
- Sarauw, Christian: *Nedertysk. En Indledning til Sprogets Historie*. København 1926.
- Schöndorf, Kurt Erich: »Zwei- und mehrgliedrige Ausdrücke in mittelniederdeutsch-altswedischer Übersetzungsliteratur. Eine Fallstudie«, in *Niederdeutsches Jahrbuch* 124 (2001), s. 77-100.
- Seip, Didrik Arup: »Diplomspråk« i A. Karker (red.): *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* III. 1958, s. 91-97.
- Skautrup, Peter: »Sprogskiftet i danske diplomer i det 14. århundrede«, i *Studier tillägnade Axel Kock (Arkiv för nordisk filologi, tillägsband till band XL, ny följd)*. 1929, s. 342-49.
- Skautrup, Peter: *Det Danske Sprogs Historie* 2. København 1947.
- Thomason, S. G. & Kaufman, T.: *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. Berkeley/Los Angeles 1988.
- Ureland, P. Sture: »Einleitung«, in P. Sture Ureland (Hrsg.): *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum*. Tübingen 1987, s. VII-XXXVII.
- Vogt, Susanne: »Et diploms opbygning«, i F.E. Kramer *et al.* (udg.): *Æbelholt Klosters Brevbog*. København 2013, s. 69-73.
- Weinreich, Uriel: *Languages in Contact. Findings and Problems*. New York/The Hague 1953.
- Weinreich, U., Labov, W. & Herzog, M.: »Empirical Foundations for a Theory of Language Change«, in W.P. Lehmann *et al.* (eds.): *Directions for Historical Linguistics. A Symposium*. Austin/London 1968, s. 95-188.
- Winge, Vibeke: »Zum Gebrauch des Niederdeutschen in Dänemark im Mittelalter«, in Karl Hyldgaard-Jensen *et al.* (Hrsg.): *Niederdeutsch in Skandinavien* II. Berlin 1989, s. 106-115.
- Winge, Vibeke: *Dänische Deutsche – deutsche Dänen*. Heidelberg 1992.
- Winge, Vibeke: »Tysk i dansk forvaltning. Det tyske sprogs rolle i dansk administration fra middelalderen til det 19. århundrede«, i K.P. Pedersen *et al.* (red.): *På gaven foranledning ... En antologi om dansk forvaltningskultur*. København 1995, s. 131-148.
- Winge, Vibeke: »Hanseater og plattysk påvirkning af dansk sprog i senmiddelalderen«, i P. Ingesman & B. Poulsen (red.): *Danmark og Europa i senmiddelalderen*. Århus 1999, s. 326-335.
- Winge, Vibeke: »Deutsch und Dänisch«, in Michael Elmentaler (Hrsg.): *Deutsch und seine Nachbarn*. Frankfurt am Main 2009, s. 1-13.
- Winge, Vibeke: »Tysk«, i *Dansk Sproghistorie* 2. København/Aarhus 2018, s. 401-412.
- Winge, Vibeke: »Tysk og nederlandsk«, i *Dansk Sproghistorie* 5. København/Aarhus 2021, s. 221-234.

Originalkilder:

KgD (96 glda. diplomer)

13901209001	13911205001	13920706001	13930706001	13930706006
13970312001	13970713002	13991219001	14000306001	14010827001
14020623001	14040627002	14060504001	14091025001	14091108001
14100201002	14100212003	14101003001	14111031001	14120126001
14120529001	14130416001	14130425001	14130809002	14130914001
14150310001	14150428001	14150505001	14151003003	14160209001
14160901004	14160901005	14160901006	14160901007	14160901008
14160912001	14160927001	14161108001	14170102001	14170219001
14170307002	14170903001	14190316001	14190831002	14191213001
14200615001	14200630001	14200823002	14200823003	14201128001
14210409002	14211002001	14211126003	14211126004	14220215001
14220324002	14221028001	14230526003	14250216001	14250308001
14260621001	14261210001	14270429001	14270629001	14270703001
14280829001	14281213001	14290123001	14290317001	14290602001
14290625002	14290629001	14290709001	14290711001	14300810001
14300921002	14300928001	14310801001	14311210001	14320304001
14320926001	14321105001	14330216001	14330308001	14330610001
14330811001	14340324001	14340802001	14351008001	14360404001
14360426001	14371016001	14371124001	14371212001	14380604001
14390214001				

JyD (250 glda. diplomer):

13961231160	13990107001	13990126001	13990623001	13991231101
14000615001	14000729002	14010609001	14010614001	14010620001
14010707001	14010713001	14010714001	14010715001	14010716001
14010719001	14010720001	14010721001	14010803001	14030719001
14040623001	14040626001	14040816001	14060211001	14060211002
14060323001	14060415001	14060419001	14060506001	14060513001
14060515001	14060517003	14060517004	14060519003	14060525002
14060605001	14060806001	14060820001	14060820002	14060830001
14060905001	14060905002	14060905003	14060906001	14060906003
14060906004	14060906005	14060907002	14060909001	14060910001
14060911003	14060911004	14060917001	14060917002	14060922001
14070106001	14070430001	14070623001	14070919001	14070919002
14070919003	14071101001	14071123001	14071229001	14079999044
14080104001	14080106001	14080123001	14080211001	14080212001

Bilag side 2 · Sebastian Møller Bak

14080214001	14080224001	14080310001	14080421001	14080423001
14080424001	14080508001	14080624001	14080811001	14080901001
14090224001	14090417001	14090501001	14090719001	14100306001
14100503001	14100814001	14110729001	14120126003	14120521001
14121024001	14121025002	14130312001	14130320001	14131111002
14140131001	14150118001	14150729001	14160113002	14160401002
14160601001	14160921002	14161126001	14170424001	14170603001
14171220001	14180120001	14180215001	14180505001	14180507001
14180512001	14180513001	14180531001	14180712001	14189999002
14190629003	14190702001	14190715001	14190828001	14191029001
14191202001	14200311001	14200423001	14200529001	14200608001
14201122001	14201123001	14210211001	14210211002	14210216001
14210405001	14210525001	14210806001	14210915001	14211213001
14220512001	14220627001	14221011001	14221225001	14230324002
14230421001	14230428001	14230720001	14230826001	14231025001
14231030001	14231101002	14240202001	14240206001	14240207001
14240212001	14240213001	14240218001	14240219001	14240426001
14240710001	14240713001	14240823001	14240904001	14241101001
14241101002	14241106001	14241106002	14241115001	14241120001
14250131001	14250202001	14250203001	14250304001	14250309001
14250328001	14250329001	14250430002	14250717001	14250718001
14250914001	14251105001	14260304001	14260503001	14260531001
14260819001	14261020001	14261205001	14270619002	14270906001
14270925001	14271129001	14271221001	14280313002	14280325001
14280413001	14280924001	14281006001	14281116001	14281116002
14290526001	14290528001	14290716001	14290718001	14290908001
14290922001	14291116001	14300214002	14300221001	14300729001
14310112001	14310227001	14310901001	14320707001	14320810001
14320904001	14320910001	14330114001	14330129001	14330317001
14330525001	14330611001	14331008001	14340209001	14340323001
14340414001	14340510001	14340812001	14340909001	14341004002
14350524001	14350809001	14351010001	14351210001	14360202001
14360214001	14360219001	14360607001	14360702002	14360927001
14361122001	14369999004	14370530001	14370708001	14371125001
14380208001	14380222001	14380224001	14380318001	14380605001
14380623001	14380624001	14380701001	14380728001	14390813001

SjD (264 glda. diplomer):

13860118001	13860118002	13870821001	13900815001	13930706002
13930706003	13930706004	13930706005	13930706008	13940606001
13940710001	13950304001	13960201006	13960428001	13960503001
13970325001	13970706004	13970918001	13971004001	13971013001
13971127001	13971202001	13991211003	13991211004	13991211005
14000121001	14000129001	14000202002	14000204002	14000204003
14000207001	14000207002	14000214001	14000214002	14000225001
14000303001	14000305001	14000311001	14000517002	14000624003
14000624004	14000702001	14000727001	14010808001	14020116001
14020116002	14020121001	14020725001	14030218001	14030219001
14031028002	14031030001	14031113001	14040517001	14040706004
14041015001	14041101001	14050106001	14050412002	14050421001
14050804001	14060516001	14061005001	14061111003	14070106002
14070223002	14070406001	14070409001	14070409002	14070409003
14070801001	14070803001	14080624002	14080624003	14080705002
14080710001	14080710002	14080710004	14080711001	14081014001
14081109001	14090604001	14100222001	14100222002	14100508001
14100624001	14100718001	14100904001	14100904002	14101015001
14101117001	14110425001	14111110001	14111130001	14111130002
14111208001	14111208002	14111208003	14111208004	14111215001
14111217001	14120123002	14120211001	14120219001	14120624001
14121031002	14130125001	14130404001	14130426001	14130623001
14130623002	14130922001	14131011001	14150202001	14151111001
14160107001	14160123001	14160502002	14160612001	14161106001
14161113001	14161118001	14161125001	14170113001	14170121007
14170125001	14170202001	14170203001	14170207001	14170323001
14170616001	14171231001	14180312001	14180426001	14180713001
14181012001	14190201001	14190412001	14190426001	14190506001
14190518001	14190521001	14190629004	14190701001	14190710001
14190731001	14191221001	14200102001	14200203001	14200904001
14200907001	14200924001	14201027001	14210125001	14210205002
14210305001	14210413001	14210501001	14210702001	14210922001
14210922002	14220703001	14220710001	14221009003	14230501002
14230526001	14230624001	14230624002	14230715001	14230911001
14231112001	14240106001	14240227001	14240308001	14240308002
14240628002	14240828001	14241127001	14250125001	14250505001
14250524001	14250606001	14250812001	14250905001	14250908001

Bilag side 4 · Sebastian Møller Bak

14251203001	14251213001	14260410001	14260522004	14270205001
14270605001	14271027002	14271030001	14280411001	14290113001
14290518001	14290605001	14290624001	14290624002	14290625001
14290706001	14290713001	14290728001	14290921001	14300306001
14300423002	14300705001	14300822001	14300921001	14310115001
14310424001	14310425001	14310602001	14310602003	14310617001
14310624001	14310625001	14310707001	14310723001	14310923001
14320121001	14320121002	14320222001	14320310001	14320331001
14320331002	14320709002	14320929001	14321028001	14330204001
14330223001	14330323001	14330420001	14330524001	14330530001
14330621001	14330625001	14330801001	14331107001	14331210001
14340315001	14340404001	14340416001	14350202001	14350210001
14350210002	14350322001	14350408001	14350519001	14350722001
14351214001	14351221001	14360302001	14360325001	14360526001
14370403002	14370405001	14370405002	14370615001	14370811002
14371216001	14380113001	14380206001	14391028002	

SkD (191 glda. diplomer):

13640527001	13780702001	13801227001	13850420001	13861031001
13870526001	13870526002	13870810001	13910117002	13920214001
13920320001	13930316001	13940610001	13940929001	13951002001
13951106001	13960725001	13961226001	13970319002	13970324001
13970609001	13970713001	13970917001	13970922001	13971009001
13980203003	13980323001	13990209001	13990326001	13990517001
13990815001	14000404001	14000815001	14010105001	14010113001
14010220001	14010624001	14010928001	14010928002	14011011002
14011011003	14011111001	14011111002	14011111003	14011112001
14011210001	14011220001	14020301001	14021106001	14021106002
14021216001	14021216002	14030121001	14030329002	14030618001
14030629002	14031003001	14050412003	14050413001	14050420001
14050621001	14050721001	14051031001	14051122001	14060220001
14060513002	14060608001	14061111002	14070207001	14070207002
14070216001	14070305001	14081009001	14081213001	14090514001
14090518002	14090521001	14091113001	14091118001	14100425001
14100506001	14130128001	14131014001	14131111003	14140120001
14140126001	14150309001	14150501001	14150703001	14151105002
14151108001	14151110001	14151113001	14151114001	14151206002
14160503002	14160504003	14170329001	14170610001	14170610003
14170728001	14171211001	14180107001	14190422001	14190424001

14190611001 14190611002 14190724001 14191101001 14191119001
14200104001 14200303001 14200317001 14200410001 14200428001
14200506002 14200601001 14200929001 14210602001 14210628001
14211014001 14211028001 14211113001 14211125001 14220122001
14220305001 14220311001 14220521001 14229999003 14230117001
14230221001 14230812004 14240225001 14240321001 14240430001
14240801002 14250213001 14250214001 14250223002 14250226001
14250517001 14250617001 14250722001 14260202001 14260606001
14260715001 14260928001 14270203001 14270417001 14270526001
14270726001 14270917001 14280726001 14281206001 14281211001
14300308001 14301210001 14310125001 14310219001 14310702001
14311109001 14311223003 14320214001 14320214002 14320314001
14320417001 14320419001 14320421001 14320612001 14330312001
14330616001 14330908002 14331019001 14331027001 14331028001
14340111001 14340126001 14340126002 14340309001 14340331001
14340406001 14340422001 14340621001 14340901001 14341130001
14350411001 14350726001 14360503001 14370802001 14370812001
14371106001

KgN (105 mnty. diplomer):

13291112001 13410108001 13410108002 13440503001 13501023002
13501103001 13530726001 13530726003 13600704001 13600717001
13600810001 13620603001 13621116001 13640902001 13650201001
13650908002 13651122001 13651122002 13660728002 13660728003
13660728004 13660728005 13660908001 13720922001 13760814001
13760816001 13760816002 13761101001 13761101002 13791213002
13850511001 13920712001 13950128001 13980828001 13980828002
13980828003 13980829002 13980829005 13980901002 14000221001
14040627001 14041111002; 14060804002 14061106002 14061111001
14080927001 14090531001 14090531002 14090720002; 14091009002
14101111001 14101111002 14101116001 14110120002 14110324001
14110325001; 14111028001 14120323001 14121031001 14131010001
14151106001 14160403001 14160908001; 14160908002 14161112001
14171114001 14171123002 14180210001 14180210002 14180514001
14180610001 14190315001 14190317002 14190831001 14191010001
14200323004 14200418002; 14200527001 14210523001 14230101002
14230316001 14241008001 14250818001 14251012001 14261213001
14270806001 14280128001 14280131001 14280205001 14290330001
14300814001; 14310815001 14320316001 14320610002 14320610003

Bilag side 6 · Sebastian Møller Bak

14320822002 14340524001 14350412001 14350518001 14350715001
14350715002 14350717002 14351014002 14360611001 14360907001

DkN (108 mnty. diplomer):

13390908001 13530726002 13591125001 13610112001 13690527001
13670629001 13670629002 13720729001 13731002001 13731013001
13740206002 13751025001 13751224001 13760921002 13760921003
13760921004 13760921005 13770715001 13770720001 13770908001
13781221004 13830318001 13850830001 13860801001 13860105001
13870419001 13870818001 13870908001 13871208001 13871220001
13880822001 13880929001 13891106001 13891208001 13900116001
13920202001 13920624002 13920606001 13920923001 13941031001
13950202001 13951213001 13960202004 13960203001 13960305001
13961028001 13970318001 13970820001 13971112001 13981111003
13991115001 13991209001 14000710002 14001101002 14001231185
14010110001 14010503002 14010511001 14010518001 14010606001
14010628001 14020302001 14020525001 14020617001 14020920002
14040516001 14040601001 14050819005 14060311002 14060803001
14061011001 14070728001 14080504001 14090801001 14091118002
14100325001 14100326001 14101111003 14110406001 14110327001
14120131001 14121025001 14121025003 14140901001 14160102001
14161103001 14171114002 14180307001 14180430001 14210422001
14210804001 14230703001 14230707001 14230717001 14250224001
14270307001 14270307002 14270530001 14270619001 14270908001
14290811001 14300709001 14320822001 14320823002 14341011001
14340318001 14370501001 14390501001

HtN (51 mnty. diplomer):

13260720001 13260815008 13270405002 13410901001 13440129001
13440205001 13440503002 13510427001 13530904001 13531122001
13640229001 13650707001 13680908001 13721127001 13730101001
13740619001 13750925001 13781128001 13891125001 13900520001
13910525001 13910623002 13930501003 13971111001 13981111001
13981111002 13991124002 14000907001 14020615002 14030713002
14040913002 14060731001 14091009001 14100614002 14100920001
14171112001 14180611001 14180624001 14180829001 14191009002
14200626003 14200709001 14220318001 14230105001 14230106001
14280814001 14320822003 14350305001 14350907001 14361206001
14380504001

SøN (81 mnty. diplomer):

13500929002	13510512001	13690414001	13690521001	13751119001
13770715002	13781104001	13800404001	13800404004	13820331001
13821119001	13850702001	13880326001	13900603001	13910928001
13920726001	13951231101	13970202001	13970203001	13970901002
13980203001	13980331001	13990114001	13990314001	13991119002
14000419001	14000518001	14000624001	14000624002	14001023001
14001122001	14001206001	14010320001	14010327001	14020121002
14021101001	14030506001	14030512001	14041130001	14051125006
14051203001	14060801001	14061130002	14069999042	14071212001
14080617001	14090219001	14101125001	14120104001	14120203001
14130106001	14130416004	14131220007	14140828001	14159999007
14160814002	14160823001	14170718002	14180130001	14180130002
14191002002	14191031003	14200512001	14200520002	14200521001
14200530001	14200602002	14200603001	14200603002	14309999010
14311118001	14320727001	14340127001	14350620001	14359999042
14370403001	14380505001	14390308001	14390424001	14391106001
14391125001				

Infortis-*a* i middelskånsk

Af Lars Brink

The earliest manuscripts of ‘Skaanske Lov’ (Scanian Law) from c. 1240 to c. 1300 have a high degree of infortis weakening, i.e. $-oa > -oæ$ (or $-oe$), which is surprising as classical Scanian recorded from people born in the 1800s has no weakening apart from a small area to the southwest of Scania. After 1300 I find a great number of $-oæ$ -manuscripts, but almost just as many with retained $-oa$. Even in the Swedish era from 1658 there are unambiguous traces of weakening. I explain these findings that at first sight appear perplexing in the following way: The sound shift $-oa > -oæ$ starts in Scania – approximately at the same time as in Zealand and the rest of Denmark – from c. 1160 and is completed during the following centuries, forming a vast area: most of the south (incl. parts of Bornholm), an area around Helsingborg, and an eastern area, but not all Scania. I cannot give the exact boundaries. Around 1700 the $oæ$ -area begins to shrink, leaving only a few parishes with $-oæ$ to the southwest. The new $-oa$ is borrowed from the $-oa$ -area – also under the influence of official Swedish – by the upper classes in the towns and is found in sermons, lectures and all texts intended for reading aloud. From this point on, the majority of Scanians say ‘*gamla och frij:a*’, like most Swedes, and no longer ‘*gamle och frij:e*’.

Ved *klassisk dialekt/skånsk/fynsk* osv. forstås perioden fra de ældste videnskabeligt optegnede maksimal-dialekttalendes fødsel til fødslen for de ældste maksimal-dialekttalende med lydlig dialekt-udtynding. I skånsk ca. 1800 – ca. 1880.

Lydskrift i [] er ajourført Dania (se SDU).

Anledningen til denne undersøgelse er en anmeldelse her i *Danske Studier 2021* af *Dansk Sproghistorie* bind 3 herunder mit eget dialekt-afsnit – skrevet af Kathrine Thisted Petersen. Hele bindet, og mit bidrag, roses som solidt, men en malurtsdråbe blandes mig dog i bægeret:

At infortissvækkelsen skulle være gennemført i skånsk allerede i første halvdel af 1200-tallet, stemmer langt fra overens med den sproglige tilstand i velkendte kilder som Skånske Lov i håndskriftet B 69 fra ca. 1350 og Sjælens Trøst i de to håndskrifter...fra ca. 1425.

Jeg skrev imidlertid:

Men allerede ca. 1240 er udviklingen [infortissvækkelsen] næsten fuldbyrdet i skånsk. (Senere – men længe før Skåne bliver svensk – trænger det mellemsvenske *a* ind nordfra).

Jeg er altså udmærket klar over det skånske *a*-mål, som (hævder jeg) ikke er i continuation med det meste oldskånsk.

At der er næsten fuldblyrdet infortissvækkelse i det yngre forlæg for B74, blev fastslået af Johs. Brøndum-Nielsen 1917, se nærmere ndf. (B74 blev senere dateret af Kroman 1943 & 1956 til ca. 1240 eller bredere: 1202-1250). Ligesom en vis infortissvækkelse i B74 ca. 1240, ældre forlæg, blev fastslået af Bjerrum 1964: 18.

I GG §207 anerkender Brøndum-N. naturligvis sin egen opdagelse af infortissvækkelsen i B74, men pga. de senere skånske hss. med *a*-mål (og klassisk skånsk dialekt) forklarer han det ved påvirkning fra sjællandske håndskrifter. Denne tanke vil vi straks ivre imod.

1) Tanken er en ad hoc-hypotese, der skal forklare skånskens tilsyneladende *-oa*-svækkelse. Men der er i øvrigt ingen empiriske holdepunkter for hypotesen.

2) At man i 1240 kan tale om »det almindelige danske (sjællandske) Rigssprog« (GG §207) iblandt de tre dialekter, jysk, sjællandsk, skånsk, med deres få og små forskelle, savner empiri.

3) At Sjælland skulle have større prestige end Skåne i beg. af 1200-t. savner empirisk grundlag. – Jeg gør opmærksom på, at ærkebispesædet lå i Lund, og at Danmark først fik hovedstad i 1443.

Alle er enige om, at skånsk var den mest konservative dialekt af de tre. Men så må sjællandsk i skånske ører have lydt lidt over-reduceret og barnligt. Det giver ikke prestige.

I AM 37, Skånske Kirkelov, ca. 1280, står der:

Hauī that scanunga ærliki mææn :
toco vithar oræt aldriĝh æn.

Det tyder ikke på skånsk undselighed.

4) Hvis skånske skrivere beundrede det sjællandske, skulle man tro, at jyske skrivere også gjorde det. Ikke desto mindre vrimler jyske håndskrifter fra 1241 til ca. 1300 med apokoper, hvor sjællænderne havde *-æ*.

5) *-oa*-svækkelsen i B74 begynder med, at der – sjældent – skrives *æ* lige efter lang stavelse, og – ofte – efter C + j (*swærja* / *swærjæ*). Denne klart lydlig betingelse (*-oa* er kortere efter lang end kort stav., og j palataliserer *-oa*), der i Sverige kaldes *vokalbalans* og i Norge *jamvekt*, er arbitrær i forhold til både samtidigt sjællandsk mål med gennemført *-æ* og et evt. skånsk modersmål med oblig. *-oa*. Hvis sjællandsk ved tiden for

B74's ældre forlæg faktisk kun var nået dette lille stykke ad infortisvejen, er det usandsynligt, at skåningerne (med hævdedet *-oa*) skulle have kopieret netop det stykke og ikke udstrakt det fremmede *-æ* ved hyperkorrektion, hvis de ellers lagde mærke til det.

6) Codex Runicus ca. 1290 har vidtgående infortissvækkelse af *-oa*, se ndf. Efter Brøndums tanke skulle skriverne altså have fraveget deres modersmål ved at skrive en punkteret *a*-rune, der skulle gengive bogstavet *æ*.

7) Det virker urealistisk, at sjællandsk påvirkning i 1200-t. i høj grad går i sin mor igen efter 1300, se ndf., for så at blusse op efter 1460. Efter 1460 samler dansk skriftsprog sig om en enhedsskrift, og de skånske tekster følger sig hertil.

8) De mange skånske hss. fra ca. 1300 og frem med *a*-mål har trods alt nogle mindretallige *-oæ*-former. Har man stort set bygget på sit *a*-modersmål, men i ny og næ skelet til en sjællandsk form? – Og mht. AM37 med cirka 50%-50%-fordeling: Har skriveren bygget på sit modersmål hver anden gang, og hver anden på sjællandsk?

9) B72 1414 er grundigt behandlet i Nielsen 1934. Det er en afskrift af B69 fra ca. 1325, men det regelmæssiggør i høj grad dettes ortografi. Forf. konkluderer, at »skriveren har set det som sin opgave at gengive sin tekst saa paalideligt som muligt, med bibeholdelse af dens særlige ordforraad og ordføjning, men i sin samtids sprog« (Nielsen 1934:149). Dvs. sin samtids skånske sprog. B72 har altovervejende *-oæ*.

10) Ligesom B74-forlæggene viser en, for skriveren, givetvis ubevidst fordeling af *-oa* og *-oæ*, gælder det, at Den Skånske Postil 1450-1460 har en helt særegen fordeling af de tryksvage vokaler, som kun kan stamme fra skrivers modersmål, se ndf.

11) Brøndum-Nielsens hypotese står og falder med, om der nu også var altovervejende *-oæ* i sjællandsk, da B74's yngre forlæg blev skrevet, lidt før 1240. Formentlig dannede han sin hypotese dengang, man daterede B74 til ca. 1350. Senere antedaterede Kroman 1943 & 1956 teksten til ca. 1240. Spørgsmålet bliver da, om der er rimeligt sikre sjællandske *-oæ* i 1240 eller før, thi da giver hypotesen mening, eller om der er dominerende *-oa* i 1240 eller lidt før, thi da falder den til jorden. Det er der desværre ikke. Det står kun fast, at der var altovervejende *-oæ* ca. 1300 i de to store sjællandske love (Bjerrum 1966). Men før?

Der findes kun få relevante belæg i visse latinske annalers og krønikers danske proprier fra 1200-t.: *Slangethorp* under året 1150 i 4 annaler (Waldemariani, Sorani, yngre Sorani, Sjæll. Krøn.); *Fotæuig* under år 1135, *Bornæhøwæth* under 1227, *Orthingeburgh* under 1240; *Gunnerus* under

1251, *Jærmer* u. 1259 (i andet hs. *jærmarmum*), *Aruæskogh* u. 1264, *Niklesun* u. 1279 (alle Sjællands-krøniken). Se Ellen Jørgensen 1920. Hertil: *Hartha Knut* bis, *Crakaben* (Roskilde-krøn., GG: §208); *Hornshæræth*, *Hethæby Danærigh*, *Høkækøping*, *Danæwirchi*, *Ysæfjorth*. (Lejre-krøn.). Alle nævnte belæg dateres i GG: §208 til 1200-t., Gertz 1918 daterer dog Lejre-krøn.s hovedhåndskrift nærmere, nemlig til ca. 1250.

Der er overvægt af *-oæ*, med modeksempler, men er de passende tidlige (før 1240)? Men selvom de skulle være det, er de ikke vægtige, da de alle forekommer i »tunge« ord, som er 1. stadium af infortis-svækkelsen (Brink 2020). Hvis de *kun* forekom i tunge ord i den tids sjællandsk, kan de ikke have dannet mønster for skåninge, dertil optræder de for sparsomt i lovsproget. Spørgsmålet står åbent.

Under indtryk af Kromanns antedatering af B74 tvivler også Brøndum-N. og Bjerrum på, at sjællandsk så tidligt har overvejende *-oæ*. De undersøger flere sjællandske hss. fra 1200-1250 (flere end jeg) og finder så mange *-oa*, at »skånsk efterligning af sjællandsk« ikke kan opretholdes (Nielsen 1979).

Brøndum-N. lancerer da en ny hypotese, nemlig at skånsk *-oæ* kommer fra nordskånsk. Dette er, med Nielsen 1979, rent spekulativt, men Gjøngelandet er naturligvis valgt, fordi nordskånsk ligger nærmest ved de nordligere hænder bag *e*-mål i Smålandslagen og Äldre Västgötag samt ved klassisk östgötamål og upplandsmål (Platzack 1976, DD 1927). De to love tør jeg ikke udgrunde. Men de klassiske svenske *e*-mål ligger mange mil nord for Skåne, og faktisk har upplandsmålene et maksimum af *-oæ*, hvorfor snarest disse er udbredelses-centret. Men B74's yngre forlæg, AM28 osv. har jo maksimalt *e*-mål, så det må nordskånsk i givet fald også have haft, og det har som sagt ikke geografisk sammenhæng med de øvre svenske *e*-mål. (Brøndum-N. 1976, Nielsen 1979).

Overhovedet er det utilstedeligt først at antage *e*-mål i Nordskåne uden positive holdepunkter og dernæst antage, at der er nordskånske hænder bag håndskrifterne fra 1200-t.

Bemærk, at hans 1. hypotese var rent skriftsproglig: Sjællandsk *-oæ* i skrift påvirker skånsk skrift, men skånsk tale fastholder *a*-mål (undtagen i sydvest). 2. hypotese opererer med en skånsk *lydlov* *-oa* > *-oæ* før 1240, hidrørende fra nordskånsk; tilbageførslen til *-oa* står uklart.

Min ovennævnte forklaring af den skånske genindførelse (se ndf.) fra ca. 1700 af *-oa* overalt undtagen det lille sydvestlige område, gennemført før klassisk tid, nemlig som påvirkning fra det nordligere Småland, må jeg op-

give. Ganske vist var der et massivt hallandsk-smålandsk *-oa*-område lige nord for Skåne (DD: kort 5; Platzack: kort 55-56). Men det kan ikke være rigtigt, at en lydlov rulles tilbage ved lån af *-oa* til de opr. pladser, pga. et pres fra nabodialekter, når dette pres har været der hele tiden og opr. ikke forhindrede loven. (Medmindre der er tale om en bevidst sprogrigtighedskampagne). Og selvom infortissvækkelsen i de markante tekster blev gennemført før 1300, synes *-oa* hele tiden at have eksisteret i Skåne, blot i andre tekster.

I det følgende gennemgår jeg de, mig tilgængelige, middelalderlige skånske kilder med henblik på *-oa* > *-oæ*.

Knud den Helliges Gavebrev (Hald 1952) er fra **1085** (dog i afskrift fra noget før 1123, men pålideligt). Det er på latin, men med talrige danske sted- og personnavne. Hs. er sikkert skånsk: Det er givet i Lund og rummer særlig mange skånske navne. Men skulle det skyldes en skriver andetstedsfra, så er det ligeså sigende om skånsk, idet skånsk vedtaget er den mest konservative af de danske dialekter, der derfor må have haft *a*-mål, når nu en anden dialekt havde det. – Gavebrevet har gennemført *-oa*. Hald finder kun *-oæ* i ganske få tvivlsomme tilfælde.

Det må i øvrigt altid erindres, at der i et *a*-mål let indløber nogle få *-æ*, idet et *-[oɑ]* – som utvivlsomt alle vokaler på alle sprog – let reduceres i hurtig tale til *-[oə]*, men ikke omvendt: Jeg, LB, kommer fx let til at sige [*o·mæ, mægə, ri·nə*] ‘Oma-margarine’ – skriver det dog kun ved stor træthed. – men at jeg fx skulle komme til at sige [*lågə*] *lukke* istf. [*lågə*], er utænkeligt.

Liber Daticus Lundensis. Vetustior 1100-t. (GG §10.I.2) har helt fra de ældste optegnelser konsekvent *-oa*. Dog har 3 kvindenavne *-æ* efter lang stavelse (GG §204).

Middelskånske (inkl. bornh.) **runeindskrifter 1100-1350**. Der er ingen *-oæ*-former, men et væld af *-oa*. De er ikke nærmere dateret, men er vel især fra 1100-t., eftersom runeskriften var døende. *-oa* kan ikke kun skyldes manglende punktering, eftersom punkteringer var i stigen, og ofte ses på disse sten (herunder *-æ* af anden opr.). At runisk *-oa* eksisterede i per. 1100-1350, og at *-oæ* ikke forekommer, siger ikke meget nyt, når vi ikke ved, hvor sene *oa*-formerne er.

Erfurt 843 Annales Lundenses for 1147-1289 – afskrift fra ca. 1300 – er på latin, men rummer en række »tunge« navne. Det ældste belæg indført under 1147 har *-oa* (*Slangathorp*).

Men allerede 1171 vakles der (*Burgalandensis, Hethebyensis*). Herefter vaklen med overvægt for *-oa*: *Anendalef* 1181, *Bornæhofæth* 1227, *Viista-tha* 1244, *Gunnasun* 1245, *Arwaskogh* 1248.

Fra 1254 dominerer *-æ* : *Swynæburgh* 1254, *Skælfiskæør* 1254, *Ræfshalæburgh* 1256, *Gyslæbyærgh* 1259 vs. *Køpmannahafn* 1261, *Hælsyngaburgh* 1263, *Warongaburgh* 1265.

Fra 1276 er *-oæ* oblig. : *Almethorp* 1276, *Scare* 1277, *Worthingæborgh* 1283, *Kalændæburgh* 1285; de flg. er alle fra 1289: *Langæland*, *Mæthælfar*, *Borendeholm*, *Ællingæsun*, *Kopmanhaffn* (altså med synkope, Brink 2020: §3), *Swinæburgh*, *Hæstæcorn*, *Stubbækøping*, *Almethorp*, *Hælsingæør*, *Hælsingør* (do.), *Kattærygger* (tilnavn), *Helsingeburgh*, *Kopænæhafn*.

Lunde-munkene bag disse belæg bekræfter infortissvækkelsen i Skånske Lov.

Termini Balluncslef beg. af 1200-t. (afskr. i *Necrologium Lundense*; forf. synes at være stedkendt og er i så fald fra *Västra Göinge*) har overalt *-oä*.

B74 ca. 1240: Skånske Kirkelov (originalen fra 1171) har 93% *a*-mål. De få *-oæ*'er står overvejende efter lang stav.; også en ret tung form som *scapæthær* 'skabt m.sg.' har *-oæ*. Teksten adskiller sig altså markant fra samme hs.s Skånske Lov, se ndf., idet den må have en anden afskriftstradition og går helt tilbage til 1171 (SkL går kun tilbage til ca. 1210).

B74 ca. 1240: Skånske Lov efter **ældre forlæg** (originalen er fra 1202-1216) har »aldeles overvejende« (Br.-Nielsen 1917) *-oä*. Kun sjældent *-oæ* – efter lang stavelse – fx *tyltæreth* (60r), herunder lang stav. på *j* og, sjældent, i tunge ord, fx *laghæ mannum*.

B74 ca. 1240: Skånske Lov efter **yngre forlæg** (samme hånd som det forrige) har så godt som fuldbyrdet *æ*-mål (sjældent *-e*, gentages ej i det flg.). Der er mindre end 10 *-oä*'er. Loven har 106 kapitler!

Af de følgende tekster tager jeg tre prøver, à ca. 50 former, fra begyndelsen, midten og slutningen. Vel er der enkelte tvivlsomme former, fx *æraæ* præs.pl., der opr. lød *æru*, men som i rigt mål har passeret *æra*, eller fx *æller* < *ælligar*; de ignoreres, da de er så få, at de intet betyder. Tekster på under 2 sider excerperes helt.

AM37 ca. 1280 af **Skånske Kirkelov** har 54% *-oä* og 46% *-oæ*.

AM28 Codex Runicus ca. 1290 af **Skånske Lov** og **Skånske Kirkelov**, originalen fra 1202-1216, har som B74, yngre forlæg, udpræget *æ*-mål, i alt 91%.

AM28 Runekrøniken ca. 1290 har 52 *-oä*-former mod kun 4, delvis tvivlsomme *-oæ*. *Rakkæ* 'hund' er således sg. dir. obj. Ordet hedder *rakki* på oldn. og skulle da have *-oä* her; *-oæ* kan ej heller stå i fem. for *-ou*, da *-ou* ellers er bevaret i teksten.

I alt skånsk udvikles $-ou > -oæ$, så at der højst er 2 svagtryksvokaler tilbage; dette i modsætning til bevaret $-ou$ eller $-oo$ i mellemsvensk, fx *gatukors*, *kronofogden*. Dette forhold strejfes kun her.

Den anden tvivlsomme form er *hælæpæ* ‘helt’ sg. prædikatív. Skønt den urgerm. vokal i 2. stavelse var $-i-$, synes dette at modsvare $-oa-$ i ældre fornsv. (Hellquist). – Sikrere er *manhæ dyræ gærningga* ‘mange herlige bedrifter’ fem. dir. obj., hvis $-oæ$ strider imod $-oa$ i oldskand. (oldn.) og imod fornsvensk til og med Bibelen i 1541 (Wessén 1958: §191). Dermed bliver $-oa$ -frekvensen 93%.

Nogle sætter afskriften til (kort) efter 1300 – uden grunde. Den slutter med, at Erik Menved var konge (1286). Sproget er mindst så gammelt som SkL Cod.Run. fra ca. 1290.

AM28 Codex Runicus Kongetallet ca. 1290 har 11 $-oa$ -former og 1 $-oæ$: *Swææ* ‘dronningenavn’ (DgP.), gen. *Swærto*. = 92% $-oa$.

AM28 Codex Runicus ca. 1290. Landegrænsen mellem Danmark og Sverige (originalens proveniens ukendt) har – skønt i samme hs. som SkL – stor overvægt af a -mål, i alt 84% (hele teksten).

B76 ca. 1300 af Skånske Lov og Skånske Kirkelov. If. Brøndum-N. 1917 er hs. stærkt sjællandsk præget, idet det har en række påfaldende – ifht. samtidigt skånsk – unge former: klusilsvækkelser af (især) $-k$ (også hyperkorrekt: *tiuku* ‘20’) og $-t$, markering af α : $> \acute{a}$: samt formen *søn*, endvidere infortis-svækkelser af $-oa$: 74% $-oæ$, også vidtgående af $-i$ og $-u$; udvisket bøjning (*afkuni* ‘af kvinde’ viser opløsning ligesom *fingi pro fingi* ‘fik’ pl.), samt *iæk* ‘jeg’. Hs. betragtes her som stærkt sjællandsk præget.

Annales Scanici for 1316-1389 afskrevet samtidigt; forfattet af skåning, der vist er knyttet til Domkirken i Lund (Jørgensen 1920). 11 belæg, alle med $-æ$, fx *Melkælangæ*, *Borendæholm* (Bornholm), *Jærlæstæthhæret* 1385. = 100% $-oæ$.

Ledreborg 12 ca. 1325 af Skånske Lov og Skånske Kirkelov har alt-overvejende $-oæ$, kun i enkelte ord er der ret fast $-oa$ og hist og her svage, men sikre spor af en vokalharmonisk regulering $-oa/-oæ$. Ellers stort set et konservativt præg på niveau med B74 og Cod.Run., dog også med nyere former (Frederiksen 1975, Brøndum-N. 1917, GG §10 IV a).

AM41 ca. 1325 af Skånske Lov og Skånske Kirkelov (efter P.G. Thorsen 1853) har 72% $-oa$.

B69 ca. 1325 af Skånske Lov og Skånske Kirkelov har så meget som 99% $-oa$ og 1% $-oæ$ (*wæriændæ*, *ja > jæ*).

B72 1414 af SkL og SkKI, en afskrift af B69 fra ca. 1325, har alt-overvejende $-oæ$ (Nielsen 1934, se ovf. punkt 9).

Lunds Birkeret efter **1326** (før 1425) har 100% *e*-mål (12 belæg; jeg tilstræber at bruge *e*- og *æ*-mål efter overvægten af de pågældende bogstaver. Om klassisk skånsk tale bruger jeg det traditionelle danske *e*-mål, skønt udtalen var *-oæ*, IPA [ɛ], se ndf.).

Dronning Margrethes Hylding 10/8 1387 i Lunds Landsting har rent *æ*-mål. Men den afviger ortografisk meget lidt fra Hyldingen i Ringsted, og traditionen er ej skånsk. Bortfalder.

Unionsbrevet 1397 i Kalmar har 95% *-æ*. Kalmars klassiske dialekt er et *e*-mål, se ndf. Teksten har et par østdanske træk og kan derfor ikke skyldes en sjællandsk koncipist eller skriver. Brevet kan ikke bruges til at belyse skånsk.

Mariaklagen (Sth. A120; Wellejus) ca. **1400** har 83% *-o*. Det dateres af GG §10 til ca. 1325, men må være langt yngre, da det har mængder af yngre træk: *ehing* ‘egen’, *aunggær* ‘anger’, *faunga* ‘fange’; *lauh* ‘lå’, *fauhr* ‘favr’, *sauhpe* ‘sagde’; *spor* ‘spar!’ (runding findes her ej før 1400 i GDO); talrige dobbeltvokaler for lang vokal; hyperkorrekt *-o* : *pe kuinna* ‘de kvinder’, *øhhan* ‘øjne’, *giuar* ‘giver’; disse tre former og de forholdsvis mange *-oæ* tyder på, at *-o* var arkaiserende for skriveren.

Skånske Landsting 5/3 1407 har 69% *-æ*. Teksten er interessant ved at vise en igangværende infortissvækkelse, idet *-o* er bevaret 16 g. efter trykstærkt *-a-* og *-o-* (*wara*, *lanssdomare*, *alla*, *commasculændæs*, *befalathe*, *hawa*, *thorra* ‘deres’, *tala*, *samma*, *gartha* ‘gårde’ med *å*-lyd, *samman* etc.). Modeksemplet *allæs* gen. er sikkert lydligt bestemt. Næsten ligeså konsekvent er der 36 g. *-oæ* efter de andre vokaler (*thættæ*, *høræ* pl., *heelsæ* pl., *Scriwææ*, *bwrg hæmæstææ*, *wæpnææ*, *ewinnærlegæ* adv., *thet siwndæ ar* (dette opr. *-o* er dog også i *a*-mål > *-oæ*), *wægnæ*, *riddææ*, *arwingæ* pl., *kunnæ* pl., *kungøræ* pl., *skikkæthær* ‘sendt part.’ m. etc.). Modeksempler: *thorræ*, *skikka*. En gruppe undtagelser som *rørænde* omtales ndf.

Skrå for Malmøs Rebvindere 1412 afskrevet i 1420, givet af byens råd: 99% *-oæ*. Kun 1 *-o* : *borghemestaris* gen.

Genbrev fra Malmøs Skindere 29.4.1412, vist afskrevet 1420, har 67% *-o*.

Sth. A109 Sjælens Trøst ca. 1425 har *-o*-mål: over 500 *-o*, men 5 *-oæ*: *marie* 2 g. (ej gen., *-o* i forlægget), *thesse syndena* ‘denne synd-en dir. obj.’ (fornsv. *thessa*...), *reyse* sb. (kun *-o* / *-oo* i Söderwall), *keysarinne*. *Reyse* er vigtigt, fordi forlægget har et andet ord: *færdh*. Her er skriveren helt ubunden af forlægget. – Der er ingen hyperkorrekte *-o*.

Overhovedet overfører skriveren ikke slavisk det svenske forlæg til skånsk. Det ses bedst ved klusilerne, der i forlægget alle er intakte, men

her er svækkede efter reglerne. Men kun i indlyd. I udlyd bevares de (jf. Brink 2020: 83, 88): *adir* 'sv. åter', *græda, roba, migin* 'megen', *løbandi, dræba, bryda, lada* vb., *skibit, lidit, obinbaras, -liga* suff., *fortaba, læ-girska* 'kvindelig læge', *forlada, mada* 'måde', *vdan* ofl. Versus *kiærlek, thølik* 'slige', *iac, thek, sek, lat!*, *-het, tok, grep* prætt., *skip, tak!*, *bot, thit* 'did', *sak, omot* 'imod', *Hwat* o.fl. Foran kons. i indlyd er *k* intakt: *vak-nathe, ødhmivkliga*. Kun fakultativt *vtan* svigter reglen.

Konklusion: Pga. den meget høje *-oa*-procent og skriverens ret store uafhængighed af forlægget, må han have haft *-oa*-mål. Men pga. karakteren af *-e*-formerne må han dog have haft fakultativt *-e* i visse ordtyper i sit modersmål.

Sth. B77 og C67 Gesta Danorum på Danske 1400-1450 har begge, hver ca. 5 sider, rent *e*-mål. Dog har B77 *fostrath* 'fostret'. Sproget er langt mindre skånsk end i det samtidige »Sjælens Trøst«. Fx bruges *y = [i]*; ingen dobbeltbestemthed i B77, 1 i C67; langt færre gamle bøjningformer; klusilsvækkelsen kaotisk.

Konklusion: En ny, rigsdansk skrifttradition er trængt frem, men endnu ikke gennemført. Det ene *-oa* tyder på en skriver med talt skånsk *-oa*.

Skrå for Skinderne i Malmø 6/4 1429 givet af byens råd, vist afskrevet i 1429, har 82% *-oa*. Vakletilstanden kan dårligt være en *-oa*-talers indførelse af et fornemt skrift-rigssprog, idet de fleste *-oæ* er lavbevidste *levissimus-ø*, nemlig fortrinsvis i tunge ord (fx *-lighæ* adv., *kennepilt* 'lærling', *fastende*) eller ord, der her, og i almindelighed, står tryksvagt (fx *therris* 'deres', *methen*). Snarest har vi her en *-oa*-taler med lydlovlig svækkelse i sin vorden.

Malmø Bageres Lavsartikler 28/7 1430, givet af Byrådet, original, har 66% *-oa*.

Gensvar fra Malmøs Bagere til Byens Råd 28/7 1430 har 65% *-oa*.

Malmø Bagersvendes Skrå 1430 har 73% *-oa*.

E Don. var. 136, Vederloven 1430 har 76% *-oa*.

Gensvar fra Skrædderne i Malmø 12/12 1432, afskrift i ca. samtidig Stadsbog, har 100% *-e*, men kun 5 belæg.

Malmø Smedes Skrå 21/6 1433, samtidig afskrift i Stadsbogen, har 97% *-e*.

Upps. C56: Den skånske Postil 1450-1460 har ca. 97% *-oa*. Teksten er oversat fra svensk (GG §10). Hvis skriverens modersmål var et skånsk *-oæ*-mål, ville enkelte *-oæ*-former uundgåeligt trænge igennem blandt de ca. 300 *-oa*-former, hvilket da også sker: *somliken* adj. 3 g., *merkiende* 'bemærkelsesværdig', *menniskis, penningena, hierte*. Hvortil kommer

et vistnok hyperkorrekt *-oa* : *wisnadha* 3.p.præt.sg. ‘visnede’ (findes ej i klass. skånsk, men i bornh., vel < opr. *-aða* i l. p.). Heraf slutter jeg, at skriveren ganske vist ikke var fremmed for mundtligt *-oa* (arkaiserende; forældet, men velkendt; ellers havde der været flere *-oæ*), men havde *-oæ* i sit modersmål. (Nogen sjællandsk-præget midter-passage, GG §10, finder jeg ikke).

GkS1390 Vinterpart af postil 1450-1500 har 90% *-æ*. Der er flere skånske træk.

Sth. Vu 82 Karl Magnus’ Krønike 1480 har i en 5-siders prøve ca. 250 *-e* vs. blot 2 *-oa* : *woknade, orla* ‘årle’.

Teksten er if. Skautrup 1947: 26 en jysk tekst afskrevet af en skåning, dvs. med jyske og skånske særtræk. Jeg finder dog ingen jyske træk (end ikke *kam* præt., som er alment udbredt (GG §633.1). – Ej heller *ynger* ‘yngre’, der dog er alm.st i jysk (GG: §533, 534). – Eller *æltre* ‘ældre’, som godt kunne dække særjysk [ælj:ər], men GDO har ingen belæg herpå overhovedet, og vor tekst har modeksempler. – *Ærm* ‘ærme’ findes i andre skånske kilder, men også i Suso. *Ærm* er ikke apokoperet, men udviklet af nom. *ærmr*, modsat *ærme* < akk.-dat., jf. sv. *ärm, härd, hed* ~ da. *ærme, hærde, hede* < urnord. *iō*-bøjning. – *Gelgen* ‘galgen’ er en skrivefejl. Et muligt jysk særtræk er *gorde* ‘gjorde’, der ellers kun findes i jyske hss. og modsvarer en »moderne« midtjysk udtale (GG §759.4; skånsk har derimod kun »*djo-re*«, hvis *d* forsvinder (dog bevaret i bornh.). Kbhs-k-sjæll. *go-re* dukker først senere op). Men et manglende *i* er jo et spinkelt træk, og teksten har også *giorde*. – Et bedre tegn er *a* i *iampt*, der if. GDO synes at være blevet særjysk på den tid, men *jaw’n* er alm. også i »moderne« øsmål.

Derimod er der adskillige særskånske træk: De nævnte 2 *-oa*-belæg. – *-e* i f.akk.sg.: *tha gaff k[arl] sine syster...* ‘...bortgiftede...’, idet *-e* her var blevet yderst sjældent i 1480 uden for skånsk (GG §517.2). – *tesse sagh* ‘denne sag (dir. obj.)’. – 2.p.pl. *-en* fx *waren*. – Dobbelt bestemthed: *thet blodhet*. – *a* i *ware(t)* ‘være(t)’ er vist blevet særskånsk i 1480 (GG §129.1); blandt klassiske dialekter har kun skånsk *a*. Tilsv. vist *quar* ‘rolig’. – *Søon, søen* ‘søn’ forekommer i GDO kun i skånsk i nærv. og 2 andre tekster. Udtalen bag er vel [sø:n] med særskånsk V-forlængelse i *lukket* stav. Dette sidste tyder på østskånsk proveniens (langt fra det klassiske *e*-mål), se Ingers 1939: 128.

Og naturligvis er der mange træk fra det på daværende tidspunkt ret ulokaliserbare fælles skriftsprog (opr. bygget på kbhs-k-sjæll.), der har afløst tidligere særskånske træk: *atther* ‘atter’ mod tidligere skånsk *ater*.

Hwar wille i...? ‘hvordan ville I...?’ uden det tidlige *-n*. *Jeg pro jak*. Enkelt bestemthed dominerer.

Konklusion: Teksten er skrevet af en skåning med *e*-mål (el. blandet). Hvis originalen var skrevet af en jyde (»Børglum« er det eneste tegn herpå), havde der været sikre cimbricisme.

Skrå for Sankt Hans-Gilde i Skarholt 1488, afskrift fra begyndelsen af 1700-t., har 95% *-e*.

Birgitta-Fragment slutn. af 1400-t. har 100% *-e* i et stort mat.

Tyske Kompagni i Ystad 1492 har 100% *-e*, i alt ca. 50 belæg.

Sammenfatning af kilderne

Det ældste belæg på *-oæ* er det nævnte fra 1171. Herefter griber skånsk *oa* >*-oæ* om sig og kulminerer i ca. 1240 (B74 af SkL, yngre forlæg), med over 99% *-oæ*. I andre kilder er udv. først slut i 1276. Den massive infortis-svækkelse (91% *-oæ*) fastholdes i Cod.Run. ca. 1290.

4 samtidige kilder fra ca. 1280 til ca. 1290 holder dog godt fast i det gamle *-oa*: AM37 SkKl (her dog hele 46% *-oæ*), AM28 Runekrøn., AM28 Kongetal og AM28 Landegrænsen med 84% *-oa*.

Omkring 1300 og et par årtier frem fortsættes *-oæ*-linjen fra Cod.Run. af SkL, nemlig med B76 med 74% *-oæ*; Annales Scanici med 100% *-oæ*; Ledreborg 12 af SkL&SkKl med altovervejende *-oæ*.

Men så skifter billedet overraskende. De næste kilder (fra 1325 til 1350) har overvejende *-oa*: AM 41 SkL., SkKl. 72% *-oa*; Mariaklagen 83% *-oa*; B69 99% *-oa*.

Herefter ser jeg ikke rettere end, at der hersker kaos. 8 kilder, alle før 1460, har overvejende *-oa* – heriblandt fx E Don. Var. 136 Vederlov fra 1430 (76% *-oa*); Sth.A109 Sjelens Trøst (99% *-oa*); Bagersvendens Skrå i Malmø 1430 (73% *-oa*); Upps. C56 postil 1450-1460 med 97% *-oa* – mens 6 kilder, ligeledes før 1460, har overvejende *-oæ*, fx Skånske Landsting 1407 med 69% *-oæ*, og B72 af SkL&SkKl fra 1414.

I særdeleshed, er det påfaldende, at tekster mellem håndværkere i Malmø og Byrådet sammesteds varierer så voldsomt: 4 tekster har overvejende *-oa* (ml. 65% *-oa* og 82% *-oa*), mens 3 tekster 1412–1433 overvejende har *-oe* (ml. 97% *-oe* og 100% *-oe*).

Den store variation tyder på, at den individuelle variation også har været stor, ikke mindst fordi kilderne sjældent har rent *-oa*-mål hhv. rent *-oe*-mål.

En ledetråd er de omvendte *-oa*-former, hyperkorrektionerne, fra 1400-tallet (Mariaklagen ca. 1400 og Uppsala-postillen 1450–1460). De tyder på skrivere med *-oe*-mål, der foretrækker et arkaiserende *-oa*.

Sigende er også B72, som er en afskrift og modernisering af ortografien i B69 (denne sidste har 99% *-oa*). Her er en skriver, der ikke vil arkaisere, men altovervejende retter til sit modersmåls *-oe*.

Efter 1460 sejrer det kbhsk.-sjællandsk funderede danske skriftsprog. Fra nu af og dansketiden ud dominerer *-oe* helt, ofte 100%, se ovf. Kilderne er legio.

Der er dog enkelte Malmø-kilder fra svensketiden, der pga. deres halvprofessionalisme og manglende trykkeri-støtte er brugbare, nemlig Isberg 1911. I 1686, 28 år efter Roskildefreden, er svensk skriftsprog allerede næsten gennemført; her skriver Malmø-magistraten (p. 18), at visse byggegrunde af gode mænd skal takseres »som dhe skiähligen kan wara värde, på dhet så wäll ägermännen deruthaf som Kyrckians Förståndere må weeta sigh dher effter at rätta«. Dette er blandingsprog, idet *äger-* og *förståndere* i *e*-mål har *-e* (i *a*-mål *-a*), der altså sandsynligvis kommer fra magistratens modersmål.

Og p. 21 skriver Malmøs kirkeforstandere i 1686, at en mand »sigh aldels effter dheras order och disposition ej att hafue förhällit, i dhett han ej pänningerne i Banco hafuer nedhersatt, uthan i Stockholm till een Man widh namn Peter Peterson lefuerit«. Senere i brevet dukker *pännin-gerne* atter op, og til sidst: »...icke så rättwijseligen som sigh bordhe sin Commission att hafue förestådt och alt förty dhe pretenderande omkostningar honom på Kyrchions wägnar ej att kunna aller böra gottgiöra.« Mest svensk, men umiskendelige *e*-indslag. (SAOB kender kun *omkostningar*, men skånemålene har if. meddelelse altid *-er* i fem. på *-ing*).

P. 22 skriver også rådstufvurätten i 1686 *Förståndere*.

Disse spegede forhold vil jeg forklare helt enkelt derved, at Skåne fra begyndelsen, i 1171, har omfattet et *-oa*-målsområde og et *-oe*-målsområde, og at disse ikke har været statiske.

I klassisk skånsk som fx beskrevet af Ingers 1938, 1939 (på grundlag af meddelere født mellem 1820'erne og 1868, optegnet i 1920'erne og 1930'erne, p. IX-X) og Roikjer&Rasmussen 1932 kort IX er *-oe*-målet indskrænket til sydsvestspidsen af Skåne, dvs. så godt som hele Skytts herred, godt halvdelen af Oxie samt de 3 vestligste sogne i Vemmenhög. Men Roikjer&Rasmussen viser også, at dette område allerede i klassisk tid er vigende, idet et lille område nær Malmø by nok har *-oe*, men kun hos ældste generation.

Eksperten Ingers 1938: 9 tydeliggør dette:

Den skånska dialekt, som talats i Malmö under 1600-talet och – som man kan antaga – långt in på 1700-talet, bör i det närmaste ha varit identisk med den dialekt, som ännu talas på slätten söder om Malmö. Man hör den ännu – fast endast hos de äldre – så nära Malmö som på Limhamn och i Hyllie... Denna dialekt, som har sitt största utbredningsområde inom Skytts härad...talas utom i Skytts i en mindre del av Vemmenhögs härad samt inom Oxie härad... Mera än andra skånska dialekter visar den släktskap med danskan därigenom att ändelsen -a motsvaras av -e, t. ex. *bage en kage*.

P. 19 fastslår han, at Limhamn har -*oe*, mens der nord og øst for byen råder -*oa*. Ingers 1939: §16 præciserer Malmø-bydelene med -*oe* til at være: Limhamn, Bunkeflo, Lockarp, Glostorp.

Ingers 1938: 10f. fortsætter med at vise, at Malmø inderstads dialekt klart hører til de sydvestskånske mål, dvs. de mest »danske«, blot at der er en del indslag af tilnærmelser til høj-svensk.

Således mht. klusilsvækkelsen i Malmø, hvor fx opr. -*p* i efterlyd er blevet > *v* som også i Vest- og Sydskåne: *tjö:va*, *kry:va*, *pi:va* (i nordøst: stemt -*b-*), mens stemte *b*-former »nu« har sneget sig ind, som et kompromis med høj-svensk -*p-*. Dette stemmer med kbhsk., der har [v] efter lang vokal, Da.Rm.: 322-325. (Yderst mod sydvest, i *e*-målsområdet, Skytts etc., er der -*w-* stemmende med klassisk sjællandsk, Roikjer&Rasmussen 1932: kort I; Ingers 1939: 53-56; mangler i DD: kort 10).

Opr. -*k* giver stemt *g* efter bagtungevokal, og, kun i sydvest, *j* efter fortungevokal; Malmø har her stemt *g*, men lige uden for byen, i Limhamn og Lomma, er der fx *räj*: 'reje' sv. t. Inderstadens *re:g*.

Det gamle »bløde« *g* bliver i sydvest > *v*, *w* efter bagtungevokal, men > *j* efter fortungevokal; sådanne former findes også i Malmø: *la:va* 'opstable' vs. *räjna*, *väj*., *høj*., *løjn*, men høj-former har infiltreret.

Det opr. *ð*, der er svundet i nordskånsk, er i udlyd delvis bevaret i syd og i Malmø (1939: §16): *blo:(ð)*, *bre:(ð)*, *dö:(ð)*, men altid fx *ti:ð*, og altid i *e*-målet -*æðæ* præt., -*æð* part., hvor næsten alt skånsk ellers har nul (°*kasta* præt.).

Disse forhold minder stærkt om kbhsk.-sjællandsk (Brink 2020: §4).

En helt specifik lighed mellem malmøsk og kbhsk. er *aj*-diftongen udviklet af *æj*. Fx malmøsk *maj*., *daj*., *laj:on*, *naj*., *tjajsare*, *Klajn* etc. Den findes også i bornholmsk (Thomsen 1907: 11) og i enkelte fiskerlejer på

begge sider af Sundet, fx Dragør, men turde dog vise et specifikt slægtskab mellem de to stæder.

Ingers 1939 gennemgår en overrumplende lang række af lydlove og enkeltformer, der er særegne for *e*-målsområdet og stemmer med kbhsk.-sjællandsk. At det sydvestskånske *e*-mål er det mest danskneare i Skåne er hævet over al tvivl.

Ingers 1939: §16 nævner, at godt 5 sogne i *-oe*-målsområdet har *-oa* i en ganske bestemt grammatisk stilling: ²*hæstæ* ubest.pl. vs. ²*hæstanæ* best.pl., og tilsv. ²*kvæl:anæ*. Her ses altså en fast variation *inden for e*-målet, som næppe er udtryk for almindelig »fortynding« af *e*-målet, eftersom den er optegnet hos nogle af de allerældste meddelere (p. 210). Denne variation kan sikkert forklare noget af den store variation, vi har mødt. I særdeleshed kunne den forklare flg. former: Skånske Landsting 1407's *skikkathe, rørande, vrørande*, der stikker af fra de 69% *-oæ* – Rebvinderskråen 1412's *borgmestaris* gen. trods dets 99% *-oæ* – Vinterpartspostil 1450-1460's *taladhe, thornane* 'tornene', *sammansankadhæ* trods dets 90% *-oæ* – samt Karl Magnus 1480's *woknade* trods dets 99,2% *-oe*.

E-målsområdet er betydelig større end ovenfor angivet, hvis man medregner alle grænsesogne i Oxie og Bara samt et bredt sognebælte i Vemmenhög; de har alle blandformer, men ikke fordelt på gennemskuelige typer (Ingers 1939: §40). Som naboer til det oblig. *-oe*-område og med massivt *-oa* til de andre sider vidner de om *-oe*-områdets fordums storhed.

Umiddelbart nord og øst for Malmø er der et bredt blandingsbælte godt ind i Bara, hvor *-oa* er helt overvejende, men hvor *-oæ* især findes i inf. passiv og præs.passiv af 1.-klasses svage verber: ²*kal:æs*, ²*mø:ðæs* osv. *-oæs* findes også i de østligste udkanter af *e*-forekomst, så langt ud som Øst-Vemmenhög. Betraget således bliver *e*-målsområdet 3 gange så stort, men sådan ses det traditionelt ikke.

Bornholmsk har også ansatser til *e*-mål. For det første er der i Svanekeområdet generelt *-oε* (IPA): [kħɑ:λɛ] 'kalde', [phæj:ɛ] 'tjenestepige', hvor bornh. ellers har *-oα*. Altså en lys fortunevokal »på vej« til *e*-målet *-oæ* (Andersen 1954: 1, noteret -æ). Desuden har hele Bornh. de nævnte *-oæs*-passiver, ligesom hele Nord-Bornh. har komparativ med *-oəɾə* : *ny:əɾə* vs. Sydbornh. *ny:arə* (svækkede komparativer er også alm. i skånske grænseområder (Andersen 1954: 1; Ingers 1939: 211, 213).

Det kan her nævnes, at Ingers altid noterer den svækkede vokal med et Lundell-tegn, der er = alm. dansk æ-lyd, aldrig med ə. Mere svækket var den åbenbart ikke i Skåne.

Ingers 1938, 1939 hævder altså med bestemthed, at Malmø centrum tidligere har haft *e*-mål, eftersom det dialektalt set falder sammen med det sydlige nabolandskab, Oxie og Skytts, bortset fra et vist islæt af standard-former som i så mange købstæder, og fordi dette *e*-område er så gennem-syret af danskoverensstemmende udtaler, og fordi *e*-målet i klassisk tid omfatter Malmøs forstæder mod syd og øst.

Dette lyder besnærende, ja overbevisende, men er dog ikke tvin-gende, da han jo ikke anfører noget konkret *-oe* fra inderstaden i ældre tid.

Men det gør jeg! De ovennævnte håndværker-tekster fra Malmø 1412–1433 har i stor stil *e*-mål. Ingers kender dem godt, men siger, at det er »föga lönande« (1939: 227) at bruge dem til datering, idet han mener, at *-oe* ligeså godt kan stamme fra alm. dansk skriftsprog. Men som min kildeopstilling viser, er der i talrige andre kilder fra tiden, samt i postillen 1450–1460, stor overvægt af *-oa*. At visse håndværkere skulle føre an mht. lån fra dansk skrift, er helt usandsynligt. Og som anført sejrer dansk *-oe* først efter 1460.

Vi må da regne med, at hele Malmø stad havde *e*-mål i middelalderen, og at *-oa* her skyldtes blanding eller østlige tilflyttere samt en vis arkaise-ring på grundlag af det *-oa*, der hele tiden er forekommet i Skåne, og som især viser sig fra 1325.

Stednavne

Man finder talrige gamle *e*-belæg (< *-oa*) i skånske stednavne langt fra det klassiske *e*-måls-område. Men jeg afstår fra at bruge dem, da jeg ikke er onomast og *-oe* kan skyldes så meget andet end en stedlig lydlov *-oa* > *-œ*, fx at nedskriveren slet ikke er fra pågældende sted. Men *Mölle* på Kullen langt fra klassisk *e*-mål frister for stærkt, og sådan siges det jo på stedet. Det kommer af *Mylla* (< **Mylna*). At det skulle stamme fra et oblikt **Myllu* savner, mig bekendt, paralleller i Skåne. Vi har kun oblikt udgangspunkt ved bevaret præp. (*på Højen*) eller i dativ (*Agri, Husum*).

Efter 1658

Ohlsson 1979 har studeret svensketidens infortis-vokal nøje. Og han kan fx på p. 2, 94 konkludere:

Genom analysen av PR [prästrelationerna] 1696 med avseende på *-a/-e* framstår det som ofrånkomligt, att det talade språket i Helsingborg, ännu närmare fyrtio år efter nationalitetsskiftet, har kännetecknats av infortisförsvagning.

En kontrollgenomgång på jakt efter hypersvecistiska *-a*-former i prästrelationerna 1690-93 har gett inte så få dylika fynd. Allt som allt kan man nog ganska lugnt räkna med, att den skånska som hördes från i vart fall »den bildade medelklassen« [dvs. de skrivende, LB] vid tiden för nationalitetsskiftet var påverkad av infortisförsvagning.

På baggrund af middelalder-håndskrifterne ovf. er det dog klart, at der har været et *a*-målsområde, der har været modersmål for dé skrivende, der kom dérfra. Ohlsson skriver endvidere 2, 83: »Enligt min mening bekräftar undersökningsresultaten från PR 1696 de tidigare framförda misstankarna om infortisförsvagningens förekomst som ett karakteristiskt drag i den skånska stadsbefolkningens talspråk,...«.

Ifølge *min* mening har der i middelalderen ingen gennemgående forskel by/kloster/land været. Købstæderne var meget små, tværkommunikationen stor; der kendes ingen paralleller i det øvrige Danmark (fx et talt ***jeg* trængt ud til Århus før 1600; udbredelse sker til nabosogne). Der er desuden ingen prestigeforskel på *a*- og *e*-kilderne. Efter 1658 kunne der godt tænkes et sådant skel, men da måtte de fine skribenter jo være dem, der stod *-a* nærmest, og ikke omvendt.

Konklusion

TID. Lydloven *-oa* > *-oæ* indtræder i dele af skånsk ca. 1160. Først i tunge ord, så efter lang stavelse, og siden efter kort. Den er afsluttet før 1240.

HVORFRA? Den er formentlig en smule senere end i sjællandsk, men er næsten samtidig hermed, hvorfor den sikkert kommer herfra (havene forbinder), modsat andre, nordligere *e*-mål i Sverige, der ej har dansk oprindelse. (Men *-oæ* har vel ligget »på spring« overalt i Skandinavien).

OMRÅDE. Lydloven breder sig hurtigt til et stort skånsk område: Hele Sydkåne med Malmø, Lund (og Bornholm) helt op til Skarhult – i sydøst og i bornholmsk måske kun i visse ordtyper. I nordvest omkring Helsingborg og Mølle samt i et østskånsk område. Men kilderne er ofte stærkt blandede, fx i Malmø (indvandring?), også hos de enkelte skrivere.

E-området synes at være størst, og der er da også flest kilder med overvejende *-oe* : Fra 1300 og frem har 13 hss. overvejende *-oe* mod 11 med *-oa*. (Ekskl. de 2 kilder fra 1490'erne, der skønnes bestemt af ren dansk skrift). I perioden 1200-1300 dominerer *-oe* klart.

SOCIAL FORSKEL tør udelukkes. I Danmark opstår sådanne først ca. 1700, da enkelte københavnske træk trænger ud i købstæderne til de lokale akademikere (de har alle studeret i Kbh.), hvorved disse træk bliver ulokaliserbare. Adelen talte dialekt langt op i 1700-t. Kommunikationen mellem høj og lav var simpelthen for stor til sociolekter (Da.Rm. §137). Derimod var de læsendes oplæsningsprog ret ensartet, stift anlagt efter skriften. Men da Skånes opr. skrift jo havde *-oa*, forklarer dét ikke *-oe*-målets succesrige udbredelse.

TILBAGEFØRSLEN. Endnu ca. 1700 synes *e*-målene at have kronede dage (prästrelationerna). Men i klassisk tid og før er de på tilbagegang, idet de i visse områder kun findes hos gamle, eller (i Malmø bykerne) er helt forsvundet.

Man må gøre sig klart, at lydlovens tilbageførsel ikke selv er en lydlov. Der indsættes jo ikke *-oa* overalt, hvor der før var *-oe*, thi *-oe* indsættes ikke i *katter* pl. (> ****kattar**), *binder* præs. (> ****bindar**), *inne* (> ****inna**) osv., men kun dér, hvor *a*-målene har det. Klart nok som lån.

Dermed er den ikke lydlovs-indført af børn (der aldrig har haft den ældre form, men har fastholdt en talefejl), men af voksne. Børn har pga. deres svagere hukommelse været de sidste til at fordele det for dem tilfældigt distribuerede *-oe* /*-oa* korrekt. Dermed har ændringen ikke været helt ubevidst. Og har taget længere tid end typisk for lydlove (ca. 50 år), er nemlig forløbet dråbevis. Folk skal have hørt og husket hver eneste glose, der i *a*-målet har *-oa*.

At de nye *-oa*'er er lånt fra de *skånske a*-mål (og ikke fra dialekterne i øvre Sverige), støder på det modargument, at *a*- og *e*-mål jo har levet i tæt forening i 500 år uden udjævning – skønt der ved sligt samliv altid vil være en tendens til ensretning. Der må være tilkommet en ekstra årsag. Og dén finder jeg deri, at *-oa* her efter 1700 opfattes som *finere* end *-oe*. *-oa* er skriftens (som de fleste éfter 1700 kender nogenlunde), oplæsnings-sprogets (do.), kongens og det meste svensk sprogs *udenfor* landskabet samt de fines *i* byerne – dette i forening med presset fra en *a*-måls-talende »nabo«.

Litteratur

- Andersen, Poul: *Orientering i dansk dialektologi*. Kbh. 1954
- Bandle, Oskar: *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Basel 1973.
- Brink, Lars: *Lydudviklingen i middeldansk 1100-1500*. www.larsbrink.dk.
- Brink, Lars: »Uklassisk vendelbomål i 3 generationer«, i *Jysk, øsmål, rigsdansk m.v.* Århus 2011.
- Brink, Lars et al.: *Den Store Danske Udtaleordbog* (= SDU). Kbh. 1990.
- Brink, Lars & Jørn Lund: *Dansk Rigsmål I-II*. Kbh. 1975. = Da.Rm.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Danske lovhåndskrifter og dansk lovsprog i den ældre middelalder*. I: ANF 34 1917.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Dialekter og Dialektforskning*. København 1927.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: Infortisvokalerne a/æ i skaanske Lovhaandskrifter,... I: APhS 31, 1976.
- Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gammeldansk Grammatik I*. 2.udg. København 1952. = GG
- Christensen, Vibeke & John Kousgård Sørensen: *Stednavneforskning I*. København 1972.
- Det Danske Sprog- og Litteraturselskab: *Gammeldansk Ordbog* (net-udg.). = GDO.
- Ejder, Hallberg & Ringdahl: *Luggude härad...* Skånes ortnamn 12. Uppsala 2003.
- Ejder, Hallberg & Ringdahl: *Västra Göinge härad...* Skånes ortnamn 22. 2008.
- Frederiksen, Britta Olrik: *Sproget i Ledreborg 12 af Skaanske Lov og Skaanske Kirkelov*. København 1975.
- Gertz, M. Cl.: *Scriptore minores historiae Danicæ medii ævi*. København 1918.
- Hald, Kristian: »Knud den Helliges Gavebrev«, i *APhS* 21 (1952).
- Ingers, Ingemar: »Gammelt Malmöspråk«, i *Malmö fornminnesförening. Årskrift* 1938.
- Ingers, Ingemar: *Studier över det sydvästskånske dialektområdet*. Lund 1939.
- Isberg, A. U.: *Malmö stads krönikebok I-III*. Malmö 1911-1913.
- Jørgensen, Ellen: *Annales Danici medii ævi*. København 1920.
- Kroman, Erik: »Dansk Palæografi«, i *Nordisk Kultur* 28A. København 1943.
- Kroman, Erik: »Forekomsten af e-caudata i dansk Skrift«, i *Festskrift til Peter Skautrup*. Århus 1956.
- Kroman, Erik: »Danmarks gamle Love...« i: *APhS* 29, 2. [1974].
- Magnusson, Bo: *Språket i Kalmar*. Lund 1978.
- Nielsen, Karl Martin: »Et lovhaandskrift og dets forlæg«, i *Danske Folkemaal* 1934.
- Nielsen, Karl Martin: »Ældre dansk sprog 1963-1977«, i *Danske Studier* 1979.
- Noreen, Adolf: *Vårt språk I*. Lund 1903.
- Ohlsson, Stig Örjan: *Skånes språkliga försvenskning I-2*. Lund 1978-1979.
- Platzack, Christer & G. Petterson: *Översikt över svenska dialektkartor*. Lund 1976.
- Roikjer, Folke & B. Rasmussen: *Tillæg til Johs. Brøndum-Nielsen Dialekter og Dialektforskning. V. Skånsk*. Kbh. 1932.
- Uldaler & Wellejus: *Gammeldansk Læsebog*. Kbh. 1968. (Her: »Wellejus«).
- Söderwall, K.F.: *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Lund 1884f.
- Wessén, Elias: *Svensk språkhistoria I*, 5. udg. 1958.

En nyupptäckt dansk översättning av Hans Sachs *Nachred* från sent 1500-tal

Edition med tillhörande kommentarer

Af Oliver Blomqvist

Die Schwedische Nationalbibliothek besitzt ein Fragment eines dänischen Manuskripts aus der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Das Manuskript enthält ein gereimtes Gedicht über 'Bagtale' (das heißt: 'üble Nachrede'), die als geflügeltes weibliches Wesen personifiziert wird. Der Text des Fragments erweist sich als eine bisher unbekannte dänische Übersetzung der *Nachred das grewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschaftten* [1531] des deutschen Meistersängers Hans Sachs, in der die zwölf Eigenschaften der Nachrede vorgestellt werden. Was den Autor der Übersetzung betrifft, so erinnert das Gesamtthema des Textes an den dänischen Schriftsteller Peder Hegelund (1542–1614) und sein gereimtes Werk *Calumnia sev diabolus personata* (1578–1579), in dem es ebenfalls um das Laster 'Bagtale' (lateinisch *Calumnia*) verkörpert als weibliches geflügeltes Ungeheuer geht. Eine intertextuelle Verbindung zwischen *Nachred* und *Calumnia* wurde bereits von Johansen (1973: 225) nebenbei angedeutet, aber ist in der bisherigen Forschung im Übrigen nicht weiterverfolgt worden. Es ist nicht sichergestellt, dass Peder Hegelund wirklich der Autor der Übersetzung ist, allerdings zeigt das entdeckte Fragment, dass die *Nachred* in Dänemark zur Zeit der Veröffentlichung der *Calumnia* bekannt war.

Sammanfattande inledning

På Kungliga biblioteket i Stockholm finns ett fragment av en dansk handskrift från senare delen av 1500-talet.¹ Handskriften innehåller ett hittills okänt rimmat diktverk om *Bagtale* ('baktal, förtal') personifierad som en bevingad kvinnlig varelse. Texten i fragmentet är en översättning av den tyske mästर्सångaren Hans Sachs *Nachred das grewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschaftten* (1531) där Ryktets tolv egenskaper presen-

1 Jag tackar fil. dr Wolfgang Undorf och fil. dr Ingela Hedström för värdefulla kommentarer på texten, Simon Skovgaard Boeck, ph.d. för hjälp med handskriftstydning, doc. Patrik Åström för hjälp med vattenmärkesundersökningen och fil. dr Robin Wahlsten Böckerman för konsultation i latinfrågor. Ett särskilt tack riktas också till den anonyme granskare som med sin noggranna genomläsning och sina goda förslag gett ett betydande bidrag till artikelns förbättring.

teras i tur och ordning. I fråga om översättningens upphovsman leder den övergripande tematiken i texten tankarna till den danske renässansförfattaren Peder Jensen Hegelund (1542–1614) och hans rimverk *Calumnia sev diabola personata* (1578–1579). I detta verk, som utgör ett mellanspel i Hegelunds skolpjäs *Susanna*, berättar baktalets och ryktesspridningens last *Bagtale* (*Calumnia* på latin), förkroppsligad som ett kvinnligt bevingat vidunder, om sig själv i en lång sedelärande monolog. En intertextuell koppling mellan *Nachred* och *Calumnia* har tidigare antytts i en parentes av Ib Johansen (1973: 225) men inte utvecklats närmare i litteraturen. Det finns inga handfasta bevis för att Peder Hegelund är upphovsman till översättningen, men det finns omständigheter som både talar för och emot. Föreliggande bidrag presenterar först fragmentets materiella egenskaper, sedan dess textinnehåll i jämförelse med den tyska originaltexten, och till sist en diskussion om Peder Jensen Hegelund som möjlig översättare. Som bihang trycks en diplomatisk edition av fragmentets text.

Fragmentet

Fragmentet med signum 288 Et 1 nr 188b tillhör samlingen Ettbladstryck och fragment vid Kungliga biblioteket i Stockholm. Liksom det mesta i samlingen har också detta fragment tidigare använts som bokbindarmaterial. Det består av fyra pappersbitar, och av avkapade bokstäver i övre och nedre kanterna kan man se att de är beskurna upp- och nedtill. Samtliga pappersbitar har text på bägge sidor.² Deras inre sammanhang och ordningsföljd är inte omedelbart tydliga. Det är ändå uppenbart att de är skrivna med samma handstil och att hela texten utgörs av rimmade textrader. Längst ner på en av bitarna finns en kustos med texten »Beslutning«. En annan lapp inleds med rubriken »Beslutning«, och dessa två lappar hänger alltså omedelbart samman. På basis av en transkription av texten och ett vattenmärke som delats mellan två av lapparna kan vi sluta oss till att dessa fyra lappar ursprungligen utgjort två ark som blivit delade på mitten. Detta har resulterat i textförlust i mitten av arken, vilket går att se genom förekomsten av icke-rimmade rader. Det är inte helt säkert hur mycket text som gått förlorat på detta sätt, men eftersom

2 Några bilder på fragmentet finns i Blomqvist 2024; fragmentet kommer att tillgängliggöras digitalt av Kungliga biblioteket i framtiden.

raderna i övrigt utan undantag utgör rimmade par måste det handla om ett udda antal, ett eller tre.

Vattenmärket på det andra arket föreställer två torn i en cirkelformad vapensköld med bokstäverna CR och ett kors högst upp. Det hör till gruppen nr 251–258, sannolikt nr 258 i Piccard III, Abteilung XVII (på grund av revor, slitage och partiell pappersförlust är nederdelen av vattenstämpeln svår att tyda). Dessa vattenmärken härrör från Wittenberg; bokstäverna syftar till bokhandlaren, rådmannen och borgmästaren Conrad Rühel (Piccard III, s. 14). Vattenmärket nr 258 är belagt år 1577; nr 251–257 användes under perioden 1580–1585 (Piccard III: 67). Enligt Briquet (1968: 63) kan vattenmärkena kopplas till Martin Schaffhirts papperskvarn i Wittenberg, i drift från och med år 1566. Fragmentet kan således med rätt stor säkerhet dateras till 1570–1580-talen.

Fragmentets text, skriven på knittelvers, handlar om en vidunderlig gestalt, *Bagtale*, vars tolv vanarter eller odygder beskrivs i tur och ordning. Textens tema leder undersökningen till den danske renässansförfattaren Peder Hegelunds *Calumnia sev diabolus personatus* (1578–1579), där det förkroppsligade baktalet (*Calumnia/Bagtale*) berättar om sig själv i en lång monolog. Fragmentet visar sig ändå inte överensstämma med denna text. I Johansens kommenterade utgåva av *Calumnia* (1973: 225) finns istället en avgörande ledtråd: »Hegelunds fremgangsmåde minder i øvrigt om Hans Sachs teknik i hans 'Nachred', hvor Rygtets 'tolv egenskaber' kommenteres (glosseres) på lignende måde«.

Hans Sachs (1494–1576) var skomakare och mästर्सångare från Nürnberg och skrev ett stort antal sånger, sedelärande dikter och skådespel (Brask m.fl. 1984: 346–348). En granskning av hans dikt *Nachred das gewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschafften* [1531] ('Baktalet, den gruvliga lasten och dess tolv egenskaper') bekräftar att fragmentet är en dansk översättning av denna text. I nästa avsnitt följer en närmare presentation av *Nachred* och dess danska översättning som den föreligger i fragmentet.

Texten

I *Nachred* drömmer en berättare att han möter en vidunderlig kvinnlig varelse, som introducerar sig själv som *Calumniatrix*. Hon säger sig ha stor makt bland människor och frågar om berättaren vill träda i hennes

tjänst. Det är här som det danska fragmentet tar vid (nedan anförda citat är hämtade ur fragmentet respektive Sachs [1531]³):

Fragment

[...] at styrcke mig, mit Regemente oc Rige
da vil ieg dig i tieniste tage
och styrcke dig fast i alle mine dage

Sachs [1531]

Vnd wiltu auch mein diener sein
Treulich meren die herrschaft mein
So will jch dich auch außervölen

Berättaren frågar vad tjänsten innebär («Was ist der dienst / leicht oder schwer», «Sig mig huad skal ieg giøre»), men i det hon ska svara blir Calumniatrix varse att en gammal gråhårig härold («Ein alt eyßgrawer Ehrenholdt»; se utförligare nedan om detta ord och namn) närmar sig dem. I det danska fragmentet är *Ernhold* istället namnet på mannen («hand heder Ernhold»). Hon uttrycker stark ovilja mot mannen och flyger i väg. Nu inleder berättaren istället ett samtal med härolden/Ernhold och frågar om också han sett vidundret. Han svarar att han visst sett henne och varnar för hennes fördärvliga verkan. Berättaren ber honom förklara närmare:

Fragment

Hand sagde: Ja gierne vil ieg det giøre
vilt du hendis vanart acte oc høre
hun heder Bagtale oc haffuer met sig
tolff slemme wdyder forgifftelig

Sachs [1531]

Jch sprach thu mir die ding erkleren
Er sprach zu mir von herzen geren
diß weib bedeut die Nachred
die hat an jr zwelff qualitet

Efter denna ramberättelse inleds själva huvuddelen av dikten, en redovisning i tolv kapitel av baktalets tolv vanarter eller odygder (den tyska motsvarigheten hos Sachs är *Eigenschaften*). De mellanrubriker som finns bevarade i fragmentet är «Den første Vanart», «Den anden Vanart», «Den tolfte Vanart» och «Beslutning». Det andra kapitlet är endast delvis bevarat och efter det saknas text fram till det elfte kapitlet, vars rubrik och inledande rader också saknas. Kapitel 1 och 12 är bevarade i helhet, så när som på den rad eller de rader som förlorats när arken klippts på mitten.

3 Det digitaliserade trycket saknar årtal; enligt biblioteksposten på Münchener Digitalisierungscenter är boken tryckt c. 1520; enligt Holzberg och Brunner 2020:75 är tryckåret 1531, en uppgift som jag följer i denna artikel.

Förutom att skildra de diverse olyckor som baktalet medför knyter också varje kapitel an till ett fysiskt attribut hos den förkroppsligade lasten. Till exempel handlar det första avsnittet om den krona hon bär på huvudet, en symbol för hennes stora makt:

Fragment

*Den Krone som hun paa Hoffuedet ber
betyder, at hendis Vaald saare stort er
hun offuerfalder huer mand i en Sum
baad fattig oc rig, baad ond oc from*

Sachs [1531]

*Erstlich bedeut jr küniglich kron
Das sie grossen gewalt ist hon
Vnd vberweltigt in der sum
Reich/ arm/ jung/ alt/ bös vnd from*

En marginalanteckning till vänster om rubriken erbjuder ett ytterligare förtydligande: »Bagtale er hoffmodig og sparer ingen«. Det andra avsnittet handlar om baktalets vingar, som betecknar att hon kan färdas överallt, vilket åter en marginalanteckning i fragmentet förtydligar: »Bagtale er alleuegne«. För kapitel elva saknar vi inledning, men av den tyska källtexten framgår att det elfte attributet är baktalets gift, det vill säga hennes farlighet. Till sist handlar kapitel tolv om det eldklot som baktalet bär med sig, det är all olycka och förödelse hon lämnar efter sig under sina färder genom länder och människors sinnen, eller som en marginalanteckning i fragmentet lakoniskt sammanfattar det: »Bagtale kommer meget ont aff sted«. ⁴ Härolden/Ernhold låter till slut sin utläggning om baktalet utmynna i en allmän varning för falska tungor och löst prat med hänvisning till Jakobsbrevet 3 (»der om Sanct Jacob mon giffue besked / at Tungen er it wroeligt Leed«) och Psaltaren 120 (»huorfaare Kong Dauid den hellige Mand / paakalder sin Gud oc Skabere sand / oc beder at hand vil hannem beuare / fra falske løynactige Tungernis skare«). ⁵ Den danska textens avslutning (»Beslutning«) förefaller vara något förkortad jämfört med den tyska källtexten (17 verser, i bemärkelsen 'rimmande radpar', mot den tyska versionens 26); möjligen är det en sida som fattas på slutet men det går inte att avgöra med säkerhet.

4 De övriga attributen (som saknas i fragmentet) är: ett sår (III), en gul dräkt (IV), vänster hand med en dolk bakom ryggen (V), en blodig rakkniv (VI), bindel runt pannan (VII), blindhet (VIII), flätor gjorda av ormar (IX) och en gyllene bägare (X) (se Holzberg och Brunner 2020: 75).

5 Jfr Jak 3 »Men Tungen kand inted Menniske temme / det wrolige onde / fuld aff dødelig forgiftelse« och Ps 120 »leg rober til HERREN i min Nød / oc hand bønhører mig. HERRE frelss min Siæl fra løgnactige Munde / och fra de falske Tunger« i *Christian 3.s Bibel* (1550).

Jämförelsen mellan originalet och den danska översättningen försvåras givetvis av att den danska texten har så många och omfattande lakuner. Till exempel kan skillnader i kapitellängd inte alltid fastställas med säkerhet eftersom både enstaka rader och hela kapitel saknas. Det kan ändå konstateras att översättningen är långt från ordrätt och att de enskilda kapitlen inte heller nödvändigtvis har samma mängd verser som originalet. Översättaren har haft ett fritt förhållningssätt till sin förlaga (om eventuella mellanled föreligger mellan den danska texten och den tyska som den föreligger i Sachs 1531 kan inte säkert avgöras). För att nämna ett exempel har kapitlet om den första vanarten i danska versionen åtminstone tolv verser medan den tyska bara har tio. I materiellt hänseende bär fragmentet med sina korrektorsingrepp och marginalanteckningar (se närmare notapparaten till editionen) prägel av att vara ett arbetsdokument, om än den prydliga handstilen i sig lika bra kunde platsa i en renskrift.

I Holzberg och Brunners (2020) stora Hans Sachs-handbok framgår det att *Nachred* inte har uppmärksammats nämnvärt i forskningen. Det Vergilius-inspirerade motivet med det förkroppsligade Ryktet var något som Sachs redan innan han skrev *Nachred* hade utvecklat i en dikt från 1527: *Ein poetrey Die nachred*. Även i denna dikt drömmer en berättare om att han möter baktalet i form av en bevingad kvinnlig varelse med flera av de attribut som dyker upp i det föreliggande verket: en bågare med gift, en blodig kniv, en ögonbindel och ett eldklot (Holzberg och Brunner 2020: 33). Temat utforskade han också senare i *Fama, das weyffliegent gerucht* (1534), en fri återgivning av Vergilius skildring av Fama i Aeneiden. Dessa verk ingår för övrigt i en senmedeltida och tidigmodern våg med Vergilius-inspirerade mytografiska skildringar av ryktet eller förtälet (se Hardie 2012, särskilt s. 611–615 om Hans Sachs).

Diktens andra huvudgestalt *Erenholdt* (danska: *Ernhold*), vars exposé av baktalet utgör verkets centrala innehåll, knyter också an till ryktesmotiv. I den tyska versionen är *Erenholdt* snarast att uppfatta som ett appellativt ord ('härold') med viss namnkaraktär, medan karaktären i den danska motsvarigheten uttryckligen sägs heta *Ernhold* (se ovan). Häroldsgestalten uppträder också flitigt i Sachs övriga produktion; i egenskap av ceremonimästare står härolden för de inledande och avslutande orden i hans dramer (se t.ex. Holzberg och Brunner 2020: 76–78, 117–118 och 137). I ²DWB anges substantivet *Ehrenhold* vara belagt redan i medelhögtyskan på 1400-talet. Ordet är en ombildning av det medelhögtyska *herolt* genom en folketymologisk sammanslagning av substantiven *ehre* 'ära' och *holde* 'vän, älskare; trotjänare', det senare i sin tur bildat på ad-

jektivet *holt* ‘kär, vänligt sinnad, huld; trogen (i fråga om tjänare)’ (MWb, s.v. *holde, holt*). Ordet hittar man bland annat hos den lutherske teologen Johannes Agricola (1494–1566) i hans samling av tyska ordspråk (här citerad genom ²DWB): »die ehrnholden [...] die denn erbare, redliche vnd ehrliche leutte gewesen seind, wie yhr name, der ehrenholt mit bringet« (‘härolderna, som var sedesama, redliga och ärliga människor, vilket deras namn, *ehrenholt* [‘äro-huld’] antyder’).

Ernhold är också namnet på en annan tysk litterär gestalt. År 1517 trycktes ett riddarepos med titeln *Theuerdanck*, som har attribuerats till den tysk-romerske kejsaren Maximilian I. Detta rimmande epos, som var ett populärt verk i sin samtid, handlar om riddaren med samma namn som drar iväg på brudfärd tillsammans med sin knekt *Ernhold*, vars namn ska betyda ‘rykte’ (Müller 1987: sp. 220–223). Detta framgår bland annat av den tolkningsnyckel som finns tryckt i slutet av 1517 års förstaupplaga ([Maximilian I] 1517): »Der Ernhold bedeut das gerucht / vnd gezeügenus / & warhait« (‘Ernhold betyder ryktet och vittnesmål och sanning’). I *Theuerdanck* introduceras Ernhold i kapitel 11 med följande replik:

*Herr, darumb ich den Namen hab,
Daß ich eins jeden erlich Tat
Soll offenwaren fru und spat,
Und strafen seer in allem Land
Laster, Untugend und die Schand*

(‘Herre, jag bär detta namn för att jag alltid ska förkunna goda och anständiga gärningar och hårt straffa laster, odygd och vanheder i alla länder’)

Möjligen är Hans Sachs Erenholdt direkt inspirerad av *Theuerdanck*. Sachs tjänstgjorde under 1510-talet vid kejsare Maximilian I:s hov (von Wilpert 1988: 1316) och skrev senare om kejsaren i flera av sina sånger (se t.ex. Holzberg och Brunner 2020: 1030, 1040). Med vägledning av namnets senmedeltida och tidigmoderna konnotationer i den tyska världen (oavsett om en direkt påverkan från *Theuerdanck* föreligger eller inte) bör Erenholdt i *Nachred* uppfattas som representant för ryktbarheten eller anseendet – den goda pendangen till det onda baktaleriet och dess följdverkning, det dåliga ryktet. Diktverket skildrar alltså ett möte med detta dubbla *fama*, som framställs som ett sammansatt begrepp med onda och goda motkrafter.

Upphovsmannen

Som nämnts ovan finns det bland skriftställarna i det sena 1500-talets Danmark en huvudmisstänkt till översättningen av Hans Sachs *Nachred*: Ribebiskopen och humanistförfattaren Peder Hegelund. Eftersom Hegelund vid ungefär samma tidpunkt som fragmentet tillkommit skrivit en i många avseenden besläktad text, likaledes om det bevingade baktalet, finns det skäl att gå genom de omständigheter som talar för honom som upphovsman och sådana som eventuellt talar däremot.

Som ung gick Hegelund i katedralskolan i Ribe, för vilken han senare blev rektor efter att ha tillbringat studieår i Köpenhamn, Leipzig och Wittenberg. Under sina studieår anammade han de tyska protestanternas, särskilt Philipp Melanchtons läror. En av hans litterära gärningar är en dansk utgåva (1583) av Melanchtons epigram (korta, tesdrivande dikter) till användning inom skolan (om utgåvan, se Kondrup, Troelsgård & Bloch 2021: 120–123). Han lämnade rektorstjänsten år 1580 för att bli lektor (läromästare i teologi vid ett stift) och sockenpräst och avancerade till slut till biskop i Ribe år 1595, en befattning han behöll till sin död (Kaae & Paulli [1979–1984]).

Han är känd för eftervärlden genom sina teologiska skrifter, sina dagboksnotiser (utg. Kaae 1976) som täcker fem årtionden av hans liv i Ribe, Köpenhamn, Leipzig och Wittenberg, samt för sin översättning av den schweiziske författaren Sixt Bircks bibliska skolpjäs *Susanna* (utg. Birket Smith 1888–1890) som först uppfördes i Ribe 1576 och sedan utkom i tryck 1578–1579. I sin översättning har Hegelund infört ett helt egenförfattat mellanspel, *Calumnia sev diabola personata*. I förordet till den tryckta utgåvan, riktat till drottning Sofia av Danmark, beskriver Hegelund mellanspelet som »it Andet nyt Dict, om den gamle, almindelig og skendige last Bagtale, som anretter saa megen wlyst oc jemmer vdi alle Stater, end ocsaa iblant Guds egne Børn« (Birket Smith 1888–1890: 9). *Calumnia* räknas för hans enda helt egna skönlitterära verk av större omfattning.

Det påpekas flerstädes i Hegelund-litteraturen att den huvudsakliga inspirationskällan till hans *Calumnia*/Bagtale är Fama i Vergilius *Aeneiden* (Johansen 1973: 209, Brask m.fl. 1984: 338). I *Calumnia*-trycket (1579; återgivet i Birket Smith 1888–90: 149) finns ett berömt träsnitt, »Bagtalis Contrafei«, med den latinska överskriften »Fama malvm«, en anspelning på Aen. 4:173: *Fama, malum qua non velocius ullum* 'Ingen annan ondska är snabbare än ryktet'. Vergilius och hans Fama-gestalt nämns också i

själva texten, i delen om baktalets »förföljare« (*Løgnens oc Baguaskes forfølgere*), det vill säga tidigare skriftställare och tänkare som studerat hennes väsen (Johansen 1973: 85):

Virgilius haffde oc det samme i sict,
Der hand om Fama screff det dict

Calumnia och dess idé- och litteraturhistoriska bakgrund har beskrivits i detalj i Johansen 1973, som också innehåller ett återtryck av Birket Smiths utgåva. I Johansens utgåva finns både löpande kommentarer till texten i form av slutnoter och en litteraturvetenskaplig studie om verket.⁶ Med stöd av Johansen 1973 och andra relevanta titlar anförs och diskuteras nedan några textuella likheter och andra omständigheter som pekar mot Hegelund som upphovsman för den danska *Nachred*-översättningen.

Allra först bör dock några avgörande olikheter påpekas. *Calumnia* är i egenskap av ett mellanspel skriven för att uppföras på scen. Den tar också formen av en av baktalet självt framförd monolog medan *Nachred* istället skildrar henne genom en annan berättare. Texterna har också drastiskt olika omfång. Den tryckta versionen av *Nachred* utgörs av fyra och en halv sida dubbelspaltig text à 16–19 verser per spalt medan *Calumnia* (exklusive titelsida, träsnitt och förord) i Birket Smith-utgåvan (1888–1890: 150–258) omfattar 109 sidor (enkelspaltade) med 10–15 verser per sida.

I den danska versionen kallas flera av baktalets tjänare vid namn, bland annat »Baguasker«, »Klaffer«, »Øretuder«, »Trappendreger«, »Ridder rød« och »Spitzhat«. Den danska texten kännetecknas som ovan nämnt av sitt fria förhållningssätt gentemot ursprungstexten, både vad gäller innehåll och omfång. Inte heller på detta ställe följer de danska epiteten inte ordagrant sina tyska motsvarigheter utan återger istället motsvarande folkliga danska benämningar på baktalet. Flera av dessa går också att hitta i Peter Hegelunds *Calumnia* (Johansen 1973: 8–9; bland många flera visserligen; se Johansen 1973: 223 om denna »ironiska« användning av synonymi som ett sätt att uppnå retorisk stegring).

I både *Calumnia* och i *Nachred* skildras baktalets olika egenskaper genom en beskrivning av den förkroppsligade lastens fysiska attribut, och författarna strävar efter att i läsarens inre frammana baktalet i alla dess ogudaktiga detaljer. Således finns i *Calumnia* avsnitt med titlar som

6 Enligt webbsidan till DSL ska en ny kommenterad edition av Hegelunds *Susanna* vara under utgivning: <https://dsl.dk/projekter/peder-hegelund-susanna> (hämtat 2025-03-17).

»Bagtalis Skiold oc Hielm oc Hielmtecke«, »Klæder«, »Føder«, »Ryg«, »Vinger«, »Bagtalis Scriffuetøy«, »Ansict«, »Bryst oc Hierte«, »Øyen«, »Mund oc Læbe« med flera, att jämföra med kronan, tungan, vingarna, eldklotet och de övriga ovan nämnda attributen i *Nachred*. Härolden/Ernhold beskriver också genomgående baktalet som ett *beläte* (i den tyska texten används termen *Bild*, i den danska *Billet*). I detaljerna skiljer sig dock beskrivningarna stort i fråga om de fysiska attributen. Snarare är det den litterära tekniken som är lik i bägge verk: en visualisering av lasten och dess beståndsdelar. I båda trycken finns också som ett visuellt stöd till texten ett träsnitt som föreställer baktalet (om träsnittet till *Nachred*-trycket se Hardie 2012: 613–615). Johansen (1973: 224–225) kopplar samman detta mytografiska framställningssätt (där texten till sin uppbyggnad är en visuell beskrivning av titelfigurens fysiska attribut) i *Calumnia* och *Nachred*. Men inte heller detta mytografiska grepp och den visuella representationen av baktalet var något unikt för just dessa två verk i den medeltida och tidigmoderna litteraturen, utan ingick i en litterär genre med exponenter på många håll i Europa (se Hardie 2012: 603–639).

Språket i den danska översättningen bär i flera avseenden likhet till Peder Hegelunds *Calumnia*. De samstämmiga folkliga benämningarna på baktalet har redan nämnts ovan. Namnet på verkets huvudperson kan också lyftas fram i detta sammanhang. Både i fragmentet och i *Calumnia* kallas gestalten för *Bagtale*. Kalkar (supplement, s.v. *Bagtal(e)*) anger endast belägg på denna ordform hos Hegelund. I Gammeldansk ordbog finns dock en ordbokssedel till denna ordform (uppslagsord: *baktale*) med ett belägg från c:a 1500 (i en överskrift i en stadsrättshandskrift), men den faktiska ordformen visar sig vara »bagtall« (utan ändelsevokal) och vore alltså bättre att sortera under uppslagsordet *baktal* i ordboken. Den sistnämnda formen finns belagd fyra gånger i Gammeldansk seddelsamling.⁷ I övrigt verkar formen *bagtalelse* vara vanligare under den äldre nydanska perioden. I webbdatabasen *Renæssancens sprog i Danmark* finns fyra belägg på *bagtalelse*, men endast ett på *bagtale*. Den sistnämnda formen anges som dansk motsvarighet till *Calumnia* i Mads Pors trespråkiga ordbok *De nomenclatura Romanis* (1594). Mads Pors var för övrigt rektor vid Ribe katedralskola 1585–1590 strax efter Hegelund och senare präst vid

7 Utöver *baktal* finns också ett belägg med formen »baktalan« (uppslagsord: *baktalen*) i den skånska handskriften C 56 (Uppsala universitetsbibliotek) från cirka 1450 i Gammeldansk seddelsamling. Enligt Andersson 1993: 28, 148–149 (med hänvisning till Johannes Brøndum-Nielsen) är det aktuella textpartiet författat på en nordostskånsk språkform.

Ribe domkyrka. Han ingick alltså i samma andliga krets som Hegelund och är nämnd flera tiotals gånger i dennes dagboksnotiser (se personregistret i Kaae 1976).

Också på det grammatiska planet finner vi ett möjligt språkligt fingeravtryck från Hegelund. I sin undersökning om utjämningen av nominativformen av pronomenet *hvo* och dess oblika form *hvem* till enhetsformen *hvem* i äldre nydansk skriftspråk konstaterar Heltoft (1997: 244) att Peder Hegelund i *Calumnia* konsekvent använder *hvo* som enhetsform. De flesta texter i Heltofts korpus uppvisar olika typer av växling mellan *hvo* och *hvem*, men Hegelund är ensam om att uppvisa enhets-*hvo*, och detta i en tidsperiod när enhets-*hvem* i övrigt håller på att vinna terräng (Heltoft 1997: 240). I fragmentet används också enbart *hvo*, dock finns endast två belägg och dessa uppträder i den förväntade nominativpositionen (»huo hend hører skal tro oc mene«, »huo alle ord effter vil sige«). Det kan inte på basis av dessa belägg avgöras om fragmentet uppvisar samma enhets-*hvo* som Hegelund, men det kan åtminstone konstateras att fragmentets upphovsman inte ryckts med i sin samtids framåtskridande *hvem*-utjämning.

Det finns skäl att här göra en balansräkning av det som framkommit i översättarfrågan. Det går inte med stöd i det ovan anförda att säkert hävda att Peder Hegelund är översättaren till fragmentet och att det således skulle föreligga en direkt påverkan mellan *Nachred* och *Calumnia*. Det som går att konstatera är att *Nachred* utkom knappt 50 år före *Calumnia* och att Hans Sachs verk i och med denna fragmentupptäckt nu också kan visas ha varit känt och översatt på dansk grund under sent 1500-tal. På basis av vattenstämpeldateringen till 1570–80-talen har dessutom fragmentets översättning av *Nachred* tillkommit ungefär samtidigt som Hegelunds *Calumnia*. Under dessa årtionden var Hegelund verksam som rektor vid katedralskolan i Ribe och som lektor inom stiftet. I dessa befattningar ägnade han sig åt att översätta och utge sedelärande texter och teologiska skrifter (se förteckning i Ehrencron-Müller 1926: 475–478). Med tanke på dessa omständigheter och fragmentets tematik är Hegelund ingen orimlig kandidat till upphovsman, och det finns knappast något i texten som direkt motsäger en sådan attribuering. Emellertid saknar Hegelunds *Sussanna*, som i övrigt är fullspäckad av litterära referenser, liksom hans dagboksnotiser omnämmanden av Hans Sachs. Det är också värt att minnas att Ribe under det sena 1500-talet upplevde en kulturell blomstring och var hem åt flera aktiva litteratörer än bara Hegelund (om Ribe som kulturellt centrum i slutet av 1500-talet se vidare Brask m.fl. 1984: 332–

334). Hegelund var inte heller den ende dansk som under denna tid skrev skolpjäser. Hieronymus Justesen Ranch (1539–1607), en med Hegelund samtida jyllänning som också studerat i Wittenberg, hade gjort betydande insatser som pjäsförfattare och översättare. Hegelund och Ranch räknas tillsammans för skolpjäsgenrens två portalfigurer i Danmark (Mortensen, Schack, & Pedersen 2007: 232). Ranchs pjäser delar i flera fall motiv med Hans Sachs, och en direkt påverkan föreligger möjligtvis i hans *Karrig Niding* (Brask m.fl. 1984: 346–348). Av Heltofts studie (1997) framgår dock att Ranch konsekvent använder enhetsformen *hvem*, vilket, som redan framkommit, inte stämmer överens med fragmentets språkdräkt.

Som ett sista steg i strävan efter definitivt utslag i översättarfrågan har en paleografisk jämförelse mellan några Hegelund-autografer och fragmentet företagits. Fragmentets handstil har jämförts dels med den faksimilära återgivning av almanackanteckningarna som finns i Kaae (1976 s. XXII), dels med bilder ur handskriften NKS 559 d fol. (Det Kgl. Bibliotek) innehållande historiska notiser skrivna av Peder Hegelund.⁸ Fragmentets handstil ger för det första ett prydligt intryck: skriften är mer eller mindre upprätt med endast svaga inslag av lutning. Handstilen i almanackan och i NKS 559 d fol. är däremot påfallande högerlutande. Skriften i sistnämnda urkunder ger också ett intryck av att vara hastigt utförd utan särskild omtanke om prydlighet, liksom man kan vänta sig av anteckningar för eget bruk. Kalenderböckerna är visserligen rätt små, med sidor som mäter 7x10 cm. Det är därför möjligt att tvånget att pränta smått satt sin prägel på val av bokstavsformer. Rent allmänt måste det påpekas att en och samma skrivare kan variera sin handstil stort beroende på ändamål, och en hastig privat anteckning kan inte utan vidare jämföras med en omsorgsfullt präntad nedteckning av en dikt. Men även om man erkänner möjligheten till intraindividuell skillnader i utförande är ändå bokstavformerna i fragmentet och i jämförelsetexterna påfallande olika. I kalenderuppteckningarna förekommer till exempel ett slutet <d> med bågformad och vänsterriktad stapel utan ögla. I fragmentet förekommer endast öppet <d> (där bokstavskroppen tar formen av en icke-sluten ögla), oftast med ögelformad stapel, förutom i ordfinal ställning, där stapeln istället utmynnar i en spiral. Andra skillnader finns bl.a. i ff-ligaturen, som i kalenderanteckningarna och de historiska notiserna utgör två staplar förenade i en båge med ett tvärstreck och i fragmentet istället av

8 Jag tackar Det Kgl. Bibliotek för att ha tillsänt mig fotografier med stilprov.

två tydligt distinkta f-bokstäver. Denna jämförelse ger sammantaget inga skäl att anta att det är Hegelund som fört pennan i fragmentet.

Något säkert bud på upphovsman till fragmentet har inte föreliggande bidrag kunnat presentera. Flera omständigheter talar för Peder Hegelund men några också emot. Om än Hegelund varken är den skrivare som producerat fragmentet eller den översättare som ursprungligen skrivit dess text kvarstår det slående faktum att denna översättning tillkommit ungefär samtidigt med hans *Calumnia*, med vilken den uppenbart delar både språkliga och innehållsliga drag. Förhoppningsvis kan den i detta bidrag offentliggjorda editionen av fragmentets text sporra till vidare efterforskningar. Editionen möjliggör fördjupade litterära och stilistiska analyser, något som potentiellt kan bringa mer klarhet både i översättarfrågan och i Hans Sachs *Nachreds* möjliga plats som central förlaga för Hegelunds *Calumnia* (oavsett om Hegelund själv är den danske översättaren eller inte). Den nyupptäckta texten är också ägnad att kasta nytt ljus på den samtida danska Hans Sachs-receptionen och på översättningslitteraturen och verksamheten i det tidigmoderna danska textlandskapet mer generellt.

Edition

Kungliga biblioteket, 288 Et 1 nr 188b.

I editionen följs originalets stavning, versalisering och radbrytning. Överstrykningar, textkritiska anmärkningar och tillagd text i marginalen anges i fotnoter. Emendationer till texten anges med klammer och kursiv; fragmentets läsning anges i not med anmärkningen »ms.«. Emfatisk handstil (som används för rubriker och namnet *Bagtale*) anges med spärrad text. Förutom text finns också diverse siffror och penndrag med karaktär av klotter i marginalerna, möjligen införda av en annan skrivare. Dessa detaljer återges inte i editionen.

1r

[...]

at styrcke mig, mit Regemente oc Rige
da vil ieg dig i tieniste tage
och styrcke dig fast i alle mine dage.
Jeg sagde: Sig mig huad skal ieg giøre
oc huad bestilling der ieg skal føre.
Skal ieg forfremme Rige oc Land?
oc hielpe til gode Quinde oc Mand
som ieg det sagde hørde¹ hun sig om
fornam² at der da gaaendis kom
en gammel graaskegget fin³ Dannemand.
Hun sagde: Jeg denne fordrage ey kand
hand staar mig stedse saa meget imod
hand vaar mig aldrig ret huld oc god
hand heder Ernhold, Jeg maa ham vige
hand tien mig icke vdj mit Rige
hand kand mig slæt ingeledis fordrage
men gjør mig stedse stor Møde oc Plage

1 *Rättat från saa över raden.*

2 *Föregås av överstruket bleff var.*

3 *Föregås av struket from.*

thi maa ieg vandre. Saa fløy hun bort
fra mig at Skouen ieg veed ey huort

[...]

[...]ret⁴ huj hun ey lenger gaff sig
tilstunder at tale fremdelis met mig.
Saa kom den Mand da til mig hen
ieg hilsede hannem oc vaar ey seen
ieg spurde hannem at om hand da saa
de[n]⁵ Quinde som der hos mig mon staa
Ja vel, sagde hand, Jeg saa den Hore
saa⁶ faa hun Skam met alle sin fore
oc alle de hendis tro Tienere ere
saa mangel paa dem mon klage oc kiere
Hun skader saa mangel fin Quinde oc Mand
forderffuer oc gantske hel Rige oc Land
hun er icke værd at leffue paa Jord
eller at mand skulde hend høre it Ord
mand skulde hend iage oc stene aff By
oc driffue hende vd met Raab oc Ry.
disligiste hendis tro Tienere alle
Baguasker oc Klaffer huad mand dem kalder
Jeg sagde:

lv

[...]

huj hun er saa foractet aff dig.
Hand sagde: Ja gierne vil ieg det gjøre
vilt du hendis vanart acte oc høre.

4 Början av ordet saknas.

5 det *ms.*

6 Efter rättelse, troligen från ieg.

hun heder Bag tale oc haffuer met sig
tolff slemme wdyder⁷ forgifftelig.

I.⁸

Den Krone som hun paa Hoffuedet ber
betyder, at hendis Vaald saare stort er
hun offuerfalder huer mand i en Sum
baad fattig oc rig, baad ond oc from
hun sparer ey Første, ey Keyser, ey Konge,
ey Greffue, ey Ridder, ey gamle, ey vnge
ey Borgere, ey Bønder ey embedzmend
ey Quinde⁹ eller Mand, ey Herre eller Suend
ey Syster, ey Broder, ey ven, ey Fiende,
ey Fader, ey Moder, ey nogen hun kiender
hun sparer ey dem i Jorden mon ligge
men haffuer dem oc i Munden at tygge,

[...]

hun haffer dem alle alt lige ens kiere
for hendis Mact maa saa mangen nedfalde
oc lige saa for hendis Tienere alle,
som ere: Baguasker, forræder, æretiuffe,
Hycklere, Squaldere¹⁰ oc Lackere som liuffue,
Øretuder, Trappendreger oc Ridder rød
Spitzhat, alt met sin Tunge saa sød
oc andre som hende tien tryggelig,
ved dem haffuer hun nedbøyd under sig
oc tuingt all verden, at i huert Land
maa bucke for hende saa mangen fin Mand.

7 *Föregås av överstruket vanarter.*

8 *Föregås av överstruket Den første Vanart. I vänstermarginalen finns följande tillägg: Kronen (överstruket); Bagtale er hoffmodig oc sparer ingen (två gånger, den andra gången överstruket).*

9 *Sista bokstaven otydlig, ordet kan möjligen också läsas Quintd.*

10 *Bokstaven q rättad från p.*

II.¹¹

Dernest saa haffuer Bag tale to Vinge
huor met hun stedse mon flue oc suinge
i alle slags Rige i Steder oc Land
blant alle slags Folck, blant Quinde oc Mand
i alle de Stater i Verden er til
baad geystlig oc verdslig, Jeg sige det vil,
[*här vidtar en lakun fram till kapitel 11*]

2r

besuerlig oc farlig oc skadelig
hun smitter saa mangt it reent Hierte alt saa
at de Mistancke om andre Folck faa
oc dem fremdelis for¹² andre forføre
for det de aldrig mon tencke at giøre.
den Honnig oc Sucker der er iblant
bemercker at Bag tale mesterlig kand
giffue Ord i vere baade søde oc slætte,
til hun faar lauet sin Ting i rætte,
at huo hend hører skal tro oc mene
at hendis Ord ere sandrue oc rene.

XII.¹³

Den Fyrbold som hun omslæber met sig
som brender met gloendis Ild oc Big,
bemercker, at naar mand ret obenbare
faar vide, Huad Bag tal haffuer met at fare
at mand seer Sagen ret ind til grund
da seer mand der i saa mangelund

11 *Föregås av överstruket Den anden Vanart. I vänstermarginal finns följande tillägg: Bagtale oc alleuegne (två gånger, andra gången överstruket); Vingene (överstruket).*

12 *Bokstaven o rättad från u.*

13 *Föregås av överstruket Den tolfte Vanart. I vänstermarginalen finns följande tillägg: XII Fyrbolden (överstruket); Bagtale kommer meget ont aff sted.*

[...] mand oc Quinde,
 Kiff, Klammer oc Trætte baad vde oc inde,
 slem Eder oc Bander oc skendige Ord,
 Hug, Stick oc Slag, Blodstyr[t]ning¹⁴ oc Mord
 Stor Klage oc Sorge met Hysten oc Graad
 Raab, Skrig, Beskemmelse, Spaat oc Haad,
 Had, affuend, Wuillie, Gienstridighed,
 Wgunst oc all Fortredelighed.
 Hun giør oc Øffrighed Plage oc Møde
 giør mangt skønt Land oc Hus slæt øde.
 Krig, Orloff oc Strid hun kommer aff sted,
 Roff, Ild oc all wskickelighed.
 Den brendende Bold betyder der til
 at Bag tale endelige følge vist vil
 en gruelig brendendis Heffn oc Straff
 før hun selff tencker oc veed der aff
 Beslutning

2v

Beslutning.

Saa haffuer du her beskedning saa god
 om dette her Billet som faar dig stod
 oc hendis¹⁵ wdyder oc slemme¹⁶ vanart
 huor met hun er belesset¹⁷ saa hart
 paa dem hun kiendis ret saare vel kand
 i huor hon er blant Quinde oc Mand
 thi Bag tal er saadan wdyd vißelig
 som slæber saa mangen groff Last met sig.
 der om Sanct Jacob mon giffue besked
 at Tungen er it wroeligt Leed

14 Blodstyrning *ms.*

15 *Härefter överstruket tolf.*

16 *Tillagt över raden och här insignerat.*

17 *Efter rättelse, möjligen från behettat, jfr ty. (dar mit die Nachred ist) behafft. Sannolikt avses belæsset (jfr ODS: belässe).*

en Verden slæt fuld aff all wræt
met dødlig forgifft er opfyldt slæt.
huorfaare Kong Daud den hellige Mand
paakalder sin Gud oc Skabere sand
oc beder at hand vil hannem beuare
fra falske løynactige Tungernis skare

[...]

de skære som rage [*kniffue*]¹⁸ [...] her aff pleyer mand almindeligt sige:
ond Tunge er verre fast end en Tyff
thi hun stiel ære, gods, lempe oc Liff
for Tiuen mand sig end vaacte kand
men Tungen vil siunis god for hver Mand.
i huor som saadanne tunger mon vere
der vdrettis lidet gaat, paa min ære.
de bliffue paa sidste dog selff til Spaat
oc ingen mand troer dem til noget gaat
men flyer dem¹⁹ som Eder oc Forgifft
met all deris handel oc skarns bedriff.
Derfaare mon vijs Mand sige oc lære
huo alle ord effter vil sige, maa vere
en Gieck, thj hand sig Sorge selff giør
en ond Samuittighed sig paa før.
dog er Efftersagn nu kommet saa vijt
at Mand skal neppelig bliffue hende quit.²⁰

18 Sannolikt så, men en stor del av bokstäverna är kapade. Jfr Gammeldansk ordbog: rake-kniv.

19 Här efter över raden tillagt och här insignerat men sedermera utraderat lige.

20 Här slutar fragmentet; de sista sex raderna överstrukna.

Arkivhandlingar

Kungliga biblioteket, Stockholm: 288 Et 1 nr 188b.
Det Kgl. Bibliotek, Köpenhamn: NKS 559 d fol.

Litteratur

- Andersson, Roger: *Postillor och predikan. En medeltida texttradition i filologisk och funktionell belysning*. Stockholm 1993.
- Birket Smith, Sophus (utg.): *Peder Hegelund's Susanna og Calumnia. Med et Tillæg: Materialier til Skuespillets Historie i Danmark før Klamarkrigen*. København 1888–1890.
- Blomqvist, Oliver: *Fragmentmysterier*. Bloggtext: <https://www.kb.se/hitta-och-bestall/samlingsbloggen/blogginlagg/2024-05-23-fragmentmysterier.html> (hämtat 2024-10-21). 2024.
- Brask, Peter, Karsten Friis-Jensen, Jens Glebe-Møller, Tage Hind, Minna Skafte Jensen, Anders Jørgensen, Sigurd Kværndrup, Jens Rahbek Rasmussen, Janne Risum och Bjarne Thorup Thomsen: *Dansk litteraturhistorie 2. Lærdom og magi. 1480–1620*. København 1984.
- Briquet, Charles-Moïse: *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. 1. Supplementary material. Original text (A–J)*. Amsterdam 1968.
- Christian 3.s Bibel* (1550): Nätutgåva: <https://salmer.dsl.dk/christian-3-bibel/titelblad>.
- ²DWB = *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Neubearbeitung* (1965–2018). Digital version på Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache (<https://www.dwds.de/wb/dwb2/>).
- Ehrencron-Müller, Holger: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814. Bd 3 F–Hel*. København 1926.
- Gammeldansk ordbog = (<https://gammeldanskordbog.dk/>).
- Gammeldansk seddelsamling = (<https://gammeldanskseddelsamling.dk/>).
- von Wilpert, Gero: *Lexikon der Welllitteratur*. Stuttgart 1988.
- Hardie, Philip: *Rumour and renown. Representations of Fama in western literature*. Cambridge 2012.
- Heltoft, Lars: »Hvem opslugte hvo. Et bidrag til beskrivelsen af det danske kassystems udvikling«, i: Flemming Lundgreen-Nielsen, Marita Akhøj Nielsen & John Kousgård Sørensen (red.): *Ord, Sprog oc artige Dict. Festskrift til Poul Lindegård Hjorth*, s. 227–256. København 1997.
- Holzberg, Niklas och Horst Brunner: *Hans Sachs. Ein Handbuch*. Band 1–2. Berlin 2020.
- Johansen, Ib (utg.): *Mellemspil. Peder Hegelunds Calumnia og Randershåndskriftets Mellemspil*. København 1973.
- Kalkar = Kalkar, Otto: *Ordbog til det ældre Sprog (1300–1700)* [2. utg. 1976] (<https://kalkarsordbog.dk>)

- Kondrup, Johnny, Christian Troelsgård och David Bloch: *Dansk editionshistorie 1. Udgivelse af græsk og latinsk litteratur*. Charlottenlund 2021.
- Kaae, Bue (utg.): *Peder Hegelunds almanakoptegnelser 1565–1613*. Ribe 1976.
- Kaae, Bue och R. Paulli: »Peder Hegelund«, i: Svend Cedergren Bech m.fl. (red.) *Dansk biografisk leksikon* [3. udg. 1979]. (https://biografiskleksikon.lex.dk/Peder_Hegelund).
- [Maximilian I]: *Die geuerlicheiten vnd einsteils der geschichten des loblichen streytparen vnd hochberümbten helds vnd Ritters herr Tewrdannckhs*. Nürnberg 1517. Digital version (<https://resolver.sub.uni-hamburg.de/kitodo/PPN887560326>).
- Mortensen, Klaus Peter May Schack & Vibeke A. Pedersen (red.): *Dansk litteraturs historie. Bd 1. 1100–1800*. København 2007.
- Müller, Jan-Dirk. 1987. »Maximilian I«. I Ruh, Kurt (utg.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*, bd 1–14. Berlin 1977–2008.
- MWb= Benecke, Georg Friedrich, Wilhelm Müller och Friedrich Zarncke (red.): *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* (1854–1866). Digital version på Wörterbuchnetz des Trier Center for Digital Humanities, version 01/23 (<https://www.woerterbuchnetz.de/BMZ?lemid=H01326>).
- ODS = *Ordbog over det danske sprog* (<https://ordnet.dk/ods>).
- Piccard = Piccard, Gerhard: *Die Wasserzeichenkartei Piccard im Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Wasserzeichen I–XV*. Stuttgart 1961–1987.
- Renæssancens sprog i Danmark*: (renæssancesprog.dk).
- Sachs, Hans: *Nachred das grewlich laster, sampt seinen zwelff eygenschaften*. Nürnberg [1531]. Digital version (<https://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11216871-1>).

Orienteringskløvningen

Sætningskløvninger i Ole Kollerøds *Min historie*

Af Marie Herget Christensen

Cleft-constructions in Danish (*det var ikke mig der gjorde det* – ‘it was not me that did it’) have been shown to vary in quantity and function between styles and genres. This study reports the findings of a corpus linguistic study of a corpus of 143 Danish clefts authored by the working-class Copenhagener Ole Kollerød in his narrative *Min historie* (1840). Results show that clefts in this corpus are more frequent (8.8 clefts in 10,000 words) than in edited, normalized written Danish but less frequent than in both formal and casual spoken Danish. The study also finds a surprisingly high share of adverbial clefts. I suggest that the distribution is correlated with the genre of everyday narratives. The adverbial clefts function as a way to disentangle temporal references to ‘real world time’ from deictic temporal references of the narrative.

1 Indledning

Denne artikel handler om sætningskløvninger i fortællinger i yngre nuddansk, nærmere bestemt i Ole Kollerøds (1840) *Min historie* som er en fortælling skrevet på en blanding af nordsjællandsk dialekt og lavkøbenhavnisk. Sætningskløvning i dansk er sætninger som fx (1).

(1) det var ikke **mig** der gjorde det¹

Eksempel (1) er en typisk kløvning i dansk hvor *mig* er fremhævet (fokus), mens *der gjorde det* er forudsat (præsupponeret). (1) er eksemplarisk for stort set samtlige danske grammatikker og fremstillinger af konstruktionen i dansk. Disse fremstillinger bygger i høj grad på den kløvningsbrug som man finder i litterære skriftsproglige genrer (et eksempel på sådan en beskrivelse er Togeby 2009). Vi ved dog fra nyere sprogbrugsanalyser at kløvninger varierer både med hensyn til antal og funktion betinget af genre (Korzen 2016, Christensen 2018, 2019a, 2019b, 2020). Men disse sprogbrugsanalyser undersøger enten talesprog

1 Jeg har i dette og de følgende kløvningseksempler markeret udkløvningen med fed og kløvningsledsætningen med understregning.

eller skriftsprogstyper der er meget standardnære (nyhedsformidling og skønlitteratur). I denne artikel undersøger jeg kløvningsvariation i en kilde som ikke er standardnær men derimod normeret ud fra en talers sprog som er kendetegnet ved københavnsk arbejderklassesprog i midten af 1800-tallet. Jeg vil søge svar på hvor meget denne kildes kløvningsbrug adskiller sig fra moderne standardnært skrevet dansk i de tidligere undersøgelser og fra tidligere undersøgt henholdsvis formelt og uformelt moderne talt dansk.

Jeg vil svare på spørgsmålet med en kvantitativ og kvalitativ sprogbrugsanalyse af kløvninger i kilden Ole Kollerød *Min historie* fra 1840, eksemplificeret med (2).

(2) det var barre **i dag**, at jeg ikke havde spiist noget (Kollerød 1840 [1978])

Eksempel (2) er et typisk autentisk eksempel på en sætningskløvning hos Kollerød, og udgør altså undersøgelsesgenstanden for denne artikel. Artiklens struktur er som følger. Først vil jeg komme med et rids af sætningskløvning i (moderne) dansk og beskrive dens funktioner. Derefter vil jeg præsentere kilden som er grundlaget for min sprogbrugsanalyse, hvorefter jeg vil præsentere min korpuslingvistiske metode og rapportere mine kvantitative resultater. Derefter vil jeg analysere den mest hyppige kløvningstype i kilden, nemlig temporale adverbelle kløvninger kvalitativt, og vise en diskursfunktion for denne kløvningstype som ikke primært er at markere indholdet som centralt for fortællingen (som vi ellers skulle forvente for en sætningskløvning), men derimod at markere at fortælleren *orienterer* (snarere end *fortæller*) hvorfor jeg foreslår at benævne denne type kløvninger *orienteringskløvninger*. Til sidst diskuterer jeg hvad der har betinget variationen i undersøgelsen, herunder genrens betydning for kløvningsbrug, og perspektiverer i forhold til orienteringskløvningsens mulige udbredelse i dansk i det hele taget.

2 Sætningskløvning i dansk

Den følgende beskrivelse af sætningskløvning i dansk hviler på en grammatikforståelse som flugter med dansk funktionel lingvistik (Harder 2006). Her er det grundlæggende at sætningen både har en ind-

holdsside og en udtryksside. På indholdssiden er sætningsbetydningen. Indholdssiden er lagdelt (Hansen & Heltoft 2011; Dik 1978), det vil sige at den semantiske betydning knytter sig til forskellige lag, nederst prædikation og sagforhold og øverst talehandling og ytring. Det lag der er mest relevant i beskrivelsen af sætningskløvning, er propositionen hvor et prædikat (typisk udtrykt med et verbum) valensbundet har knyttet en række argumenter (indholdsled) obligatorisk til sig (og propositionen kan desuden derudover indeholde frie indholdsled) (Hansen & Heltoft 2011). På udtrykssiden udtrykkes propositionens led i en bestemt rækkefølge, og hele propositionen udtrykkes dermed i en sætning. Propositionen kan udtrykkes på en række forskellige måder, for eksempel med en ligefrem sætning, eller altså med en sætningskløvning.

Sætningskløvning i moderne dansk er konstruktioner af typen (3) og (4). Det er en syntaktisk konstruktion der deler et sætningsindhold – det vil sige en proposition (*jeg slog hende*) – i to sætninger.

(3) Det var **mig** der slog hende

(4) Det var **hende** jeg slog

Strukturelt består sætningskløvninger således dels af en oversætning med et indholdstomt *det*, en form *være* (eller sjældnere *blive*), samt det led fra propositionen som er udkløvet (i (3)) *mig* og i (4)) *hende*, og dels af en kløvningsledsætning der udtrykker resten af propositionen (Christensen 2019c). Det er en lidt indviklet affære hvilken type ledsætning en kløvningsledsætning er (se for eksempel Christensen 2019c, Patten 2013 eller Dik 1989 for teoretiske udlægninger). For denne artikels vedkommende er det nok at fastslå at ledsætningen er en obligatorisk del af en sætningskløvning. Kløvningsledsætningen kan indledes af et underordningskonjunkional (Christensen 2019a).

2.1 Sætningskløvnings tre funktioner

Bemærk at (4) og (5) samlet set udtrykker samme proposition, men det er forskellige led der er *udkløvet*, det vil sige skilt ud i en selvstændig sætning. Denne adskillelse i to sætninger er den ene af tre iboende funktioner for sætningskløvningen. Collin (2007) påpeger at det er en adskillelse ikke bare i to sætninger, men i to separate informationsenheder. Den anden iboende funktion er at kløvningsledsætningen (*der slog hende* i eksempel (3) og *jeg slog* i eksempel (4)) koder indholdet som *præsupponeret*

(Hansen & Heltoft 2011:1789ff, Hansen 1995, Patten 2013, Christensen 2018, 2019b, 2019c, Nølle 1989, Korzen 2016, Prince 1978, Tøgeby 2009). At indholdet er præsupponeret, vil sige at det er kodet som information vi markerer som forudsat sandt (se også Kock & Harder 1996 for en grundigere beskrivelse af præsupposition). Det kan man se ved at sandhedsværdien for indholdet i ledsætningen forbliver den samme hvad enten det udkløvede led er negeret eller ej. Hvis jeg siger *det var ikke hende jeg slog*, er indholdet i ledsætningen *jeg slog* stadig sand (og dermed opstår følgeslutningen at det må være en anden end *hende* jeg slog). Det betyder også at den informationsenhed der er udtrykt i kløvningsledsætningen, indeholder information der kan tages for givet.

2.2 Udkløvningsfunktion

At kløvningskoder indholder indholdet i kløvningsledsætningen som præsupponeret, er ukontroversielt (Christensen 2019c). Kløvningskoderne er straks mere uenige når det kommer til hvad præcis den tredje iboende funktion, nemlig det udkløvede led, koder (og om hvorvidt der er én kodet betydning), det vil sige funktionen for hhv. *mig* og *hende* i (4) og (5). I dansk grammatisk tradition er det mest udbredt at betragte udkløvning som en *fokusfunktion* (Hansen & Heltoft 2011:1789ff; Hansen 1995; Korzen 2016, Tøgeby 2009, Nølle 1989, Christensen 2019b). Det vil sige som en grammatisk kodning hvor det udkløvede led bliver kodet som det vigtigste (Hansen & Heltoft 2011), mest diskursivt prominente (Boye & Harder 2012), eller mest centrale (Tøgeby 2009) i sætningen. Men siden Princes (1978) undersøgelse af engelske *it-clefts* hvor hun viste eksempler hvor det udkløvede led næppe kan være det mest centrale (svarende til sætningskløvningsfunktioner som *det er med stor sorg jeg må meddele at min far er gået bort*), har den præcise forståelse af udkløvningsfunktion været omdiskuteret.

Nyere forskning (Yang mfl. 2017) foreslår at betragte udkløvningen først og fremmest som en argumentopskrivningsfunktion, hvor ét led bliver *raised*. Vi kender op- og nedskrivning af led fx fra passivkonstruktionen i dansk hvor et indholdsobjekt bliver opskrevet til et udtrykssubjekt. På samme måde kan man altså se udkløvningen som et hvilket som helst indholdsled der bliver opskrevet til en udtryksudkløvning. Det vil givetvis i sig selv medføre en fremhævelse, og i den forstand gøre kløvningen til en fokuskonstruktion, men det betyder ikke nødvendigvis at det *primære* diskursive formål er at markere leddet som det mest cen-

trale i budskabet som synes at være antagelsen hos fx Hansen & Heltoft (2011). For nogle teoretikere (for eksempel Lambrecht 2001) indeholder fokus også funktionen *udpegning*. Vi skal forstå udpegning paradigmatisk. Indholdet i kløvningsledsætningen vækker et forestillingsparadigme (Hansen & Heltoft 2011:1789ff; Christensen 2019b, 2020) for eksempel af mulige gerningsmænd der kan have slået *hende* i (3), af mulige volds ofre i (4) eller mulige dage man kan have spist i (2). Udkløvningen udpeger så netop én referent i det paradigme. Som en følgeslutning bliver resten af paradigmet samtidig fravalgt (Hansen & Heltoft 2011:1789ff). Denne udpegning gør ifølge blandt andre Weinert & Miller (1996) paradigmevalget udtømmende (*exhaustive*). Det medfører at vi ikke bare kan tilføje referenter på samme måde som vi ville kunne hvis sætningen var ukløvet (*jeg slog hende – og det gjorde Hans også*). Det medfører ifølge forfatterne at referenten i udkløvningen ikke bare er definit men *unik (unique)*, på samme måde som vi kender det fra *proprier*. For denne artikels vedkommende definerer jeg udkløvningens funktion som at den iboende koder det udkløvede led som fremhævet (jf. også Christensen 2019b), det vil sige som fokuseret, og dets referent som udpeget. Men som vi skal se i afsnit 5, kan denne iboende funktion bruges til forskellige diskursive formål.

2.3 Typer af udkløvede indholdsled

I denne artikel undersøger jeg ud over antallet af kløvningsled også hvilket indholdsled der er udkløvet i Kollerøds kløvningsled. Vi ved nemlig at andelen af hvilket indholdsled der er udkløvet, varierer alt efter genre (Christensen 2019a). (3) og (4) er eksempler på subjeks- og objektskløvningsled henholdsvis. Det vil sige at indholdsobjektet i propositionen *jeg slog hende* er udkløvet i (3) (*mig*), mens indholdsobjektet for samme proposition er udkløvet i (4) (*hende*). Som blandt andre Hansen & Heltoft (2011:1789ff), Nølke (1989), Korzen 2016) og Dyhr (1978) påpeger, kan et hvilket som helst indholdsled udkløves. Det vil sige at ud over subjekt og objekt kan også andre valensbundne indholdsled som for eksempel indirekte objekt og prædikativ udkløves. Ved valensbundne mener jeg obligatoriske led til prædikativet (eller konstruktionen). Derudover kan et hvilket som helst frit adverbialt indholdsled som propositionen indeholder, også udkløves (se dog fx Christensen 2020 for en diskussion af ukløvelige adverbialer), som (2) er et eksempel på. Der er imidlertid også en gruppe af led som typisk materiale-mæssigt består af en præpositionsforbindelse,

men som er bundet til verbet eller konstruktionen. Det er led som det udkløvede led i (5).

(5) Det var **hende** jeg slog på

I (5) er indholdsleddet *hende* fra præpositionsforbindelsen *på hende* kløvet ud. Nogle grammatikere vil kalde denne type led for faste adverbialer, mens Hansen & Heltoft (2011:1335ff) vil kalde det et objekt der er middelbart knyttet til prædikatet. For denne artikels problemstilling er det vigtige hvorvidt leddet er frit eller bundet til konstruktionen. Jeg har valgt i lighed med Hansen & Heltoft (2011:1335ff) at analysere led som det udkløvede i (5) som middelbare objekter og udelukkende beskrive frie led som adverbielle uanset materialetype.

2.3.1 Adverbielle kløvninger i dansk

Som jeg vil vise i afsnit 4, er adverbielle kløvninger særlig hyppige i min kilde. Adverbielle kløvninger er for denne artikels vedkommende kløvninger som i (2) hvor et *frit* indholdsadverbial fra propositionen er blevet udkløvet. Adverbielle kløvninger har præcis samme tre funktioner kodet som alle andre kløvninger. De præsupponerer, udskiller, og fokuserer (Christensen 2020). Udpegning er betydningskodet i adverbielle kløvninger (som i alle andre typer) som eksemplificeret i (6a-b).

(6) a. I 1997 var vi på Malta (ligesom året før)

b. Det var **i 1997** vi var på Malta (*ligesom året før) (efter Christensen 2020)

I (6a) er adverbialet topikaliseret, men der er ingen udpegning, hvorfor der heller ikke opstår en følgeslutning med fravalg af andre tidspunkter, og de kan derfor tilføjes som vist i parenteser. Derimod sker der netop en udpegning i (6b). Udkløvning udpeger netop ét tidspunkt *vi var på Malta*, og følgelig fravælges alle andre tidspunkter. Derfor er det for kløvninger ikke muligt at tilføje tidspunkter som vist i parenteser. Som det vil fremgå i afsnit 5, har adverbielle kløvninger en helt særlig brug i fortællinger.

2.4 Sætningskløvninger i dansk sprogbrug

Sætningskløvning i ældre dansk er belagt i skriftlige kilder fra 1500-tallet og frem (Heltoft & Akhøj Nielsen 2019). Ifølge Jensen (2021) kom-

mer sætningskløvninger ind i dansk samtidig med en række andre nye syntaktiske konstruktioner i forbindelse med overgangen fra middel-dansk til ældre nydansk. Vi ved at kløvninger i moderne dansk er mere frekvente i talesprog end i skriftsprog, og at der er en sproglig bevidsthed om dette i fremstillinger i dansk og endda en normativ opfattelse af at kløvninger i skriftsprog bør begrænses (se Christensen 2019c). Vi ved også at antallet af adverbielle kløvninger i moderne dansk varierer betragteligt fra genre til genre. De er hyppigere i moderne uformelt talesprog end i både moderne formelt talesprog og formelt skriftsprog (Christensen 2019). Men de korpusundersøgelser der er lavet af kløvninger i skriftsprog, baserer sig alle på litterære tekster (Dyhr 1978), og avisartikler (Dyhr 1978, Christensen 2018), det vil sige på skriftsprog der er (efter)redigeret til standardortografi, altså den skriftsprogsnorm der baserer sig på moderne middelklassekøbenhavnsk (se Stæhr 2018). Arbejderklassesprog vil dermed være stærkt underrepræsenteret og i et omfang bortredigeret fra disse genrer. For talesprog baserer undersøgelserne sig enten på taler holdt af danske europaparlamentarikere (Korzen 2016), eller på sociolingvistiske interviews fra et lille udsnit af talere af moderne københavnsk i Nyboder samlet i LANCHART-korpusset, som er et talesprogskorpus for moderne dansk (Gregersen 2009).

2.4.1 Diskursive funktioner for kløvningens grammatiske kodning i forskellig sprogbrug

Som sagt i afsnit 2.2 er der en teoretisk uenighed om hvad den iboende funktion ved selve udkløvningen er, og hvorvidt der altid er tale om en fokuskodning (se også Christensen 2019b for en diskussion af fokus som grammatisk kodning). En del af uenigheden om hvordan vi præcis skal karakterisere udkløvningens funktion, opstår så vidt jeg kan vurdere, fordi udkløvningens grammatiske kodning fungerer på flere tekstlige niveauer samtidig. Et spørgsmål handler om hvorvidt det udkløvede led altid vil være det mest centrale eller fremhævede i forhold til de andre led i *kløvningen*, og et andet handler om hvilke diskursive funktioner udkløvninger tjener i større diskursive og tekstlige sammenhænge. Togeby (2009) har vist med en diskursanalyse af litterært dansk sprogbrug at udkløvninger diskursivt kan fungere som fremhævere af den centrale pointe i teksten – ganske som man skulle forvente. Men undersøgelser af andre genrer har vist ganske andre diskursive funktioner. Fx viser Korzen (2013) at kløvninger diskursivt kan fun-

gere som emneskiftere i parlamentstaler (*det er det vi skal tale om nu*), og jeg har tidligere vist at den diskursive funktion af en udkløvning i nyhedsformidling kan være at afgrænse et epistemisk forbehold (*det var muligvis en cigaret der var skyld i branden på Børsen*) (Christensen 2018).

De forskellige niveauer i en tekstlig analyse er udlagt af utallige forskere, og det er ikke denne artikels formål at give en komplet tekstanalyse af kilden. Her vil jeg blot skitsere én teoretisk udlægning af de forskellige niveauer for at kunne referere til hvilket niveau jeg befinder mig på undervejs i den kommende analyse. Rosenbaum og Sonne (1979) opererer således med fire forskellige niveauer i deres tekstanalyse. Det første niveau er tekstens sagforhold, det vil sige hvad teksten handler om, det næste er tekstens forløb som kan bestemmes tidsligt og logisk, det tredje er tekstens udsigelsesniveau, det vil sige hvem der er tekstens afsender og modtager, og det fjerde niveau er den samlede teksts realitetsfremstilling. Forfatterne understreger et dialektisk forhold sådan at alle niveauer spiller ind på ordvalg og grammatik, men at ordvalg og grammatik samtidig har tilbydelser og afgrænsninger for alle niveauer. Og her er omridset af en stor del af uenigheden om grammatiske funktioner der går ud over sætningsgrænsen, for hvilket niveau i tekstanalysen beskriver vi når vi peger på diskursive funktioner for fx en passiv vending eller en sætningskløvning? Derudover er den variation i diskursive funktioner for kløvninger der er blevet vist i tidligere undersøgelser (Korzen 2013; Christensen 2018 m.fl.) betinget af genrer. Forskellige genrer har hver især tilbydelser og formål der har betydning for alle fire analyseniveauer (Rosenbaum & Sonne 1979; Bojsen-Møller m.fl. 2020).

Som sagt vil jeg i denne undersøgelse ud over kvantitativt at undersøge antal og typer af kløvninger også undersøge brug, det vil netop sige hvilke diskursive funktioner kløvninger har i netop kildens genre, nemlig fortælling. Derfor følger her en kort genrebeskrivelse med henvisning til hvilke tekstlige niveauer der er relevant for fortællinger. Beskrivelsen tager udgangspunkt i Møllers (1993) udlægning af den personlige fortælling. Genreforskning er et felt i sin egen ret, men her er det tilstrækkeligt at sige at jeg forstår genrer som sprog med et specifikt genkendeligt formål og en specifik genkendelig sproglig form (se for eksempel Bojsen-Møller m.fl. 2020 for en uddybet definition). De personlige hverdagsfortællinger, som Møller (1993) mener er de mest basale narrativer, vil prototypisk blive indlejret i genren hverdagssamtale. Når de bliver det, medfører det en genkendelig sproglig opførsel fra både fortæller og

publikum.² Det gør det også når den bliver indlejret i andre genrer, for eksempel litterære genrer, så vil det bare være en anden genkendelig sproglig opførsel. Bemærk at jeg i denne artikel ikke foretager en naratologisk analyse af kilden hvorfor det følgende ikke skal tjene som narativ teori (som ligeledes er et forskningsfelt i sin egen ret), men blot som en kort genrebeskrivelse til brug for den kvalitative analyse. Møller (1993) beskriver fortællinger som (selv)fremstillinger af et fortidigt hændelsesforløb. I forhold til analyseniveauet der omhandler tekstens forløb, vil der altså i fortællinger typisk være et forløb der sekventielt afspejler et kronologisk hændelsesforløb der typisk foregår i fortiden. På udsigelsesniveauet vil der være en (jeg-)fortæller og en deiktisk forankring i fortællertidspunktet som Møller beskriver som fortællingens her og nu. Der vil samtidig i udsigelsesanalysen være et aktant-jeg der deiktisk er forankret i det fortalte hændelsesforløb som ifølge Møller (1993) er fortællingens der-og-da. Disse forhold spiller ikke overraskende ind på de grammatiske valg særligt i forhold til tid og tempus, som vi skal se i den kvalitative analyse hvor jeg analyserer de diskursive funktioner for den mest hyppige type kløvning i kilden. Hvad denne artikel vil bidrage med, er altså en undersøgelse af sætningskløvningers antal, type og diskursive funktion i fortællinger i møllersvenden (og tyven) Ole Kollerøds *Min historie* fra 1840.

3 Materiale og Metode

Den kilde som jeg undersøger i denne artikel, er altså den selvbiografiske levnedsskildring af den drabsdømte møllersvend og tyv Kollerød skrevet i månederne op til hans henrettelse i 1840. Levnedsskildringen starter i hans barndom og følger kronologisk hans liv frem til dagen før henrettelsen. Kollerød gør i udpræget grad brug af den personlige fortælling som en måde at strukturere begivenhederne i sit liv på.

3.1 Kollerøds baggrund og sprog

Kollerøds levnedsskildring er en særlig kilde. For det første er den skrevet i en periode hvor det danske (sprog)samfund overgik fra feudalisme

2 Se for eksempel Mandelbaum (2012) for en gennemgang af samtaler med fortællinger.

til kapitalisme (Bojsen-Møller & Rosenlund 1979), stavnsbåndet blev ophævet, og det skabte en landarbejderklasse og – med den stigende industrialisering – efterhånden et byproletariat i København (Pedersen 1991). Kollerøds historie er et spejl heraf. Han starter sin tilværelse på landet i Nordsjælland, og tjener på gårde som barn, men tager som ung til København og bliver møllersvend. Han bliver dog som mange andre en del af den kriminelle underklasse – det såkaldte lumpenproletariat – der på grund af stor arbejdsløshed og fattigdom på det tidspunkt udgør så meget som 10 % af befolkningen (Bojsen-Møller & Rosenlund 1979). København er i de år præget af massiv indvandring fra landet og tætte boligforhold stadig inden for voldene. Sociolingvistisk set forhold der gør at talere har størstedelen af deres dagligsamtaler med mennesker fra samme klasse som dem selv snarere end fra samme egn som dem selv (Pedersen 1991). På samme tid som der opstår en københavnsk arbejderklasse, kan vi altså formode at der opstår en sociolekt for dens talere. Ifølge Pedersen (1991) sker der således i de år et markant skift i det danske sprogsamfund sådan at dagligsproget for almuen og landproletariatet der i høj grad var egnspræget og dialektal, skifter til at være et klassesprog præget af socialisering i byproletariatet i København. Socialklasse er en af de ekstralingvistiske variable som kan betinge sproglig variation (Gregersen & Pedersen 1991). Derfor er denne kilde interessant ud fra et variationistisk perspektiv.

Det mest optimale for at undersøge denne klasses sprog ville selvfølgelig være samtaler fra et repræsentativt udsnit af dens talere. Af oplagte teknologiske grunde har vi ikke adgang til tale fra talere i denne periode. Kilden er derfor ifølge Bojsen-Møller og Rosenlund (1979) enestående som indsigt i netop den befolkningsgruppes dagligsprog fordi det ellers i stor grad kun var mundtlig overleveret. For det andet er der altså gode grunde til at antage at Ole Kollerøds bog faktisk kan repræsentere hans klasses talesprog.

3.1.1 Nedskrevet mundtlig fortælling og vernacular writing

Der har i den variationistiske sociolingvistik været en hovedinteresse i talesprog fordi det typisk har været her man har kunnet påvise sproglig variation (Gregersen & Pedersen 1991). Det meste skriftsprog er nemlig (efter)redigeret til standardsprog og standardortografi. Men med digitale teknologier og de sociale mediers fremkomst er der sket en eksplosiv stigning i kvantiteten af dagligdagsskriftsprog (Stæhr 2016), altså skriftsprog som ikke nødvendigvis er redigeret ud fra standardnormer. Vi vil derfor

kunne forvente at finde variation i disse skriftsprogsgenrer. Stæhr (2016) kalder denne type tekst *vernacular writing* ud fra en ide der stammer tilbage fra Labov om at talere (og skribenter) har forskellige sprogstile, typisk en dagligsprogsstil, *vernacular* og typisk en mere standardnær (se også Coupland (2007) for en omfattende gennemgang af begrebet *style* i sociolingvistisk forstand).

Jeg mener Kollerøds fortælling på samme måde kan beskrives som et eksempel på *vernacular writing*. Som Jensen (2014) minder om, er alt sprog der er skrevet skriftsprog, og dermed er kilden skriftsprog. Udgiveren skriver dog om sproget at »i syntaktisk og stilmæssig henseende bør læseren hverken vente mere eller mindre af Ole Kollerøds tekst, end af dagligdags talesprog« (Bregenhøj 1978: X). Gregersen (2021) karakteriserer da også Kollerøds sprog som »dialektfarvet skriftsprog«. Kilden afspejler i høj grad den mundtlige fortælletradition der var udbredt blandt almuen og dermed kendetegnende for Kollerøds kultur (Bojsen-Møller & Rosenlund 1979). Kilden kan derfor også ses som en nedskrevet mundtlige fortælling. På den måde er kilden ifølge udgiverne »et enestående dokument også om almuens talesprog og forhold til skriftsproget i begyndelsen af 1800-tallet« (Bregenhøj 1978: XV). For at undersøge sproglige variation, må vi have kilder der afviger så meget som muligt fra standardsproget, det vi kan kalde maksimal variation. Kilden her indeholder netop et skriftsprog der har nogenlunde så maksimal variation som vi kan finde, fra det som Stæhr (2016) kalder moderne standarddansk.

3.1.2 Variation i kilden

Kilden er hverken i originalen eller i udgivelsen efterredigeret til standardortografi. Det betyder en stor grad af ortografisk variation, og stavemåder der i hvert fald umiddelbart forekommer lydbevarende som ikke overholder standardortografien. Denne ortografiske variation er spændende fordi lydbevarende stavning ifølge Juul og Pedersen (2022) typisk afspejler en talers udtale, og derfor kan give os et indblik i Kollerøds udtale. I denne artikel er jeg dog ikke interesseret i den ortografiske variation, men i den syntaktiske. Der er flere veje man kan gå når man vil undersøge syntaktisk variation ved hjælp af en enkelt kilde. Fx kan man se på intraindividuel variation inden for kilden som en indikation på variation i det hele taget i sprogsamfundet eftersom intraindividuel variation kun forekommer hvis interindividuel også gør det (Ulbrich 2021). Et eksempel på den type syntaktisk variation hos Kollerød ses fx i hans brug

af præpositioner. Der er således belagte eksempler i kilden på en særlig form for variation hvor præpositionen både står *in situ* sammen med sin styrelse i det udkløvede led og bliver gentaget *stranded* i kløvningssætningen som i (7).

- (7) Og da den gode kunne ikke tængt, at [det var **om mig og hendes datter**, at di vilde tale med hende om] (kollerød 1840, mine fremhævninger)

I (7) står præpositionen *om* sammen med styrelsen, men bliver samtidig gentaget til sidst i ledsætningen. Samme verbum findes også belagt i korpusset hvor præpositionen udelukkende er *stranded* som i (8).

- (8) da ieg nok kunde see paa datter og moder, at [det var **mig**, som dig havde talt om.] (Kollerød 1840, mine fremhævninger)

Denne variation vidner muligvis om vaklen i hvornår et led er valensbundet til verbet og hvornår det tilføjes middelbart. Karen Magrethe Pedersen (2000) har fundet dialektal variation i valens (fx alternationen mellem *fryse fingrene* og *fryse om fingrene*).³

I denne undersøgelse forholder jeg mig dog til syntaktisk variation på en anden måde, nemlig til hvordan specifikke syntaktiske konstruktioner varierer i antal og funktion imellem forskellige tekster og genrer. Jeg vil således undersøge antal, typer og diskursiv brug af sætningskløvninger hos Kollerød og sammenligne med tilsvarende undersøgelser af andre genrer.

3.2 Udsøgning og annotering

På baggrund af en korpuslingvistisk udsøgning og manuel annotering af sætningskløvninger i Kollerøds *Min historie* har jeg først foretaget

3 At det kan være noget lignende der er på færde hos Kollerød, bliver forstærket af 8a. Normalt vil det valensændrende præfiks *be-* på verbet i manges sprog netop medføre at objektet til verbet er valensbundet derfor ikke udtrykt med en præpositionsforbindelse.

8a Men dog stial ieg ikke, uden naar nøden tvang mig dertel, og [da var det ikke **fra den fattige mand**, at ieg bestial], og heller ikke tog ieg saa meget, at det kunde giørre dem stoer skade. (Kollerød 1840 [1978])

Men i 8a ser vi netop at det udkløvede led udtrykkes med en præpositionsforbindelse med *fra* selvom det er indholdsobjekt til *bestial*.

en kvantitativ og derefter kvalitativ sprogbrugsanalyse. Formålet med undersøgelsen er at undersøge hvorvidt antal af kløvninger og andelen af kløvningstyper adskiller sig fra det der er fundet i tidligere undersøgelser af moderne standarddansk og at undersøge det diskursive formål med de hyppigste kløvningstyper. Jeg har anvendt en OCR-scannet version (Gregersen 2023) af kilden som korpus. Korpuset består af 164.023 løbende ord. Korpuset er ikke automatisk tagget eller parset. Kløvninger er en relativt svær konstruktion at udsøge eftersom de kan indeholde en stor variation af leksikalsk indhold. Fælles for alle sætningskløvninger er imidlertid at de indeholder et *det*, men som jeg viser i Christensen (2019a), står det ikke nødvendigvis i fundamentfeltet (for eksempel ikke i kløvede spørgsmål som: *Er det Kollerød du skriver om?* der har tomt forfelt). De indeholder også en form af *være*, men de perifrastiske former kan være splittet af adverbier (*det burde faktisk være dig der skrev til dem*). Dette gør det svært at fange alle former for *være* i en søgeskabelon. Endelig er der i princippet ingen leksikalske begrænsninger på hvilket materiale det udkløvede led kan bestå af sålænge det er et indholdsled. Ledsætningen har endnu større muligheder for variation fordi den kan bestå af så mange led det skal være; også i konjunktionalet er der variation (Christensen 2019a). Jeg har derfor valgt en procedure hvor jeg søgte på alle forekomster af *det er*, *det var*, *er det*, og *var det* i korpuset. Jeg har derefter vurderet hver enkelt forekomst for om de er kløvninger ud fra de teoretiserede kriterier jeg udviklede til min undersøgelse af kløvninger i LANCHART-korpuset (Christensen 2019a). Kriterierne flugter med hvordan jeg i kort form har defineret kløvninger i afsnit 2. I moderne dansk kan alle kløvningstyper forekomme med konjunktionen *at* og helt uden konjunktion. Variationen i konjunktion er i moderne dansk delvis betinget af kløvningstype. Således tillader udkløvninger af valensbundne led både *at* og *som* (*at*), mens udkløvninger af adverbialer kun tillader *at*. Vi ved dog at underordningskonjunktioner generelt har stor dialektalt betinget variation, og har forandret sig over tid (Pedersen 2013). Vi kan altså gå ud fra at en kløvning vil kunne forekomme uden konjunktion, samt med konjunktionalerne *at*, *som*, *som der*, *som at der* samt *hv*-ord. Bemærk at jeg både har medtaget kløvninger uden konjunktion, og konjunktionalerne *at*, *som*, *som at der*, *som der*, samt *hv*-konjunktionaler. Jeg har endvidere fundet eksempler på konstruktioner der helt fungerer som, og lever op til kriterierne for kløvninger, men som har et konjunktion vi i moderne dansk forbinder med adverbielle ledsætninger (for eksempel

da og *siden* som i eksempel 9). Disse tilfælde er ud fra et forsigtighedsprincip ikke medtaget i denne undersøgelse.

(9) Det var **paasken 1822**, da ieg besøgte hende (Kollerød 1840 [1978])

I alt har jeg udsøgt 143 kløvninger i *Min historie*. Alle tilfælde er blevet annoteret ud fra hvilket indholdsled der er udkløvet, jf. afsnit 2. For udkløvet adverbial har jeg desuden annoteret hvilken type adverbial der er tale om (for eksempel tids-, steds- eller mådesadverbial). Tabel 1 nedenfor viser eksempler på de forskellige typer.

Tabel 1. Ledtyper i korpusset

Indholdsled	Eksempel	Antal
Subjekt	(10) kierre ven, – det var kons min barnli kierlighed , <u>der alt ytres sig hos mig tel di dengang</u> (Kollerød 1840 [1978])	41 (2,5 per 10000 ord)
Objekt (og andre valensbundne led)	(11) ia, tel min større sorri var det den fattige bondepige , <u>som ieg elskede</u> (Kollerød 1840 [1978])	32 (1,9 per 10000 ord)
Middelbart objekt (og andre middelbart tilknyttede argumenter)	(12) det var for mordet , <u>at ieg var anholt</u> . (Kollerød 1840 [1978])	13 (0,8 per 10000 ord)
Adverbial	(13) Det var den 31. mai 1824 , <u>at ieg kom dering i Forbedringhuuse</u> (Kollerød 1840 [1978])	57 (3,5 per 10000 ord)

Som vist i 3.1.2 er der variation med hensyn til kløvninger der har en præpositionsforbindelse som materiale i det udkløvede led. Men der er faktisk også et afgrænsningsspørgsmål med præcis denne materialetype. For denne undersøgelse drejer det sig om kløvninger med udkløvede

indholdsled enten med ledfunktionen adverbial eller middelbart objekt som udgøres af en præpositionsforbindelse som i eksempel (12). Det er nemlig ikke alle kløvningsteoretikere der regner eksempler som (12) som kløvninger. Som det fremgår af (12) er præpositionen (*for*) her placeret sammen med sin styrelse, *in situ*. Fx Dik (1978) regner kun lignende konstruktioner hvor præpositionen er *stranded* som i eksempel (14) som kløvninger

(14) og det var **netop den sag**, som von Hahlen lyst efter mig for
(Kollerød 1840 [1978])

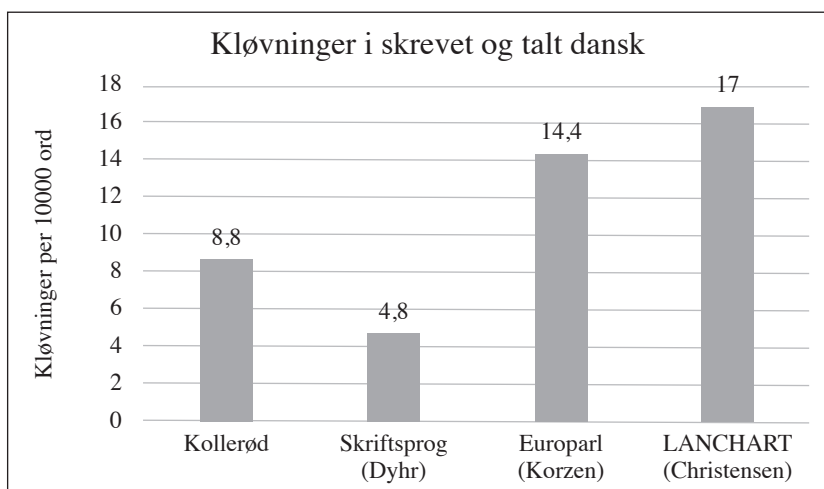
I (14) står præpositionen ikke sammen med sin udkløvede styrelse, men derimod sammen med kløvningssætningen, det vil sige *stranded*. Jeg regner begge for lige gyldige kløvninger, og alternationen som et spørgsmål om variation. Der er dog den lille betydningsforskel på de to typer at når præpositionen er *stranded* og en del af kløvningssætningen, er den også en del af det præsupponerede indhold i konstruktionen. Det vil sige at det i (12) er præsupponeret at han er anholdt, men ikke at han er anholdt *for* noget, mens det i (14) er præsupponeret at han er efterlyst *for* noget. For de adverbielle udkløvninger med præpositionsforbindelser som materiale findes samme variation, men her er *in situ* langt det mest almindelige, som eksempel (15), og for de temporale adverbielle kløvninger er der udelukkende belagte *in situ*-eksempler (det vil sige der ikke forekommer eksempler af typen *det var fredag det var på*, som heller ikke er mulige ifølge Ngyen 2021).

(15) Det var **paa en skændig maade**, at I fik mig i ulykken (Kollerød 1840 [1978])

Eksempel (15) er et eksempel på en adverbial kløvning hvor præpositionen står *in situ* sammen med sin styrelse i det udkløvede led. Som sagt er alle disse forekomster med *in situ*-præpositioner medtaget som kløvninger i undersøgelsen. Efter annoteringen af samtlige belæg i mit korpus, har jeg talt og normaliseret alle forekomster i Excel, og i næste afsnit vil jeg afrapportere mine resultater, visualisere dem, og sammenligne dem med tidligere korpusundersøgelser af kløvninger i dansk.

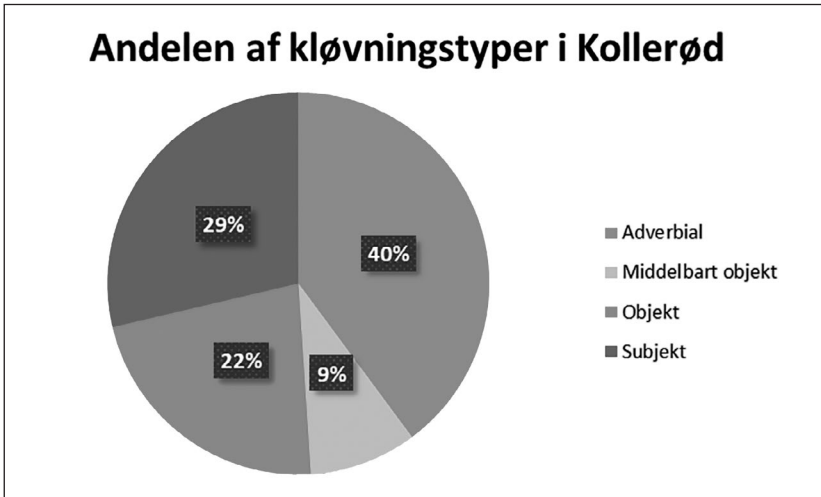
4 Kvantitativ analyse: Tidskløvninger er hyppigst

I alt har jeg fundet 143 kløvninger, det vil sige 8,8 kløvninger per 10.000 ord. Til sammenligning angiver Dyhr (1978) 4,8 kløvninger per 10.000 ord i sit korpus af litterære tekster og avisartikler, mens Korzen (2016) rapporterer 14,4 kløvninger i sit korpus af danske taler fra Europaparlamentarikere i Europarl-korpusset. Jeg fandt 17 kløvninger per 10.000 i den eksplorative del af LANCHART-korpusset (Christensen 2019a), det vil sige i talesprogsgenren sociolingvistiske interviews, jf. figur 1.

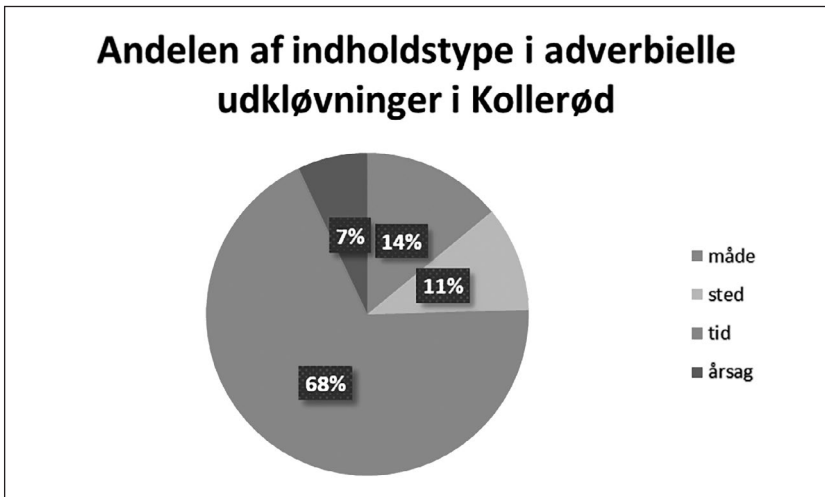
Figur 1. Antallet af kløvninger per 10.000 ord i denne undersøgelse og 3 andre danske undersøgelser

Af de 143 er 29 % subjektskløvninger (se eksempel (10)), 22 % objektskløvninger (se eksempel (11)), 8 % middelbare objektskløvninger (se eksempel (12)), mens hele 40 % er adverbielle kløvninger (se eksempel (13)), som det fremgår af figur 2. Adverbielle kløvninger er altså klart den hyppigste kløvningstype i korpusset. Det er overraskende når man sammenligner med de øvrige undersøgelser. Således finder Korzen (2016) kun 10 % adverbielle kløvninger i taler i Europaparlamentet, Dyhr (1978) 17 % i de litterære tekster og avisartikler, og jeg fandt 22,7 % i sociolingvistiske interviews (Christensen 2019a). Denne overraskende fordeling vender jeg tilbage til i afsnit 6.

Figur 2. Andelen af de forskellige kløvningstyper i Kollerød-korpusset

Ud af de 40 % adverbielle kløvninger er 67 % udkløvninger af et tidsadverbial (se eksempel 19), 14 % et mådesadverbial (se eksempel 16), 10 % et stedadverbial (se eksempel 17), og 7 % et årsagsadverbial (se eksempel 18), som det fremgår af figur 3 og tabel 2. Tidsadverbialer er altså klart den hyppigste udkløvning blandt de adverbielle kløvninger i min undersøgelse. Opsummerende kan jeg sige at kløvningerne i denne undersøgelse varierer både i tokenantal og typeantal i forhold til andre undersøgelser der har undersøgt kløvninger i andre genrer, og at Kollerød har overraskende mange udkløvninger af temporale udtryk. I næste afsnit vil jeg med en kvalitativ narrativ analyse undersøge hvilken funktion disse tidskløvninger har i Ole Kollerøds fortælling.

Figur 3. Andelen af adverbialtyper i udkløvnings i de adverbielle kløvnings i Kollerød-korpusset

Tabel 2: type af udkløvet adverbial i de adverbielle kløvnings i korpusset

Adverbielle kløvnings	Eksempel	Antal
Måde	(16) Det var paa en skændig maade , at I fik mig i ulykken. (Kollerød 1840 [1978])	8 (0,5 per 10000 ord)
Sted	(17) men det var egentlig paa Os-sers Værk [::i: Usserøds Værk], at det skulde skee. (Kollerød 1840 [1978])	6 (0,4 per 10000 ord)
Årsag	(18) Nei, det var ikke derfor , at den uskyldige karl blev myrdet af min mordisk haand; men det var af frygt for at blive taget der paa stedet (Kollerød 1840 [1978])	4 (0,2 per 10000 ord)

Tid	(19) jeg kan godt huske, at det var tiirsta[ga]ften efter søndagen, som vii var i Kirsbærgangen først gang, som vii overgav os tel vores ulovlig vellyst (Kollerød 1840 [1978])	39 (2,4 per 10000 ord)
-----	--	------------------------

5 Kvalitativ sprogbrugsanalyse: Tidskløvninger bruges til orienteringer

Jeg vil her fremlægge en analyse hvor jeg argumenterer for at nogle af tidskløvningerne er en ny type kløvningsbrug som mig bekendt ikke er beskrevet før. Vi kunne kalde denne type for *orienteringskløvninger*. Jeg vil vise at Kollerød bruger denne type kløvninger til »at træde ud af fortællingen« og orientere (snarere end fortælle) om tidspunktet for fortællingen. Tidskløvningerne er således typisk ikke-deiktiske leksikalske tidsudtryk der angiver datoer i virkelig tid. Formålet med dem er, så vidt jeg kan analysere, at forankre fortællingen i virkelig tid og dermed understøtte at Kollerøds fortælling (som tjener som hans forsvarsskrift mod mordsigtelsen) er sket i virkeligheden. Orienteringerne er altså *adskilt* indholdsmæssigt fra handlingssekvensen i fortælletiden, det vil sige fra selve fortællingen. Det er denne adskillelse Ole Kollerød markerer med tidskløvninger. Det vil jeg vise i følgende analyse.

Lad mig først vise hvordan Ole Kollerød bruger ikke-kløvede tidsangivelser inde i fortællingen. Som sagt i afsnit 2 er der to deiktiske forankringspunkter i en fortælling, dels fortællesituationen, og dels den fortidige fortalte hændelsesforløb. Deiktiske tidsudtryk (og andre deiktiske udtryk som personlige pronominer) peger ud fra enten fortælle-tidspunktet og fortæller-jeget (fortællingens her-og-nu), eller fra hændelsesforløbet og aktant-jeget i oplevelsestiden (fortællingens der-og-da (Møller 1993). Det er eksemplificeret i (20)).

- (20) Men *nu* skulde ieg tel at fortælle Dem, hvorledes det nu gaar mig. Det var **den 12. ianuivari aare 1837, som ieg kom der-tel fra Kamre af**. Naar ieg nu gik i gaarden om morgnen, da kunde ieg tale med Sidse, da hun sat paa mellemgangen, og ieg paa den øverst gang, saa at ieg skuld forbi hendes arest, naar ieg gik ned og op. Da *fortalde* hun mig, at der sat i[n] are-

stant oven over hende i aresten NQ 9, som havde narre hende ørenringe fra, og hand vilde ikke skaffe hende dem igen; »og hans navn er Jakob Pedersen,« sagde hun. Da *sagde* ieg, ieg nok skulde lærre ham tel at skaffe dem (Kollerød 1840 [1978], mine fremhævninger)

Som man kan se i den indledende del af eksempel (20), refererer det leksikalske tidudtryk *nu* deiktisk til fortælle-tidspunktet. Det er fortællingens her-og-nu. De afsluttende dele omhandler derimod handlingsforløbet i fortællingen, og forankrer sig deiktisk på oplevelsestidspunktet – det Møller (1993) kalder fortællingens der-og-da. Handlingsforløbet fortælles sekventielt, og afspejler ikonisk den kronologiske rækkefølge mellem verberne *fortalde* og *sagde*. De grammatiske tempusudtryk i verbernes præteritumbøjning peger tilbage på fortællingens der-og-da. De to tidslige forankringer, udtrykt henholdsvis med *nu* og præteritumsendelser, er begge deiktiske og derfor ikke »virkelig tid«. Men der er også en helt tredje tidstype Kollerød skal holde styr på – det er netop ikke-deiktisk, virkelig tid, og ikke hverken fortælle-tid eller oplevelses tid. Tidsudtrykket *den 12. ianuari aare 1837* er således absolut. Det er udkløvet med en tidskløvning. For ikke at forveksle tidsorienteringen med fortællingens to forankringstidspunkter og deres tilhørende deiktiske tidsudtryk bliver orienteringen syntaktisk markeret – udkløvet – med en tidskløvning. Kollerød har brug for at markere at han *orienterer* og ikke *fortæller*. Det gør han ved at kløve tiden. Den iboende funktion der i en kløvning adskiller et led, og markerer det syntaktisk som en helt separat sætning, bliver altså i orienteringskløvninger brugt til at markere at her er en orientering adskilt fra fortællingen, og at her er tale om en anden form for tidsangivelse end dem der er forankret i selve fortællingen. Det diskursive formål med kløvningen er altså ikke at markere *den 12. ianuari aare 1837* som det mest centrale for fortællingens forløb, som fokuskodningen ellers gør kløvninger oplagt til. Men derimod at bruge tilbydelsen fra den iboende syntaktiske adskillelse i kløvningens konstruktionen til at markere en særlig tidsform som adskilt fra historien. Kollerød bruger netop en kløvning til at fremhæve at tidsangivelsen er absolut og dermed klokketid. Det hænger sammen med genren. Kollerøds selvbiografi er et forsvarsskrift. Det er magtpålggende for ham hele tiden at give sin fortælling troværdighed som en sandfærdig levnedsskildring med en realitetskontrakt. Derfor orienterer han ofte publikum ved hjælp af orienteringer især med hensyn til tid. Fortælleren træder ud af fortællingen – ikke bare ud af handlingssekvensen, men også ud af fortællesituation og

ud »i virkeligheden« og forankrer i »virkelig« tid – klokketid. Kollerød har brug for denne tid for at forankre fortællingen i virkelig tid – og dermed i virkeligheden og dermed understøtte sin realitetskontrakt han hele tiden søger at opretholde med sin modtager.

5.1 Udpegning

Den syntaktiske adskillelse Kollerød anvender for at markere at nu kommer der en orientering som ikke er en del af fortællingen, er altså et rent formmæssigt, stilistisk skift. Men den arver alligevel funktionerne fra sætningskløvningen, jf. afsnit 2. I eksempel (21), er det tidsangivelsen *en søndag i august maaned* der er kløvet ud i en orienteringskløvning.

- (21) som ogsaa skeede, som ieg *nu nermer* skal fortælle Dem. [Da det var **end søndag i august maane, at min mesterinde var kiørt i skoven**], og denne omtalde andensvend *var reist* paa landet tel sinne forældre, og ieg havd frituer denne samme dag, og ieg *gaar* i byen om formedagen, da klokken var ti, med noget skiden lintøie under min arm, da *møder* ieg vorres pige i porten (Kollerød 1840 [1978]), mine fremhævninger)

Ved at udkløve tidspunktet udpeger (jf. afsnit 2) forfatteren ét og kun ét tidspunkt hvor hans mesterinde var kørt i skoven. Der er ganske vist tale om en ubestemt form, og der er jo fire søndage i august måned, men det vigtige er at det er en søndag. Iboende i kløvningens betydning er altså også følgeslutningen at hun ikke var kørt i skoven på nogen som helst hverdag (eller søndag som ikke er i august). Bemærk i øvrigt at i (21) at handlingsforløbet fortalt med verberne *gaar* og *møder* er udtrykt i præsens. Oplevelsestiden bør være fortællingens der-og-da, men det er et meget almindeligt fortælletræk at forskyde forankringspunktet så oplevelsestiden fortæles i dramatisk præsens. Handlingsforløbet forskydes til fortællingens her-og nu som man kan se i eksemplets sidste dele. Denne forskydning er endnu en grund til syntaktisk at markere den »virkelige tid« i orienteringer helt for sig selv for at holde styr på hvilken type tid der er tale om.

5.2 Præsupposition

Den sidste funktion som orienteringskløvningen arver, er muligheden for sprogligt at eksplicite et forhold fortælleren tager for givet. Kløvninger

koder nemlig, som sagt i afsnit 2, det indhold der står i kløvningssætningen som præsupponeret. I eksempel (22) er det *som vi skulde gjøre denne forbrydelse* der er præsupponeret.

- (22) Da *gaar* ieg tel Didrik Jensen og *bliver* der tel *den tid*, som ieg skulde møde hos fredriksen, og da *fik* ieg sablen og lygten med mig. [Det var **dagen før Roskilde marke, som vi skulde gjøre denne forbrydelse**], og *da* ieg *nu kom* tel fredriksen, *da var* Niels Bjørren der. *Da sagde* hand tel mig, om ogsaa ieg havde mod dertel (Kollerød 1840 [1978] mine fremhævninger)

I orienteringskløvningen i (22) der er markeret med rødt, er det nok engang et ikke-deiktisk tidspunkt der er udkløvet. Indholdet i kløvningssætningen er samtidig præsupponeret som en iboende del af kløvningens grammatiske kodning. Kollerød markerer altså sprogligt at det er forudsat at *vi* skal foretage en forbrydelse. *Vi* refererer til Kollerød og hans medgerningsmænd. Det er interessant om det har reference til aktant-jeget eller fortæller-jeget. Eftersom fortælleren er trådt ud af historien for at orientere om virkelig tid, kan man argumentere for at det må referere til den *virkelige* Ole Kollerød, Didrik Jensen, og Niels Bjørn. Dermed medfører præsuppositionen også at forfatteren markerer sprogligt at man kan tage for givet at de tre skulle gøre den omtalte forbrydelse i virkeligheden, og ikke bare i fortællingen.

5.3 Stedsorienteringer

Analysen har til nu drejet sig udelukkende om tidslige orienteringer. Men som det fremgår i afsnit 4, er der også eksempler på adverbielle kløvninger med udkløvede stedsadverbialer. Det kræver yderligere analyser at give et komplet billede af Ole Kollerøds brug af alle typer adverbielle kløvninger, men det ser ud til at han også bruger stedskløvninger som orienteringskløvninger, som man kan se i eksempel (23).

- (23) Nu siger min moder: »Du maa gaa *tel* den kloge konne, hun kurer det nok for di.« Altsaa nu gaar ieg *hen tel hende*, og da [det var **nær ved mine forældres huus, at hun boede**], saa gik ieg ved ind stok *derhen tel* hende. (Kollerød 1840 [1978]), mine fremhævninger)

I (23) refererer de fleste sætninger til fortællingens oplevelsestid. Ganske som man skulle forvente, er deiktiske stedsudtryk som *derhen* forankret i oplevelsessekvensen, og peger på fortællingens der-og-da. (Man ville forvente et *herhen* for deiktiske udtryk forankret i fortællesituationen). Den udkløvede stedsangivelse *nær ved min forældres hus* er ikke deiktisk, men refererer til et geografisk sted som findes i virkeligheden (og kan lokaliseres hvis man ved hvor Kollerøds forældre boede). Under alle omstændigheder bliver det konstrueret som et geografisk virkeligt sted af Kollerød ved hjælp af orienteringskløvningen for at cementere realitetskontrakten. I alle de analyserede eksempler er det primære diskursive formål med kløvningen altså ikke at fremhæve tidsangivelsen som den mest centrale for fortællingen, som vi ellers skulle forvente på grund af udkløvningens fokuskodning, men derimod at markere den ikke-deiktiske tidsangivelse som en orientering adskilt fra fortællingens forløb.

6 Diskussion

Der er altså flere kløvninger i Kollerød end i det skriftsproglige kløvningsskorpuser for dansk (Dyhr 1978). Det tyder altså ikke overraskende på at hvor meget vi kløver, ikke udelukkende er betinget af hvorvidt vi skriver eller taler dansk. I langt højere grad ser det ud til at kløvningens brug varierer funktionelt med genren og dens behov og tilbudelser. Det lader dog heller ikke til at vi *bare* kan kategorisere Kollerød som talesprog eftersom kløvninger er hyppigere både i formelt og uformelt talesprog. Der kan være tale om sproglig variation, det vil sige at proletariatet så kløver *mindre* end EU-parlamentarikere og nyboderboere, eller der kan være tale om en sprogforandring hvor kløvninger er blevet mere hyppige i de sidste 150 år. Der er dog også det forbehold at jeg som beskrevet i afsnit 3 har talt kløvningerne meget konservativt og blandt andet udelukket alle konstruktioner med temporale konjunktioner som jeg viste i eksempel 11 – på trods af at de på mig virker til at fungere som kløvninger. Det kræver en nærmere undersøgelse af konjunktioner i samtiden, men det er altså en oplagt mulighed at Kollerød faktisk kløver mere end jeg anerkender, og at han har mere variation i sine kløvningkonjunktioner end vi har i moderne dansk.

Det mest overraskende ved undersøgelsen er den store andel af adverbelle kløvninger som klart overstiger hyppigheden i alle de andre korpora. Jeg har tidligere vist at hvad vi udkløver, er tæt forbundet med

genre og vores kommunikative formål (Christensen 2018), og for mig at se er denne variation i kløvningstype også betinget af genre. Kollerød er nemlig som sagt et eksempel på (nedskrevet) mundtlig fortælling. Det understøttes af at den hyppigste type af adverbielle kløvninger i Kollerød er de temporale, og den kvalitative sprogbrugsanalyse tyder på at netop fortællingen hos Kollerød gør at han har brug for de temporale kløvninger til at *orientere*. De temporale adverbielle udkløvninger fungerer således som en måde sprogligt at kunne udkløve referencer til virkelig tid fra fortællingens (og fortællesituationens) tid. Det betyder at vi må revidere vores opfattelse af kløvninger som udelukkende en fokuskonstruktion. Det er givetvis mere korrekt at karakterisere kløvningskonstruktionen som en konstruktion der opskriver ét indholdsled fra propositionen til udtrykskløvning (og markerer resten af propositionen som præsupponeret), jf. afsnit 2. Denne opskrivning kan så tjene forskellige diskursive formål. Når temporale adverbielle led udkløves og dermed opskrives, kan den primære diskursive funktion altså som vist være at markere at tidsindholdet er absolut, adskilt fra fortællingen, og udtrykker en orientering.

Det er vigtigt at holde sig for øje at narrativer til dels bliver forment af den kultur, grammatik, genre og fortælletradition de er indlejret i. Vi ved endnu ikke om orienteringskløvninger er specifikke for Kollerød og den fortælletradition han er rundet af, eller om vi vil kunne finde orienteringskløvninger i andre fortælletraditioner. For at undersøge det vil det være oplagt i en kommende undersøgelse at undersøge hvordan orienteringer struktureres og udtrykkes fx i Kollerøds samtidige H.C. Andersen der med sine eventyr repræsenterer en ganske anden fortællegenre end Kollerød. Vi ved heller ikke om orienteringskløvninger er typiske for Kollerøds tid, eller om vi vil kunne finde dem i moderne fortællinger, for eksempel moderne autobiografisk litteratur. Det vil derfor også være oplagt at undersøge hvordan orienteringer struktureres i forskellige moderne fortællinger. Omend sådanne undersøgelser vil kunne give os et mere fuldstændig billede af orienteringskløvningen og dens udbredelse, er undersøgelsen i denne artikel stadig væsentlig i sin egen ret fordi den attesterer en kløvningbrug der endnu ikke er beskrevet, og fordi den netop er attesteret i en skriftsprogform der er stærkt underrepræsenteret i sprogforskningen, nemlig arbejderklassens *vernacular writing* fra tiden omkring klas-sens opståen.

7 Opsummering

I denne artikel har jeg undersøgt sætningskløvninger i Ole Kollerøds *Min historie*. Kløvninger hos Kollerød er hyppigere (8,8 per 10.000 ord) end i standardnære, redigerede skriftsprogsgenrer (5 per 10.000 ord (Dyhr 1978)), men sjældnere end i både formelt (14 per 10.000 ord (Korzen 2016)) og uformelt talesprog (17 per 10.000 ord (Christensen 2019a)). Jeg har endvidere fundet at en overraskende høj andel, 40 %, er adverbielle kløvninger. Det er en større andel end i nogen form for tidligere undersøgt dansk. Jeg har derudover fundet at størstedelen af de adverbielle kløvninger i Kollerød er et udkløvet tidsudtryk. Jeg har analyseret ved hjælp af en kvalitativ sprogbrugsanalyse at det diskursive formål med disse tidsadverbielle kløvninger er at markere tidsangivelsen som *orientering*. Jeg har endvidere analyseret at netop kløvninger bruges til dette formål fordi de udskiller netop ét led. Og jeg har vist at tidsadverbielle kløvninger hos Kollerød bruges til at markere absolutte, ikke-deiktiske tidsudtryk syntaktisk for at holde dem adskilt fra de tidsudtryk i fortællingen der er deiktisk forankret enten i fortællersituationen eller oplevelsessituationen, og til at forankre fortællingen i virkelig tid. Jeg har til slut diskuteret orienteringskløvningers udbredelse i de danske sprogsamfund og foreslået undersøgelser af andre klassers, tiders, genrers og modaliteters narrativer.

Tak

Jeg vil gerne sige tak til deltagerne på grammatiknetværksmødet og til deltagerne i forskergruppen *Sprog og samfund* for værdifulde kommentarer og forslag til tidligere versioner af dette arbejde. Til Sune Gregersen og Frans Gregersen for inspiration, kritik og læsning af tidligere versioner af denne artikel. Fejl og unøjagtigheder der fortsat måtte være, er naturligvis mine.

Litteratur

- Boye, Kasper & Harder, Peter: A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization, i: *Language* 88 2012, s. 1-44.
- Bojsen-Møller, Jutta & Anette Rosenlund: Ole Kollerød – forbryder og oprører. København 1979
- Bojsen-Møller, Marie, Auken, Sune, Devitt, Amy, & Christensen, Tanya Karoli: Illicit Genres: The Case of Threatening Communications, i: *Sakprosa*, 12(1). 2020, side 1-53.
- Bregenhøj, C: Indledning, i: Ole Kollerød [1840] *Min historie*. København 1978, side V-XV.
- Collins, P: It-clefts and wh-clefts: Prosody and pragmatics, in: *Journal of Pragmatics* 38 (2006), s. 1706-1720
- Coupland, N: *Style: Language variation and identity*. Cambridge 2007
- Christensen, Marie Herget: Nyhedskløvningen, i: *NyS, Nydanske sprogstudier* 55 (2018), s. 9-39.
- Christensen, Marie Herget: Sætningskløvnings i moderne talt dansk. I *Danske talesprog*. 2019a.
- Christensen, Marie Herget: Sætningskløvnings koder fokus og nonfokus i dansk, i: *Ny forskning i grammatik* 26 Bogense 2019b, side 54-70. DOI: 10.7146/nfg.v0i26.115993.
- Christensen, Marie Herget: Kløvnings – hvad er det det er? Danske sætningskløvnings struktur, funktion og brug. Ph.d.-afhandling Københavns Universitet, København 2019c.
- Christensen, Marie Herget: Adverbielle kløvnings i dansk, i: *RASK* 51 Odense 2020, s. 1-17.
- Dik, Simon: *The Theory of Functional Grammar, Part 1: The Structure of the Cause*. Berlin 1989
- Dyhr, M: *Die Satzspaltung im Dänischen und Deutschen*. Tübingen 1978
- Gregersen, Frans: The data and design of the LANCHART study, in: *Acta Linguistica Hafniensia* 41. København 2009, s. 3-29.
- Gregersen, Frans & Inge Lise Pedersen: *The Copenhagen Study in Urban Sociolinguistics*. København 1991
- Gregersen, Sune: Proksimativt færdig ‘lige ved’ i ømål og bornholmsk, i: *Danske Talesprog* 21, København 2021, s. 131-152.
- Gregersen, Sune: Restrictions on past-tense passives in Late Modern Danish, in: *Open Linguistics*, 9(1) 2023.
DOI: <https://doi.org/10.1515/opli-2022-0196>
- Hansen, Erik: Sætningskløvning i moderne dansk, i: *Danske Studier* 90 1995. København 1995, s. 126-146.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft: *Grammatik over det danske sprog*. København 2011.
- Harder, Peter: Dansk Funktionel Lingvistik, i: *NyS, Nydanske Studier og Almen Kommunikationsteori* 34-35 2006. København 2006, s. 92-130.
- Heltoft, L., & M. Akhøj Nielsen: Fra gammeldansk til nutidsdansk, i: E. Hjorth, H. G. Jacobsen, B. Jørgensen, B. Jacobsen, M. K. Jørgensen, & L. K. Fahl

- (red.): Dansk Sproghistorie: Bøjning og bygning, Bd. 3. København 2019, s. 129-225.
- Jensen, Eva Skaftø: Tale er tale; skrift er skrift. Om skriftsproget i de nye medier, i: NyS, Nydanske Sprogstudier 46 2014, s. 11-38. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.v46i46.17523>.
- Jensen, Eva Skaftø: Et system i stadig bevægelse. Pronominalkasus i dansk, i: Danske Studier. 2021, s. 45-72.
- Juul, Holger og Jan Heegård Petersen: Om analyse af stavefejl. Årsager, korrespondensregler og udtalevariation, i: NyS, Nydanske Sprogstudier 60 2022. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.v1i60.129352>.
- Kock, Christian & Peter Harder: The theory of presupposition failure. København 1976.
- Kollerød, Ole: Min historie, i: Bregenhøj, C. (red): Ole Kollerød min historie. København 1840 [1979].
- Korzen, Iørn: Firkløvning: En typologisk-komparativ beskrivelse af sætningskløvningsregler med eksempler fra dansk og italiensk, i: Ny forskning i grammatik 21. København 2016, s. 163-176.
- Lambrecht, Knud: A framework for the analysis of cleft constructions, i: Linguistics 39 2001, pp. 463-516.
- Mandelbaum, Jenny: Storytelling in conversation, i: J. Sidnell & T. Stivers (red): Handbook of Conversation Analysis. 2012, pp. 492-507.
- Møller, Erik: Mundtlig fortælling. Fortællingens struktur og funktion i uformel tale. København 1993
- Nguyen, Michael. Hvornår er præpositionsstranding i dansk umuligt?, i: Ny forskning i grammatik 28 2021. s. 121-140.
- Nølle, Henning: Clefting in Danish?, i: Nydanske Sprogstudier 14. København 1984, s. 72-111.
- Patten, Amanda: The English IT-cleft: A constructional account and a diachronic investigation. Amsterdam 2013
- Pedersen, Inge Lise: Dagligsproget – lokalsprog eller klassesprog? i: Hansen, Erik, Inge Lise Pedersen & I. Poulsen. (red): Auditorium X. Dansk før, nu – og i fremtiden? Viborg 1991.
- Pedersen, Karen Magrethe: Relativt *som* i grammatisk, historisk og geografisk belysning, i: MUDS. Møderne om Udforskningen af Dansk Sprog, 13 2011, s. 225-235.
- Pedersen, Karen Magrethe: Variation i valens, i: Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi 39 2000, s. 277-286.
- Prince, Eileen: A comparison of wh-clefts and it-clefts in discourse, in: Language 54(4) 1978, pp. 883-906. DOI: <https://doi.org/10.2307/413238>
- Rosenbaum, Bent & Harly Sonne: Den anden i talen, i: Det er et bånd der taler. København 1979, s. 27-50.
- Stæhr, Andreas: Normativity as a social resource in social media practices, i: Lian Malai Madsen, Martha Sif Karrebæk, & Janus Spindler Møller (red.): Everyday languaging: Collaborative research on the language use of children and youth. Boston / Berlin 2016, pp. 71-94.

- Togebj, Ole: Ordkløveri? Om sætningskløvning på dansk, i: Terkelsen, Rita & Eva Skafte Jensen (red.): Dramatikken i grammatikken. Roskilde 2009, s. 439-455.
- Ulbrich, C. & Werth, A. What Is Intra-individual Variation in Language?, in: A. Werth, L. Bülow, S. Pfenninger & M. Schiegg (eds.): Intra-individual Variation in Language. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton 2021, pp. 9-44. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110743036-002>
- Weinert, R. & Miller, J.: Cleft constructions in spoken language, i: Journal of Pragmatics 25 1996, pp. 173-206.
- Yang, Xiaohong & Zhang, Xiuping & Wang, Cheng & Chang, Ruohan & Li, Weijun: The Interplay between Topic Shift and Focus in the Dynamic Construction of Discourse Representations, in: Frontiers in Psychology 8 2017, pp. 1-9. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.02184>

En sammenlignende vurdering af de tilgængelige lærebøger i dansk lydlære

Af Camilla Søballe Horshund, Rasmus Puggaard-Rode og Henrik Jørgensen

With the aim of supporting teachers of Danish phonetics and phonology, we present a comparative assessment of the available textbooks in these disciplines: *Udtalt: en introduktion til dansk fonetik* (Petersen et al. 2021), *Ny Dansk Fonetik* (Schachtenhaufen 2023), *Rødgrød med Fløde: en lille bog om dansk fonetik* (Grønnum 2007), *Fonetik og Fonologi: almen og dansk* (Grønnum 2005) and *Sprog og Lyd: elementær dansk fonetik* (Heger 1981). Our comparison reveals good introductions to some topics in Danish phonetics and phonology and poor introductions to other topics. In particular, we find it problematic that none of the available textbooks contains a thorough introduction to the acoustics of Danish speech sounds. We conclude that *Fonetik og Fonologi: almen og dansk* presents the most thorough introduction to Danish phonetics and phonology while *Udtalt: en introduktion til dansk fonetik* presents the most pedagogical introduction.

1. Introduktion

I denne artikel giver vi en sammenlignende vurdering af de tilgængelige lærebøger i dansk lydlære. Vi bruger begrebet 'lydlære' som en samlebetegnelse for disciplinerne *fonetik* og *fonologi*, da vi ikke mener at fonetik og fonologi med rimelighed kan studeres uafhængigt af hinanden. Med Grønnums ord (2005: 207): Selvom det kan

se ud som om fonetikken og fonologien dækkede hver deres autonome område inden for lingvistikken, er der snarere – eller bør der være – tale om en vekselvirkning og et samarbejde mellem fonetiker og fonologer. Fonetiske undersøgelser der helt bortser fra lydenes funktion i kommunikationsprocessen, bliver let perspektivløse, og fonologiske teorier uden empirisk fundering i lydenes fysiske egenskaber bliver let til luftig spekulation og tom formalisme.

Så vidt vi er orienteret, undervises der i lydlære ved alle landets universiteter på danskuddannelserne, men omfanget og dybden varierer temmelig meget. Det samme gælder lingvistikuddannelserne, hvor lydlære ganske vist står centralt, men lige præcis *dansk* lydlære gør ikke nødvendigvis. Derudover undervises kommende audiologopæder og lærere i dansk som

andetsprog for voksne også i emnet. Fokus er her mere professionsspecifikt, men også her varierer indlæringsdybden temmelig meget. Hvis man læser ældre studieordninger, er det tydeligt at fagets omfang og dybde er svundet betydeligt ind i de seneste 30-40 år. Det kan man beklage; de fonetiske og fonologiske problemer i dansk er specielle og meget omfattende, og de krydres af at dansk retskrivning kun i begrænset omfang svarer til udtalen. Indsigt i fonetiske og fonologiske problemer burde derfor være et væsentligt arbejdsredskab overalt hvor personer med dansk som første- eller andetsprog skal lære at stave, men sådan er det altså ikke. Børnene lærer jo stort set at læse alligevel, så ingen bekymrer sig.

I denne oversigt giver vi en sammenlignende vurdering af følgende fem lærebøger i dansk lydlære, Petersen et al.'s *Udtalt: en introduktion til dansk fonetik (Udtalt)* (2021), Schachtenhaufens *Ny Dansk Fonetik (NDF)* (2023), Grønnums *Rødgrød med Fløde: en lille bog om dansk fonetik (RmF)* (2007) og *Fonetik og Fonologi: almen og dansk (F&F)* (2005) samt Hegers *Sprog og Lyd: elementær dansk fonetik (S&L)* (1981). Sidstnævnte er dog kun kommet med fordi den blev udgivet som uændret genoptryk i 2022. Til gengæld har vi ikke medtaget Pedersen (1996), dels pga. det beskedne omfang, dels fordi den indgår i en lærebog til gymnasiet. Ideen med vores vurdering er at universitetslærere der skal tage faget op, kan få en støtte til at gøre det. Vi behandler først det faglige indhold (afsnit 2) og derefter de didaktiske valg (afsnit 3).

De fleste af bøgerne er blevet individuelt fagligt anmeldt, men ingen af disse anmeldelser er direkte sammenlignende. *Udtalt* og *NDF* er begge blevet anmeldt af Grønnum (2022, 2023). Anmeldelsen af *Udtalt* er overvejende positiv, om end den kritiserer bogen for at være for overfladisk på visse vigtige punkter. Anmeldelsen af *NDF* er noget mindre positiv, og særligt lydskriftstandarden og behandlingen af stød kritiseres hårdt af Grønnum. *RmF* blev ved udgivelsen meget positivt anmeldt af Hans Basbøll (2007), som særligt fremhæver at bogen har stor succes med at præsentere kompliceret stof didaktisk og kortfattet. Første udgave af *F&F* blev helt ekstraordinært anmeldt på engelsk i en længere tekst af Jørgen Rischel (2000), som særligt debatterer tilgangen til fonologisk analyse og tilgangen til fonemet som teoretisk værktøj. Det er en usædvanlig anmeldelse af en dansk lærebog, men som Rischel selv skriver, så er *F&F* omfangsrig og dybdegående nok til at en sådan diskussion af de teoretiske bidrag sagtens kan forsvares. Rischel kritiserer *F&F* for slet ikke at fokusere på akustisk fonetik, men det er altså en mangel som i nogen grad er blevet korrigeret i bogens seneste udgave. Det er muligt at *S&L* blev

anmeldt ved dens oprindelige udgivelse, men der foreligger ingen faglige anmeldelser af den nylige genudgivelse.

Ud over de egentlige lærebøger, er der en række systematiske fremstillinger af sprogets lydige side som kan være givende læsning for lærere i faget. Vi tænker her på Hans Basbølls (2005) meget dybtgående analyse af dansk fonologi, der er alt for omfattende og teoretisk tung til at være brugbar som undervisningsmateriale, samt Andersen og Hjelmslev (1954) og Fischer-Jørgensen (1962), to nyttige oversigter over almen fonetik. Hvis man vil vide mere om udforskningen af dansk lydlære i et historisk perspektiv, giver Basbøll (2016) et grundigt overblik.

2. Fagligt indhold

De fem bøger som vi behandler her, beskriver alle en variant af københavnsk, men *NDF* beskriver en noget yngre variant end de andre, nemlig den variant der tales af den typiske studerende anno 2023, mens *RmF* tager udgangspunkt i Grønnums egen udtale, *F&F* beskriver udtalen hos voksne født omkring 1985, og *Udtalt* beskriver udtalen hos voksne født mellem 1960 og 1980. *S&L* beskriver på papiret yngre rigsdansk (aka københavnsk), men de der var yngre i 1981 (hvor bogen udkom) eller i 1974-1975 (hvor forløberne udkom), er ikke yngre i dag.

I det følgende præsenterer vi vores vurdering af hvordan de fem bøger behandler følgende centrale emneområder: artikulation, akustik, lydskrift, variation, fonologi, sammenhængende tale, forholdet mellem lyd og skrift, fremmedord samt anvendt fonetik. Emneområderne artikulation, akustik, lydskrift, variation og fonologi behandler vi særskilt for prosodi, konsonanter og vokaler. Denne underinddeling benytter vi ikke for de resterende emneområder.

2.1. Artikulation

Artikulatorisk fonetik fylder meget i alle fremstillinger, men fokus og tilgang varierer en del. Der er en kort men god gennemgang af taleorganerne i *Udtalt*, som også fint illustrerer taleorganernes stilling i mange forskellige lyde. *S&L* har en lignende gennemgang, omend kortere, men der er også mange fine, rimeligt detaljerede illustrationer af taleorganernes stilling i forskellige lyde. Gennemgangen i *NDF* er noget kortere og noget mere bundet op på strukturen af det internationale fonetiske alfabet (IPA); denne gen-

nemgang er ikke illustreret. *RmF* samt *F&F* giver en meget informations- og terminologitæt gennemgang af taleorganerne og deres bevægelser. Fremstillingen i *RmF* savner figurer der illustrerer de forskellige talelydstyper, mens fremstillingen i *F&F* indeholder en række illustrative figurer. Særligt bemærkelsesværdigt er det at *F&F* ikke giver en samlet fremstilling af de danske talelydes artikulation, men derimod en systematisk og grundig *almen* beskrivelse af artikulation. Beskrivelsen af de danske talelydes artikulation skal findes i denne almene fremstilling. Der er bestemt fordele ved at sætte dansk ind i en global kontekst, og de komparative elementer tjener til at tydeliggøre særlige træk ved danske talelyde, men vi savner en samlet fremstilling af de danske talelyde. De relevante kapitler er lange, og omtale af dansk er ikke markeret typografisk eller på anden måde, så man er som læser tvunget til at skimme de relevante kapitler fra ende til anden for at samle informationen om de danske talelyde sammen (eller man må søge på ordet 'dansk', hvis man er så heldig at ligge inde med e-bogsversionen).

Prosodiens artikulation

Strubens og stemmelæbernes anatomi og fysiologi behandles meget grundigt i *F&F*, og der er også fine omend meget kortere beskrivelser i *RmF*, *Udtalt* og *S&L*. Selvom fokus med behandlingen i *F&F* ikke er specifikt dansk, må beskrivelserne af hvordan tonehøjde manipuleres også antages at passe for dansk. I *NDF* behandles stemmelæberne kun helt kort i afsnittet om taleorganerne. Alle bøgerne har behandlinger af stødets artikulation, omend med meget forskellig detaljegrad.

Konsonanternes artikulation

Konsonanternes artikulation behandles grundigt i alle fem bøger, men tilgangen varierer betydeligt. Dette ses særligt i valg af konsonantskema. *NDF*'s gennemgang er bygget op omkring IPA's konsonantskema, mens de andre bøger opstiller alternative konsonantskemaer. Ingen af de fire alternative skemaer er ens, men fælles for dem er at distinktionen mellem obstruenter og sonoranter er central. Der er dog stor forskel på hvordan denne distinktion fremstilles. I *RmF* og *F&F* er det fonologiske skel mellem sonoranter og obstruenter centralt, mens distinktionen i *Udtalt* og *S&L* beror på fonetiske egenskaber ved de forskellige lydtyper. Vi finder det bedst at benytte IPA's konsonantskema af to grunde: 1) det er et rent fonetisk skema der beskriver artikulation uden reference til teoretiske kategorier såsom sonoranter og obstruenter, og 2) det er den internationale standard, og grundigt kendskab til denne er derfor central hvis man får

brug for at sætte sig ind i andre sprogs udtale eller læse fremstillinger om dansk skrevet af forskere uden for Danmark. Dermed ikke sagt at man ikke med fordel kan reducere kompleksiteten ved at fokusere på de rækker og kolonner i IPA's konsonantskema der er relevante for det sprog man underviser i. Dette er netop hvad *Udtalt* gør.

En række danske konsonanternes artikulationsmåde placeres forskelligt i de fem bøger. Vi vil ikke her gennemgå alle disse, men blot pointere at vi foretrækker at konsonanter kategoriseres fonetisk ud fra deres mest typiske artikulation før de eventuelt kategoriseres på en anden måde af fonologiske grunde. Derfor er vi glade for at se at alle på nær *S&L* kategoriserer danske v- og r-lyde i forlyd [v ʁ] som approksimanter, da det er vores opfattelse at dette netop er de mest typiske udtaler.

Vokalernes artikulation

S&L's beskrivelse af vokaler bygger på velprøvede redskaber, primært Jones' vokaldiagram, og rummer egentlig ingen overraskende detaljer. Beskrivelsen er præget af et solidt gehør, og der registreres adskilligt som også de senere lærebøger har noteret sig. I *F&F* gives der en omfattende og grundig indføring i vokalernes artikulation. Afsnittet giver et grundigt billede af forholdene i dansk og kontrasterer forholdene med en lang række forhold i andre sprog. Til gengæld indskrænkes vokalbeskrivelsen i *RmF* stort set til en gennemgang af vokaldiagrammet med omfattende brug af figurer der illustrerer samspillet med det fysiologiske uden dog at gå i detaljer. I *Udtalt* benyttes stort set samme tilgang, mens *NDF* kun beskriver vokalernes artikulation ganske kort og helt uden brug af figurer, noget der ellers kunne have lettet forståelsen af stoffet.

Alle bøgerne nævner diftonger og betoner forholdet mellem fuld vokaler og det der traditionelt kaldes halv vokaler. Kun *F&F* indeholder en mere omfattende diskussion af dette emne og går samtidig videre til at diskutere spørgsmål om trif- og quadriftonger, et emne der er relevant for forståelsen af en del specialiteter i dansk udtale (selv om emnet tit behandles meget overfladisk i introduktioner).

2.2. Akustik

Fremstillingen af akustisk fonetik er stærkt begrænset i alle fem bøger, og vi må desværre konkludere at der ikke findes en grundig introduktion til danske talelydes akustik. *Udtalt* udmærker sig ved at introducere lydbehandlingsprogrammet *Praat*, programmet der én gang for alle gjorde

den akustiske del af instrumentalfonetikken til hver mands eje, hvor det før krævede et omfattende apparatur af Storm P.-agtige maskiner. Sofistikkeret akustisk analyse er nu frit tilgængeligt for enhver med en bærbar computer, og det er derfor nok den gren af fonetikken som er lettest at gå til i praksis, og derfor også oplagt for studerende at bruge i fx emneopgaver eller bacheloropgaver.

Prosodiens akustik

Der er fine beskrivelser af grundtonens akustik i *F&F* og i *Udtalt*, herunder også af hvordan grundtone hænger sammen med stemmelæbernes fysiologi og anatomi samt hvordan grundtonekurver skal læses. Tonegangen i dansk illustreres med konkrete grundtonekurver i *F&F*, *RmF* og *Udtalt*. Alle bøgerne har en kort beskrivelse af stødets akustik, og alle på nær *Udtalt* og *RmF* har illustrationer af lydbølger i ord med og uden stød. Kun *F&F* giver et egentligt forsøg på at beskrive trykkets komplicerede akustik, og beskrivelsen er generel og ikke specifikt fokuseret på dansk.

Konsonanternes akustik

En grundig indføring i de danske konsonanternes akustik skal man lede længe efter. *Udtalts* gennemgang af akustik er stærkt fokuseret på vokaler, men lidt konsonantal akustik har dog sneget sig ind: Lukke og aspiration i [t] beskrives, og det nævnes kort at sonoranter har formanter ligestemte vokaler. *F&F* gennemgår systematisk de forskellige konsonanttypers akustik, men eksemplerne er almene – ikke danske. *RmF*, *NDF* og *S&L* behandler slet ikke konsonanternes akustik.

Vokalernes akustik

Vokalernes akustik bliver ikke behandlet i *RmF*, *NDF* og *S&L*. Emnet diskuteres kort men pædagogisk dækkende i *Udtalt*. *F&F* giver ligeledes en kort introduktion til emnet. Den er meget stofrig, men tyngden opnås i høj grad på bekostning af tilgængeligheden.

2.3. Lydskrift

Lydskrift spiller en central rolle i alle fremstillinger, men perspektivet varierer en del. *S&L* bruger som den eneste Dania. Hegers faible for Dania, som allerede dengang i 1970'erne var på vej ud (Eli Fischer-Jørgensen og Poul Andersen var mere eller mindre gået over til IPA allerede i 1950'erne), forsvares med disse to argumenter: dels er den intuitivt tydeligere for dan-

skere (fordi den ligner retskrivningen en del), dels er den ikke befængt med teori. Heger forudser på den baggrund at der ikke er nogen udsigt til at IPA nogensinde skulle udkonkurrere nationale systemer som Dania med baggrund i argumentet om at »Danias lydskrift er som et skræddersyet sæt tøj; IPA er som et konfektionssyet – der skal tilpasning til« (Heger 1981: 147). Det bemærkes dog at Danias tegn er defineret omkring år 1900, og at tegnene har ændret værdi siden fordi udtalen af de ord de er defineret ved, har ændret værdi, hvilket betyder at tegnenes artikulatoriske definition ikke altid passer sammen med de ords udtale de er defineret ved. Det lyder således unægtelig som om Heger alligevel anerkender at det er nødvendigt med en form for tilpasning når man bruger Dania.

NDF har et stort fokus på lydskrift og præsenterer alle emner i lyset af de tilhørende lydskriftsmæssige konsekvenser og overvejelser. Som den eneste redegør *NDF* for historien bag de forskellige lydskriftssystemer der har været brugt og bliver brugt i en dansk sammenhæng samt for alternative notationer og fortolkninger, og argumenterer derigennem for bogens valg. *NDF* skiller sig desuden ud ved at bruge IPA uden særlige danske modifikationer og ved at forholde sig dogmatisk til IPA i alle sammenhænge. Bred og snæver transskription defineres fx inden for IPA's rammer, hvor bred IPA svarer til fonemskrift og skrives mellem skråstreger //, mens der inden for snæver IPA, som skrives inden for klammer [], skelnes mellem allofonisk notation og impressionistisk notation. Bemærk dog Juuls (2024) kritik, som argumenterer imod både forestillingen om at *NDF* undgår danske modifikationer og imod ideen om at det skulle være et primært formål med lydskrift at stemme præcist overens med IPA's retningslinjer.

De resterende tre bøger anvender modifieret IPA, men kun *Udtalt* forklarer sine modifikationer. *Udtalt* sammenligner desuden sine tilpasninger med DDO's tilpasninger. Hvor *Udtalt* lydskriver på ét niveau, grov lydskrift, anvender *F&F* og *RmF* fonemskrift og halvfin lydskrift. I *F&F* introduceres desuden også grov lydskrift og fin lydskrift.

Lydskrivning af prosodi

NDF skiller sig klart ud fra de andre bøger når det kommer til lydskriften af prosodi. Alle bøgerne lydskriver konsekvent stød; *S&L* med Dania-symbolet ['] og *F&F*, *RmF* og *Udtalt* med det sædvanlige opløftede symbol for et glottalt lukke [ʔ]. Schachtenhaufen argumenterer i *NDF* imod brugen af [ʔ], da dette tegn egentlig betegner stemmebåndslukke (stød er i nyere udtale kun et delvist lukke, sml. Brink 2018: 229). Han foreslår i ste-

det brugen af $\underset{\sim}$, som er det officielle symbol for knirkestemme. Han bruger også begrebet ‘creaky voice’ i stedet for stød, da han mener at begreberne ‘stød’ og ‘tryk’ er for svære at finde rundt i. (Faktisk har Heger samme pointe i *S&L*, men han vælger dog alligevel at bruge termen ‘stød’). Argumentet imod [ʔ]-notationen er i og for sig fint, givet Schachtenhaufens dogmatiske fokus på brug af officielle IPA-tegn, men der argumenteres ikke grundigt for at knirkestemme er en dækkende beskrivelse af stød.

S&L skelner mellem tre niveauer af tryk, nemlig hovedtryk [ˈ], bitryk [ˌ] og svagtryk [◌], omend tryk som regel ignoreres i bogens lydskrivninger. Alle de andre bøger affejer ideen om at det er nødvendigt at lydskrive mere end to niveauer af tryk: trykstærk, som markeres med [ˈ] foran den trykstærke stavelse, og tryksvag, som ikke markeres. *NDF* skiller sig her igen ud, da det her præsenteres som overvejende unødvendigt at transskribere tryk (som i *NDF* kaldes ‘betoning’) overhovedet. Iflg. *NDF*’s lydskriftskonventioner er der nemlig meget få ord som er adskilt udelukkende af tryk, i høj grad fordi der i stedet bruges andre symboler til nogle tryksvage vokaler, netop /ɪ ʊ/ hvor andre bøger nok ville have brugt [i u]; se fx ordene *tekniker*, *teknikker*, der efter *NDF*’s lydskrift adskilles ved at anden stavelse har /ɪ/ i *tekniker* og /i/ i *teknikker*. Det åbner for en hønen-og-ægget-diskussion: Kan vi undlade tryk fordi der alligevel er vokalforskelle, eller er vokalforskellene faktisk forudsigelige ud fra det manglende tryk?

Alle bøgerne noterer vokallængde med [ː], undtagen *S&L* der anvender det konventionelle Dania-tegn [ˑ]. Alle bøger på nær *NDF* noterer om konsonanter er stavelsesbærende med [ˑ], og alle bøger på nær *NDF* noterer halvvokaler der ikke er stavelsesbærende med [ˑ]. Også her er der et skel mellem *S&L* og *NDF* på hver sin side, med de tre resterende bøger i midten. *S&L* behandler slet og ret korte og lange vokaler som helt forskellige kategorier, mens de andre bøger behandler længde som et prosodisk træk, hvor særligt *NDF* argumenterer for at længde knytter sig til stavelsen og ikke direkte til den forlængede vokal. *S&L* behandler også stavelsesbærende og ikke-stavelsesbærende konsonanter som helt forskellige kategorier, mens *NDF* behandler syllabicitet som et emergent træk, der ikke behøves at noteres i lydskriften.

Lydskrivning af konsonanter

Den største forskel i lydskrivningen af konsonanter på tværs af de fem bøger skal findes i lydskrivningen af lukkelydene. *Udtalt* og *S&L* bruger [p t k b d g], *F&F* og *RmF* bruger [p^h t^s k^h b̥ d̥ ɡ̊] i halvfîn lydskrift samt /p t k b d g/ i fonemskrift, og *NDF* bruger /p^h ts k^h p t k/. Puggaard-Rode (2024)

diskuterer fordele og ulemper ved de to konventioner i lyset af tidligere forskning og international praksis. Her vil vi blot påpege at brugen af [p^h t^h k^h b̥ d̥ g̥] skaber en illusion af at der er to fonetiske forskelle på de to serier, hvilket ikke stemmer overens med den artikulatoriske beskrivelse i *F&F* og *RmF*.

Derudover er der variation i lydskrivningen af det bløde d samt v- og r-lyde i forlyd. Alle på nær *NDF* lydskriver det bløde d med [ð] selvom ingen af dem betragter lyden som en frikativ eller som dental. I *NDF* lydskrives det bløde d med /ɣ/, som en vokal, og lyden behandles sammen med vokalerne. Det er nok et fremskridt at det bløde d ikke lydskrives som en konsonant, men de første resultater fra en igangværende undersøgelse om det bløde d's udtale tyder ikke på at der er tale om en mellemhøj bagtungevokal, som /ɣ/ angiver (Puggaard-Rode, Burroni & Block 2024). Distinktionen mellem frikativer og approksimanter slår slet ikke igennem i lydskrivningen af v- og r-lyde i forlyd, der transskriberes [v ʀ] i *RmF*, *F&F*, *NDF* samt *Udtalt* selvom ingen af disse betragter de to lyde som frikativer. Særligt interessant er det at observere Schactenhaufens argumentation for disse valg, som falder ud til to sider for disse to lyde. Han argumenterer for /v/ frem for det mere præcise /ʋ/, da v er et latinsk bogstav og derfor lettere at notere, mens han forkaster /r/ til fordel for /ʀ/ for at skabe afstand til skriftens r.

Som et lille kuriosum skal det nævnes at Heger, trods sin præference for Dania, argumenterer for brugen af IPA-notationen for ustemte sonoranter, eksempelvis [m̥ n̥ l̥], i stedet for Danias antikvategn, eksempelvis [mnl], der adskiller sig fra Danias almindelige tegn, så som [mnl], ved ikke at være kursiverede. Argumentet for IPA-notationen er at den er lettere at skelne i håndskrift.

Lydskrivning af vokaler

Beskrivelsen af de danske vokaler byder alle der vil gøre forsøget med IPA, en stor udfordring: Dansk har fire distinktive åbningsgrader klemt inde på det forholdsvis korte stræk mellem kardinalvokal 1 og kardinalvokal 3. Der er almindelig enighed blandt danske fonetikere fra Heger og frem (fx Heger 1981: 86, Kristensen og Brink 1986: 23, Grønnum 1995) om at den lange a-lyd i *hade*, *klage* og *bane* er kardinalvokal 3, og derefter skal der anbringes tre åbningsgrader ovenfor, som vi her provisorisk vil kalde /i/, /e/ og /æ/. Problemet er nu hvordan disse lyde noteres i IPA, hvis man samtidig vil undgå at bruge diakritiske tegn.

Den løsning der benyttes af alle, er at inddrage tegnet [æ], der som IPA-tegn betegner en lyd mellem kardinalvokal 3 og 4, men som i disse opstillinger gør tjeneste som tegn for kardinalvokal 3. Til gengæld bruges IPA-tegnet for kardinalvokal 3 som tegn for kardinalvokal 2, som det fremgår af både *F&F* og *Udtalt*. Det uhensigtsmæssige ved denne løsning er at dansk på den måde kommer til at adskille sig mindre end ønskeligt i transskriptionen fra de vigtige nabosprog svensk, norsk og tysk. Da denne type sammenligninger, samt sammenligninger med ældre danske sprogrtrin, er hyppige opgaver, både i undervisningen i fonetik og fonologi og i forskellige andre typer af undervisning, er det ret uheldigt at anvende den for åbne variant. Man er nok nødt til at forlige sig med diakritika hvis man vil bruge IPA fornuftigt på de danske vokaler, se fx Basbøll og Wagners dansk-tyske sammenlignende fonologi (1985).

For di *S&L* bruger Danias lydskrift, er der ikke umiddelbart nogen kontroversielle notationsproblemer af den her diskuterede type. Problemet ligger, som antydnet ovenfor, i selve brugen af Dania.

2.4. Variation

Alle bøger gør opmærksom på variationsforholdene, men detaljemængden er stærkt varierende. *NDF* skiller sig ud ved udelukkende at behandle variation i de tilfælde hvor det har relevans for transskriptionen. I alle de andre bøger tildeles variation egenrelevans med separate kapitler om emnet. *RmF* og *F&F* behandler variation mellem generationerne i et særskilt afsnit om nyere udvikling og inddrager desuden variation i de tilfælde hvor det har relevans for den fonologiske analyse. *Udtalt* samt *S&L* behandler variation baseret på geografi og alder, og *Udtalt* behandler desuden variation baseret på sociale forhold, herunder multietnolekt, samt inddrager variation i forklaringen af fri allofoni. På mange måder har denne tilgang, hvor system og variation behandles stærkt adskilt, den indirekte effekt at forestillingen om en homogen og monolitisk udtale opretholdes.

Variation i prosodi

Kun *Udtalt* beskriver variation i stød i nogen detaljegrad, selvom emnet også kommer op meget kort i alle de andre bøger. Beskrivelsen i *Udtalt* er relativt fyldestgørende og velillustreret, omend nogle af beskrivelserne synes at være temmelig forældede; ord som *hals* og *kant* beskrives som værende overvejende uden stød vest for Storebælt, hvilket ikke lyder be-

kendt for de to medlemmer af forfattergruppen der er vokset op forskellige steder i det vestlige Jylland.

F&F, *RmF* og *Udtalt* går alle i detaljer med regional variation i tonegang og trykgrupper, og variation fremhæves særligt i *Udtalt* helt i starten af beskrivelsen af dansk intonation. *Udtalt* beskriver også nyere variation på andre prosodiske parametre, særligt rytme i københavnsk multietnolekt.

Variation i konsonanter

Variation og udvikling i det bløde d (herunder bortfald i visse positioner) samt det nu næsten uddøde bløde g behandles i større eller mindre detaljeringsgrad i alle bøger med separate variationskapitler. Desuden behandles variation i /t r/ i *Udtalt* samt i *F&F*.

Variation i vokaler

F&F og *RmF* leverer en omhyggelig gennemgang af en række nyere udviklinger i distributionen af vokallængde samt vokalkvaliteten i r-kontekst og en række andre positioner. *Udtalt* behandler især variationen i /a/, /ɑ/ og /ɔ/, mens *S&L* har fokus på de københavnske a-lyde.

2.5. Fonologi

Fonologi behandles i meget varierende grad i de fem bøger. *Udtalt* behandler hovedsageligt fonologi på et principielt plan; der introduceres til fonemer og allofoner, minimalpar mv., men en samlet fonologisk analyse af dansk præsenteres ikke. *NDF* lægger ud med at præsentere fonologi som fonemanalyse, og bogens generelle fokus er på overfladekontraster. I bogens sidste kapitel introduceres så underliggende fonemer og fonologiske regler. Underliggende fonemer præsenteres som abstrakte størrelser som udledes på baggrund af distribution, og som derefter valideres på baggrund af ortografi og sproghistorie. Da sprogbrugere generelt ikke er bekendte med sproghistorien (fx Linell 1979: 4), finder vi denne tilgang problematisk. Ligeledes defineres valide fonologiske regler som naturlige regler der enten afspejler sproghistorien eller virker plausible. Kapitlet afsluttes med nogle overvejelser om overfladefonemernes og de underliggendes fonemers psykologiske realitet (her kognitiv fonologi), og det konkluderes at de psykologisk reelle enheder nok ligger et sted mellem de to typer.

RmF's behandling af fonologi er centreret omkring fonemanalysen. Fone mbegrebet introduceres i forbindelse med lydskrift, da bogen behand-

ler fonemskrift samt halvfin lydskrift. Fonemer omtales som abstrakte, underliggende størrelser der fungerer som fællesnævner for lyde der er artikulatorisk beslægtede, distinktive og som optræder i komplementær distribution. Bogen leverer en fonemanalyse for både vokaler og konsonanter.

F&F er den eneste bog med ordet ‘fonologi’ i titlen, og *F&F* leverer også klart den grundigste behandling af dansk fonologi med næsten 200 sider om emnet. Styrken i fremstillingen ligger i diskussionen af konkurrerende tolkninger og tilgange i konteksten af det danske lydssystem. Herved fremkommer en række centrale nuancer i det danske lydssystem samtidig med at der introduceres til fonologiens metoder og argumentationsformer. Bogen leverer således en gennemargumenteret fonemanalyse for både vokaler og konsonanter.

S&L skelner mellem det almene fonetiske (lydlige) synspunkt og det dansksproglige synspunkt. Førstnævnte ser ud til at dække fonetikens tre grene (artikulation, akustik og perception) samt fonologi (det Heger præsenterer som ‘hjernen’), mens sidstnævnte ser ud til at dække dansk fonologi fra en mere strukturel vinkel med fokus på fonotaks og alternation. Distinktionen mellem de to synspunkter virker mærkelig, og det er uklart hvad den bidrager med. *S&L*'s noget diffuse tilgang til teori skal ses i lyset af at bogen er blevet til som en del af det oprør som Jørn Lund, Lars Brink og Steffen Heger iværksatte mod de strukturelt skolede professorer der beherskede scenen omkring 1965. Oprøret førte til betydelige faglige resultater, som fx. Brink og Lunds *Dansk rigsmål* (1975) og *Den store danske udtaleordbog* (Brink m.fl. 1991). Et langt stykke hen ad vejen falder gruppens ledende tanke om at man klart kan se hvordan tingene ‘er’, hvis man bare tager teoribrillerne af, forbavsende godt i tråd med 1970'ernes ånd. I den forstand repræsenterer deres tilgang en tilbagevenden til en præstrukturalistisk tilgang, og gruppens bedste teorikender, Lars Brink, har selv pointeret dette (Brink 2011, sml. Basbøll 1989). Samtidig, og det er dér hvor *S&L* nok har sin største svaghed, anvender bogen selv strukturelt inspirerede synspunkter i stor stil. Brugen af kommutation er nok bogens vigtigste redskab, men fx opdelingen mellem fuldvokaler, svagtryksvokaler og halvvokaler er bygget på distributionelle og funktionelle synspunkter der smager forbavsende meget af strukturel tænkning.

Prosodiens fonologi

Alle bøgerne behandler stødets fonologi, dvs. de opsætter nogle regler for stødets forekomst, omend behandlingen i *S&L* er meget kort

og overfladisk. Beskrivelsen af stødets forekomst er væsentligt mere detaljeret i *NDF* end i *Udtalt*. Dog bliver den teoretiske baggrund for stødbasis (dvs. hvad der skal til før en stavelse kan have stød) beskrevet kort og koncist i *Udtalt* og bliver ikke rigtig beskrevet i *NDF*. Både *F&F* og (i lavere grad) *RmF* beskriver reglerne for stødets forekomst meget mere detaljeret, og med meget mere teoretisk dybde end de andre bøger; beskrivelserne er baseret på en simplificeret udgave af Basbølls (2003, 2005) *ikke-stød-model*, og de deler ligesom Basbøll ord op i en lang række nummererede grupper alt efter deres fonologiske opførsel. Beskrivelsen bliver i begge tilfælde meget kompleks og ikke nødvendigvis særlig pædagogisk.

Trykplacering behandles også i alle bøgerne, både i enkeltord, sammensatte ord, og i syntaktisk sammenhæng. Beskrivelsen i *Udtalt* er temmelig kort og overfladisk i forhold til andre bøger, mens beskrivelserne i *NDF*, *RmF* og særligt *F&F* er meget mere detaljerede.

Alle bøgerne behandler fonotaks i en fin detaljegrad, og alle på nær *S&L* skriver om schwa-assimilation. I *NDF* behandles schwa-assimilation i et separat kapitel om syllabicitet. Den egentlige fonologiske analyse er en smule forvirrende her; det beskrives som om der kan veksles frit mellem former som /mɔ:lə ~ mɔ:l/ i udtalen af ord som *måle*, men det kommenteres ikke hvordan den slags variation vil påvirke den underliggende repræsentation af den slags ord. Langt de fleste fonologiske teorier ville kræve én underliggende repræsentation som bruges til at udlede andre former af ordet, men i *NDF* ser det ud som om flere underliggende repræsentationer af samme ord er acceptable; bogen kommer ikke ind på hvilke fonologiske konsekvenser denne noget atypiske notation har. I *Udtalt*, *F&F* og *RmF* behandles schwa-assimilation i beskrivelsen af sammenhængende tale, hvilket nok er en anelse uheldigt, da schwa-assimilation synes at være en obligatorisk proces der som regel også påvirker tydelig udtale af enkeltord.

Beskrivelserne af intonation er overvejende fonologisk orienterede i alle bøger hvor det behandles, i den forstand at beskrivelserne kommer ind på hvordan forskellige former (intonationskurver) bruges systematisk til forskellige grammatiske og pragmatiske formål. Der er en fin kort beskrivelse af tonegang i *Udtalt* og noget længere og mere detaljerede beskrivelser i både *F&F* og *RmF* som bygger på Grønnums omfattende forskning på området (se fx Grønnum 1992). Hverken *S&L* eller *NDF* behandler intonation overhovedet, hvilket må siges at være meget uheldigt.

Konsonanternes fonologi

En grundig diskussion af konsonanternes fonologi finder man i *F&F*, der indeholder diskussioner af tolkningen af $[p^h t^h k^h ɛ ɲ]$ samt konsonantgradering og fraværet af en final aspirationsmodsatning. Særligt diskussionen af klusilerne og de lyde der kobles sammen med dem fonologisk er interessant og lærerig. Grønnum diskuterer fordele og ulemper ved en strukturalistisk versus en morfologisk baseret analyse og udpeger sidstnævnte som vinder. Diskussionen er grundig og kommer omkring mange principielle overvejelser om hvad fonologisk analyse er og bør være. Den morfologisk baserede analyse som Grønnum argumenterer for kendes også fra Rischel (1970) og Basbøll (2005). I *RmF* dropper Grønnum sin morfologisk baserede /g/-analyse fra *F&F* og kobler alle forekomster af finalt $[ɣ ɿ]$ til henholdsvis /v j/ (hvilket er i overensstemmelse med vores mere fonetisk orienterede analyse, se Horslund et al. 2021 og 2022). Grønnum forklarer desværre ikke sine bevæggrunde for denne ændring i analysen. *NDF* fokuserer generelt på overfladekontraster, men de underliggende konsonantfonemer der opstilles, følger den traditionelle analyse som i *F&F*.

Udtalts konsonantkapitel lægger ud med at påpege defekte distributioner i det danske konsonantinventar uden dog at behandle emnet videre udover at sammenkoble henholdsvis $[v ɣ]$, $[ɣ ɿ]$ samt $[j ɿ]$ i gennemgangen af enkeltlydene der ellers har fokus på artikulation. Klusilernes finale manifestation berøres stort set ikke, og det berøres ikke om $[ð]$ skal kobles til andre lyde.

F&F, *RmF*, *NDF* og *Udtalt* behandler alle $[ɛ]$ og $[ɲ]$ som konsonantsekvenserne /sj/ og /ng/. Disse fire bøger rummer desuden alle en gennemgang af danske konsonantklynger. Særlig grundig er gennemgangen i *RmF* der har en udtømmende oversigt over danske konsonantklynger i forskellige positioner, herunder i betonedede og ubetonede stavelser.

S&L's eksempler i fonemanalysekapitlet rummer kun et enkelt konsonanteksempel der mere tjener til at illustrere fænomenet frie allofoner end som fonologisk analyse af danske konsonanter.

Vokalernes fonologi

Bøgernes analyser af vokalsystemet når frem til meget forskellige løsninger med hensyn til antallet af vokalfonemer. Den snævrreste analyse præsterer Grønnum, der i begge fremstillinger får antallet skåret ned til ti vokalfonemer, et antal der også findes i adskillige ældre fremstillinger. Det vil føre for vidt at gå ind i en diskussion af denne analyse her, men

der kan rejses adskillige indvendinger imod den. Den bygger primært på alternationer mellem vokaler der analyseres som betinget af morfologiske processer, især vekslen +/- /r/, men i det omfang hvor /r/ er forsvundet i nyere udtale, er analysen ikke mulig at opretholde. Det betyder på den anden side ikke at alle distributionelle huller som man kan se af *F&F*'s omhyggelige fremstilling, er fyldt ud, tværtimod findes en hel del af de komplementære distributioner endnu. Dansk befinder sig tydeligvis i et vadedsted hvor antallet af klart distinktive vokalfonemer er i vækst, samtidig med at mange spor af den tidligere orden stadig står tilbage.

Det næstmindste antal distinktive vokaler finder vi hos Schachtenhaufen, der opererer med 13 vokaler i stærktrykstavelser. Antallet er fremkommet ved at traditionens a- og å-fonemer nu er delt i to, samt at der er inkluderet en fjerde distinktiv vokal i den rundede fortungeserie. Igen er det /r/'s påvirkning af (og efterfølgende assimilation med) vokalerne der betinger at fonemantallet stiger. I de øvrige bøger er der ikke noget præcist tal på hvor mange vokalfonemer der skal regnes med. *Udtalt* kommer frem til 15 distinkte vokallyde (75-76), men det er ikke givet at dette skal forstås som en fonematisk analyse. Noget tilsvarende gælder *S&L*, der nok opererer med distinkte vokallyde (fx s. 86), men eksplicit tager afstand fra en fonematisk analyse.

2.6. Sammenhængende tale

Fænomener der er betinget af sammenhængende tale, dvs. fonotaks og forskellige assimilationsprocesser, berøres i alle bøgerne. Mindst i *S&L*, hvor der dog introduceres ordentligt til flere grundlæggende assimilationsprocesser. Fonotaks berøres kun kortfattet i sammenhæng med en introduktion til begrebet 'sonoritet'. I *F&F* behandles feltet mere i dybden. Fonotaks og stavelsesstruktur behandles først alment, og senere gives der en grundig og nyttig gennemgang af stavelsesstrukturerne i dansk. I *RmF* behandles alle assimilationsfænomenerne med stor udførlighed, stavelsesbegrebet diskuteres og der gives en oversigt over de fonotaktiske muligheder i dansk.

Behandlingen af fonotaksen i *Udtalt* er meget kort, men sikkert tilstrækkelig til det pædagogiske formål. Assimilationsprocesserne behandles derimod i dybden med en grundig introduktion til schwa-assimilationen og en grundig orientering om andre typer af kontraktions- og assimilationsfænomener. Der ligger nok i denne disposition at et emne som fonotaksen alt andet lige er et tungt og lidt ukreativt felt der ikke

egner sig til opgaver på et begynderniveau, mens assimilationer omvendt er noget som de studerende selv lettere kan observere i egne optagelser.

I *NDF* er fonotaksen behandlet kortfattet, men udtømmende. Derudover behandles assimilations- og reduktionsfænomenerne. Også hér bliver der givet noget mere plads til de lettere observerbare fænomener.

2.7. Fremmedord

Udtale af fremmedord behandles i varierende grad og med forskellige perspektiver i de fem bøger. *S&L* anlægger et sociolingvistisk perspektiv og præsenterer den sociale diskussion om hvad den korrekte danske udtale af fremmedord er. Præsentationen er baseret på nogle eksempler fra franske låneord, men der gives ikke nogen form for overblik over lyde eller mønstre i fremmedord. *NDF* anlægger derimod et psykolingvistisk perspektiv og giver ikke alene et overblik over de enkeltlyde der kun optræder i fremmedord, men diskuterer også fordanskning og anglicisering af fremmedord samt hyperforeignismer. Her inddrages eksempler fra en række forskellige importsprog. Grønnum gør sig i begge sine bøger til talsmand for at udskille fremmedord fra beskrivelsen af den danske fonologi og i stedet beskrive disse ved hjælp af en særlig låneordsfonologi. Hun udskiller en række ordgrupper der bryder med fonotaksen i danske arveord, men beholder dog andre ordgrupper der også bryder med fonotaksen i danske arveord. *Udtalt* behandler kun konsonanterne i fremmedord, som der gives en kort oversigt over. Her inddrages eksempler fra en række forskellige importsprog.

2.8. Lyd og skrift

Sammenhængen mellem lyd og skrift behandles i varierende grad og med forskellige perspektiver i de fem bøger. Den korteste behandling findes i *NDF*, der blot nævner at bogstaver er forskellige fra lyde og fonemer, mens *Udtalt* bruger nogle sider på at behandle sammenhængen mellem lyd og skrift gennem en introduktion til hjemmesiden BogstavLyd med fokus på forskellen mellem simple og komplekse grafemer, samt den pointe at danske konsonanter typisk staves lydret i forlyd, mens billedet er en del mere kompliceret for andre positioner. *F&F* præsenterer en række sproglige iagttagelser omkring stavevanskeligheder i indledningen og forklarer manglen på faste lydverdier i skriften som motivation for lydskrift. Derudover behandler bogen forholdet mellem skrift og fonologi

kort i forbindelse med stødets fonologi. Her diskuteres skriftens mulige indflydelse på sprogbrugernes underliggende former. *RmF* nævner kun skrift i forbindelse med motivationen for lydskrift efter samme læst som i *F&F*.

S&L har som den eneste et særskilt kapitel om sammenhængen mellem lyd og skrift. Her findes en kort gennemgang af forskellige skriftsystemer samt en mere grundig behandling af den danske bogstavskrift, som bl.a. behandler en mere lydnær ortografi, en række typiske stavfejl samt forskelle og ligheder mellem ortografi, fonemskrift og lydskrift. Diskussionen er interessant, særligt fordi den anlægger et psykologisk perspektiv der illustrerer hvordan den optimale sproglige form i såvel lyd som skrift er en balance mellem hensyn til afsenderen og hensyn til modtageren. Færre distinktioner er en fordel for afsenderen, da det gør den sproglige formulering lettere, mens det er en ulempe for modtageren, da det gør den sproglige afkodning sværere. Omvendt er flere distinktioner en fordel for modtageren og en ulempe for afsenderen.

2.9. Anvendt fonetik

Udtalt har et rigtig fint lille afsnit om anvendt fonetik, som giver korte overblik over nogle praktiske anvendelser af fonetisk viden uden for en akademisk kontekst, med særligt fokus på talevanskeligheder, sprogundervisning, sprogtilegnelse og taleteknologi. Der er også oversigter over videre litteratur om alle emner. Det er alt andet lige en rigtig god ide at give studerende et indblik i hvordan fonetik kan bruges uden for studiet. Ingen af de andre bøger har en sådan oversigt.

3. Didaktiske valg

Både *RmF* og særlig *F&F* er ret 'tunge' at læse og har ofte ikke det mest pædagogiske forhold til at introducere svær terminologi. *NDF* og *S&L* er begge væsentligt mere letlæselige, selvom *S&L* er temmelig gammeldags. *Udtalt* er klart den mest letlæselige af bøgerne.

Opbygningen i *Udtalt* og *NDF* er relativt sammenlignelig: begge bøger starter med et par kapitler om almen fonetik, hvor *NDF*'s fokus i høj grad tager udgangspunkt i lydskrift. Derefter følger kapitler om vokaler og konsonanter, og derefter kapitler om forskellige aspekter af prosodi. Til sidst er der kapitler om mere avancerede emner, i *Udtalt* er der fokus

på anvendt fonetik og social variation, mens der i *NDF* er fokus på generel variation, fremmedord og teoretisk fonologi. Strukturen i *RmF* minder en del om *NDF* og *Udtalt*, bortset fra at kapitlerne om prosodi kommer før kapitlerne om konsonanter og vokaler, hvilket virker lidt uhensigtsmæssigt, men under alle omstændigheder er et helt bevidst valg fra forfatterens side. De tre bøger har alle 13-14 kapitler, men der er meget stor forskel på længden af kapitlerne. *S&L* har en helt anderledes struktur, som det umiddelbart er meget svært at se logikken i. Opbygningen af *F&F* er også helt anderledes; den består af tre korte indledende kapitler, et kapitel om almen fonologi, fire kapitler om almen fonetik, ni kapitler om dansk fonologi, og til sidst to kapitler om almen fonologisk teori. Denne struktur kan også være temmelig svær at finde hoved og hale i; særligt valget af det overvejende alment-fonetiske fokus og dansk-fonologiske fokus er ikke særligt gennemskueligt. Der er mange virkelig værdifulde bemærkninger om dansk fonetik, men selv for hyppige brugere af bogen kan de være svære at finde i de alment-fonetiske kapitler. Med hele 20 kapitler er *F&F* nok for omfattende til de fleste fonetikkurser.

Alle bøgerne slutter med et indeks. Både *Udtalt*, *RmF*, og *NDF* har desuden meget praktiske termlister (i *NDF*'s tilfælde med indbygget indeks) med korte beskrivelser af de vigtigste termer. *F&F* og *S&L* har forslag til videre læsning i slutningen af bogen. Oversigten i *S&L* er integreret i litteraturlisten på en ret uoverskuelig måde, og må under alle omstændigheder siges at være håbløst forældet, mens oversigten i *F&F* er mere internationalt orienteret og har mange gode forslag som stadig er relevante. *Udtalt* har lignende litteraturforslag sidst i hvert kapitel, som overvejende er fokuserede på dansk men også nogle gange internationalt orienterede; disse forslag er velopdaterede og enormt brugbare.

Alle bøgerne på nær *NDF* har gode illustrationer af artikulation. Alle illustrationerne i *S&L* og *Udtalt* er stilerede og fungerer godt som vejledning; særligt de farvelagte illustrationer i *Udtalt* er rigtig fine og lette at overskue. Til sammenligning er de stilerede illustrationer i *RmF* og *F&F* forsimplede og lidt sværere at overskue. Til gengæld er der i *RmF* og *F&F* også konkrete illustrationer af artikulation, i form af fx billeder af ganen og røntgenfotos, hvilket er en kæmpe fordel. Særligt *F&F* har virkelig mange illustrationer, som fx også visualiserer det perceptuelle system. I både *F&F* og *Udtalt* er der også en del akustiske visualiseringer med både intonationskurver, oscillogrammer og spektrogrammer. Den komplette mangel på illustrationer i *NDF* må siges at være en stor pædagogisk ulempe ved bogen, da det efter vores mening

er meget vigtigt med masser af illustrationer for at forstå de fonetiske grundbegreber.

En stor fordel – i princippet – ved både *RmF* og *F&F* er at begge bøger refererer bredt til lydeksempler som kan høres på CD'er der følger med bøgerne. Det er dog måske ikke en særligt stor fordel i praksis anno 2025, da det nok ikke længere er normalt at studerende har adgang til udstyr der kan afspille CD'er. Det er ikke desto mindre en skam at ingen af de to nye bøger har haft fokus på lydeksempler. *NDF* har en tilhørende hjemmeside med nogle få eksempler, men der refereres ikke til dem i bogen.

Der er ingen øvelser i *F&F* eller *RmF*. *S&L* har en del – egentlig ganske fine og diverse – øvelser i løbet af kapitlerne, men de er præsenteret meget lidt pædagogisk i ubrudte tekstbokse. *Udtalt* har også rimeligt diverse og gode øvelser i løbet af de fleste kapitler. Der er ingen øvelser i *NDF*, men der er øvelser til nogle af kapitlerne på den tilhørende hjemmeside. De er dog kun baseret på lydskrift, og er altså ikke særligt diverse.

4. Konklusion

Sammenligningen har klarlagt at der findes gode introduktioner til nogle emner inden for dansk lydlære, mens andre emner behandles mere stedmoderligt. Særligt problematisk er det at ingen af de tilgængelige bøger indeholder en grundig introduktion til danske talelydes akustik. Samlet set er det vores vurdering at *F&F* indeholder den grundigste behandling af dansk lydlære, mens *Udtalt* indeholder den mest didaktiske fremstilling af emnet. Vi undrer os dog over *F&F*'s struktur, hvor dansk fonetik let 'drukner' i behandlingen af den almene fonetik. Man kunne lidt kækt spørge om bogen retteligt burde hedde *Almen fonetik og dansk fonologi*? Vi sætter pris på at *NDF* luger ud i de mange u hensigtsmæssige lydskriftskonventioner der er på spil i den danske praksis, men bogens fokus er for snævert til at den kan udgøre en komplet lærebog i lydlære. Der er med andre ord mere til lydlære end lydskrift. Slutteligt undrer vi os over at *S&L* er blevet genudgivet uden revidering eller redaktionel kommentar, når der nu findes fornuftige og mere tidssvarende alternativer på markedet.

Litteratur

- Basbøll, Hans: »Dansk talesprog, systembeskrivelser. Dansk fonologi i de sidste 25 år«, i Bente Holmberg m.fl. (red.): *Forskningsprofiler*. København 1989.
- Basbøll, Hans: »Prosody, productivity and word structure. The stød pattern of Modern Danish«, in *Nordic Journal of Linguistics* 2003, 26(1), pp. 5-44. DOI: <https://doi.org/10.1017/S033258650300101X>.
- Basbøll, Hans: *The phonology of Danish*. Oxford 2005.
- Basbøll, Hans (anm.): N. Grønnum: *Rødgrød med fløde* i *Danske Studier* 2007, s. 151-157.
- Basbøll, Hans: »Fonetikker«, i Ebba Hjorth (red.): *Dansk sproghistorie 1. Dansk tager form*. Aarhus 2016, s. 279-297.
- Basbøll, Hans & Johannes Wagner: *Kontrastive Phonologie des Deutschen und Dänischen. Segmentale Wortphonologie und -phonetik* (Linguistische Arbeiten 160). Tübingen 1985. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111358345>.
- Brink, Lars: »Otto Jespersen som Fonetiker«, i: *Rask* 33 (2011). Odense 2011, s. 77-88.
- Brink, Lars: »Tryk, stød og tonegang«, i Ebba Hjorth (red.): *Dansk sproghistorie 2. Ord for ord for ord*. Aarhus 2018, s. 229-254.
- Brink, Lars og Jørn Lund: *Udtaleforskelle i Danmark*. København 1974.
- Brink, Lars og Jørn Lund: *Dansk Rigsmål 1-2*. København 1975.
- Brink, Lars, Jørn Lund, Steffen Heger og Jens Normann Jørgensen: *Den store danske udtaleordbog*. København 1991.
- Fischer-Jørgensen, Eli: *Almen fonetik*. København 1962.
- Grønnum, Nina: *The groundworks of Danish intonation. An introduction*. København 1992.
- Grønnum, Nina: »Danish vowels. Surface contrasts versus underlying form«, i *Phonetica* (1995) 52(3) s. 215-220. (1995), s. 215-220. DOI: <https://doi.org/10.1159/000262173>.
- Grønnum, Nina: *Fonetik og fonologi: almen og dansk*. 4. udg. København 2005.
- Grønnum, Nina: *Rødgrød med fløde: en lille bog om dansk fonetik*. København 2007.
- Grønnum, Nina (anm.): J. Heegård Petersen m.fl.: *Udtalt: En introduktion til dansk fonetik*, i *Nydanske Sprogstudier* 62 (2022), s. 122-131. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.vli62.134597>.
- Grønnum, Nina (anm.): R. Schachtenhaufen: *Ny dansk fonetik*, i *Nydanske Sprogstudier* 63 (2023), s. 182-203. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.vli63.137564>.
- Heger, Steffen: *Sprog og Lyd – Elementær dansk fonetik*. København 1981.
- Hjelmslev, Louis og Poul Andersen: *Fonetik*. Københavns Universitets Fond til Tilvejebringelse af Læremidler. København 1954.
- Horslund, Camilla Søballe, Henrik Jørgensen og Rasmus Puggaard: »En alternativ, fonetisk baseret fonemanalyse af det danske konsonantsystem«, i Yonatan Goldshtein, Inger Schoonderbeek Hansen og Tina Thode Hougaard (red.): *18. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Aarhus 2021, s. 251-267
- Horslund, Camilla Søballe, Rasmus Puggaard-Rode og Henrik Jørgensen: »A phonetically-based phoneme analysis of the Danish consonant system«, i *Acta*

- Linguistica Hafniensia* 54(1) (2022). København 2022, s. 73-105. DOI: <https://doi.org/10.1080/03740463.2021.2022866>.
- Jespersen, Otto: *Fonetik. En systematisk fremstilling af læren om sproglyd*. København 1897-1899.
- Juul, Holger: »Lydskrivning af dansk med det internationale fonetiske alfabet«, i *Danske Studier* (Universitets-Jubilæets danske Samfund 610) (2024), s. 103-113.
- Kristensen, Kjeld og Lars Brink: *Dansk for svenskere*. Kristianstad (1986) 1997.
- Linell, Per. *Psychological Reality in Phonology*. Cambridge: Cambridge University Press. 1979.
- Pedersen, Inge Lise: »Udtrykklære«, i Tore Kristiansen m.fl.: *Dansk sproglære*. København 1996. s. 169-202.
- Petersen, Jan Heegård, Holger Juul, Nicolai Pharaog og Marie Maegaard: *Udtalt – En introduktion til dansk fonetik*. Frederiksberg 2021.
- Puggaard-Rode, Rasmus: »International og dansk praksis i notationen af lukkelyde«, i *Nydanske Sprogstudier* 66 (2024), s. 180-215. DOI: <https://doi.org/10.7146/nys.vli66.145000>.
- Puggaard-Rode, Rasmus, Francesco Burroni og Aleese Block: »Udtalen af det bløde d« (Oplæg til *Møde om udforskningen af det danske sprog* 20, Aarhus Universitet). Aarhus 2024.
- Rischel, Jørgen: »Consonant gradation: A problem in Danish phonology and morphology«, in Hreinn Benediktsson (red.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics*. Reykjavík 1970, s. 460-480. Genoptrykt i Nina Grønnum m.fl. (red.): *Sound structure in language*. Oxford 2009, s. 26-43. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780199544349.003.0002>.
- Rischel, Jørgen (anm.): N. Grønnum: *Fonetik og fonologi: Alment og dansk*, i *Acta Linguistica Hafniensia*, 32(1) (2000), s. 161-185. DOI: <https://doi.org/10.1080/03740463.2000.10412307>.
- Schachtenhaufen, Ruben: *Ny dansk fonetik*. 2. udgave. Aarhus 2023.

Cæsar som nietzscheansk motiv. En editionsfilologisk undersøgelse af Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*

Af Katja Gottlieb

In December 1904 the last volume of the first edition of the Danish author Henrik Pontoppidan's masterpiece *Lykke-Per* (Eng.: Lucky Per) was published. On the last page the author informed the reader that a new, revised and slightly abbreviated version of *Lykke-Per* would soon be published, and the author requested that this new edition be used as a basis for a future assessment of the overall work. The revised version of *Lykke-Per* became available for purchase a few months later, but in 1918 Pontoppidan chose to publish yet another abridged and revised edition of the work. While working on the first edition, Pontoppidan became preoccupied with studies in German philosopher Friedrich Nietzsche, whose philosophy came to influence *Lykke-Per*. In *Lykke-Per* Pontoppidan uses Nietzsche's thoughts of 'the will to power' and his homage to the heroic figures of history, such as Caesar, as consistent themes, and the influence can be traced through the different versions of *Lykke-Per*. The tools of scholarly editing can map out this inspiration from Nietzsche, thus providing the reader with valuable insight in the transformation of the motifs of *Lykke-Per* through the different versions.

Indledning

Henrik Pontoppidans (1857-1943) stort anlagte hovedværk regnes for et af dansk litteraturs skelsættende værker, og det er således rimeligt at antage, at mange læsere vil være bekendt med fortællingen om den østjyske Per Sidenius, der forkaster sin religiøse opvækst og begiver sig ud i et livslangt opgør med sin arv. Opfyldt af selvtillid og modernitetens store muligheder drager han til København for at læse til ingeniør, og her udvikler han også sine planer om et omfattende kanalprojekt, der skal revolutionere samhandelsmulighederne til gavn for nationen. Projektet kuldsejler, men måske finder Per undervejs sig selv.

Mindre velkendt er det måske i den brede offentlighed, at *Lykke-Per* var lang tid om at finde den form, værket har i dag. Romanen udkom første gang som otte hæfter i perioden 1898-1904, men i en note på sidste side i førsteudgaven, bekendtgjorde forfatteren, at en ny gennemset og lidt forkortet udgave af værket var på vej. Pontoppidan anmodede ligefrem eftertiden om, at »denne nye Udgave maa blive lagt til Grund ved en mulig Bedømmelse af det samlede Værk«. Den reviderede andenud-

gave af *Lykke-Per* var komplet i 1905 og optrykkes igen i 1907-1908, hvor den udkommer som tredje udgave. I 1918 vælger Pontoppidan dog endnu engang at forkorte og revidere sit hovedværk, og han når således at gennemarbejde *Lykke-Per* på ny, således at der herefter eksisterer tre grundlæggende forskellige versioner af værket. Denne udgave er fjerde udgave. Denne artikel vil koncentrere sig om første, anden og fjerde udgave.

Det er ikke usædvanligt, at en forfatter reviderer sine tidlige arbejder, men når en forfatter er så konsekvent med at omarbejde sine værker og gør det så gennemgribende, som Pontoppidan gjorde det sit liv igennem, skaber det udfordringer for forskere såvel som for almindelige læsere af forfatterskabet, ikke mindst fordi det ikke lykkedes Pontoppidan at overflødigøre de tidlige udgaver af *Lykke-Per*. Nok er det fjerdeudgaven fra 1918, der danner grundlaget for den tobindsudgave, der er i almindelig handel i dag, men førsteudgaven, der udkom i oplag på mellem 2000-2500 eksemplarer, er stadig tilgængelig via antikvarier og biblioteker og kan tilgås digitalt (på etxt.dk). I 2019 blev førsteudgaven igen udgivet som fysisk bog; det skyldes ikke mindst, at forskningen ofte orienterer sig mod førsteudgaven, når *Lykke-Per* søges tolket. Fx kan man i afsnittet om Pontoppidan i *Dansk litteraturs historie*, bind 3 (Busk-Jensen 2009: 219-249) møde en læsning, der, som det fremgår af de citater, der bringes i afsnittet, baserer sig på førsteudgaven. I Børge Kristiansens '*At blive sig selv*' og '*At være sig selv*' citeres der derimod så vidt muligt efter den »mest tilgængelige tobindsudgave af *Lykke-Per*«; men i de sammenhænge, hvor pointer ikke kan belyses tilstrækkeligt på baggrund af denne udgave, trækkes der i analysen på førsteudgaven (Kristiansen 2007: 13 f.). Det samme gør sig gældende i forbindelse med det grundlæggende arbejde, Jørgen Moestrup foretog i *Pontoppidan og Nietzsche* (1967).

Imellem førsteudgaven og den almindeligt udbredte fjerdeudgave står andenudgaven fra 1905, som også er svær at komme uden om. Det skyldes, at andre forskere mener, at det bør være den udgave, der lægges til grund for udgivelse, oversættelse og tolkning af *Lykke-Per*. Det er en betragtning, der fx begrundes i, at førsteudgaven blandt andet på grund af sin langtrukne udgivelsesproces, hvor visse kapitler og afsnit havde været publiceret i andre sammenhænge inden indlemmelsen i *Lykke-Per*, dårligt kan betegnes som et sammenhængende værk. Dertil kommer, at der er træk i *Lykke-Per*, som først kan forstås til fulde på baggrund af andenudgaven, der således kan ses som den bedste og mest gennemarbejdede version af værket (fremhævet af Behrendt 2019). Faktum er, at de tre væsentligt forskellige versioner af *Lykke-Per*, som Pontoppidan selv

foranstaltede udgivelsen af, i dag eksisterer side om side. Spørgsmålet er dog, om man uden videre kan basere sin fortolkning af Pontoppidans hovedværk på en hvilken som helst af de tre versioner og nå frem til det samme resultat? Det vil denne artikel søge at give et svar på.

Editionsfilologien som afsæt for fortolkning

For at besvare spørgsmålet kan man vende sig mod editionsfilologien, der er denne artikels teoretiske grundlag. Historisk er det sådan, at editionsvidenskaben frem til 1970'erne i overvejende grad blev betragtet som et redskabsfag og som et håndværk, der var tilnærmelsesvis værdis- og teorifrit, men som Johnny Kondrup beskriver det, er der siden sket et opgør med denne opfattelse: »Kløften mellem redskabsfag og hermeneutisk videnskab er blevet fyldt ud, bl.a. ved at gå tilbage til romantiske filosoffer som Friedrich Schlegel og F.D.E. Schleiermacher, der påpegede, at filologi og fortolkning gensidigt betinger hinanden« (Kondrup 2020). I *Editionsfilologi* (2011) uddyber Johnny Kondrup, hvorfor bevidsthed om teksters tilblivelses- og overleveringsproblemer er et nødvendigt udgangspunkt for litteraturforskningen. Det skyldes blandt andet, at editionsfilologien kan beskytte mod fejlagtige slutninger, der kan være draget på baggrund af forfatterens ungdomsværk, der blot læses i en udgave, som uden forskerens vidende repræsenterer den ældre forfatters revision af sit yngre jeg. Derudover kan editionsfilologisk bevidsthed grundet det skærpede fokus på, hvad der *egentlig* står i en tekst, også bidrage til en styrket æstetisk bevidsthed i forskningen, ligesom den »fordybede forståelse« af værket kan gå i en historisk-genetisk retning, da nyere værker ofte findes overleveret som flere indbyrdes varierende tekster. Man kan sige, at editionsfilologien hjælper fortolkeren til at erkende, at ingen af disse indbyrdes varierende tekster er »værket selv« (Kondrup 2011: 23). Således kan man argumentere for, at denne bevidsthed om værkets tilblivelseshistorie bør danne udgangspunkt for litteraturanalysen, ikke mindst når man har at gøre med et værk som *Lykke-Per*, hvor fortolkningen kan baseres på alt fra et bevidst tilvalg af den store førsteudgave til en tilfældig udgave, der er taget ned fra hylderne på det lokale folkebibliotek (Gottlieb & Rasmussen 2023: 66).

Editionsfilologi er »videnskaben om, hvordan man genudgiver ældre litterære værker og ny- eller genudgiver litteraturhistoriske, personalhistoriske og andre historiske kilder (breve, dagbøger m.v.)« (Kondrup

2020). Til arbejdet med en videnskabelig udgave hører tekstkritik, variantfortegnelse, manuskript- og bogbeskrivelse samt kommentering, der alt i alt udgør en forudsætning for fortolkning på grundlag af et overblik over de forskellige versioners forskelle og ligheder (Kondrup 2020). Denne artikel vil med et af værktøjerne fra editionsfilologien, nemlig variantfortegnelsen, udpege en række af de centrale forskydninger, som opstår undervejs i transponeringen af Pontoppidans grundigt bearbejdede roman, for på den måde at kunne give et bud på, hvilken betydning valget af udgave har for fortolkningen. For et værk, der er så omfangsrigt som *Lykke-Per*, kan undersøgelserne let risikere at løbe forskelsløst ud i alle retninger. Derfor vil artiklen forfølge udviklingen af et af romanens centrale motiver, cæsarmotivet, og fokusere på en række centrale passager, der har dette motiv som omdrejningspunkt i de tre versioner af *Lykke-Per*, som Pontoppidan publicerede i sin levetid.

Cæsarmotivet i *Lykke-Per*

For at forstå den rolle cæsarmotivet spiller i *Lykke-Per*, er det centralt at vide, at den tyske digterfilosof Friedrich Nietzsche (1844-1900) var stort set ukendt i den europæiske offentlighed, indtil Georg Brandes, som Pontoppidan stod i nær kontakt med, i 1888 introducerede Nietzsche og hans filosofi fra en talerstol på Københavns Universitet. Forelæsningsrækken blev et tilløbsstykke, både på grund af Brandes, men også på grund af indholdet. Nietzsches tanker var, som Henrik Wivel beskriver det, »ren dynamit. Og med Georg Brandes' introduktion til hans [Nietzsches] tænkning eksploderer dynamitten i København anno 1888« (Wivel 2009: 265). Nietzsches filosofi er for Brandes en del af et forsøg på at revitalisere det moderne gennembruds tanker, og i den forbindelse egner ikke mindst Nietzsches radikalt nihilistiske eksistenstænkning sig godt. Introduktionsforelæsnngen var »Aristokratisk Radikalisme«, der også udkom som essay, og et af de temaer, Brandes udfolder heri, er 'viljen til magt'. I forbindelse med begrebsbestemmelsen af denne finder Nietzsche en række repræsentanter for magtvilje hos nogle af historiens monumentale skikkelser. Den romerske kejser Gajus Julius Cæsar hører til de store krigerske personligheder, der ofte nævnes hos Nietzsche, og som Brandes formulerer det, så gives der »to Klasser af revolutionære Aander, de, der instinktivt føle sig dragne til Brutus og de, der lige saa instinktivt føle sig dragne til Cæsar. Cæsar er den store Type« (Brandes 1888: 596).

Det er dog også vigtigt at vide, at Brandes, som Wivel også beskriver det, er særdeles meddigtende og fortolkende i sin præsentation af Nietzsche. Men Pontoppidan er altså gennem Brandes' præsentation bekendt med Nietzsches magtfilosofi allerede fra *Lykke-Pers* førsteudgave. I overensstemmelse hermed er Per fra barnsben, som Jørgen Moestrup har påvist i sin grundlæggende afhandling, anlagt som Nietzsches fornemme menneske (Moestrup 1967-70: 295). Det er dette spor vedrørende den nietzscheanske farvede persontegning, som skal forfølges her.

Man skal, som Jørgen Moestrup har udfoldet det i artiklen »Lykke-Per og Nietzsche« (Moestrup 1967-70) ikke mange sider ind i *Lykke-Per*, før cæsarmotivet tegner sig klart. I førsteudgavens første hæfte, der har titlen *Lykke-Per. Hans Ungdom* (1898), lægger barnet Per, som mistrives i sin strengt religiøse familie, afstand til familiens værdisæt og forestiller sig, at han må være et hittebarn: »et ved Uagtsomhed efterladt Barn af en eller anden omstrefjende Zigøjnertrup«, og han forestiller sig sin virkelige far som: »en mægtig Høvdingeskikkelse med blaasorte Lokker hængende ned ad Ryggen, en Slængkappe over Skuldren, en Egestav i sin brune, stærke Haand ... en eneraadig Hersker, en Konge over de mørke Heders uendelige Rige, Frihedens og de vilde Stormes Hjem« (Pontoppidan 1898 (1): 23-24). Per ser sig selv som en kongesøn. Senere ser den unge Per sig i spejlet og synes, at »han mindede om en af Roms store kejsere« (Pontoppidan 1898 (1): 84), for blot at nævne et par eksempler. Hos Pontoppidan kobles cæsarmotivet ofte med Prometheusmotivet, og Pers projekt er da også inspireret af Nietzsches fremstilling af myten om Prometheus i *Die Geburt der Tragödie* (1872). Per vil, som Prometheus, give mennesket lynet, som kan frigøre det fra Gud. Modsætningen til det cæsarisk-promethiske findes i det antikvariske menneske, som Brandes også berører i »Aristokratisk Radikalisme«. Som Nietzsche beskriver det i *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (Nietzsche 1874: afsnit 3) hæger det antikvariske menneske ikke alene om det, han kommer fra, men sidder fast i det, og dyrker det. Det er da tilsyneladende også det antikvariske menneske, som den unge cæsar Per Sidenius får retning mod, efterhånden som hans livsprojekt kuldsejler.

Fra første til anden udgave af *Lykke-Per*

Som Pontoppidan beskrev det i den omtalte notits i førsteudgavens sidste hæfte, er andenudgaven forkortet, og det er også det indtryk, man får, når man sidder med de to udgaver i hånden. *Lykke-Per*, der i førsteudga-

ven bestod af otte hæfter med hver sin titel og egen kapitelopdeling, er i andenudgaven blevet til tre bind med fortløbende kapitelopdeling. Som det fremgår af nedenstående model, fordeler de to udgaver sig således i forhold til hinanden:

2. udgave 1905	<i>Lykke-Per, I Del</i>		
Kapitler	1 2 3 4	5 6 7	8 9 10
1. udgave 1898-1904	<i>I Lykke-Per, hans Ungdom</i>	<i>II Lykke-Per finder Skatten</i>	<i>III Lykke-Per, hans Kærlighed</i>
Kapitler	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4

2. udgave 1905	<i>Lykke-Per, II Del</i>		
Kapitler	11 12 13	14 15 16	17 18
1. udgave 1898-1904	<i>IV Lykke-Per i det fremmede</i>	<i>V Lykke-Per, hans store Værk</i>	<i>VI Lykke-Per og hans Kæreste</i>
Kapitler	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3

2. udgave 1905	<i>Lykke-Per, III Del</i>	
Kapitler	19 20 21 22	23 24 25 26 27 28
1. udgave 1898-1904	<i>VII Lykke-Per, hans Rejse til Amerika</i>	<i>VIII Lykke-Per, hans Sidste Kamp</i>
Kapitler	1 2 3	1 2 3 4 5 Slutning

Indholdet i de to udgaver består umiddelbart af de samme grundlæggende handlingselementer, men opstiller man et variantapparat, der viser afvigelserne mellem de forskellige udgaver, kan man se, hvad der er sket fra første til anden udgave. Først og fremmest står det klart, at der er en række passager fra førsteudgaven, der beskæres kraftigt eller helt udgår. På trods af forkortelserne følger Pontoppidan dog en række nye scener til

andenudgaven. En del af disse har tydeligvis til hensigt at formidle overgange i handlingen mere smidigt, hvilket giver god mening i lyset af, at en del passager tidligere havde været publiceret i fx tidsskrifter. Der er desuden lagt flere ledetråde ind, som peger frem mod romanens afslutning. Den mest kendte af disse ledetråde er formentlig scenen fra andet kapitel, der peger frem mod den vejassistentpost, som Per ender i. Her tænker Per foragteligt om de ingeniører, der udklækkes fra Polyteknisk Lærestanstalt, at de: »i det højeste tør gøre sig Haab om at opnaa en Stilling som Vejassistent med kongelig Udnævnelse« (Pontoppidan 1905 (1): 62). Og andenudgavens kapitel 16 tilføjes et afsnit, der peger frem mod det forliste cæsarprojekt. Her måler Per sig med rivalerne Max Bernhardt og Dyhring og indrømmer herefter for sig selv, at »der var ikke det Stof i ham til en Verdenserobrers, som han havde troet« (Pontoppidan 1905 (2): 219). Pontoppidan formår altså i transponeringen fra første til anden udgave at tilføre værket passager, der styrker værkets indre sammenhængskraft, samtidig med at han slanker værket. Men i processen sker der noget interessant med persontegningen.

Hvor Per i førsteudgaven ofte står som en lidt for flad eller ensidig eksponent for det cæsariske og dermed som en meget konsekvent modpol til det miljø, han har forladt, males andenudgavens Per med en bredere palet og kommer således til at fremstå mere facetteret. Et meget markant eksempel herpå stammer fra førsteudgavens 4. hæfte, *Lykke-Per i det fremmede* (1899), hvor de første kapitler til dels er fortalt gennem en række breve, Per skriver hjem fra Berlin, hvor han har slået sig ned for at studere. Brevene er stilet til Pers forlovede, rigmandsdatteren Jakobe Salomon. Brevformen er et brud med romanens hidtidige fortælleteknik, og de indblik læseren får i Pers oplevelser og tanker, er således befriet fra fortælleren som fortolkende mellemlid. I brevene beskriver Per sin begejstring for storbyen, der elektriserer ham, så han ligefrem kan mærke, hvordan han hver dag bliver ladet med lyn og torden, jf. det cæsarisk-prometiske motiv. Per logerer hos en fru Kumminach, der driver delvis ulovlig pensionatvirksomhed, og han skriver begejstret om storbyens omflakkende eksistenser, der kun ejer »hvad de har paa sig, og flytter fra Bydel til Bydel med en Times Varsel. Det er en Levevis, der er dem paa tvungen af Eksistenskampen i disse Millionbyer, og som derfor hurtigt falder dem naturlig.« (Pontoppidan 1899 (4): 81): Per konstaterer kynisk afslutningsvis i det samme brev: »Men hvad er der da egentlig at jamre over? Der foregaar en Smagsforandring, det er det hele!« Det er en rå og unuanceret Per, der skriver hjem.

I forbindelse med omarbejdningen til andenudgaven vælger Pontoppidan at foretage justeringer i fortælleformen, således at nogle af brevene udgår og i stedet erstattes af den gennemgående olympiske fortæller. En kollation afslører, at på trods af, at hovedindholdet i de to udgaver forbliver det samme, så er indholdet nu grundigt revideret. I andenudgaven skriver Per også begejstret hjem til Jakobe om udviklingen af det moderne industrisamfund, men nu virker det indblik, han får »i en Millionbefolknings Levevis og Livsvilkaar« ret uhyggeligt på ham (Pontoppidan 1905 (2): 56) er, der i førsteudgaven konstaterede, at der ikke er »Raad til Medlidenhed«, da en af fru Kumminachs forhutlede pensionærer afgår ved døden, bliver i anden udgave »kold nedad Ryggen ved at høre denne Ligtale over hans ubekendte Medlogerende« (Pontoppidan 1905 (2): 60).

At Per i andenudgaven i langt højere grad har en samvittighed, han skal kæmpe med for at forblive i cæsarrollen, bliver også tydeligt i de scener, hvor han overvejer at bryde sin forlovelse med Jakobe. I førsteudgaven opstår det ønske, da Per i Berlin møder en slægtning til sin forlovede, den unge datter af en højstående kommerceråd, der skulle være god for den svimlende sum af halvtredsindstyve millioner. Per, der desuden har fået en ide om, at han kan lade sig adoptere af en baronesse og dermed blive adelig, ser helt nye muligheder, hvad social opstigning angår, og han planlægger skruppelløst at forlade Jakobe (Pontoppidan 1899 (2): 33):

Ogsaa paa Jakobe tænkte han under disse Overvejelser, dog uden synderligt Samvittighedsnag. Han søgte ingen Besmykkelse men tilstod aabent for sig selv, at han ikke vilde betænke sig paa at bryde med hende, dersom der skulde aabne sig videre Udsigter for ham. Han var endog overbevist om, at hun selv vilde finde dette ganske rimeligt og forstaa, hvormeget det betød for ham og for Fremtidens Sag, om han kunde vinde en saadan Sejr her i selve Berlin. Og her var dog virkelig et Maal at kæmpe for. Friherre von Adlersborg. Med dette Navn og Gehejmecommerceraadens Millioner vilde Fyrstemagt være ham vis!

Endnu havde han jo ganske vist kun lidt at bygge paa, ... blot et stjaalent Sideblik. Men havde han haft mere, da han i sin Tid lagde an paa Jakobe? Ingenlunde. Tværtimod. Og dog havde han den Gang uden Anstrengelse baaret Sejren hjem!

Scenen er bevaret i andenudgaven, og de grundlæggende elementer er ens. Per har mødt en guldfugl, der er endnu tungere end den, han allerede

har i hånden, og i begge udgaver overvejer han at skille sig af med Jakobe. Men her holder ligheden også op, for Per er ikke kun en rå Cæsar uden samvittighed. Han kæmper med sin moral og tænker nu på Jakobes følelser, som han ser som en alvorlig hindring for at bryde forlovelsen. Han diskuterer frem og tilbage med sig selv. Kan han forsvare at bryde med Jakobe? Afsnittet er nu helt omskrevet (Pontoppidan 1905 (2): 25-26):

Rigtignok var der Hensynet til Jakobe – han havde ingenlunde glemt det, – og det var naturligvis en alvorlig Hindring. Men han vilde dog spørge, om man absolut var nødt til at lade sig binde af sin Fortid, naar der uanet aabnede sig saa glimrende Udsigter for En. Ja, havde han Lov til at give Afkald paa en saadan Fremtid? Kunde han forsvare det for den Sag, han havde viet sin Kraft? Ved Gud, han holdt meget af Jakobe. Hendes udmærkede Egenskaber forstod han fuldt ud at skatte, og det vilde gaa ham forfærdelig nær til Hjertet at forlade hende. Men alle personlige Følelser maatte underordne sig Hensynet til det almene Vel, – det vilde Jakobe sikkert selv forstaa og billige. Halvtresindstyve Millioner! En saadan Sum vilde i et lille Land som Danmark skaffe sin Mand en sand kongelig Magt. Hvad vilde han ikke kunne udrette derhjemme med de Penge! Hvilken Hjælp i den store Frigørelseskamp, som jo netop Jakobe mere end Nogen ønskede Held og Fremgang! –

Et lignende eksempel findes i *Lykke-Per, hans store Værk*, der er førsteudgavens femte hæfte. Det udkom i 1901 efter en næste toårig pause i udgivelsesrækken. Per, der på sin rejse er nået frem til Rom, er på ny blevet ulykkeligt forelsket i Jakobes søster Nanny, som var hans oprindelige mål, inden han forlovede sig med Jakobe. Per tabte dog kampen om Nanny til sin rival Dyhring, og han beslutter nu helt at opgive planerne om ægteskab (Pontoppidan 1901 (4): 107-108):

Han agtede overhovedet ikke at lade sig binde mere. Han vilde bevare sin Frihed til at nyde sin Magt over Menneskene, ikke mindst over Kvinderne, – den han mente nu igen at have faaet Bevis for. Den Fornøelse, han havde vundet paa sin Rejse og navnlig her i Rom, følte han endnu selv som en Foryngelse, en lykkelig Genvindelse af Ungdomsaarenes svulmende, bekymringsfrie Livsmod. Verden laa atter aaben for hans Fod, – det galdt nu blot om med et dristigt Snit at gøre sig fri for alle Baand.

Han vidste godt, at et Brud vilde krænke og smerte Jakobe dybt. Men som Sagerne nu engang stod, vilde det være bedst ogsaa for hende, at de skiltes. Straks efter hans Hjemkomst skulde det ske. Hverken for sin egen eller for sine Fremtidsideers Skyld havde han Lov til at lade sig holde tilbage af Frygt for at volde hende Sorg.

Her stod dog virkelig mere paa Spil end nogle Kvindetaarer!

Han skyldte nu sig selv at vise, at han ikke havde siddet forgæves ved Cæsars Fødder men endelig lært at gaa den lige og korte Vej over Tvivlraadighedens Rubicon ind i Mandsviljens Himmerige.

Altsaa: *Jacta est alea!*

Ovenstående uddrag viser en Per, der godt ved, at et brud vil »krænke og smerte Jakobe dybt«, og som ogsaa er klar over, at han med sin beslutning »vil volde hende Sorg«, men Per når på trods heraf frem til, at der er »mere paa Spil end nogle Kvindetaarer!« I andenudgaven, hvor det samme afsnit ses nedenfor, er Per i langt højere grad opmærksom på sin forlovedes følelser. Væk er det arrogante udsagn om, at der står mere på spil end kvindetårer. Nu vil Per i stedet »saa skaansomt som muligt, forberede Jakobe paa det uundgaaelige Brud«, ligesom han »vil søge at faa hende til at forstaa«. Og ikke mindst må bruddet ske lidt efter lidt, så han lempeligt kunne »vænne hende til Tanken om Skilsmisse, saa at de, naar de nu mødtes, kunde sige hinanden Farvel som Venner, uden Bitterhed og Bebrejdelser«. Det bemærkes desuden, at Per ikke tænker, at bruddet vil være let for ham selv, og at han er klar over, at han står i gæld til Jakobe (Pontoppidan 1905 (2): 171):

Han agtede overhovedet ikke at lade sig binde mere. Det havde hidtil netop været hans Fejl, at han ikke frygtløst nok havde udnyttet sin Naturs Kraftkilder. Derfor var han ikke kommen videre paa sin Eventyrsejls, end han var.

Men nu skulde Sejlene tiltops! Fra Ivan havde han netop modtaget et nyt Ekspresbrev med indtrængende Opfordring til at komme hjem for personlig at deltage i Forhandlingerne om hans Projekt. Han havde som sædvanlig ladet Brevet ligge ubesvaret nogle Dage. Nu meldte han telegrafisk sin Hjemkomst. Forjættelsen i Nannys Øjne drog ham. Og desuden indsaae han, at Tiden til Handling var kommen. Han vilde nu selv tage Sagens Ledelse i sin Haand.

Forinden vilde han, saa skaansomt som muligt, forberede Jakobe paa det uundgaaelige Brud. Han vilde søge at faa hende til at

forstaa, at som hans Natur nu engang var, vilde det ogsaa for hende være bedst, at deres Forbindelse i Tide hævedes. Men det maatte ske lidt efter lidt. Han vilde lempeligt vænne hende til Tanken om Skilsmisse, saa at de, naar de nu mødtes, kunde sige hinanden Farvel som Venner, uden Bitterhed og Bebrejdelser.

Det vilde slet ikke være saa let heller for ham at sige dette Farvel. Han skyldte hende uendelig meget; men sin Frihed kunde han ikke ofre hende, sin Fremtid vilde han ikke sætte paa Spil. Han maatte nu vise, at han ikke havde siddet forgæves ved Cæsarernes Fødder, men lært at gaa Mandsviljens lige Vej over Tivlraadighedens plumrede Rubicon med et trøstigt: *Jacta est alea!*

Skal man konkludere på ovenstående eksempler, ser det altså ud som om, at førsteudgavens meget firkantede, næsten karikerede, brug af Nietzsches tænkning blødes op i forbindelse med omarbejdningen til anden udgave, hvor den kyniske Per, der i førsteudgaven kun har en skuldertrækning tilovers for sine medmenneskers lidelser i storbyen, får i andenudgaven kuldegysninger ved tanken. Og den Per, som i førsteudgaven tænkte på at bryde sin forlovelse med Jakobe uden synderligt samvittighedsnag, plages i andenudgaven af dårlig samvittighed i forbindelse med det brud, han har besluttet, må til. Bevægelsen væk fra det unuancerede cæsarmotiv kan spores romanen igennem, men understreges desuden af Pers egen delkonklusion i andenudgavens bind 2 »Nej – han blev nødt til at indrømme det – der var ikke det Stof i ham til en Verdenserobrere, som han havde troet« (Pontoppidan 1905 (2): 219). Der tegnes altså nu et mere realistisk psykologisk portræt af en hovedperson, som nok har besluttet at vende sin opvækst ryggen, men rent samvittighedsmæssigt ikke kan frigøre sig, når det kommer til stykket. På den baggrund giver det god mening, at Pontoppidan i forbindelse med udgivelsen af sidste bind af den reviderede andenudgave, udtalte til *Politiken*, at han var glad for den nye udgave, der havde gjort det muligt for ham at lade hele »Værket fremtræde for Publikum i den Form, han ønskede« (Anonym 1905: 1).

Fra anden til fjerde udgave

Tilfredsheden med den nye udgave af *Lykke-Per* varede dog ikke længere, end at Pontoppidan i juni 1918 udsendte endnu en forkortet og revideret

udgave af *Lykke-Per*, der som beskrevet tidligere er fjerde udgave. Som det fremgår af nedenstående model, fordeler fjerdeudgaven sig indholdsmæssigt således i forhold til de tidligere versioner:

4. udgave 1918	<i>Lykke-Per, Første Bind</i>										
Kapitler	1 2 3 4	5 6 7	8 9 10	11 12 13	14 15						
2. udgave 1905	<i>Lykke-Per, I Del</i>							<i>Lykke-Per, II Del</i>			
Kapitler	1 2 3 4 5 6 7 8 9 10					11 12 13	14 15				
1. udgave 1898-1904	I <i>Lykke-Per, hans Ungdom</i>	II <i>Lykke-Per finder Skatten</i>	III <i>Lykke-Per, hans Kærlighed</i>	IV <i>Lykke-Per i det fremmede</i>	V <i>Lykke-Per, hans store Værk</i>						
Kapitler	1 2 3 4	1 2 3	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3						

4. udgave 1918	<i>Lykke-Per, Andet Bind</i>									
Kapitler	16 17 18 19	20 21 21 22	23 24 25 26 27 28							
2. udgave 1905	<i>Lykke-Per, II Del</i>				<i>Lykke-Per, III Del</i>					
Kapitler	(16) 17 18	19 20 21 22	23 24 25 26 27 28							
1. udgave 1898-1904	VI <i>Lykke-Per og hans Kæreste</i>	VII <i>Lykke-Per, hans Rejse til Amerika</i>	VIII <i>Lykke-Per, hans sidste Kamp</i>							
Kapitler	1 2 3 4	1 2 3 4	1 2 3 4 5 6 Slutning							

Også her kan en sammenligning af varianterne give os et indblik i værkets indholdsmæssige udvikling, ligesom at en sammenligning af varianterne afslører, at beskæringen fra anden til fjerde udgave er mere skånsom. Dette kan eksemplificeres via fjerdeudgavens første sider, hvor der er langt mellem varianterne, og de få der er, primært er ortografiske rettelser og rent stilistiske opstramminger. Mønsteret ændrer sig dog, og en grundig kollation afslører, at der fra kapitel 12, og i særlig grad i ka-

pitlerne 20-24, ses bearbejdning af større passager, der enten er skrevet om, eller helt udgår, som der også var eksempler på i transponeringen fra første til anden udgave.

Inden vi kommer hertil, er der dog en række mindre indholdsmæssige ændringer, som fortjener opmærksomhed. Det skyldes, at de ved eftersyn peger i retning af, hvordan Pontoppidan har bearbejdet sit stof i denne proces. En del af de enkeltord, der nu bortredigeres fra romanen, har religiøse konnotationer. Det er ord som fx 'Farisæisme' (Pontoppidan 1905 (2): 181), 'paradisagtige' (Pontoppidan 1905 (2): 180) og 'Reformationsværk' (Pontoppidan 1905 (2): 190). At det ikke er tilfældigt, kan eksemplificeres gennem den scene fra romanens begyndelse, hvor den elleveårige Per har været på æblerov, hvilket udløser en opbyggelig tale fra drengens far. Pontoppidan har fileet på denne scene i alle tre udgaver. Scenen har på flere måder karakter af et syndefald, og i forbindelse med faderens reprimande sker i alle tre udgaver et 'gennembrud' i drengen, om end det ikke er den form for gennembrud, som faderen havde lagt an til. I anden udgave havde Pontoppidan valgt at beskrive dette gennembrud som 'religiøst' (Pontoppidan 1905 (1): 20), men i fjerdeudgaven fjernes dette ord, og derfor beskrives det nu igen alene som et gennembrud: »Der foregik i dette Øjeblik en Slags Gennembrud i den elleveaarige Drengs Sind« (Pontoppidan 1918 (1): 15). Og få linjer længere nede beskrives i fjerde udgave, at »Mindet om denne Middagstime skulde i det hele faa en skæbnesvanger Betydning for Drengen« Dette minde havde i såvel første- som andenudgaven skæbnesvanger betydning »ikke alene for Drengens Forhold til det religiøse«.

Fra kapitel 12 står ændringerne som nævnt lidt tættere. Blandt andet er Pers reaktion i forbindelse med gensynet med sin gamle matematiklærer nu borte, ligesom en uddybende beskrivelse af pastor Sidenius i forbindelse med faderens begravelse. Herudover ses en række revisioner, der bidrager til at nuancere billedet af den kyniske Per yderligere, helt i tråd med de ændringer i persontegningen, som allerede sås i transponeringen fra første til anden udgave. Dette ses fx endnu engang i brevene fra Berlin (kapitel 13), hvor den afsluttende sætning: »Han ophørte da ogsaa hurtig med at beklage dem. Hvad var der at jamre over? Der foregik en Smagsforandring, det var det hele«, i 4. udgave er fjernet fra det afsnit, hvor Per reflekterer over storbyen og menneskelivet (Pontoppidan 1918 (1): 304).

Det er dog i fjerdeudgavens andet bind, de større rettelser skal findes. Det indeholder kapitlerne 16-28, og det er her, Per vender tilbage til København fra sin store rejse, der havde ført ham ned gennem Alperne og videre til Rom. Herfra fører en kæde af begivenheder Pers cæsariske projekt til at kuldsejle, og Per ledes dermed tilbage til det, han har forsøgt at lægge afstand til. De præstelige lag i ham tager over, og han transformeres gradvis til Nietzsches antikvariske menneske. Fra tyvende kapitel, hvor Per er rejst til Kærsholm og i stigende grad optages af religiøse spørgsmål, er der sket en del markante bearbejdnings af stoffet. Hele passager er flyttet eller slettet, hvilket vidner om, at Pontoppidan selv efter transponeringen fra første- til andenudgaven ikke har været helt tilfreds med karakteren af sit arbejde og disponeringen af det. I tråd med dette kan nævnes, at en hel scene, der genkendes fra såvel første- som andenudgaven, er fjernet fra kapitel 24. Her afstraffer Pers kommende svigerfar, pastor Blomberg, familiens søn, den 12-årige Niels, for at tale usandt. En scene, der vækker mindelser om Pers egen barndom og det syndefald, han oplevede i forbindelse med sit æblerov (Pontoppidan 1905 (3): 211).

Udeladelsen af denne scene understreger, som tilfældet var med de småord, der er fjernet fra fjerdeudgavens første halvdel, at det i udpræget grad det religiøse stof, der er bearbejdet i forbindelse med redigeringen af fjerdeudgaven. Religion spiller naturligvis en stor rolle i en roman om en præstesøn, der lægger afstand til sin opvækst, men Pontoppidan har alligevel fundet det nødvendigt at nedtone romanens religiøse spor i forbindelse med transponeringen fra anden til fjerde udgave. Blandt andet ses en del forkortelser i beskrivelserne af de to meget forskellige præstetyper, pastor Blomberg og pastor Fjaltring, som Per begge lader sig påvirke af. Men der ses også eksempler, der får direkte betydning for tegningen af hovedpersonen. Meget bemærkelsesværdigt er afsnittet, hvor Per reflekterer over betydningen af sine møder med pastor Fjaltring, og hvor blandt andet tvivlens nødvendighed bliver drøftet, endnu engang ændret. I anden udgave blev tilført et afsnit, der beskrev, at tvivlen syntes at besidde en »saadan Genfødelsens Kraft«, og i bekendtskabet med Fjaltring fandt Per, »at han hos denne havde fundet Trøst for den Tvedelthed i sin Natur, den Mangel paa Evne til at falde til Hvile i en bestemt formet Livsanskuelse, som ofte havde gjort ham saa modløs« (Pontoppidan 1905 (3): 256). Disse betragtninger er fjernet i fjerdeudgaven, og dermed er dette et eksempel på et afsnit, Pontoppidan har arbejdet indgående med på sin vej mod det endelige værk, og i hvert fald foretager Pontoppidan herefter ikke yderligere revisioner af *Lykke-Per*.

Afrunding

Denne artikel stillede indledningsvis spørgsmålet, hvorvidt det er muligt at basere sin fortolkning af *Lykke-Per* på en hvilken som helst af de tre versioner, som Pontoppidan selv reviderede, og nå frem til det samme resultat? Svaret er ja. Og samtidig nej. Ja, fordi *Lykke-Per*, uanset hvilken version man baserer sin læsning på, er Pontoppidans monumentale roman om en ung mand, der rejser ud for at erobre verden og gøre op med sin arv. Det er en roman om Danmark på kanten af det moderne, og om en ny generation, der skulle finde mening i en verden, hvor himlen var lukket, og Gud var død. Det skyldes, at mange af de grundlæggende elementer i de tre versioner som beskrevet er identiske. Men svaret er også nej. For ved at følge det cæsariske ledemotiv gennem forskellige udgaver af *Lykke-Per*, bliver det klart, at den påvirkning fra Nietzsche, som præger *Lykke-Per*, falder i flere trin og medvirker til at transformere værket frem mod sin endelige form. Og i denne proces udvikler hovedpersonen sig i en sådan grad, at en personkarakteristik vil se forskellig ud, afhængig af hvilken version man lægger til grund for sin analyse.

Det skyldes formentlig, at Pontoppidan som beskrevet allerede fra førsteudgavens første hæfte, *Lykke-Per, hans Ungdom*, var bekendt med Nietzsches tænkning, og i overensstemmelse hermed tegnes Per som en cæsar, der er kynisk og kold over for de medmennesker, han ofte blot ser som et middel, eller et trin på sin vej mod toppen. Per ønsker at være samvittighedsløs og grusom, og det er i første udgave da også den ensidigt medlidenhedsløse Per, der skriver hjem fra Berlin og hylder storbyens eksistenskampe, ligesom det er den kyniske Per, der flere gange i førsteudgaven planlægger at bryde sin forlovelse med Jakobe uden øje for hendes følelser. Der er ingen tvivl om, at førsteudgavens hovedperson er fremstillet noget stereotypet nietzscheansk, hvad måske kan hænge sammen med, at Pontoppidans første møde med Nietzsches filosofi formentlig er Brandes præsentation af forfatterskabet. Som tidligere omtalt er Brandes heri voldsomt meddigtende i forhold til den cæsariske magtfilosofi i sin afhandling, og Moestrup beskriver, at Brandes ligefrem smurte »tykt på« dette motiv i »Aristokratisk Radikalisme« (Moestrup 1970: 314).

Det er samme Moestrup, der gennem et omfattende detektivarbejde påviser, hvordan Pontoppidan først undervejs i arbejdet med *Lykke-Per* i tiltagende grad bliver optaget af studier i Nietzsches filosofiske værker, som Pontoppidan hjemlåner fra biblioteker i lange perioder, inden han endelig anskaffer sig sin egen udgave (Moestrup 1970: 293). Disse stu-

dier påbegyndtes i marts 1900, altså efter de første fire hæfter af *Lykke-Per* allerede var udkommet. Pontoppidans fordybelse i Nietzsches egne skrifter har formentlig skabt et behov for at nuancere motivet, og revisionen, som nødvendigvis må være påbegyndt allerede inden førsteudgaven var komplet, fungerer således som en form for kalibrering, der bringer den del af *Lykke-Per*, som blev skrevet inden Pontoppidan fordybede sig i Nietzsche-studier, i overensstemmelse med den sidste del. Portrættet af Per ændres markant i forbindelse med transponeringen til anden udgave.

På trods af den nødvendige revision af førsteudgaven, der var præget af mangler i handlingens indre logik, og Pontoppidans udtalelse til *Politiken* i 1905 om at han nu var tilfreds med sit værk, valgte den ældre forfatter i 1918 at udsende en på ny revideret version af sit ungdomsværk. Her forkortes værket yderligere, der foretages en række ortografiske stramninger, og en del kortere passager og småord luges ud. Mange af disse har religiøse konnotationer, hvilket er interessant, når man betragter den varians, der i øvrigt er mellem anden og fjerde udgave. Her er det især fjerdeudgavens andet bind, der er præget af ændringer, og især er kapitlerne 20-24 bearbejdet. I disse kapitler er det i høj grad det religiøse stof, der er forkortet eller nedtonet, og dermed bliver billedet af den hjemfaldne hovedperson altså også blødt op og nuanceret i forbindelse med transponeringen fra anden til fjerde udgave.

Lykke-Per er et værk, der har en kompliceret udgivelsesproces, og som en følge heraf har det manifesteret sig i flere versioner. Bevidstheden om dette bør indgå i ethvert arbejde med Henrik Pontoppidans storværk.

Primærlitteratur

- Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, hans Ungdom*. København 1898.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per finder Skatten*. København 1898.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, hans Kærlighed*. København 1899.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, i det fremmede*. København 1899.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, hans store Værk*. København 1901.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per og hans Kæreste*. København 1902.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, hans Rejse til Amerika*. København 1903.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, hans sidste Kamp*. København 1904.
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, bind 1-3*. København 1905. [2. udgave]
Pontoppidan, Henrik: *Lykke-Per, bind 1-2*. København 1918.[4. udgave]

Sekundærlitteratur

- Ahnlund, Knut: *Omkring Lykke-Per*. København 1971.
Andersen, Poul Carit: *Henrik Pontoppidan. En Biografi og Bibliografi*. København 1934.
Anonym: »Henrik Pontoppidan om Lykke Per«, i *Politiken* 19.12.1905, s 1 + 4. Tilgået via Politikens arkiv: [<https://politiken.dk/arkiv/>] (Kræver abonnement).
Behrendt, Flemming: »Lykke-Per B I-III, 1905« 2019. Tilgået via: [<https://www.henrikpontoppidan.dk/text/kilder/boeger/lp/lpb/>].
Brandes, Georg: »Aristokratisk Radikalisme. En Afhandling om Friedrich Nietzsche«, i *Tilskueren* Aarg. 6 (1889), s. 565-613. Tilgået via: [<http://runeberg.org/tilskueren/1889/0601.html>]
Busk-Jensen, Lise: »Himmelflugt – Henrik Pontoppidan«, i Klaus P. Mortensen og May Schack (udg.) *Dansk litteraturs historie* bind 3. København 2009, s. 219-249
Gottlieb, Katja, and Krista Stinne Greve Rasmussen. »Litteraturens mange versioner: Metodiske overvejelser for litteraturstudier og Henrik Pontoppidans *Lykke-Per*«, i Krista Stinne Greve Rasmussen et al. (red.): *Boghistorie i Skandinavien*. Aarhus University Press, 2023, s. 47–70. Tilgået via [<https://doi.org/10.2307/jj.3643869.5>].
Gottlieb, Katja: *Smagssag. En editionsfilologisk undersøgelse af Henrik Pontoppidans 'Lykke-Per' med særligt henblik på inspirationen fra Nietzsche*. Upubliceret speciale, 2021.
Kielberg, Esther og Lars Peter Rømhild: *Det forjættede Land*, kommentarbind. København 1997.
Kondrup, Johnny: *Editionsfilologi*. København: Museum Tusulanums Forlag 2011.
Kondrup, Johnny (2020) »Editionsvidenskab (editionsfilologi)«, i Annemette Hejlsted, Gorm Larsen og Erik Svendsen (red.): *Litteraturleksikon* (<https://www.sllitteraturleksikon.dk>), København 2020.

- Kondrup, Johnny: »Henrik Pontoppidan. Illusionernes historie«, i: Jens Anker Jørgensen, Johnny Kondrup, Peter Olivarius, Bjarne Sandstrøm, Svend Skriver, Marianne Stidsen og Knud Wentzel (red.): *Hovedsporet. Dansk Litteraturs Historie*, s. 439-442. København 2005.
- Kondrup, Johnny: »Tekst og værk – et begrebseftersyn«, i Anne Mette Hansen, Dorthe Duncker og Karen Skovgaard-Petersen (red.): *Betydning og forståelse. Festskrift til Hanne Ruus*, s. 65-76.. København 2013.
- Kristiansen, Børge: *'At blive sig selv' og 'At være sig selv'. En undersøgelse af identitetsfilosofien i Henrik Pontoppidans roman Lykke-Per i lyset af Luthers teologi, Schopenhauers og Nietzsches filosofi. Et bidrag til identitetsfilosofi.* København 2007.
- Moestrup, Jørgen: »Lykke-Per og Nietzsche«, i Knut Ahnlund (red.): *Omkring Lykke-Per.* København 1971, s. 292- 322.
- Moestrup, Jørgen: *Pontoppidan og Nietzsche. Idésammenhæng og idékonsekvens i perioden omkring Lykke-Per.* Upubliceret speciale: 1967.
- Kan i dag tilgås via: [<http://www.henrikpontoppidan.dk/text/seclit/secboeger/moestrup/>]
- Nietzsche, Friedrich: *Geburt der Tragödie Oder: Griechenthum und Pessimismus. Neue Ausgabe mit dem Versuch einer Selbstkritik.* 1878. Tilgået via Nietzsche source.
- Nietzsche, Friedrich: »Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben« in *Unzeitgemässe Betrachtungen. Zweites Stück.* 1874. Tilgået via: [<http://www.nietzschesource.org/#eKGWB/HL-3>].
- Pontoppidan, Henrik: *Henrik Pontoppidans breve*, bind 1 og 2. Udg. af Carl Erik Bay og Elias Bredsdorff. København 1997.
- Skjerbæk, Esther og Thorkild Skjerbæk: *Henrik Pontoppidans forfatterskab. En bibliografi.* Udg. af: René Herring. København 2006.
- Skjerbæk, Thorkild: *Kunst og budskab: Studier i Henrik Pontoppidans forfatterskab.* Odense 1970.
- Wivel, Henrik: »Det sjælelige gennembrud – Dekadence, idealisme og vitalisme i 1890'ernes kultur« i Klaus P. Mortensen og May Schack (red.): *Dansk litteraturs historie*, bind 3. København 2009, s. 265-309.

Tak til professor emeritus Nils Gunder Hansen.

Anmeldelser

Peter Widell: Sproget i verden. Tekstforståelsens filosofiske grundlag. Aarhus, Aarhus Universitetsforlag 2023. 356 sider. ISBN 978-87-7219-948-1. Vejl. pris 399,95 kr.

Da Peter Widell ikke har besøgt dette tidsskrift særlig ofte, kan der være grund til at introducere forfatteren til det store værk der her skal omtales. Han er cand.mag. i dansk og sprogpsykologi fra Københavns Universitet og har arbejdet som leksikograf på Politikens Forlag hvor han sammen med Christian Becker-Christensen havde ansvaret for en komplet revision af *Nudansk ordbog* (se Becker-Christensen 2013). Derefter kom han til Aarhus Universitet som lektor i dansk. Han gik på pension i 2014.

Nogle af disse oplysninger kan benyttes som indgang til en kontekstualisering, men først et referat. Hvad indeholder bogen?

Der er efter et ultrakort forord en kort indledning og i alt 9 kapitler. De første seks kapitler lægger grunden til det (sprog)filosofiske argument som er bogens hovedtese, nemlig at sprogets indholdsside, semantikken, kun kan forstås ved hjælp af logik som henviser til én og kun én verden (monisme) som eksisterer uafhængigt af betragteren og sproget (realisme). Dette standpunkt kræver indføring i logik (kapitel 2), her ikke forstået som inkluderende moderne modallogik (mulige verdener-logik) men som en første-ordens prædikatslogik som på mange strækninger er helt klassisk og dermed kan minde læsere på alder med forfatteren selv om deres filosofikumundervisning.

I kapitel 3 får vi så gennemgået den instrumentelle handling (hvilket dækker over handlinger i virkeligheden, nemlig dem der kan refereres til med sproget). Kapitel 4 rummer forfatterens ræsonnerede og originale fremstilling af talehandlingsteorien sådan som vi finder den hos Austin og Searle. I kapitel 5 går vi så videre til det som hos Searle hedder indirekte talehandlinger, dvs. de handlinger vi slutter os til skal være intenderet ud fra vores viden om sprogspil. De samles her under overskriften implikaturer. Den grundlæggende talehandling hævdes at være hævdelser, assertivet, og de forskellige talehandlinger ses både ud fra talerintention (illokution) og ud fra modtagerperspektivet (perlokution). Endelig fuldendes fremstillingen af forudsætninger for tekstforståelse med et kapitel (6) om de grundlæggende hjemmeltyper. Begrebet hjemmel, kendt fra Toulmin, er placeret centralt i bogen idet de fleste af forfatterens analyser sammenfattes i Toulmin-skemaer med påstand, konklusion og hjemmel samt eventuelt gendrivelsler og rygdækning.

Dermed er første halvdel af bogen blevet brugt på at stille forudsætningerne for forståelse op. I resten af bogen gennemgås konsekvenserne af det opstillede sprogfilosofiske standpunkt for tekstklassificering og genre teori i tre kapitler om først den saglitterære tekst (kapitel 7), den skønlitterære tekst (kapitel 8) og til sidst genrebegrebet (9). Herefter følger en fyldig litteraturliste som er delt i en del som indeholder de værker der henvises til i selve bogens brødtekst, og en emneopdelt liste over værker som ikke har været henvist til (men som man må gå ud fra forfatteren anbefaler til videre læsning).

Der er til sidst forskellige supplerende afsnit, et appendiks om modallogik, en nyttig liste med definitioner af grundbegreber, et sidste appendiks om formallogisk notation og så de to traditionelle registre: navneregister og emneregister.

Jeg har været noget i tvivl om hvilken genre bogen tilhører. Ud fra det genrekarakteristikon at hvert kapitel afsluttes med et afsnit af varierende længde indeholdende 'Spørgsmål, refleksioner og uddybninger' og ud fra de forskellige lister med forslag til videre læsning kunne man tro at bogen skulle være en lærebog henvendt til studerende på danskfagets tekstanalyse-discipliner. Det tror jeg imidlertid er en fejlslæning. Det her er snarere den pensionerede lektors sammenfatning af et helt livs indsats inden for sprogfilosofi i en lang sammenhængende fremstilling hvor han får lejlighed til at udfolde de mange argumenter som ellers har været spredt over en række mindre artikler, mange af dem trykt som bidrag til rapporter fra Møder om Udforskning af Dansk Sprog som Widell i en årrække var med til at arrangere og derefter redigere rapporter fra. I hvert fald ville jeg ikke anbefale bogen som lærebog til en uforberedt studerende på første eller andet år. Grunden er simpel: Bogen kræver en indforstået viden om sprogfilosofiens giganter fra Aristoteles over Hume og Kant til Frege, Russell, Wittgenstein, Habermas, Austin, Searle og Grice for rigtig at blive aprecieret. Argumentationen er ganske vist bygget op i en autoritativ brødtekst og en række diskuterende noter og man kan selvfølgelig springe de sidste over. Det ville imidlertid stadig give en tekst som på lange strækninger enten kræver en lærers indsats til at supplere med at forklare hvorfor de behandlede problemer er centrale, eller et egentlig forberedende kursus i semantik og sprogfilosofi – og det findes mig bekendt ikke.

Danskfaget, som Peter Widell har dedikeret størstedelen af sit arbejdsliv til, er karakteristisk forskelligt i Aarhus og København. I Aarhus har man bevidst arbejdet med at få faget til at hænge sammen på tværs af sprog og litteratur. Det har været en central bestræbelse for to af de ledende kræfter i Aarhus i en menneskealder, nemlig Ole Togeby og altså Peter Widell (og kunne man tilføje bestemt heller ikke fremmed for den tredje musketer: Henrik Jørgensen). Det er således et typisk Aarhus-træk at bogen her ikke bare behandler fagtekster men også grundigt diskuterer hvad der gør en tekst fiktiv og hvordan vi skal forstå dens tekstverden (et ord Widell ville hade; 'der er kun én verden', kan jeg høre ham sukke). I København

forsøgte Mogens Løj for mange år siden at skabe en sådan sammenbindende tekst-disciplin i den studieordning han havde hovedansvaret for, men det mislykkedes ('jeg vil da ikke undervise i telefonbøger', sagde Thomas Bredsdorff engang) og lige siden har de to sider af danskfaget i København levet i et mere eller mindre intenst fornuftsægteskab, uden passion for hinanden og for sprogdisciplinens vedkommende med langt større varme i forhold til lingvistik. I Aarhus er lingvistik anbragt på et helt andet center sammen med semiotik og kognitionsvidenskab.

Hvad skal vi nu forstå ved tekstforståelse?

Moderne tekster er for en stor dels vedkommende multimodale og der er i løbet af de sidste mange år opbygget flere forskningstraditioner som tager udgangspunkt i tekstbegrebet. I Norge har studiet af tekster været et slagnummer for retorik-faget på Oslo Universitet hvor især Kjell Lars Berge har været indflydelsesrig. En fundamental inspiration bag Berges indsats er en læsning af M.A.K. Hallidays Systemisk Funktionelle Lingvistik som er et originalt eksempel på en strukturalistisk inspireret teoridannelse der bryder med autonomi-tesen for at åbne sprogstrukturene ud mod verden (som socialt indlejrede) og indad mod tanken (som indlejret i socialisation og kognition). I Sverige har især Per Ledin været bannerfører for en lignende indsats. I Danmark har Theo van Leeuwen på SDU opbygget et levende miljø for netop den slags tekstanalyse (se <https://www.sdu.dk/en/forskning/cmc>). Intet af det afspejler sig i Widells bog så man skal ikke forvente sig nogen dialog med de i dag dominerende tendenser inden for humanistisk tekstanalyse. Der er knap nok nogen referencer til de tekstanalytiske sammenfatninger der allerede findes, som f.eks. Ib Ulbæk, Svend Erik Larsen og Jørgen Dines Johansen, Niels Erik Wille og Widells gode kollega Ole Togeby har skrevet, undtagen i de forslag til videre læsning som optræder efter selve litteraturlisten. Også på den måde er teksten lukket om sig selv eller rettere bagudvendt i en løbende diskussion med en helt anden tradition, nemlig den filosofiske. Den er Widell til gengæld fuldstændig indlæst i, og det betyder at bogen måske kan få et publikum blandt filosofistuderende som ønsker at udvide deres horisont. Det ville være glimrende.

Tekstforståelse skal i denne bog forstås helt bogstaveligt. Hvordan kan vi være sikre på at forstå en sammenhængende række af ord som udgør sætninger og en række sammenhængende sætninger. Det kan man, siger Peter Widell, fordi tekster er holdt sammen af en intention og fordi denne intention viser os hvad vi skal stille op med teksten i kraft af samspillet mellem bogstavelige betydninger og implikaturer. Vi forsøger så at sige først at forstå en sætning bogstaveligt og først når det ikke lykkes, spekulerer vi på hvad meningen så kan være. Denne tankegang er i tråd med Sperber og Wilsons relevante teori som der da også henvises til flere gange men Widell har været inde på denne tankegang også før Sperber og Wilson udformede deres version. Han bygger her videre på Grice.

Det er tekstens forståelse der er i fokus, ikke dens produktion; og selv om skrift og tale principielt ligestilles i bogen, er der ikke tale om nogen særlig behandling af samtaler. Faktisk glimrer samtaleanalysen helt ved sit fravær. Det betyder at de eksempler på lidt længere tekster der gennemgås i nogen dybde, først og fremmest findes i de afsnit der hedder 'Spørgsmål, refleksioner og uddybninger'. I selve teksten nøjes Widell med simple (og bl.a. derfor instruktive) eksempler som indeholder ganske få sætninger. Det gør til gengæld at komplicerede tekster ikke behandles. Komplicerede tekster er f.eks. dem der ikke holdes sammen af en klar intention men er ufuldbårne på en eller anden måde (man plejer at benytte læserbreve som eksempler her fordi man nødigt vil hænge sine studerende ud) eller dem der bevidst rummer mange tolkningsmuligheder som f.eks. visse lyriske tekster. Man kunne måske have forventet en gennemgang af denne sidste type tekster i afsnittet om de skønlitterære tekster men dette kapitel rummer i stedet diskussioner af fiktionsteori (hvordan kan man kende en fiktiv tekst?) og af metafor-teori. Det medvirker til et indtryk af at Peter Widells tekst måske ikke lader sig udfordre nok af mulige modeksempler.

I et interview vi engang lavede med den gamle nordiske filolog Harry Andersen beklagede han sig over Johs. Brøndum-Nielsens autoritære skrivestil: Der står evig og altid 'Anderledes men forkert hos Lis Jacobsen'. Hvorfor står der aldrig 'Anderledes men rigtigt'? Grunden til at jeg nævner denne absurde anekdote er at Peter Widell også benytter langt de fleste noter til at forklare hvorfor andre forskere på netop det punkt han er nået til i fremstillingen i brødteksten, har taget fejl (jf. indledningen s. 10f). Det betyder at bogens hævdelser eller påstande, i Widells terminologi dens assertioner, står i brødteksten mens bogens forsvar for dem ofte sker i noterne. Det er her hævdelserne konfronteres med andre påstande inden for samme område. Det giver den særlige autoritative stil i bogen, understreget af det autoriale 'vi' som undtagelsesvis erstattes af et første persons 'jeg' (og pronominets bøjningsformer (note 45, s. 103, note 81, s. 203)).

Men der er faktisk to fodnoter som peger mod en anden diskuterende brug af fodnoter. De findes begge i slutningen af bogen, nemlig note 97 (s. 264) om Fauconnier og Turners metafor-teori og note 103 på s. 284. Pointen i den første er at kreditere Fauconnier og Turner for at have taget højde for den kritik der ellers rettes mod metafor-teorien i brødteksten. og i den sidste at anerkende at fremstillingen i brødteksten er om ikke 'identisk med, så delvis inspireret af' Genette. Det skal alt sammen blot formidle det indtryk jeg har af teksten som ét langt argument for en bestemt holdning til sprog og virkelighed og som en udmøntning af dette synspunkts konsekvenser for hvordan vi skal se på tekster. Fokus er hvad tekster er, ikke på metoder til at analysere dem. Jeg er ikke helt sikker på at det har været forfatterens eget synspunkt hele vejen igennem for så kunne man måske med fordel have udeladt de ekstra litteraturlister (som under alle omstændigheder ikke er

ført *up to date*) og de uegale afsnit med 'Spørgsmål, refleksioner og uddybninger' så argumentet stod mindre uforstyrret af lærebogens genrekarakteristika.

For Peter Widell som forskerpersonlighed har denne anmeldelse indtil nu været ligegyldig eller talen udenom. Han er nemlig ikke interesseret i kontekstualisering men i argumenter for og omkring argumentet i bogen. Så har han ret?

Peter Widell hævder energisk og med brug af både kursiv og fed at: »**Forståelse – også forståelse af tekster – er i den forstand det samme som at drage slutninger ved hjælp af logisk gyldige slutningsformer**« (s. 163). Grunden til at han kan binde tekst og verden sammen i én sætning er at Widell lige så energisk hævder at sproget er parasitært på verden. Sproget kan ingenting i sig selv, det er afhængigt af vores oplevelser med og i den reelle tingsverden som omgiver os for bogstavelig talt at få mening.

Umiddelbart skulle det synes at være et udsagn som er empirisk eller i det mindste skulle kunne gøres til genstand for empirisk forskning, men nej, der henvises ikke til psykolingvistiske eller neurolingvistiske undersøgelser, ikke fordi de ikke findes men fordi de i Widells optik ikke er relevante. Argumentationen er rent filosofisk, rent teoretisk. En undtagelse er udviklingspsykologen Tomasello som i dansk forskning har fået den tvivlsomme ære at være den eneste empiriker filosoffer kan tillade sig at henvise til. Her gælder det hans ide om fælles opmærksomhed, *joint attention*. Men hvis det er tilladt at henvise til udviklingspsykologien, er der en hel ladeport åben for spørgsmål fra Piaget og ikke mindst Vygotsky. For det første: Vores viden om verden er åbenlyst forskellig og vores viden om verden endda et ret dynamisk fænomen. Hvad vi vidste som toårige er ret forskelligt fra vi ved som toogtyveårige. Så hvem taler Peter Widell om når han taler om en fælles verden:

Vi lever i én og samme verden, der er ikke andre. »Hvad enten vi bevæger os op eller ned i teksten, vil det altid være (afsenders og modtagers fælles viden om) verden, man vil skulle forholde sig til: Den ene verden, vi alle er fælles om. Men det vil i realiteten sige: Tekster kan generelt ses som *mere eller mindre åbne 'vinduer' ned i den verden, vi alle er fælles om*« (s. 198). Det kan forstås sådan at tekster kun kan forstås af modtagere der deler den verden afsender har forudsat, men det er min læsning at det er en meget kraftigere påstand der formuleres (se s. 186). Det støtter jeg bl.a. på salgsmaterialet som gentager formuleringer fra forordet om at bogen er et skarptlebet våben mod relativisme og socialkonstruktivisme. Derfor er det et problem at Widell slet ikke forholder sig til forskning der godtgør at de forskellige socialisationstyper i et samfund skaber ikke bare forskellig viden men også forskelle i tilgang til hvad viden overhovedet er og hvordan man opnår den. Jeg tænker her på den forskning der kaldes socialisationsforskningen og særlig den del der har med klassebestemt socialisation at gøre (Hasan, Lareau).

Når ordbetydninger grundlægges i en såkaldt 'indføringsituation' (s. 103), så kan man sikkert sagtens få det til at fungere i forhold til filosofiens til ulidelighed eksemplificerede katte og måtter, idet vi dog her bemærker at filosofierne synes at interessere sig særligt for lige de to fænomener fordi de rimer på engelsk. Men det er langt sværere at give ord som 'at lære' en definition som er fælles for middelklassens diskuterelystne børn og arbejderklassens autoritetstro ditto. Og det må dog siges at være centralt for et samfund som vores, en verden som vi gerne skulle være fælles om for at få det størst mulige udbytte af de fælles institutioner. Så hvor fælles er mon den forståelse af f.eks. opslagsordet 'læring' vi finder i bl.a. Widells *Politikens Nudansk ordbog* (Politiken 1999)?

læring1. det at lære sig selv de kundskaber og færdigheder man har brug for idet man tager aktivt del i læreprocessen

En anden form for problematisering som med flid undgås i bogen, er den historiske. Hvad stiller vi op med argumentet: Det var en anden tid! Hvis vores verden er én og den samme kan der ikke være udvikling, og man fornemmer da også en stærk forkærlighed for universalistiske tankemønstre, tankemønstre som tillader filosofien at bevæge sig frit gennem epoker og på tværs af epistemer. Så måske er min kritik af bogen at den fungerer bedst i de simple tilfælde men at de tilfælde hvor socialkonstruktivismen har stået stærkest, slet ikke opsøges og konfronteres. Og måske kan de det heller ikke med det universalistiske og akroniske beredskab der stilles til rådighed.

Der er nogle få fejl i bogen; der er flest i den sidste tredjedel fra s. 207 og fremefter. Blev korrekturlæseren sat fra bestillingen før de sidste sider? Ingen af dem er dog ufremkommeligt fatale: Side 126 mangler der et tretal i citatet fra Grice 1975 i note 50 og 'i det' skal være 'idet'; s. 207 skal henvisningen til Putnam rettelig være (1990 (1975)); s. 264 øverst skal et overflødig 'er' slettes anden gang; til gengæld mangler der et 'er' før 'jo netop noget foregivet' midt på s. 272; der er lige lovlig mange punktummer på s. 279 efter eksemplerne; på s. 288 er 'interferens' i citatet fra Pihl og Møllers lærebog i atomfysik to steder blevet til 'inferens' og s. 293 er der en bindestreg som ikke er blevet slettet efter ombyrden i 'fjen-des' nederst på siden. Det her minder alt sammen lidt om anekdoten om Erik Hansen som af Allan Karker i et bestyrelsesmøde i Dansk Sprognavn fik overrakt en liste med korrekturfejl i hans nyeste opus 'hvor han havde opdaget flere punktummer der ikke skulle være i kursiv.' Med andre ord: Ingen djævel vil være generet af disse fejl – ud over selvfølgelig forfatteren.

En enkelt kulinarisk bemærkning: Peter Widell gennemgår i afsnit 7.3 om samspillet mellem kohæsion og kohærens på s. 189 et eksempel som han kal-

der STEGTE KARTOFLER. Det er en opskrift som signifikant rummer en del hvor man samler de ristede kartoffelskiver 'til en slags kage' og steger den videre. Det lyder altså for mig som en opskrift på kartoffelrösti. Men i det reducerede Toulmin-skema på s. 199 er dette moment forsvundet. Det er kulinarisk set noget helt andet at lave stegte kartofler ved at stege tynde skiver kartoffel (og lav dem nu ikke for tynde!) end at lave en kartoffelkage som så endda vendes i svinefedt. Lad hellere være!

Sammenfattende er det et inspirerende værk; det har inspireret denne anmelder til at skærpe sin uvilje over for rent filosofisk begrundede traktater om sprog og verden samtidig med at jeg føler mig anfægtet mht. semantikkens begrundelse fordi jeg bekender mig til samme realisme som Peter Widell. Bogen rummer i øvrigt meget meget mere end jeg her har fået plads til, og den er stedse tænksom og velskrevet. Andre forskere vil den givetvis inspirere til at tænke over hvordan de kan begrunde deres tekstanalyse. Og det er jo præcis meningen!

Litteratur

- Becker-Christensen, Christian: »Nudansk Ordbog 1953-2010«, i *Danske Studier*. 2013, s. 66-96.
- Hasan, Ruqaiya. »Semantic variation and sociolinguistics«, in J. J. Webster (ed.): *Semantic Variation. Meaning in society and in sociolinguistics. The Collected Works of Ruqaiya Hasan*, volume 2. London: Equinox 1989, s.180-230.
- Hasan, Ruqaiya. »Meaning in sociolinguistic theory«, in J. J. Webster (ed.): *Semantic Variation. Meaning in society and in sociolinguistics. The Collected Works of Ruqaiya Hasan*, volume 2. London: Equinox 1992, s. 271-308.
- Johansen, Jørgen Dines og Larsen, Svend Erik: *Tegn i brug*. Frederiksberg: Dansk-lærerforeningen 1994.
- Lareau, Annette: »Invisible Inequality: Social Class and Childrearing in Black and White Families«, in *American Sociological Review* 67 (2002), s. 747-776.
- Møller, Henrik: *Grundbog i tekstlingvistik*. Frederiksberg: Dansk-lærerforeningen 2002.
- Politiken: *Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*. 2 bind. København: Politikens forlag 1999.
- Sperber, Dan og Deirdre Wilson: *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell 1986.
- Togebye, Ole: *Bland blot genrene – ikke tekstarterne!* Om sprog, tekster og samfund. Frederiksberg: Samfundslitteratur 2014.
- Ulbæk, Ib: *Sproglig tekstanalyse – introduktion til pragmatisk tekstlingvistik*. København: Gyldendal academica 2005.
- Wille, Niels Erik: *Fra tegn til tekst. En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. Frederiksberg: Forlaget Samfundslitteratur 2007.

Jens Bjerring Hansen og Lasse Horne Kjældgaard (red.): Georg Brandes' Main Currents. A Companion. Sorø, U-Press 2023. 328 sider. ISBN: 9788793890602. Vejl. pris 325 kr.

Georg Brandes' Main Currents. A Companion er en antologi af nye engelsksprogede artikler skrevet hovedsageligt af danske Brandes-kendere og litteraturhistorikere om Georg Brandes' legendariske 6-bindsværk *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur*. Vi har altså her at gøre med en internationalt orienteret revitalisering af Georg Brandes' berømte hovedværk, der blev indledt i 1872 med udgivelsen af første bind, *Emigrantlitteraturen* – og det er netop i forbindelse med en fejring af 150-året for, at Brandes begyndte på sin mangefacetterede europæiske litteraturhistorie, at Jens Bjerring-Hansen og Lasse Horne Kjældgaard som redaktører på bogen har sat sig for at genintroducere de seks bind med vægt på Brandes' historiske og litterære betydning. Udgivelsen af bogen er på den måde kun en af flere dele, der er kommet ud af forsknings- og formidlingsprojektet *Digital Currents*, som de to også har ledt. En anden er etableringen af en ny hjemmeside, hvor bogens essays også kan findes på dansk. Hjemmesidens kerne er en udgave af *Hovedstrømningers* seks bind i den danske førsteudgave samt de første engelske og tyske oversættelser. *Digital Currents*-hjemmesiden vil helt sikkert i fremtiden blive benyttet til forskning og undervisning. Foruden de seks bind findes også et par andre af Brandes' egne tekster, selvbiografien *Levnet* og skriftet *Forklaring og Forsvar*, som Brandes skrev for at imødegå den meget voldsomme reaktion, som fulgte udgivelsen af *Emigrantlitteraturen*.

Værkets forskellige bidrag kan læses samlet som en bred introduktion til Brandes' hovedværk, men de enkelte kapitler kan også læses hver for sig, hvis man fx beskæftiger sig særligt med Brandes' tidlige forfatterskab eller et enkelt bind af *Hovedstrømninger*. Artiklerne er skrevet af kendere af Georg Brandes og Det Moderne Gennembrud (fx Per Dahl, Jens Bjerring-Hansen, William Banks og Torben Jelsbak) såvel som eksperter inden for den engelske, franske og tyske litteraturhistorie (bl.a. Anna Sandberg, Carsten Meiner og Adam Paulsen). Brandes var som bekendt ambitiøs og fuld af ungdommelig kåthed, da han – i første omgang med den forelæsningsrække, der blev til *Emigrantlitteraturen* – skabte denne europæiske litteraturhistorie. Som det flere gange forklares, var tanken bag forelæsningsrækken i forlængelse af den tyske filosof Hegels historiefilosofi at sammenfatte de vigtigste strømninger til en samlet tidsånd og »syntese« fra tiden efter den franske revolution i 1789 og op til revolutionsåret i 1848. Grundlaget var den tyske, franske og engelske litteraturhistorie. Hegel forstod historiens udvikling som grundlæggende progressiv ud fra en synteselære: Først ville der ifølge Hegel (og Brandes) komme en *aktion* eller tese, dvs. Den Franske Revolution og

oplysningens store universelle emancipationsprojekt. Derpå ville der komme en historisk *reaktion*, hvor de elementer som var blevet undertrykt gennem aktionen dukkede op til overfladen og krævede deres ret og udfoldelse, dvs. romantikken med dens fokus på subjektet, de 'irrationelle' følelser og det kulturelt partikulære – samtidigt kunne reaktionen også godt indeholde progressive elementer, der rettede op og korrigerede mangler ved den oprindelige aktion. Den rolle spiller eksempelvis Lord Byron som et romantisk geni for Brandes. Ifølge Hegel ville det historiske fremskridt således sikres ved, at der efter aktionen (tesen) og reaktionen (antitesen) til sidst ville danne sig en *syntese*, der så at sige inkluderede det mest progressive ved både aktionen og reaktionen og samtidigt korrigerede reaktionens excesser. Et højere civilisationsstade ville da, ideelt set, opstå med syntesen. Som sådan er det en kompleks litteraturhistorie, Brandes satte sig for at udfolde, hvor flere forskellige nationale historier og litteraturhistorier skulle spille sammen for at bekræfte hans hegelianske syntesetænkning, så den sluttede i det demokratiserende revolutionsår 1848.

De fleste af bidragyderne er inde på, at Brandes' værk på flere måder kæntrer, fordi han skal have bestemte værker, perioder og udvalgte forfattere til at passe ind i sit hegelianske skema. Samtidig er der dog meget at hente i Brandes' hovedværk, fordi det netop er så vidtrækkende og innovativt – bl.a. er værket med til at grundlægge den sammenlignende litteraturvidenskab. Samtidigt kom Brandes' hovedværk til at spille en stor rolle over hele Europa som et enormt vigtigt politisk-orienteret intellektuelt værk i sin samtid. I det indledende kapitel kommer redaktørerne ind på, at Brandes' værk netop vandt et stort publikum ude i Europa efterhånden som de forskellige bind udkom. Der gøres rede for, hvordan Brandes fra starten med *Emigrantlitteraturen* nok kom til komme slå sig på den »narrow-mindedness,« som prægede det københavnske borgerskab og den elitære danske borgerlige offentlighed på denne tid, hvor mange bestemt ikke brød sig om denne fremadstormende danske jøde. Men i løbet af de næste årtier blev Brandes anerkendt af de vigtigste forfattere og intellektuelle uden for Danmark. Bjerring-Hansen og Kjældgaard gengiver Thomas Manns ord om at *Hovedstrømningerne* blev »the Bible of young intellectual Europe« og viser, hvordan han af flere altså er blevet betragtet som en af den sammenlignende litteraturvidenskabs ophavsmænd. Redaktørerne kunne dog måske godt have dvælet lidt mere ved, at Brandes i internationale kredse ikke længere nyder særlig stor bevågenhed, heller ikke inden for feltet *Comparative Literature*, som er stort i USA. Så der er bestemt brug for at kendskabet til Brandes' betydning også i en international forstand udbredes og revitaliseres.

I kapitlet »Brandes before *Main Currents*: The Making of a Critic« gør Torben Jelsbak rede for de formative år, før Brandes bliver en offentlig figur. Jelsbak kom-

mer omkring Brandes' klassiske dannelsesrejse i 1870-71, og hvordan møderne og de forbindelser og venskaber, som Brandes udviklede undervejs, kom til at forme og præge ham – fra mødet med John Stuart Mill i Paris til den Goethe-inspirerede italienske rundrejse og bekendtskabet med de jævnaldrende franske kunsthistoriker Georges Noufflard og den unge italienske juraprofessor Alfredo Saredo. Men Jelsbak giver også plads til de jødiske og dobbeltkulturelle perspektiver på, hvad der formede Brandes. De mangler som regel i de klassiske narrativer om, hvad der formede Brandes, der blev skrevet i det tyvende århundrede, og det er særligt Henning Fenger som er ophavsmand til denne vinkling af Brandes' inspirationskilder. Jelsbak kommer fx omkring hvordan Taine-påvirkningen før *Emigrantlitteraturen* nok klarest kommer til udtryk i essayet »M. Goldschmidt« fra 1869 om den dansk-jødiske forfatter Meïr Aron Goldschmidt og hvordan den kosmopolitisme, som Brandes identificerer sig med i det tidlige forfatterskab, er jødisk-præget.

Kapitlet om »The Textual History of Main Currents« af Per Dahl er bestemt også velskrevet; Dahl skriver grundigt om, hvordan Taine og Mill konkret prægede det analytiske apparat i *Hovedstrømningerne*, hvor Brandes leder efter »Typer« baseret på »Miljø« og »Race« – men der er også overlap i forhold til Jelsbaks omtale af Taine. Dahl bevæger sig dog også videre op til de sidste bind og undersøger, hvordan Brandes' interesse for den romantiske *Great Man* medfører et øget fokus på enkelte forfatters biografi og særegenheder. Indimellem er der også digressioner i Dahls fremstilling, fx et længere stykke om Brandes' bog om Kierkegaard, hvor det kan virke mere relevant at komme mere i dybden netop med Hovedstrømningernes »Textual History«. Dahl kommer ikke ind på den kraftige redigering og genskrivning, der sker med Brandes' seks bind, da de skal genudgives i hans *Samlede Skrifter*, hvor særligt kosmopolitisk sprogbrug og fremmedsprog fordanskes, mens at jødiske tematikker helt redigeres ud. Brandes opfinder bl.a. mange nye ord, for at teksten skal fremstå mere 'dansk,' forhold som bl.a. Jørgen Knudsen har afdækket.

William Banks skriver i »Brandes after Main Currents. Political Journalism. Oppressed Peoples« om et af de områder, som Brandes opdyrker samtidig med at de sidste bind af Hovedstrømningerne udkommer og i endnu højere grad i sit sene forfatterskab, nemlig Brandes' flere hundrede journalistiske artikler om undertrykkelsen og forfølgelsen af forskellige religiøse og kulturelle minoriteter. Brandes' kosmopolitiske udsyn kom altså her til udtryk gennem et forsvar for en bred vifte af forfulgte religiøse og kulturelle minoriteter. Det drejer sig om en række jødiske mindretal i østeuropæiske lande, Rusland og Tyskland såvel som sønderjyder, ruthenere og flere ikke-europæiske minoriteter. Det er et område af Brandes' forfatterskab, som man ikke havde meget fokus på i det tyvende århundrede, ligesom Brandes' jødiske tematikker. Men som William Banks viser, kan

der bestemt godt inden for dette område bedrives ny, spændende og tidssvarende Brandes-forskning. Der er netop i de senere år kommet en fornyet interesse for de videnskabsfolk, forfattere, politikere og intellektuelle, der fra slutningen af 1800-tallet og i årtierne op til Holocaust begyndte at tale og skrive om universelle menneskerettigheder. Tidligere hed det sig gerne om den sene del af Brandes' forfatterskab, at han her isolerede sig mere og mere og mest fokuserede på *Great Men* i skuffelse over at hans moderne gennembrudsprojekt ikke blev modtaget som han havde håbet på – men Banks' kapitel er et godt eksempel på, at det langt fra er en fyldestgørende dom over det sene forfatterskab.

Brandes' europæiske litteraturhistorie i 1800-tallet omfatter Frankrig, England og Tyskland. Anna Sandberg, Robert William Rix, Carsten Meiner, Adam Paulsen informerer og forklarer hver for sig godt og vidende om Brandes' udvalg og forbigåelser i det vældige tekstkorpus. Hovedindtrykket er, at Brandes ikke rigtigt er lykkedes med at indfange de forskellige perioders vigtigste værker og forfattere i henholdsvis *Den romantiske Skole i Tyskland* (1873), *Naturalismen i England* (1875), *Den romantiske Skole i Frankrig* (1882), *Det unge Tyskland* (1890). Brandes må for ofte prioritere og ophøje enkeltværker og forfattere, så det passer ind i hans overordnede hegelianske skema. Brandes prøver fx at komme udenom Goethe, som Adam Paulsen fremstiller det i sin introduktion til *Det unge Tyskland*, fordi det er tysk-jødiske forfattere som Heinrich Heine og Ludwig Börne, der ifølge Brandes bedst inkarnerer revolutionsånden i 1848 allerede i 1830'erne.

Anders Engberg-Pedersens introduktion til det tredje bind *Reaktionen i Frankrig* stikker ud i forhold til resten af introduktionerne, fordi han i højere grad og ganske originalt forfølger den vand-metafor som åbenlyst er til stede i titlen på værket. Brandes bruger i alle de seks bind relaterede metaforer som floder, bifloder, vandfald osv. Engberg-Pedersens artikel kommer godt i gang med denne analyse, men hans bidrag kan ikke betragtes som en udtømmende analyse af metaforen i alle bindene – samtidigt får han lige lovligt hurtigt affejet *Reaktionen i Frankrig* som et værk, der ikke er værd at beskæftige sig med i dag. I forlængelse heraf afslutter han sit bidrag med at gå imod opfattelsen af, at Brandes' *Hovedstrømninger* stadig i dag kan og skal betragtes om et litteraturhistorisk værk, der kan bruges til at forstå centrale tendenser i 1800-tallets europæiske litteraturhistorie. I stedet fremhæves en anden europæisk orienteret, tysk-jødisk litterats kanoniserede værk, nemlig *Mimesis* af Erich Auerbach. Men er det en fair sammenligning? *Mimesis* er fx skrevet langt senere (1946). Desuden skal det bemærkes, at der i det hele taget – mig bekendt – ikke rigtigt er nogen litteraturhistorier eller idéhistorier forfattet i 1800-tallet, som har modstået tidens tand, og som stadig kan læses som *state-of-the-art* i dag i forhold til at forstå fx hvad det vigtigste ved fransk eller tysk 1800-tals litteratur er. Det hegelianske historiesyn er gældende i de fleste

værker af den slags i 1800-tallet, ikke kun Brandes' *Hovedstrømninger*, og for de fleste nutidige læsere og forskere er den hegelianske syntesetænkning i forhold til historisk udvikling jo ikke den naturlige måde at tænke historisk udvikling på i dag. Det særlige fokus på form, som Erich Auerbach har i *Mimesis*-bogen, er noget, som først rigtigt begynder at blive udforsket fra Saussure og frem, bl.a. med 1920'ernes russiske formalisme. Derfor kan et værk som Auerbachs *Mimesis*, som er skrevet over 70 år efter *Emigrantlitteraturen*, også langt nemmere bedømmes som »bestået« af en nutidig læser – særligt pga. dens form-fokus.

Engberg-Pedersens og flere andre af de bidragende forfatteres dom over Brandes' europæiske litteraturhistorie som et værk, som tiden på mange måder er løbet fra, bl.a. fordi vi gerne læser og skriver litteraturhistorie på en ganske anden måde i dag, rejser vel netop spørgsmålet om Brandes' hovedværk i det hele taget fortjener at blive reintroduceret: Er det lykkedes redaktørerne at skabe en revitalisering, der også internationalt vil kunne få flere til at (gen)opdage og læse Brandes? Jeg mener, at disse introduktioner trods deres respektive kvalitet og redaktørernes arbejde med at samstemme vinklingerne i for høj grad dyrker de klassiske vinklinger af Brandes fra det 20. århundrede, hvor man i stedet måske mere kunne have vendt sig mod nutiden og de emner, som optager samfundet og litteraturen i dag. Som Torben Jelsbak skriver i sin i øvrigt vellykkede introduktion til *Emigrantlitteraturen*, så udtaler Brandes selv i perioden omkring sine første forelæsninger og udgivelsen af *Emigrantlitteraturen*, at hans oprindelige tanke med *Hovedstrømningerne* var politisk – særligt ville Brandes give en indirekte kritik af styret i Danmark i 1870'erne, hvor der altså helt op til 1901 var et vaskeægte autokratisk, illiberal regime ved magten. *Hovedstrømningernes* politiske og samfundsmæssige dimension kunne i det hele taget være blevet udfoldet mere i antologien – det var netop blandingen af litteraturhistorie og samfundengagement, som fik Thomas Mann til at omtale værket som sin generations »Bibel«. Men det kunne også være en måde at revitalisere Brandes på, da han jo netop kom frem i en tid, hvor europæiske samfund og offentligheder i stigende grad blev polariseret pga. intense kulturkampe. Udover at Brandes skrev over 200 artikler om de følger, som det fik, at nationalismen som en højrepopulisme bredte sig som en steppebrand over Europa, så skrev Brandes fx også over 20 artikler til *Politiken* om Dreyfuss-affæren, der splittede det franske samfund på en måde, der ligner den nutidige amerikanske polarisering. Dreyfuss-affæren i Frankrig blev på mange måder et forvarsel om, hvad der skete i Tyskland efter 1. Verdenskrig. I forhold til at udgivelsen netop er engelsksproget og internationalt orienteret kunne man også godt argumentere for, at redaktørerne i forhold til hvad der rører sig inden for litteraturen og litteraturvidenskaben i dag kunne have åbnet mere op for, hvordan »dansk litteraturhistorie« kan forstås som en mere inkluderende kategori, end tilfældet

har været tidligere. I de senere år har der jo netop blæst nye vinde i forhold til den måde, som valgene hidtil er blevet foretaget, når vi har lavet nationale litteraturkanoner, og hvad der er blevet udvalgt som den vigtigste del af vores nationale litterære arv. I den traditionelle måde at forstå, hvad de vigtigste værker i og om dansk litteraturhistorie er fra det 20. århundrede, har der for eksempel helt op til i dag ikke været plads til kvindelige forfattere, men heller ikke dobbeltkulturelle forfattere. Hvis der har været plads til dem er det dobbeltkulturelle som oftest blev skrevet ud, som det har været tilfældet med Brandes. Det kan ud fra den måde dansk litteraturhistoriografi tidligere er blevet skrevet på godt virke som om, at der helt op til for cirka 10-15 år siden ikke har fandtes nogen dobbeltkulturelle forfattere i Danmark. Men det er jo ikke sandt. I forlængelse heraf kunne en anden måde at aktualisere Brandes mere, også i en international kontekst, være i højere grad at belyse den jødiske og dobbeltkulturelle vinkel på Brandes. Alt i alt er det bestemt en vellykket udgivelse med mange gode bidrag, som Brandes-forskere og de litteratur-nørdere der allerede er inde i Brandes' forfatterskab, vil sætte pris på. Men Brandes kommer nok ikke til at blive genopdaget som en af de vigtigste europæiske intellektuelle i moderne tid med *A Companion*.

Søren Blak Hjortshøj

Nina Grønnum: Stød in Danish proper names – in standard Danish pronunciation. Scientia Danica. Series H, Humanistica, 8, vol. 24. København, Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 2024. 73 sider. ISBN: 978-87-7304-462-9. Vejl. pris 200 kr.

Bogen er en lille sag på 73 sider, men dens lidenhed er ikke ækvivalent med dens betydning; der gøres væsentlige nye erkendelser til beskrivelsen af det danske støds forekomst. Formålet med bogen er at give en systematisk beskrivelse af stødets forekomst i *proprier* i nutidsdansk. Det kan man undre sig over først foreligger nu for selvom det danske stød i sproget uden for *proprierne* i stor udstrækning følger en række fonologiske og morfologiske principper, følges disse principper ikke altid som forventet når det gælder udtalen af navne. En del navne har stød hvor det ikke forventes, og andre navne har ikke stød selvom man kunne have forventet det ud fra den generelle viden om stød i dansk standardsprog. Dette forhold er påpeget af Aage Hansen allerede i 1943, men det er altså først nu med Grønnum's bog at der er gjort en større systematisk undersøgelse.

Jeg er navneforsker og noget uvant med at forholde mig til navnes udtale i standarddansk. Når man som navneforsker arbejder med stednavnes oprindelse og etymologi, er det normalt kun den lokale, gamle udtale af et navn som er relevant, og når man arbejder med personnavne er navnenes udtale faktisk sjældent noget man interesserer sig for; det er den enkelte navnebærers personlige sag hvordan de vil have man udtaler deres navn. Men navne bruges jo hele tiden og er en vigtig del af alle menneskers daglige kommunikation, så selvfølgelig er det væsentligt hvordan de udtales i standardsproget.

Bogen er inddelt i 6 kapitler fordelt på en introduktion, en indføring i principper for stød i dansk, en præsentation af kilder og metode, et kapitel om stød i stednavne samt et om stød i personnavne og til sidst et kapitel med opsummering og konklusioner. Bogen afsluttes med anerkendelser af vigtige personer for arbejdets udførelse samt lister over anvendte databaser og øvrige referencer.

Principperne for stød i dansk er beskrevet af Hans Basbøl i 2005. De overordnede principper er at der skal være stødbasis, dvs. en stavelse som har enten hoved- eller bitryk, og som har lang sonoritet (dvs. enten lang vokal eller en kort vokal + sonor konsonant), og at der ikke er stød når trykket er på andensidste stavelse i et ord (paroxytone stavelser) selvom stødbasis optræder. Dertil kommer at enstavede ordstammer mister stød når de tilføjes en stavelse, et af bogens eksempler er det enstavede ord *held* [hel^l], som mister stødet i *heldig* ['heldi], og som igen har stød når en forstavelse tilføjes i *uheldig* [u'hel^ldi], fordi *uheld* har to stavelser. I sammensatte ord – og dem er der en hel del af især blandt stednavnene – kan et enstavet forled nogle gange miste sit stød når det ikke har *s*-fuge. Dette er de generelle principper; der er en del undtagelser, men de må findes i bogen. Indlånte ord og navne følger heller ikke altid principperne.

I kapitel 3 som omhandler undersøgelsens data og metode, understreges det at undersøgelsen udelukkende handler om navnenes udtale i nutidsdansk, og det understreges også at det ikke handler om navnenes oprindelse og betydning og heller ikke om deres udvikling over tid. Et andet metodisk valg er at undersøgelsen begrænser sig til at omhandle udtalen i københavnsk standarddansk fordi de ovennævnte principper for stød og ikke-stød gælder for netop den variant af dansk. Som kilde til navnenes udtale benyttes en liste over standardudtale af navne på sogne-, købstads- og herredsnavne fra 1960 (Hald 1960), stednavneudtaler i Den Store Danske Udtaleordbog (SDU) og navne i Aage Hansens ovenfor omtalte værk fra 1943. Alle navne i korpus dækkes imidlertid ikke af disse udgivelser, og derfor har forfatteren suppleret med sin egen udtale samt udtalen hos fire lingvister og fonetikere som alle taler københavnsk standarddansk. Om det er kutyme blandt fonetikere at bruge sig selv som informant, ved jeg ikke, men det er efter min bedste overbevisning en problematisk metode. Dog er jeg naturligvis klar over at

hvis man skulle ud og finde informanter og interviewe dem, ville undersøgelsen få en helt anden størrelse og tage betydeligt længere tid. Undersøgelsens data er på næsten 9.000 sted- og personnavne som har stødbasis. De er fremfundet i en meget større mængde navne som forfatteren har gennemgået til undersøgelsen.

Stednavnene behandles som nævnt i kapitel 4, hvor de inddeles efter om de er simple (usammensatte) eller komplekse (sammensatte/afledte), og herefter i antal stavelser. Om navnene er simple eller komplekse afhænger helt af deres fremtoning i den nutidige navneform, og har intet at gøre med navnenes oprindelse, fx er *Slagelse* et gammelt kompositum, men fremstår i dag som usammensat og dermed simpelt. Det er væsentligt for stødets forekomst da det jo, som nævnt ovenfor, kan mistes i komposita med enstavet forled uden fuge-*s*. Netop *Slagelse* repræsenterer en af de navnetyper som har en udtale der strider mod de hidtidige opstillede principper. Vi forventer nemlig stød i proparoxytone ord, men i de gennemgæede navne af denne type med en svagtryksvokal i en eller begge de to stavelser efter trykket er der ikke stød. Det får Grønnum til at konkludere: »The condition for non-stød in lexemes should perhaps be expanded: a syllable with stød-basis has non-stød when it is penultimate and whenever a non-full vowel succeeds within the lexeme, whether in the first, the second or both post-tonic syllables« (s. 35). Denne konklusion er baseret på udtalen af mere end 150 navne og er derfor meget overbevisende. Mindre overbevisende er forslaget om at talere opfatter tostavede navne med efterleddene *um*, *ild*, *ind*, *ho* og *løv* som simple, og at de derfor ikke har stød i første stavelse i overensstemmelse med princippet for paroxytone ord (s. 39). Men vi præsenteres ikke for disse navnes forled, og det forklares ikke hvorfor de ikke kan være komposita med stødtab i enstavete forled.

Overbevisende er også behandlingen af oprindelige *torp*-navne, dvs. de stednavne som i dag ender på *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup*. Denne navnetype er den absolut mest frekvente type af bebyggelsesnavne i Danmark og findes i navne på mere end 2.500 bebyggelser (jf. fx Dam 2015 s. 74-80). Grønnum nævner at der er mere end 1000 fonologisk forskellige navne af denne type (s. 40), men det er også relevant hvor mange navnebærere der er, da det fortæller mere om hvor hyppige de nævnte endelser er. Navnetypens frekvens er nemlig en del af argumentationen, og Grønnum opregner en lang række tostavede navne på *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup* som har stød i første stavelse, også når forleddene er ord som ikke har stød når de står alene, og når det er forled som er genkendelige ord i nutidsdansk. Dette har hun ikke fundet ved nogen andre efterled i undersøgelsen. De fire endelser *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup* opfører sig således på en måde som ellers kun ses i forbindelse med tre bøjningsendelser, bestemthedsendelserne *-et* og *-en* og flertalsendelsen *-er*, fx *tal* [tʰal] – *tallet* [tʰalʰəð], *ven* [vɛn] – *vennen* [vɛnʰɛn] og *øl* [øɫ] – *øller* [øɫʰɛ] (s. 42) hvor ellers stødløse ord får stød når endelserne tilføjes. Det er

en påfaldende, men overbevisende konklusion at de nævnte stednavneendelser på grund af deres frekvens kan have fået en effekt på linje med de nævnte bøjningsendelser på trods af at det må have med pragmatiske og/eller kognitive faktorer at gøre, for det kan ikke forklares ud fra fonologiske eller morfologiske forhold. Måske har navnenes udtale også fremmet stød i et indlånt appellativ som *sirup* [si:ʔbøp]? Som Grønnum skriver (s. 42), kalder dette på yderligere undersøgelser.

Personnavnene undersøges i kapitel 5 som er meget kortere end kapitlet om stednavne, hvilket skyldes at de er noget mindre komplicerede i forhold til forekomsten af stød end stednavnene. Korpus til undersøgelsen af fornavne ser ud til at være nogle lister fra Kirkeministeriet over godkendte navne med 2.677 drengenavne og 4.316 pigenavne. Imidlertid præsenteres disse lister ikke i bogen; de er ikke omtalt i kapitel 3 om bogens metoder, kildegrundlag og databaser, og der findes ingen referencer som fortæller hvad det er for nogle lister. Jeg undrer mig over dette da Kirkeministeriet ikke har godkendt fornavne siden 2006 hvor den nugældende navnelov trådte i kraft, og hvor Familieretshuset overtog godkendelsen af nye fornavne. I 2006 var der ved lovens ikrafttræden 4.400 godkendte drengenavne og 6.500 godekendte pigenavne (Lerche Nielsen 2006) i dag er der (pr. 16. september 2024) 22.822 godkendte drengenavne og 28.048 godkendte pigenavne (Familieretshuset, Godkendte fornavne). Jeg siger ikke at bogen har et dårligt udvalg af navne som undersøgelsen baserer sig på, men det havde været rart at kunne finde frem til data, og det kan man ikke som bogen foreligger. Imidlertid kan jeg gennem min egen forskning slutte mig til at det formentlig er Kirkeministeriets godkendte navne fra 1997 som er brugt; det passer i hvert fald med det antal godkendte pige- og drengenavne jeg selv har talt mig frem til (Eggert u.u.).

Mange af de undersøgte fornavne passer fint med principperne for stød og ikke-stød, men hyper-frekvente navne som *Jens* og *Niels* har ikke stød og passer derfor ikke med principperne. Her kunne man nok med fordel have inddraget sproghistoriske aspekter, for begge disse navne har været meget udbredte i Danmark i mange hundrede år, og de oprinder i længere navne (hhv. *Johannes* og *Nikolaus*) som er blevet nedslidt og svækket af danske tunger. Man kan sagtens forestille sig at den kontinuerlige brug og store udbredelse kan have konserveret en udtale uden stød. Når *Hans* så faktisk har stød (bortset fra *Sankt Hans*) selvom det ligesom *Jens* kommer af *Johannes*, er det formentlig fordi denne navneform er indlånt – ligesom i øvrigt også *Claus* som kommer af *Nikolaus* – og derfor ikke i dansk har en indbygget »hukommelse« om et oprindeligt længere navn.

Forekomsten af stød i pigenavnene følger i høj grad de ovennævnte principper. Dog fremdrages navnene *Fie* [ʔfi:ʔə], *Kie* [ʔkʰi:ʔə], *Mie* [ʔmi:ʔə] og *Rie* [ʔʁi:ʔə] som usædvanlige med deres stød i andensidste stavelse. Men disse navne er oprindeligt kæleformsdannelse til andre navne, fx *Marie* [maʔʁi:ʔə] og *Sofie* [soʔfi:ʔə], som

de kan have »arvet« stødet fra, og derfor skal de ikke nødvendigvis sammenlignes med udtalen af appellativer som *kvie* [ˈkʰvi:ə] og *due* [ˈd̥u:ə]. Det må være *Marie* og *Sofie* man skal undersøge (eller faktisk *Maria* og *Sofia* som de er udviklet fra), og disse navne er indlånte, men har været meget udbredte gennem århundreder, så de kan have fastholdt en udtale som ikke passer med principperne for stød. Det samme må i øvrigt også gælde for drengenavne som *Elias*, *Mathias* og *Tobias* samt evt. *Andreas* som også alle er indlånte, men som tidligere ikke har været nær så udbredte som de to pigenavne.

Når det kommer til de ekstremt udbredte efternavne på *-sen*, konkluderer Grønnum at de fungerer som simple ord og ikke som komposita som Aage Hansen mente (s. 66). Stødenes forekomst i *sen*-navnene ligner meget den der blev fundet ved stednavnene på *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup*, men har en yderligere uforudsigelighed som menes at være leksikalsk markeret.

Grønnum mener at folk er mere bekendte med udtalen af mange personnavne end tilfældet er for stednavne (s. 52), men hvad denne formodning bygger på, oplyses ikke. Det der tales om her, er det som i navneforskningen kaldes onomastikon. Onomastikon er den del af det mentale leksikon som omfatter alle de navne en person kender. Måske møder man flere personnavne i sin dagligdag, men mange af dem er jo ens, mens de fleste stednavne er forskellige. Om stednavnene skriver Grønnum »when dealing with place names that most Danes have never come across before, it hardly makes sense to claim that their phonological forms are stored at all in the language user's mental lexicon, whether with or without a special marker for their stød or non-stød. That is, an explanation for their stød or non-stød must be sought elsewhere, presumably in their phonology« (s. 30). Det virker som om forudsætningen i bogen – i hvert fald delene om stednavne – er at alle mennesker kun har et ikke-onomastisk leksikon, og at det kun er den viden de bruger når de skal udtale navne. Det er jeg ikke enig i; det mentale leksikon består ikke udelukkende af den del af sproget som ikke er navne, men også i høj grad også af navne, og selvom man ikke har mødt et specifikt navn før, kan man jo sagtens kende til navne med samme struktur og overføre sin viden derfra. Hvis man tæller antallet af ord i de forskellige ordklasser, er navne klart den største. Som mål for dette kan nævnes at der findes langt over 100.000 for- og efternavne i Danmark i dag og mange hundredetusind stednavne. Til sammenligning er der lidt over 200.000 opslagsord i ODS som er den største ordbog over dansk sprog (jf. Eggert og Nissen Knudsen 2022). Det er vel heller ikke umuligt at der i københavnsk standarddansk findes udtaler som er indlånt fra andre varianter af dansk. Grønnum er selv inde på det i forhold til viden om tryk på sidste stavelse – og dermed stød – i navne som *Korsør* og *Christiansø* (s. 28). Og derfor kunne man ved navne som har hidtil uforklarede stødføremster eller fravær af forventet

stød, have konstruktiv nytte af at se på lokale/dialektale udtaler, som kunne være indlånede i københavnsk standarddansk. Navneforskning har en lang tradition for tværfaglighed, og det giver flere og mere sikre resultater når et forhold anskues fra flere vinkler. Min anbefaling vil derfor være at skele til dialektale forhold og navnenes historiske (lydlige) udvikling i kommende undersøgelser af de endnu uforklarede stødforhold.

Bogen synes henvendt til akademikere som i forvejen ved en del om dansk fonetik – eller i hvert fald om fonetik, og da den er skrevet på engelsk antager jeg at det er til et internationalt publikum. Men da stødets forekomst i navne i dansk nutidssprog ikke tidligere er undersøgt så systematisk som tilfældet er her, må der også være et ikke ubetydeligt dansk publikum til bogen. Imidlertid er bogen så komprimeret i sit sprog og fremstillingsform at det kan være svært at følge med når man, som mig, ikke er fonetiker, og det er ind imellem som om der er mere implicit viden end den jeg får med mig. Det er lidt synd, for bogen kunne som nævnt være interessant for mange.

Grønnums undersøgelse er et vigtigt bidrag til forståelsen af det danske støds forekomster. Hun kommer meget længere end man tidligere har været, ved inddragelsen af det store og hidtil (næsten) uudnyttede ordforråd som navnene er. De forfinelser og bekræftelser af tidligere opstillede principper for stødets forekomst som bogen præsenterer, og de nye erkendelser som fx at stednavneendelserne *-rup*, *-drup*, *-strup* og *-trup* faktisk – i forhold til stødet – kan sammenlignes med en almindelig bøjningsendelse, er væsentlige og burde inspirere til yderligere undersøgelser af navnenes fonetiske forhold.

Litteratur

- Basbøl, Hans: *The phonology of Danish*. Oxford: Oxford University Press 2005.
- Eggert, Birgit & Bo Nissen Knudsen: Nyt dansk online navneleksikon med ambitioner, på *lingoblok.dk* den 25. januar 2022. Link: <https://www.lingoblog.dk/nyt-dansk-online-navneleksikon-med-ambitioner/>
- Eggert, Birgit: »‘Good and beautiful names’. On the history of first name regulation in Denmark« i *Beiträge zur Namenforschung*. Under udgivelse.
- Dam, Peder: *Bebyggelser og stednavnetyper* (Navnestudier nr. 44). København: Museum Tusulanums Forlag 2015.
- Familieretshuset, Godkendte fornavne: <https://familieretshuset.dk/navne/navne/godkendte-fornavne> (lister opdateret den 16. september 2024 er benyttet her)
- Hald, Kristian: *Danske stednavne med udtaleangivelse*. København: G.E.C. Gad 1960.
- Hansen, Aage: *Stødet i dansk*. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-Filologiske Meddelelser, XXIX, nr. 5. København: Ejnar Munksgaard 1943.
- Lerche Nielsen, Michael: *Hvad skal barnet hedde?* 16. udgave. København: Politikkens Forlag 2006.

SDU = Brink, Lars, Jørn Lund & Steffen Heger: *Den Store Danske Udtaleordbog*. København: Munksgaard 1991.

Birgit Eggert

Poul Behrendt: Det pseudonyme firma. Søren Kierkegaards dobbeltkontrakt med det tredje årtusind. København, Multivers 2024. 542 sider. ISBN 978-87-7917-652-2. Vejl. pris 349,95 kr.

Når man skal udpege noget verdensberømt af dansk oprindelse, ender man som regel i 1840'erne. Her skrev H.C. Andersen sine største eventyr, Grundtvigs højskoletanker blev omsat til virkelighed, Carlsberg blev grundlagt, Kierkegaard udgav sine filosofiske hovedværker, og Tivoli åbnede. De to sidste kendsgerninger gør Poul Behrendt til udgangspunktet for sin bog *Det pseudonyme firma*, og ifølge ham forbinder ordet og fænomenet 'firma' Kierkegaard med Tivoli. Behrendt knytter an til de første aktieselskabers opdukken i Danmark i 1840'erne (den såkaldte 'aktiemani'), og han sammenligner Georg Carstensens selskabskonstruktion for Tivoli med Kierkegaards pseudonyme forfatterskab. Begge var nemlig konstrueret som juridiske fiktioner, hvilket for Kierkegaards vedkommende gav sig udtryk i, at han som fysisk eksisterende person »var uden anden relevans for sit forfatterskab end den rent juridiske: at stå til ansvar over for myndighederne og at inkassere honoraret«, som Behrendt skriver.

Behrendts sammenknytning af Kierkegaard og Tivoli er inspireret af P.L. Møllers dobbeltartikel fra sommeren 1844, »Bidrag til en Tivoli-Philosophie eller den tivolistiske Idee, betragtet i sin speculative Udvikling«, men Møller fungerer i Behrendts fremstilling ikke kun som formidler mellem Kierkegaards pseudonyme firma og aktieselskabet Tivoli. Han er simpelthen hovedpersonen i det omslag i Kierkegaards forfatterskab, der indtraf halvandet år senere, ved årsskiftet 1845-46, og dermed ifølge Behrendt manden bag en af de 'hemmelige noter', som Behrendt tidligere utrætteligt har søgt at opspore i dansk litteraturhistorie. I nærværende sammenhæng drejer det sig om den tekst, Kierkegaard lod følge med udgivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, og som han kaldte »En første og sidste Forklaring« (ifølge Behrendt »det vigtigste aktstykke fra Søren Kierkegaards hånd«). Heri vedgik Kierkegaard, at han var forfatter til de pseudonyme værker udgivet i årene 1843-46, hvilket næppe kom bag på nogen i samtiden. Dramaet ligger et andet sted, for hvornår skrev Kierkegaard egentlig sin indrømmelse? Er den

skrevet tæt på udgivelsen af *Efterskriften*, i februar 1846, eller skal den dateres til et sted i anden halvdel af december 1845? Svaret har betydning for forståelsen af den *Corsar*-affære, som Kierkegaard kastede sig ud i – eller blev kastet ud i – fra januar 1846 og frem, og som skulle få så stor betydning for ham selv personligt og for den efterfølgende forskning i forfatterskabet. Behrendt argumenterer (som det meste af forskningstraditionen) for, at »En første og sidste Forklaring« er skrevet efter indleveringen af manuskriptet til *Efterskriften* den 30. december 1845 og efter *Corsar*-affærens udbrud i januar, mens *Søren Kierkegaards Skrifter* (herefter *SKS*) har placeret affattelsen før årsskiftet og dermed løsrevet indrømmelsen (med belæg hos Kierkegaard selv) fra fejdens udbrud. Ifølge Behrendt overser *SKS* den rolle, P.L. Møllers overfald på Kierkegaard i tidsskriftet *Gæa* den 22. december har for Kierkegaards senere (misvisende) antedateringer af tilblivelsesforløbet. Til understøttelse af dette gennemgår Behrendt (i bogens femte del) »En første og sidste Forklaring«s fem tilblivelseslag og konkluderer, at *SKS*' (og forgængeren *Søren Kierkegaards Papirers*) rækkefølge af manuskriptdelene og fremstilling af tilblivelsesprocessen er forkert. Afsnittet er næsten ulæseligt, hvis man ikke sidder med de fysiske manuskripter ved siden af (hvilket nærværende anmelder ikke har haft mulighed for); men det er sådan set ikke Poul Behrendts skyld, det er et vilkår ved manuskriptbeskrivelsesgenren, der ofte unddrager sig anskueligheden. Behrendts pointe er, at forandringerne i det sidste tilblivelseslag er så omfattende, at det ikke er muligt at henlægge arbejdet til nogle få dage mellem jul og nytår 1845, som *SKS* har gjort, men at de skal dateres til tiden for hele værkets udgivelse i februar 1846. Pointen er yderligere, at »En første og sidste Forklaring« »i sin endelige udformning [er] ikke bare *utænkelig* uden P.L. Møllers indspark. Den er også i de enkelte trin af sin tilblivelse orienteret, helt og holdent: *i modsætning til ham*. I den forstand blev P.L. Møller den, som bestemte det hele«.

Ifølge Behrendt viser P.L. Møllers senere anmeldelse af *Efterskriften*, at han netop har forstået »En første og sidste Forklaring« som et svar til ham selv, mens Kierkegaard på sin side forsøgte at udrudere Møller af sit forfatterskab ved i sin journal at antedatere manuskriptet til *Efterskriften* og »Forklaringen«. Møllers rolle i forbindelse med *En Literair Anmeldelse* gennemgås også, og i Behrendts udlægning fungerer han desuden som negativt afsæt for de NB-journaler, Kierkegaard førte i kølvandet på vedgåelsen af pseudonymiteten og frem til udbruddet af kirkekampen. Disse 36 journaler kaldes i bogen Kierkegaards posthume forfatterskab, bl.a. fordi han imod sin egen forventning ikke døde, før han fyldte 34 år (i maj 1847), og Behrendt betragter dem som Kierkegaards »eget hemmelige bidrag til et evigt liv«. Behrendt påviser også Carsten Hauchs indflydelse på Møllers *Gæa*-artikel og udreder forholdet mellem Kierkegaard og Møller med J.F. Giødwad som mellemmand i »Søren Kierkegaards ellefte pseudonym« (bogens fjerde del).

Bogens egentlige mesterstykke har imidlertid ikke P.L. Møller som omdrejningspunkt. I syvende del, der bærer overskriften »Forsøg i den Kunst at skrive Efterladte Papirer«, tolker Behrendt nogle optegnelser, der er blevet kendt under betegnelsen »Den store Jordrystelse«, og som har været blandt de mest diskuterede i Kierkegaard-forskningen, siden H.P. Barfod udsendte første bind af *Søren Kierkegaards Efterladte Papirer* i 1869. »Jordrystelsen« er blevet opfattet som en 'urtekst', der forbinder forfatterskabet og biografien, og de fem optegnelser (med overskrifterne »Barndom«, »Ungdom« og »25 Aar gl.«), fordelt på tre ark, fremstår da også som et særligt emfatisk koncentrat af det afgørende for Kierkegaards åndelige udvikling. I første halvdel af 1900-tallet blev optegnelserne endevendt af bl.a. A.B. Drachmann, V. Ammundsen, P.A. Heiberg, Hans Ellekilde og Frithiof Brandt, men linjen går helt tilbage til Georg Brandes (1877) og op til Grethe Kjærs elaborering af den traditionelle tolkning (1983). Behrendt kritiserer den traditionelle biografiske læsning af jordrystelses-optegnelserne, der typisk har dateret affattelsestidspunktet til 1838-39, alternativt til 1839-40, og læser dem i stedet pseudonymt, som fiktion. Han forbinder dem bl.a. med de første udkast til de såkaldte indkudsstykker i »'Skyldig?' – 'Ikke-Skyldig?'« i tredje del af *Stadier paa Livets Vei* (1845), og på denne baggrund og underbygget af en grundig undersøgelse af optegnelsernes materielle grundlag (papirtype, vandmærker) konkluderer han, at optegnelserne skal betragtes som en oprindeligt sammenhængende enhed og placeres så sent som i tidsrummet 1843-46. Det er fornem, filologisk funderet forskning og utvivlsomt et blivende bidrag til studiet af Kierkegaard. Eller med Behrendts egne selvbevidste ord »en forskningshistorisk begivenhed af varig relevans for forfatterskabet«.

Problemet er bare, at det ikke er nyt. Det er alt sammen for længst taget ad notam og anerkendt af forskningen, således i *SKS*' tekstredigering (fra 2011) til optegnelserne, som eksplicit krediterer Behrendt for at have opdaget sagens rette sammenhæng. Men Poul Behrendt er ikke tilfreds. I en »Efterskrift« betragter han det ganske vist som en »stor ting«, at hans forskning er blevet optaget i den nye standardudgave, men samtidig beklager han, at forfatterne til tekstredigeringen har placeret ham i periferien af deres fremstilling. Dette er mildt sagt kuriøst, og det peger på nogle af problemerne ved *Det pseudonyme firma*. De er desværre ikke til at overse – eller overhøre.

For det første er Behrendts udredning af »Jordrystelsen« en næsten ordret reproduktion af en artikel, han skrev til *Kierkegaard Studies Yearbook* i 2003, bare i dansk udgave. Og det er ikke det eneste eksempel på verbatim eller let revideret gengivelse af gammelt materiale. Bogen består – løst anslået – for en tredjedels vedkommende af artikler skrevet i årene 2003-2007, men dette deklareres aldrig tydeligt. Kun et enkelt sted i noterne får man at vide, at en tekst bygger på en

tidligere udgivelse. Hele første del, hele anden del og hele syvende del er genbrug samt kapitel 16 (i fjerde del) og kapitel 26 (i sjette del). Problemet er, at samlingen og sammenskrivningen af de ældre artikler tydeligvis ikke er gennemført og ført ajour med denne nye sammenhæng, de indgår i. Fx er anden del af bogen stort set løftet direkte og uredigeret ud af *Danske Studier* 2003 (artiklen »Søren Kierkegaards fjorten dage«), hvilket betyder, at henvisningen i note 71 til note 30 passer med notenummeret i *Danske Studier*, men ikke i *Det pseudonyme Firma*, hvor den optræder som note 90. På samme måde er henvisningen i note 124 til note 56 en overførselsfejl og skulle rettelig have været note 119. I det hele taget sejler noteapparatet. Der er fx eksempler på tomme noter: note 143 lyder blot: »Jf.«, note 346 lyder: »Op.cit., ???«, og note 657 lyder: »Jf. note [«. På s. 321 citerer Behrendt sig selv med udhævning og indrykning for blot i den medfølgende note at give en forkert henvisning til sin egen bog (note 524, der henviser til s. 221, som er fejl for s. 243). Der er også eksempler på noter, der ordret gengiver den brødttekst, de er noter til. Et væld af den slags fejl optræder, og det giver alt i alt et indtryk af en bog, der ikke er redigeret ordentligt. Meget af det falder tilbage på forlaget, som også må tage ansvaret for de mange besynderlige orddelinger og linjebud samt manglende bindestreger i sammensatte ord og en læseforstyrrende tredobling af begyndelses-anførselstegn i noterne. Det er sigende for den lemfældige redaktion, at det går galt allerede på omslagets præsentation af Poul Behrendt. Her oplyses det, at Kierkegaards leg med fiktion og fakta foregreb Madame Nielsen og Karl Ove Knausgård med 250 år – hvilket placerer Kierkegaard i 1700-tallet.

Bogen burde med andre ord ikke have været udgivet i sin nuværende stand, og alle disse sag- og formelle fejl er ekstra uheldige i en bog, hvor sansen for detaljen er i centrum. Den manglende opdatering af manuskriptet har imidlertid også – for det andet – den uheldige og enerverende konsekvens, at Behrendt ikke alene reproducerer ældre tekster, men også den polemiske kontekst, de er skrevet ind i – og som for længst er bortfaldet. Det kan illustreres med note 488, der handler om »En første og sidste Forklaring« og indledes med ordene: »Der herskede i perioden 2002-2008 uenighed om, hvorvidt der fra SKs side rent faktisk var tale om antedateringer, idet Tekstredøgørelsen til SKS K7 lagde SKs retrospektive dateringer til grund for tilblivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* og desuden mente at have fundet belæg for, at såvel Frater Taciturnus' svar til *Corsaren* i *Fædrelandet*, 10. januar 1846, som 'En første og sidste Forklaring' (ligesom ms. til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*) var affattet inden *Gæas* udgivelse, dvs. medio december 1845«. Dernæst får man gentaget den argumentation, man for længst er blevet præsenteret for i bogens begyndelse, suppleret med litteraturhenvisninger, der bl.a. omfatter en artikel af Finn Gredal Jensen i *Danske Studier* 2004, som imødegår Behrendt, men som ikke er nævnt i den i øvrigt meget

mangelfulde litteraturliste. Og noten fortsætter: »Rækken af meningsudvekslinger danner samtidig afsæt for den foreliggende afhandling, der som et af flere formål har at genindsætte P.L. Møller på den plads i SKS forfatterskab, som han blev fradømt i Tekstredøgørelsen til SKS K7, bag hvilken ikke bare stod de to menige medarbejdere på SKS, men også en hel chefredaktion«. Denne baggrund burde jo, i overensstemmelse med det Behrendt selv skriver, have været anbragt og udfoldet allerede i bogens begyndelse og ikke først optræde i en note 300 sider inde i fremstillingen. I stedet bliver man som læser kastet hovedkulds ind i en 20 år gammel polemisk sammenhæng, som ikke længere er relevant. Jeg anfører det også, fordi Behrendts beske omtale af SKS' chefredaktion er et tilbagevendende element i bogen, som ikke er til at ignorere. I hvert fald ikke for nærværende anmelder, der var ansat på SKS i perioden 2000-2012 uden dog at være involveret i udgivelsen af de tekster, Poul Behrendt behandler. Det er lige før, at han gør et 'firma' ud af det daværende Søren Kierkegaard Forskningscenteret, hvor de menige medarbejdere angiveligt var en slags marionetter for en ansvarsunddragende dukkefører i direktørstolen. Det er forstemmende læsning, især fordi Poul Behrendt med sine bidrag faktisk leverede den første velfunderede kritik af Kierkegaard-udgaven, hvilket jeg selv husker som opløftende. Der er meget lidt faglig respons fra omverdenen, når man udgiver et stort forfatterskab, men her var endelig en forsker, der tog vores arbejde alvorligt – og vi hans. Hvad der siden er gået galt, skal der ikke spekuleres i her, men undervejs i *Det pseudonyme firma* støder man på injurierende udsagn som: »Den redaktionelle adfærd i K7 forekommer at være et lodret bedrag (eller en renlivet 'dobbeltkontrakt'...), imod bedre vidende, fra den ansvarshavende redaktions side«. Bemærkningen optræder i note 119, som er en del af det reproducerede materiale, men lige præcis den citerede sætning er en senere tilføjelse.

Den slags udfald gør over lange stræk *Det pseudonyme firma* til lidt af en prøvelse at læse. I Behrendts univers lyver alt og alle: Kierkegaard lyver og manipulerer, Goldschmidt lyver (eller husker som minimum forkert), forskningstraditionen er fuld af løgn, og det samme er altså Søren Kierkegaard Forskningscenteret. Den 'mistænksomhedens hermeneutik' som er så kendetegnende for Behrendts metode som forsker, fristes man til i nærværende udgivelse at omdøbe til 'defloreringens hermeneutik'. Der må tilsyneladende ikke være sten på sten tilbage af det, der kritiseres, og den voldsomme polemik suppleres i bogen af en lige så voldsom selvhævdelse. Behrendt beskriver sin nydatering af »Jordrystelsen« som en »mageløs«, »revolutionerende« og »verdensomvæltende« opdagelse, og selv om man indledningsvis med lidt god vilje kan læse en klædelig distance ind i dette, er det helt umuligt at høre nogen form for ironi, som bogen skrider frem. Over for dette retoriske overkill må man som læser hele tiden minde sig selv om, at vi altså

befinder os i et højt specialiseret hjørne af Kierkegaard-forskningen og ikke midt inde i selve verdensgåden.

Det pseudonyme firmas højstemte undertitel lyder: *Søren Kierkegaards dobbeltkontrakt med det tredje årtusind*. Det må for en umiddelbar betragtning betyde, at Behrendt betragter Kierkegaards forfatterskab som prototype på det fænomen, som Behrendt har gjort til en epokal signatur for nutidens skønlitteratur: autofiktionens insisterende krav på både at være fiktion og sandhed. I *Det pseudonyme firma* lægges der (så vidt jeg kan se) nye lag på denne begrebsdannelse, især ved fremhævelsen af den formelle juridisk-økonomiske dimension ved pseudonymsystemet (som Behrendt næsten tager mere alvorligt end Kierkegaard selv). Men jeg må indrømme, at jeg under læsningen løb sur i fænomenets mange forgreninger, og det bliver ikke nemmere af, at Behrendt indimellem (jf. det ovenfor citerede) gør dobbeltkontrakten synonym med løgn og bedrag. Det er i øvrigt tankevækkende, at Poul Behrendt, der var rundet af den begrebsfjendske Aage Henriksen-skole, endte med at bruge de sidste 20 år af sit virke på at begrebsliggøre dobbeltkontrakten. Er der mon en 'hemmelig note' bag dét omsving? Er der tale om en (sen) erkendelse af, at først begrebets anstrengelse åbner for det inderste, for mysteriet? Er begrebet alligevel overordnet billedet? Det havde været oplagt at spørge Poul Behrendt selv om dette, men det er desværre ikke længere muligt.

Poul Behrendt har med sin bog rejst en række spændende spørgsmål til Kierkegaard-forskningen. Den helt centrale rolle, han tildeler P.L. Møller for vedgåelsen af pseudonymiteten og udbruddet af *Corsar*-affæren og dermed for det, Behrendt betragter som vendepunktet i forfatterskabet, kan næsten ikke undgå at blive taget op til overvejelse. For egen regning vil jeg udfordre og supplere det derhen, at det snarere er 1848, der udgør cæsuren i forfatterskabet – hvis der overhovedet er en. De politiske begivenheder i 1848 kaldte Kierkegaard »Katastrophen«, et ord, der på dette tidspunkt også havde en mere neutral betydning af 'afgørende begivenhed eller vendepunkt', og det var denne katastrofe, der fik drejet hans forfatterskab i en mere accentueret religiøs retning – og ikke så meget vedgåelsen af pseudonymiteten i 1846 eller den udeblevne død i 1847. Den nye politiske tidsalder var på vildspor ifølge Kierkegaard, fordi den søgte noget i politikken, som kun religionen har svar på. 1848 er også hans mest produktive år, men det er karakteristisk, at han henlægger meget af det til senere (eller posthum) udgivelse, således *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* og *Indøvelse i Christendom*. *Corsar*-affærens store betydning for Kierkegaard er indiskutabel, men det er, som om den ydre verdens forstærkede krav på opmærksomhed i 1848 for alvor forårsager en tøven i forfatterskabet, der kræver en nyorientering. Dette blot til overvejelse.

Rettelse

Redaktionen er blevet bekendt med to fejl i Lars Heltofts artikel »Sønder Asmindrup-vægindskrift 2. Den gammeldanske del« i *Danske Studier* 2024 (s. 5-25). Artiklen tager udgangspunkt i den læsning af nævnte indskrift, som er fremsat af Lisbeth Imer og Anders Leegaard Knudsen (ikke »Christensen«) i tidsskriftet *Skalk* 2023:3 i artiklen »Hvis vægge kunne tale«. Desværre citeres denne artikel ikke korrekt. Den latinske del af indskriften udgøres af en datering med år og dag. Årstallet er regnet efter den kristne æra med Kristi fødsel som udgangspunkt. Dog er der i stedet for det almindelige *anno domini* (i det Herrens år) brugt det noget sjældnere *anno salutis* (i det frelsens år). Det er to gange i Heltofts artikel blevet til *anno sancto* (i det hellige år).

Redaktionen beklager fejlene.

Bidragydere

Birgit Eggert, ph.d., lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Camilla Søballe Horslund, ph.d., adjunkt ved Institut for Kultur og Læring på Aalborg Universitet.

Frans Gregersen, professor emeritus ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Henrik Jørgensen, dr.phil., lektor emeritus ved Institut for Kommunikation og Kultur – Nordisk Sprog og Litteratur på Aarhus Universitet.

Katja Gottlieb, cand. mag., editionsfilolog ved Institut for Kultur og Samfund – Center for Grundtvigforskning på Aarhus Universitet.

Lars Brink, cand.mag. i dansk og sprogpsykologi.

Lars Heltoft, professor emeritus ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Marie Herget Christensen, ph.d., studielektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet.

Ole Hjordt-Vetlesen, tidl. lektor ved Romansk Institut, Københavns Universitet.

Rasmus Puggaard-Rode, postdoc ved Institute of Phonetics and Speech Processing på Ludwig-Maximilians-Universität München.

Sebastian Møller Bak, ph.d., seniorredaktør ved Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.

Steen Tullberg, cand. mag., editionsfilolog ved Institut for Kultur og Samfund – Center for Grundtvigforskning på Aarhus Universitet.

Søren Blak Hjortshøj, lektor ved Institut for Kultur- og Sprogvidenskaber ved Syddansk Universitet.

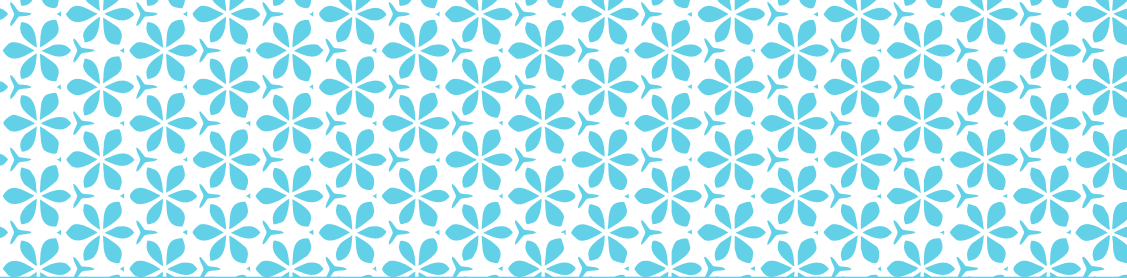
Universitets-Jubilæets danske Samfund

Danske Studier udkommer med ét bind om året og sendes til medlemmerne af Universitets-Jubilæets danske Samfund. Medlem kan enhver blive ved henvendelse til kasserer Simon Skovgaard Boeck, Gammeldansk Ordbog, DSL, Christians Brygge 1, 1219 København K, ss@dsl.dk.

Årskontingentet er for privatpersoner kr. 250 (hvortil lægges forsendelsesgebyr).

Medlemmer tilbydes favorable subscriptionspriser på Samfundets øvrige udgivelser og har mulighed for at købe tidligere udsendte publikationer til reducerede priser, se katalog på ujds.dk.

Medlemsleveringen for 2025 udgøres af *Danske Studier*.

INDHOLD

Ole Hjordt-Vetlesen: Svenskevældet i Hedeby

Lars Heltoft: Asfergstenen og det gode selskab

Sebastian Møller Bak: Til tygh og witnessbyrd

Lars Brink: Infortis-a i middelskånsk

**Oliver Blomqvist: En nyupptäckt dansk översättning av Hans Sachs
Nachred från sent 1500-tal**

Marie Herget Christensen: Orienteringskløvningen

**Camilla Søballe Horslund, Rasmus Puggaard-Rode og Henrik Jørgensen:
En sammenlignende vurdering af de tilgængelige lærebøger i dansk
lydlære**

**Katja Gottlieb: Cæsar som nietzscheansk motiv. En editionsfilologisk
undersøgelse af Henrik Pontoppidans Lykke-Per**

Foruden en lang række anmeldelser

ISBN 978-87-408-3622-6

9 788740 836226

DANSKE STUDIER 2025